

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskernes Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

Kristen Boers:

Dansk veterinær Folkemedicin

Hest og Kvæg

Dansk veterinærhistorisk Aarbog

1939

I

Sjette Aargang

DANSK VETERINÆR FOLKEMEDICIN
HEST OG KVÆG
(DANSK VETERINÆRHISTORISK AARBOG)

„Det Slægtled i et Folk, der afskærer Forbindelsen med Fortiden, svækker dermed sig selv.“

Professor Johannes Østrup († 1938)
(Erindringer, S. 51)

KRISTEN BOERS

DANSK VETERINÆR
FOLKEMEDICIN
(HEST OG KVÆG)

DANSK VETERINÆRHISTORISK
AARBOG

SJETE AARGANG 1939

UDGIVET AF

DANSK VETERINÆRHISTORISK SAMFUND

FORORD.

Dyrlægekunsten er i Danmark af forholdsvis ny Dato, kan vel dateres til Veterinærskolens Oprettelse i det 18. Aarhundrede, men den danske Almues egen Behandling af Husdyrenes Sygdomme danner et gammelt og særligt Kapitel i vort Folks Kulturhistorie. Materialet til dette Kapitel har hidtil ligget upaaagtet og ubearbejdet hen, spredt paa mange Steder, og det efterfølgende er et Forsøg paa ud af dette i høj Grad vanskelige og stridige Materiale at samle de talrige Lævn af Tro, Meninger og Ideer, der har ligget til Grund for vore Forfædres Behandlingsmaader af Husdyrenes Sygdomme — den veterinære Folkemedicin.

Ved veterinær Folkemedicin maa vi da forstaa Indbegrebet af de fra gammel Tid til os fra Folket overleverede Sygdomsforestillinger og Kurmetoder paa Husdyr i Modsætning til den videnskabeligt uddannede Dyrlæges faglige Kunst. Det vil dog være ganske umuligt at foretage en bestemt Grænsedragning mellem de to. Veterinærens faglige Kunst kan ofte — forandret og fordrejet — gaa over i den almindelige Folkemedicin, ligesom denne sidste paa mange Punkter har leveret Bidrag til den videnskabelige.

Dansk veterinær Folkemedicin har, saa langt man kan skue tilbage, været Genstand for to Strømninger: en hjemlig, fra Folkets egen Spekulation og Forsøg fremgaaet, og en fremmed — et Vandrestof —, der med Kulturens sejrige Fremgang kom ind ogsaa i vort Land og blev optaget i vor egen Folkemedicin. Det er ganske naturligt, at vor nationale, vor egen Folkestammes veterinære Folkemedicin, er det Omraade, der mest maa kunne interessere os, thi som andet Steds i Folkelivet har vi ogsaa her visse nationale eller stedlige Ejendommeligheder, der kan være med til at give en Karakteristik af vort Folks gamle Levesæt og Karakter.

Det er en meget broget Flok, der i Tidens Løb har betragtet det som sin Opgave at tage syge Husdyr under Behandling. Foruden de almindelige Husraad, der i mange Tilfælde er brugt fælles for Mennesker og Husdyr, og hvis Oprindelse ofte ligger tilbage i den graa Oldtid og som blev brugt af alle, blev det efterhaanden bestemte Personer, der fik mere Kendskab til Husdyrsygdommene end andre — blev „kyndige“. Det var f. Eks. Hyrder og andre primitive Mennesker, hvis Næring var knyttet til Husdyrbruget. Dog i Længden holdt

de sig ikke alene til Dyrene. Deres Virkefeldt strakte sig ofte fra Herren selv til hans syge Gris, og deres Virkemidler var mangfoldige, saaledes som dette Arbejde noksom vil vise. Befolkningens Tiltro til dem var ofte grænseløs, og mange blev berømte videnom.

Den kloge Mand og den kloge Kone eller, som de ogsaa ofte blev kaldt: Troldmanden og Heksen, skylder vi nogle af vore mærkeligste Kure: Trylleformlerne og Trylletegn. Deres Virksomhed var ofte baseret paa Folkets Uvidenhed og Frygt, thi paa Bunden af Menigmands Tankegang ulmer altid Angsten for andre Menneskers onde Villie.

Mærkeligt nok har Bøddelen i ældre Tid baade herhjemme og flere Steder i Udlandet haft et Slags Privilegium paa Behandling af syge Dyr. Fra denne Bøddelens Virksomhed stammer Anvendelsen i den folkelige Veterinærmedicin af saadanne Ting, der har Tilknytning til hans uhyggelige Haandværk, som f. Eks. Dele af Galgen, Rebet, hvori Misdæderen var hængt, Blod og Fedt af den halshuggede, Tyvefingeren eller Dele af den hængtes Trøje o. s. v. Skarprettere (og Smede) vides i det 18. Aarhundrede at have været tilkaldt som særligt sagkyndige ved retslige Afgørelser om Husdyr.

En særlig Plads indtager de privilegerede Hestegildere og Svinesnidere, det var Folk, som havde kongelig Bestalling, og som ved festlige Lejligheder bar „almindelig Hofdragt“. I vor Rethistorie figurerer de som et ryggesløst Folkefærd, som ærlige Folk gik langt udenom. Men deres specielle Virksomhed førte med sig, at de ogsaa til Tider tog syge Dyr under Behandling.

Den mest kyndige var Smeden. Hans Virkefeldt var dog næsten altid indskrænket til Hesten. Med den havde han at gøre fra første Færd. Af sin Mester lærte han Aareladningens, Simetrækningens og flere andre Operationers vanskelige Kunst. Aareladningen brugte han ved alle de Sygdomme, han kom til at staa over for. Forøvrigt var det Almuens almindelige Mening, at Smeden kunde mere end sit Fader- vor, han er saaledes sagnvis Fandens Overmand. Han var dog i Almindelighed en højt agtet Mand og en gemytlig Karl, i hvis Værksted alskens Folk samledes. Hans Helgen var St. Eligius (St. Loye), der paa underfuld Vis kunde tage Benet af Hesten, beslaa det og sætte det paa Plads igen. Gik det Smeden vel, kaldtes han Kursmed, en Titel af tysk Oprindelse, han var da virkelig Fagmand og havde som oftest en Kursmedebog, der, selv om han ikke var i Stand til at tyde ret meget af dens snirklede Sprog, dog gav Ærefrygt. Kursmede kurerede som oftest kun paa Heste, medens han overlod de i hans Øjne lavere Kræ til de kloge Mænd og kloge Koner. Sit Højdepunkt som Praktiker naaede han i 17. og 18. Aarhundrede. Efter Veterinærskolens Oprettelse tog Antallet stærkt af, selv om man ogsaa der i et Tidsrum uddannede særlige Kursmede. Enkelte Steder holdt de dog Stand til hen imod Slutningen af 19. Aarh.: „Dyrlægesmede“.

Den fineste Form for Kursmede var de kongelige Hovsmede og Hestelæger, der er omtalt lige fra Kristiern den Førstes og Kong Hans' Tid. De var kongelige Embedsmænd og havde Løn af Kronen. Men vi er hermed uden for vort egentlige Emne og inde paa et andet Omraade, den danske Dyrlægekunsts Historie.

Der var ved Udarbejdelsen af et Værk over dansk veterinær Folke-medicin to Veje at gaa, enten paa bred Basis at give en Oversigt over Stoffet, eller føje dette sammen som en Kompilation, det vil sige, lade Kilderne selv tale. Da der i Litteraturen intet Fortilfælde findes til et saadant Arbejde, valgte jeg den sidste Fremgangsmaade, som den, der efter min Formening vil bringe rigest Resultat for den, der søger Viden paa dette specielle Omraade.

Kilderne.

Vore ældste danske veterinære Kilder er Munkelitteratur, det vil sige i Middelalderens Klostre sirligt prentede Skrifter, hvis Indhold er et fra Latin oversat Sammensurium af Raad for Menneske- og Dyresygdomme. Disse Kilder rinder dog sparsomt, det er først, da danske Adelsmænd og Lærde — med den stigende Trang til Oplysning — søger sydpaa til de videnskabelige Anstalter rundt om i Europa, at det strømmer ind til vort Folk med Viden, ogsaa paa Dyr lægekunstens Omraade.

Disse for Folket nyttige Lærdomme var i Virkeligheden en Skat af ikke ringe Værdi, thi disse Optegnelser af Raad for Dyresygdomme gik fra Mand til Mand, blev atter og atter afskrevet og modtog stadig nyt Stof, dels af fremmed, dels af hjemlig Oprindelse. Senere blev disse Ting bevaret som en Slægtens Helligdom for sluttelig at havne i vore offentlige Samlinger. Det er ikke faa af vore kendte Adelslægters Navne, der træffes i disse Haandskrifter, og der er ingen Tvivl om, at flere af Skriverne har givet Raad ved Sygdomsbehandling baade til Folk og Fæ. Man bliver her Vidne til en ny Side af denne adelige Husfaders og Jorddrotts Virksomhed i en Tid, hvor enhver faglig Viden paa det veterinære Omraade aldeles manglede.

Efter Adelsmændenes veterinære Forfatterskab fulgte Præsterne. Som hine var Præsterne ofte Godsbesiddere og Husdyrejere og fik hurtigt Øjet opladt for Befolkningens vanskelige og magtesløse Stilling overfor Dyrenes Sygdomme. Blandt denne veterinære Præstelitteratur findes vort første trykte Værk: Niels Mikkelsen Aalborgs Traktat „om de Siugdomme og Skrøbeligheder, som Kiør og Faar undertiden angribes af“ udgivet 1634 (se Albertsen: N. M. Aalb. i D. v. Aarb. 1934, 55). Ogsaa flere andre kendte Præster har beskæftiget sig med Emnet og har efterladt sig ret udførlige Manuskripter desangaaende.

Som en tredie Kilde maa nævnes de Heste- og Kvæglægebøger, der i det 16., 17., ja, helt oppe i det 18. Aarhundrede oversvømmede vort sydlige Naboland, og som ogsaa, dels i skriftlige, dels i trykte Oversættelser fandt Vej til Danmark. Indholdet af disse Bøger var vel fremmed Stof, men gennem Tiderne fandt de Rum i den hjemlige Kreds, fik Borgerret i Landet og var ikke mere at betragte som fremmede. Disse Bøger gav ikke sjældent Anledning til Indførsel af udenlandske Lægeplanter og andre Lægemedler, der gennem rejsende Handelsfolk blev faldt det danske Publikum. Bøgenes Brugbarhed for Kursmede og andre af Faget gav Anledning til, at ogsaa danske Veterinærer forsøgte at skabe en efter hjemlige Forhold afpasset Form. Disse vore ældste danske Veterinærers folkelige Arbejder tangerer saa nær den veterinære Folkemedicin, at det bliver naturligt ogsaa at benytte dem som Kilde.

Allermest dansk og derfor ogsaa mest interessant set fra vort Standpunkt er dog

de folkelige „Læge- og Kunstbøger“, som forne Tiders kloge Mænd og kloge Kvinder — folkelige Prædikanter — ofte med umaadelig Flid har nedskrevet og derefter for Eftertiden bevaret ældgamle Overleveringer, der sætter os i Stand til at faa et Indblik i vore Forfædres Meninger og Vilkaar ogsaa paa det veterinære Omraade. Man bliver ved Læsningen af disse kloge Mænds „Lægebøger“, „Cyprianus“, eller hvad nu disse Ting kaldes, hurtigt klar over, at selv om Raadene først i en sen Tid har faaet sin Nedskriver, ligger deres Oprindelse i den mørkeste Middelalder eller endnu tidligere.

En særlig righoldig Kilde er Folkemindeforskernes Arbejder, hvad enten det drejer sig om trykte Værker, som Thieles, Svend Grundtvigs, Jens Kamps, Feilbergs, Evald Tang Kristensens o. s. v., eller om de utrykte, saaledes som de er at finde i dansk Folkemindesamling, — Optegnelser af mundtlige Overleveringer, et hjemligt Stof af stor Værdi, blandt andet ogsaa for nærværende Arbejde.

I det følgende skal nævnes de i danske Samlinger beroende Manuskripter, hvorfra Tekst er ekscerperet.

Aarhus Statsbiblioteks Samling:

Nr. 381 a. Et Manuskript i 4to bestaaende af 278 paginerede Sider, hvorefter følger 40 beskrevne upaginerede Sider, derefter findes en Mængde beskrevne løse Sedler (Recepter, samt trykte Beretninger f. Eks. om Harlemmeroliens Dyder o. lign.). Indholdet er fra Side 1—178 Recepter for Menneskesygdomme. Side 200—221 om Husdyrsygdomme, og fra 230—278 omhandlende Fremstilling af forskelligt Husgeraad o. l. Tiden er Slutningen af 18. Aarh. Bindet, der er løst Pap, bærer paa Forsiden den trykte Titel: „Husraad og Recepter“. Kataloget skriver derom: „En Samling af Husraad og Recepter, som har tilhørt Provst Caspar Schade“.

Additamenta:

Nr. 713 4to. Stor Læge- og Dyrlægebog. Har tilhørt Familien Trolle. Dateret 1664. (Ohrts Kilde 26).

Arnemagnæanske Samling (A. M.):

Nr. 187 8vo. Lægebog fra omkring Aar 1350. (Om Haandskriftet se F. Ohrt: Danmarks Trylleformler, Kilde Nr. 2).

Nr. 188 8vo. Et Manuskript fra Begyndelsen af 16. Aarh., skrevet af flere Hænder og omhandlende mange forskellige Ting. I ottende Afdeling findes Raad for Menneske- og Dyresygdomme.

Nr. 195 8vo. En gammel „Kunsthøg“ Manuskript fra omkring Aar 1600. Der findes enkelte Ting Husdyr vedrørende.

Nr. 819 4to. To Lægebøger. Den første dateret Pinselørdag 1514. For Dyrlægeraadenes Vedkommende er disse i nøje Overensstemmelse med det i Aar 1796 i Vinje Kirke i Telemarken fundne Manuskript (Bang: Norske Hexeformler Kilde S) samt med et Brudstykke af en gl. tysk Hestelægebog fra 14. Aarh. (Sudhoff: Geschichte der Medizin VI, 223). (Se videre F. Ohrt: Danmarks Trylleformler Kilde 8).

Dansk Folkemindesamling (D. F. S.):

1909/3 A. En Afskrift af „Cyprianus 1771“. Manuskriptet har Titel: „Filosofus Magister Wirtutis Sybrianus p. p. p.“ (Ohrts Kilde 78 Nordjysk Cyprianus).

1909/3 B. „P. Hansens Kurebog“. En klog Mands litterære Epos fra Begyndelsen af 19. Aarh. (Ohrts Kilde Nr. 63).

1909/3 D. Nogle løse Blade. (Ohrts Kilde Nr. 59).

1909/3 G. En af R. J. Paulli i 1915 taget Afskrift af en Cyprianus 1771. Originalen er fra ca. 1800.

1909/3 H. En af E. Tang Kristensen taget Afskrift af to i samme Bind værende Haandskrifter. (Ohrts Kilde Nr. 50 og 53, den blaa Bog).

1909/3 J. En gammel Lægebog eller Cyprianus fra omkring Aar 1800. (Ohrts Kilde 49).

1909/3 K. Et mindre Manuskript med Husraad og overtroiske Raad. (Ohrts Kilde Nr. 51: Codex Tang major).

1909/3 P. Afskrift af 3 Haandskrifter (ved M. Lorenzen, Felsted 1873).

1) „Uddrag af en liden Huus Bog, saare nyttelig af alle Huusholdere udi adskillige Maader at bruge af adskillige lærde Mænds Skrifter Recepter, ret sammensanket og skrevet“. Det har 1869 tilhørt Ras Hummis Kone ved Karleby Strand og indeholder overtroiske Raad, særlig for Hestesygdomme.

2) Afskrift af et Manuskript paa 44 Sider. Det handler om de syv Mørkhedens Engle, der regerer hver sin Nat, og om, hvorledes man befrier sine Kreaturer og sit Gods for onde Gejster. Det tilhører (1873) P. Hansen Poulsens Enke, Hestrup ved Aabenraa.

1909/3 Q. Et Manuskript, der har tilhørt Anne Kathrine Johannsen, Tønder Sønderamt. Hun skal have faaet det af en gammel Lærer Jes Madsen, der skal have været meget lærd. Han var født 1810. Bogen er meget museædt, og der er flere Huller i Teksten. Indholdet er overtroiske Husraad. En Del er skrevet paa tysk, ligesom Bogstaveringen viser tysk Paavirkning.

1909/3 R. Heksebog fra Hjørring, afskrevet 1931 af Læge Rasmussen, Faxø. Originalen fandtes efter afdøde Lærer Jensen, Faxø. Han havde medbragt den fra Hjørring. Den er meget beslægtet med nordjysk Cyprianus. (Ohrts Kilde Nr. 78).

1909/3 S. Afskrift af 4 Hæfter, der indeholder Trylleformler og Husraad. Originalerne er fundet i et hemmeligt Rum i et gammelt Vægskab, købt i Vemmedrup. Tilsammen udgør de 117 Raad. Paa en Side staar Aarstallet 1792. Afskrivningen er foretaget af Læge Rasmussen, Faxø. I 2 af Manuskripterne findes Raad mod Kreatursygdomme.

1909/3 b A. Indbunden sammen med den trykte Cyprianus P. P. P. Malmø 1771 findes et Manuskript skrevet af flere Hænder. (Ohrts Kilde Nr. 90).

1909/3 b B. En „Lomme“ Cyprianus paa 50 Blade i 16mo. Den har tilhørt den kloge Mand Jens Nielsen Damgaard i Børs, Estvad Sogn. (Ohrts Kilde Nr. 83).

1909/3 b C. Skreven Lægebog i 16mo bestaaende af 20 Blade og skrevet af mindst 2 Hænder. Tiden 1778. (Ohrts Kilde Nr. 58).

1909/3 b D. Flere løse Blade, af hvilke Nr. 5 har en Trylleformel for Hesteskade. (Ohrts Kilde Nr. 66).

1909/3 b E. Stor Lægebog fra Begyndelsen af 18. Aarh. (Ohrts Kilde Nr. 11 i Trylleformler II).

1909/3 b F. Et Manuskript, der har været ejet af en gammel for Trolddomskunster mistænkt Mand: Niels Hansen fra Aasum Mark. Det er fuldstændigt ligt med D F S 1909/3 S tredje Hæfte.

1909/3 b G. En prentet Cyprianus. Prentet ca. 1825 af Husmand Chr. Stendahl, Hørbylund ved Sæby. (Ohrts kalder den Aalborg Cyprianus i Trylleformler II, Pag. 13).

1909/3 b H. „Hune Cyprianus“, der har tilhørt Sognefoged Søren Mortensen i

f. Hune † 1860. (Ohrtr anfører i Trylleformler I, Pag. 106, at Haandskriftet er brændt, hvilket er urigtigt). Det tilhører den nordjyske Type (Ohrts Kilde Nr. 78 d). D F S 1909/3 A er en Afskrift.

1909/3 b J. Et Manuskript, der indeholder en Klagesang over Kristiansborgs Slots Brand (²/₂ 1794), noget om Landbrug, en Røgtelse for Kreatursygdom og en lang Cyprianusbøn. Navnet Vilhelm Carlsen staar flere Gange samt Aarstallene 1790, 1803 og sidst 1828.

1909/3 b K. En Cyprianusbøn, mod Trolddom paa Mennesker og Kreaturer, skrevet af Gaardfæster Peder Hansen, Abbetved, Kirke Saaby Sogn.

1909/3 b L. „Søren Nielsen Søftens Kurebog“. Indholdet er forskellige overtroiske Raad for Sygdomme hos Mennesker og Husdyr. En Del skrevet med Runer.

1909/3 b M. En Lægebog fra ca. 1750 med Titel: „Nogle meget rare af mange prøberede udvalgte gode Videnskaber“. Manuskriptet stammer rimeligvis fra Mette Marie Hansdatter Storm (1727—1814), født i Brahetrolleborg Sogn, og handler om en Balsam god for mange Sygdomme.

1909/3 b N. „Frørupsamlingen“, der har tilhørt den kloge Mand i Frørup: Søren Christensen, hvis Fader var Dyrekvaksalver. Samlingen bestaar af 8 forskellige Haandskrifter, af hvilke navnlig Nr. 4 har mange Raad for Dyresygdomme.

1909/3 b O. Indprentet bag i „en meget nyttig Lægebog, Haderslev 1807“ findes nogle magiske Formler. Bogen er af den kloge Mand fra Hornstrup: Søren Jellerups Efterladenskaber.

1909/3 b P. Manuskript med Raad for Menneske- og Husdyrsygdomme. (Lorenzens Kilde Nr. 2).

1909/3 b Q. Manuskript fra Sullerup 1743. (Ohrts Kilde Nr. 72 — Lorenzens Kilde Nr. 4).

1909/3 b R. En Samling Afskrifter efter Manuskripter, alle er afskrevet af M. Lorenzen 1870: 1) Thott Samling 241 8vo. 2) „Cyprianus 1777“. 3) 5 løse Blade. 4) Et løst Blad. 5) Et Stykke af A. M 187 8vo. 6) „Cyprianus p. p. p. 1771 Compendium Magi eller de forborgne Kunster“

1909/3 b S. Et Manuskript med Titel: „Cypriani practicirten Geister Zwang oder Kunst und Wunderbuch, Hans Jürgen Hansen geschrieben in Flensburg 1830“. Bogen er for en stor Del skrevet paa tysk, men der findes ogsaa en Del paa dansk skrevne Raad for Dyresygdomme.

D F S 128/1. Et stort Manuskript med Titel: „Compendium og Magie eller de forborgne Kunster af Cyprianus etc.“ En Del skrevet med Runer og en Del paa fransk. (Ohrts Kilde Nr. 91).

D F S 1904/41. Jens Kamps utrykte Samling. Et meget stort Manuskript væsentligt om folkelig Overtro samlet fra Møen, Bogø, Vestsjælland og Vestjylland.

D F S 1929/64. Afskrift af forskellige Manuskripter, først og fremmest af:

1) Rosenlundsamlingen (Ohrts Kilde Nr. 54), en betydelig Samling Papirer, der spænder over Aarene 1773—1837 og vistnok er skrevet af Rosenlunds daværende Ejer Anders Madsen.

2) Raad for Husdyrsygdomme, indskrevet i N. M. Aalborgs Lægebog 1635.

3) En Lægebog fra 1768 i Viborg Arkiv, heri tilskrevet Raad for Husdyrsygdomme.

4) Præsten Jens Wind i Asminderød: Raad for Husdyrsygdomme tilskrevet i Eliæ Beynons Barmhertige Samaritan.

5) Manuskript i Viborg Arkiv 1622. Raad for Husdyrsygdomme.

D F S systematiske Samling 1936/1, der i sine forskellige Afdelinger indeholder en Mængde Raad for Husdyrsygdomme.

Den kgl. Veterinær- og Landbohøjskoles Samling:

IV Nr. 102. En Askrift af Ole Olsen Smiths Dyrslægebog, i hvis Slutning findes tilskrevet: „Forsøgt Middel til Skabede Bester i Liunge Bye, Soroe Amt for Aaret Anno 1773“. Nævnt er I. Møller, Walsølle i Januar 1786, Ludvig Jensen, Kaairød og Alexhander Simensen i Birkerød 1822.

IV Nr. 135 7 b. Manuskript paa 159 Sider i 4to, skrevet af mindst 2 Hænder og med Titel: „Colegium over Oxens Sygdomme holdte af Hr. Prof. Viborg ved den kongelige Veterinærskole, Kjøbenhavn exudebat Hans Henrik Petersen d. 5. April 1811“.

IV Nr. 135 3+4. To i samme Bind indbundne Manuskripter. Den første paa 244 Sider omhandler Hestens Sygdomme. Foredrag af Hr. Prof. Viborg ved den kongelige Veterinærskole Kjøbenhavn Aar 1817, skrevet af J. Mortensen“.

Anden Del over Oxens Sygdomme + Hønsenes og Giessenes, foredraget af Hr. Prof. Viborg paa den kongelige Veterinærskole Kjøbenhavn Aar 1817, skrevet af J. Mortensen.

IV Nr. 200. En ca. 150 Sider stor Kursmedebog. En Oversættelse af et eller andet tysk Arbejde. Mange overtroiske Raad. Fra Side 126 er 12 Sider ulæselige paa Grund af Fugt. Tiden er 18. Aarh.

IV Nr. 210. En Kursmedebog med Titel: „En Probatum Hæste Lægebog som af Kongeli stor Mæstre er indskreven og befunden godt 1777“. Manuskriptet, der er 143 Sider stort, er en meget daarlig Oversættelse af Martin Böhmes Arbejde: „Ein ganz neu Büchlein, von wohl approbirten Ross-Arztenehen 1747“. I Bogen findes to Tegninger: 1) Tegninger over Kursmedeinstrumenter. 2) En „Aareladehest“, d. e. Tegning af de af Hestens Aarer, paa hvilke Aareladning kan ske.

IV Nr. 230. En Kursmedebog med Titel: „En Lægebog over adskillige Hæste-Skader. Thomas Jostsøn Stiær? Til hørend denne Bog. Aarhus l. December 1748“. — Manuskriptet, der er meget brugt, er velbevaret og paa 170 Sider. Det indeholder foruden Kursmedebogen en Farvebog. Bag i Skriftet staar Navnet: „Niels Sørensen paa Hiørnet af Nørrebro og Blaagaards“ og paa sidste Blad Navnet „Niels Christensen Jexen“.

Ny Samling 32 Fol. En meget stor Kursmedebog (226 beskrevne Sider + Register). Overskrifterne ofte prentede. Bogen indeholder en Mængde overtroiske Raad og enkelte Trylleformler. Skriveren er antagelig Holstener? Bogen synes at have stærke Forbindelser med militære Kredse (Fanesmed?). Bagest i Bogen findes med tarvelig Haand skrevet nogle Raad for Dyresygdomme, og mulig er det denne, der paa sidste Side tegner: „...sering boende i K(øbenhavn?) store Regngaden i det hvide lam ... d. 14de Martii Ano 1764 — Morten Niels Søn“. — Manuskriptet er 1912 skænket af Sagfører Jac. P. Nielsen, Roskilde.

E. Don. Var.

Nr. 26 4to. Et Manuskript med Titel: „De vulgi erroribus“. Skrevet af Peder Syv. Det er dateret 1648. (Ohrts Kilde 28).

Evald Tang Kristensens Samling:

Nr. 212. „Højbjerg Haandskriftet“. Et af de mest typiske Eksemplarer paa den kloge Mands Bog. Den bærer Titlen: „En Bog om adskillige Videnskaber som tilhør mig Caspar Pedersen af Højberg 1785 7. April“. (Ohrts Kilde Nr. 73).

Nr. 213. „Anders Udesens Cyprianus“. „Den indholder nyttige lægedom om Minnesker og noget mere“. (Ohrts Kilde Nr. 64).

Nr. 214. Et Manuskript med Titlen „Kunstbog“. Indholder Raad for Menneske- og Husdyrsygdomme. En Del af Manuskriptets Stof er trykt i Jydske Folkeminder IX.

Nr. 216. Afskrift af en Del af P. Hansens Kurebog (se D FS 1909/3 B).

Nr. 217. Afskrift af en folkelig Lægebog fra omkring Aar 1800. Bogens Titel er: „Gode Raad“. (Ohrts Kilde Nr 65)

Nr. 218. Originalen til foranførte Nr. 217.

Nr. 220. Et lille Hæfte med Titel: „Kunststykker. Den saakaldte Syprianus, den over al Verden vidt berømte Sorte Kunst o. s. v.“ (Ohrts Kilde Nr. 70).

Nr. 221. „Mads Filtenborgs Cyprianus P. P. P. 1771. (Ohrts Kilde Nr. 78 e).

Nr. 222. Et Manuskript fra Breininge ved P. P. Husted ^{27/9} 1841. (Ohrts Kilde Nr. 92).

Nr. 226. Et Uddrag af den kloge Mand Mads Grøntofts Kurebog med Titel: „Gode Raad“. (Ohrts Kilde Nr. 87).

Nr. 227. Et Manuskript (Afskrift) med Titel: „Gode Raad ved Karl Adersen Lydersholm 1779“. (Ohrts Kilde Nr. 62).

Nr. 228. „Præst Jens Cyprianus“. (Ohrts Kilde Nr. 74).

Nr. 229. Afskrift af Nr. 239 (se denne).

Nr. 233. Et Manuskript med Titel: „Tertullianus Cybrianus P. P. P. o. s. v.“ (Ohrts Kilde Nr. 78 e).

Nr. 234. Originalen til D FS 1909/3 H. (se denne).

Nr. 235. „Ørtoft Cyprianus“. (Ohrts Kilde Nr. 78 a).

Nr. 236. En Cyprianus, der har tilhørt Kromand Anders Ulkjær i Ulvborg. Manuskriptet indholder en Del Husraad og overtroiske Raad for Menneske- og Husdyrsygdomme (se endvidere E. Tang Kristensens Samling Nr. 243).

Nr. 237. Afskrift ved E. Tang Kristensen af Manuskript 246 i E. Tang Kristensens Samling.

Nr. 238. En Afskrift ved C. Klitgaard af Haandskriftet: „Filosofus Magister Wirtutis Syprianus P. P. P.“ (Se D FS 1909/3 A).

Nr. 239. Et gammelt museædt og forrevet Manuskript, — en folkelig Læge- og Dyr lægebog med Aarstallene 1743, 1744 o. s. v. (Ohrts Kilde Nr. 38).

Nr. 240. Afskrift af ovenstaaende Nr. 239.

Nr. 241. Dorte Marie Pouls Datters Cyprianus i Hou. En af E. Tang Kristensen foretagen Afskrift efter Originalen, 30 Blade (uden Paginering), Husraad og overtroiske Raad for Menneske- og Husdyrsygdomme.

Nr. 242. Manuskript fra Store Restrup med et Indhold af Husraad og overtroiske Raad. (Ohrts Trylleformler Vedhæng Pag. 501).

Nr. 243. Et Manuskript med Titlen: „En Del Videnskabs Stykker“ har tilhørt Anders Ulkjær fra Lille Melgaard ved Ulvborg. (Ohrts Kilde Nr. 89).

Nr. 244. Jens Johan Henriksen Munks Lægebog dateret 4de Junius 1782. (Ohrts Kilde Nr. 75).

Nr. 245. Et Manuskript, der har tilhørt Lars Kordsen i Skaarup. Det er et 2 Tommer bredt og 5 Tommer langt løst sammenbundet Hæfte, hvis Indhold er Husraad for Menneske- og Husdyrsygdomme.

Nr. 246. Trolldanden Jens Damgaards (se D FS 1909/3 b B) Cyprianus. (Ohrts Kilde Nr. 78 f).

Nr. 247. En større Lægebog eller Cyprianus. Paa første Side staar: „Denne mærkelige Bog har tilhørt den bekendte flinke og dygtige Mand Jørgen Birkebæk i Givskud Sogn“. En senere Ejer har 1875 iflg. et i Bogen fundet løst Blad rimeligvis været idømt Bøder for Kvaksalveri.

„Helwerskov Haandskriftet“, et gammelt Apoteker Haandskrift fra første Halvdelen af 18. Aarh. Det er skrevet dels paa tysk, dels paa dansk af Landsdommer Helwerskov, Ejer af Irup og Øland i Thy. Et Sted er dateret „Hamburg d. 31. Aug. 1703“. Paa Side 410 staar „Raad for Culler“, sikkert skrevet med Helwerskovs Haand.

Gammel kongelig Samling:

Nr. 2499 4to. c. og d.: Jacob Bircherod: Om superstitioner 1734. En Samling af Bircherods Haandskrifter over fynsk Overtro.

Nr. 233 Fol. En 192 Blade stor paa tysk skrevet Dyr lægebog med Titel: „Pferde Artzney für Allerley Mangel vndt schaden Aufwendung vndt Inwendig Im Leibe“. Paa Omslaget er der to Gange med tarvelig Haand noteret: Muldrup, og paa forreste Side: den 20 Maj 66 Niels Sehested. Blad 167 skrevet paa dansk.

Haandskrifter i private Samlinger:

Et flere Hundrede Sider stort Manuskript, der handler om Hestens, Kvægets og Fjerkræets Sygdomme. Det er rimeligvis Referat efter Forelæsninger holdte paa den kgl. Veterinærskole, eller Afskrift af saadanne. Haandskriftet har tilhørt Dyr læge Jacob Christoffersen, Baarup (examineret 1830) og tilhører nu hans Slægt, Gdr. Christoffer Jacobsen, Holmegaard, Skov Vallingrød, Tølløse Sogn.

Kallske Samling:

Nr. 23 Fol. En 733 Sider stor Læge- og Dyr lægebog. Paa første Side har Skriveren prentet: „anno 16 hs 27. Denne bog hører mig helle Wlftand til med rette, gud almægtigste unde mig dene adt bruge ih guds frøgt, guds hellige til lou, ievn Kresten till nøtte och gawn och mig self till timelig och ewig welfart amen“.

Medicinsk Historisk Museums Samling:

Nr. L 46 I. Et af 24 Blade i 4to bestaaende Manuskript, hvis Indhold væsentligst er Lægeraad, men bagest i Manuskriptet findes en Del Raad for syge Husdyr. Haandskriftet er rimeligvis fra Ribeegnen og vides at have tilhørt Stiftsfysikus J. Kjær, Ribe. Tiden er 1580.

Nr. L 53 4to. Et Manuskript bestaaende af to forskellige gamle danske Lægebøger. Foran i første findes nogle gamle trykte Blade af en Bønebog, skrevet af Povel Andreas Medelby. Paa første skrevne Side staar: „Salig Her Capitain von Ratlow. Salige Fru Elisabeth Steensen von Ratlow. Egen Haand Bog og legge Bog, har været udj hindis tied og er till forladelig; hver Articul er Probatum“ (det sidste er skrevet af yngre slettere Haand). Derefter følger et Register og endelig prentet med kolorerede Bogstaver: „En Wdvalt oc skøn Lægebogh tillsammanskreffuen aff Mange Atskelligh oc Forfarene støcher, for mange Atskillige Slags Siugdomme, som Bode Menniskene Och Qvægh kand Wederfaris, oc finder mand wist raad Herudi, Nest guds Hielp. Oc Huilchet mand udj Tafflen kand Opsøge † Anno Domini 1624 Juny Maanett“. Indholdet er Raad for Menneske- og Husdyrsygdomme, magiske Raad og Trylleformler.

Den anden Lægebog er fra en noget senere Tid. Registret til denne er skrevet i Assens 8. Okt. 1818 af S. Knudsen. Første Bog er paa 580 Sider. Anden Bog i 210 Kapitler. Foruden dette findes i Bogen en Del løse Blade beskrevne med Lægeraad.

Nr. L 38 8vo. Nogle tildels makulerede Blade, lost sammenhæftet. Paa de bageste 4 Sider er med ubehjælpssom Haand skrevet nogle Raad mod Husdyrsygdomme. Skriftet er fra 19. Aarh.

Nr. L 39 4to. Et større Lægehaandskrift, der er nedskrevet til forskellig Tid i 17. og 18. Aarh. Det har tilhørt en fra Frankrig indvandret Officersslægt: Trappand. Paa nogle løse Sedler i Bogen findes Raad for Kreatursygdomme. En Seddel, dateret „Svendborg 3. Febr. 1779“ om Kvægpest, er underskrevet C. Trappand.

Nr. L 46 II 4to. Et ca. 350 Sider stort Manuskript med en Mængde Raad for Menneskesygdomme og enkelte for Kreatursygdomme, endvidere findes en Koge- og Syltebog m. m. Raad er skrevne af Knud Pedersen Gyldenstjerne † 1552 — Herman Skeel † 1555. I Bogens Slutning er skrevet Aarstallet 1619. Har tidligere været indbundet med L 46 I (se foran).

Nr. L 62 4to. „Forskellige Raad for allehaande Tilfælde“. Et Manuskript fra 1750 fra Vendsyssel. Det har tilhørt en gl. Landsbysmed paa Voergaard, og Indholdet er Lægeraad og Raad for Husdyrsygdomme, særligt mange Raad for Kvægets Lungesot. Bogen er skrevet af flere Hænder og er paa 169 Sider.

L (uden Nr.) Et stort Manuskript i 8vo „Hexe og Lægebog“ bestaaende af 364 Numre. Indholdet er forskellige Raad for Menneske- og Husdyrsygdomme. Bemærkelsesværdige er dets mange Trylleformler og Trylleord. Manuskriptet ser ud til at have været meget brugt (af klog Mand?), det er indheftet i et hjemmegjort Skindbind med Strop, og paa Bladets Indside staar bagest „Poul Sør(ensen?) Belling“.

Ny kongelig Samling:

Nr. 314 b 4to. Stor dansk Lægebog fra Tiden 1475—1508 (Ohrts Kilde Nr. 6).

Nr. 314 ck 4to. Fragment af en dansk Lægebog fra 16. Aarh. Det bestaar kun af 10 Blade, og Indholdet er om Træers Ympning og andet om Planter samt enkelte Læge- og Dyr lægeraad.

Nr. 351 c 4to. Et Manuskript fra 16. Aarh. med Titlen: „Opskrift paa simpelt Kunst“. Har tilhørt Jens Kamp og blev udgivet 1870 af V. Pio.

Nr. 314 d 4to. „Lægebog skreffuen paa Danske af Stigelius Andree Wlstrupius 1608“. Indeholder foruden talrige Lægeraad nogle Raad for Heste, Kvæg og Faaresygdomme. Et Raad, der er tilskrevet den „dannemand Herr Biorn Anders i Reersleuff ved Roskild“ er dateret 22. Maj Anno 1640.

Nr. 65 b 8vo. „En artig og meget nyttig Nye Konst Bog, findes Først af Italiensk Sprog paa Tydsk“ (Ohrts Kilde Nr. 81).

Nr. 67 8vo. Et Manuskript i Sedez med Titel: „En dansk Lægebog“ (Rygtitel: „Cod chart“). Indholdet er Lægeraad og almindelige Husraad. Manuskriptet, der er skrevet af 2 Hænder, er fra Midten af 16. Aarh.

Nr. 67 b 8vo. Læge- og Selskabsbog skrevet af Peder Pedersen 1640 og 1644 (Ohrts Kilde 23).

Nr. 67 d 8vo. Et Manuskript med Titel: „Denne liden Bog er til Nøt For Mensk Som Tro er paa Guds Ord 1767“. Bogen har 1828 tilhørt Henning Pedersen og Hustru, Marie Kirkegaard, hvorfor Ohrt (Kilde Nr. 47) mener, at Bogen skulde stamme fra Bornholm, hvilket sikkert er uden Grund, da der iflg. Edvardsen: En ringe Underretning om Schiellschørs Kiøbstæds gamle og nuværende Tilstand findes omtalt en Gaard under Skelskør Kirke som „Marie Kirkegaards Jord og Grund“.

Nr. 67 f 8vo. En 284 Sider stor Læge- og Dyr lægebog. Paa Side 2 er tegnet: „Felding d. 12. Sept. 1732. N. L. Sommer“ (Præsten der). Raadene er afskrevet efter mange forskellige Originaler og indføjet ved Tid og Lejlighed. I Skriftet en Del løse Blade med Læge- og Dyr lægeraad

Nr. 67 g 8vo. Stor Lægebog med enkelte Raad for Heste- og Kvægsygdomme 1694 (Ohrts Kilde 31).

Nr. 69 c 8vo. Et Manuskript med overtroiske Raad for Menneske- og Dyresygdomme (Ohrts Kilde 67).

Nr. 69 h 8vo. Upagineret defekt Hæfte uden Titel. Indholdet er en Mængde magiske Raad. Kataloget sætter det til Begyndelsen af 19. Aarh., men efter Indholdet at dømme, maa det være meget ældre.

Rostgaard Samlingen:

Nr. 161 4to. „Medicina Veterinaria og andet til Huusholdning tienligt Coligente Petri Septimii“. (Se D. v. Aarb. 1935, 17).

Nr. 35 8vo. En 34 Blade stor paa tysk skrevet Dyr lægebog med mange overtroiske Raad. Paa sidste Side findes paa dansk tre Raad. Tiden 16. Aarh.

Nr. 36 8vo. To i samme Bind indbudne af forskellige Hænder skrevne Manuskripter:

A et Haandskrift, der, som Titelbladet siger, er colligeret af adskillige probatiss autoribus a Burgero Petrij Rosch 1640 (se K. Albertsen: „Børge Pedersens Dyr lægebog“ i D. v. Aarb. 1936).

B et Haandskrift med Titlen: „En liden nyttig læge skreeffuen af Hans Poffuelson Nestved“. Dateret 1632 (se K. Albertsen: Præsten Hans Poulsens Næstved Læge- og Dyr lægebog i D. v. Aarb. 1937, 165). (Ohrts Kilde 22 og 21).

Sorø Museums Samling:

Et Manuskript i 4to og bestaaende af 42 beskrevne Sider med Titel: „Dyrlække Bog for Marquard Bruhn paa Gunderslevholm“. Det omhandler Kvægets Sygdomme. Sproget er meget tyskpræget, men Indholdet er rene Husraad uden overtroiske Islæt. Tiden første Halvdel af 19. Aarh. Bogen er givet Sorø Museum af Parc. Chr. Sørensen, Topshøj.

Manuskript Nr. 237. En flere Hundrede Sider stor Koge-, Sylte- og Farvebog i 4to, skrevet af Engel Maria Brun og dateret „Kiøge d. 8 Marsii 1710“. I dens sidste Trediedel: „Raad for alle Slags Tilfælde“, men det drejer sig kun om enkelte Menneskesygdomme samt et Par Husdyrsygdomme. Bogen er skrevet af 2 Hænder.

Thottske Samling:

Nr. 202 Fol. Tre rimeligvis af samme Haand paa tysk skrevne Dyr lægebøger. Hele Manuskriptet 500 Sider stort, Tiden er 16. Aarh., og Titlen „Ein Schöne vnd gewisse Probiert artzney Buch führ alle Anliegen Oder Kranckheitdt, So einen Pferde kan zukommen“. I første Afdeling er Kapitlet Nr. 90 og 162 skrevet paa dansk.

Nr. 203 Fol. „Markhams Mester Stykke vedrørende Hæste Lægebog“. En Oversættelse af den engelske Veterinærforfatters, G. Markhams Værk: Master-piece revised all knowledge belonging to the smith, farrier or horse leach. London 1675. Manuskriptet er paa 381 Sider. Nogle Kapitler helt udeladt.

Nr. 204 Fol. Stor Læge- og Dyr lægebog, skrevet af flere Hænder og med Tilknytning til adelige Kredse. Tiden er første Halvdel af 17. Aarh.

Nr. 718 4to. En ca. 500 Sider stor Læge- og Dyr lægebog, hvis Raad synes tilvebragt over et større Tidsrum og fra mange forskellige Kilder. Mange Raad er betegnet med kongelige Navne: Dronning Dorothea eller adelige som Brochenhuus, Lunge, Friss o. s. v. Paa første Side staar med bleget Skrift: „Heinrich Nielsen Holst“ og derunder „Hafnia d. 4. Oktober 1678“.

Nr. 723 4to. En tospaltet Læge- og Dyr lægebog — 182 Blade. „Foruden Lægeraad, nogle Heste Kurer og Raad for Sygdomme hos Oxer og andet Qvæg samt hos Faar“. Tiden Begyndelsen af 18. Aarh.

Nr. 731 4to. En større paa tysk skrevet Læge- og Dyrslægebog, hvilken sidste har Titelen: „Kunst Vndt Rosartzney Buch u. s. w.“ — „Peter Gremberg, Ritsmet wndt Ross Artz“. Dateret 1639. Mange overtroiske Raad, Trylleformler og Trylle-tegn. Dansk Tekst: Blad 187 h og Blad 229 h.

Nr. 732 4to. Et 42 Sider stort Manuskript med Titel: „Raad for Qveg og Bæster i adskillig Suagthed og Tilfælde. Item Hvorved disse Suagthed kand Forekommes“.

Hver Sygdom er nummereret, og der forekommer 72 Numre, men Side 23 og 24 mangler. Indholdet er meget ligt Additamenta 713 (se foran). Tiden er Slutningen af 17. Aarh.

Nr. 733 4to. Et Manuskript i 2 Afdelinger, men skrevet af een Haand. Første Afdeling handler mest om Kvægets Lungesot. Anden Afdeling om andre Sygdomme hos Hest, Ko og Faar. Tiden Begyndelsen af 18. Aarh.

Nr. 734 4to. Manuskript paa 46 Sider skrevet af 2 Hænder. Paa Bindets Udside staar: „Heste Curerer 1) af Kalkreuter 2) af et manuskript, som der blandt Bønder er brugeligt. Khavn. d. 23. Aug. 1758. U. Green Borre“.

Side 1—11 tysk Tekst, Side 12 og 13 om skabede Heste og Hestekopper. Det øvrige meget ligt Dyrslægebog 1703 og Veterinær- og Landbohøjskolens Samling Nr. 230.

Nr. 241 8vo. „Liber alius ejusdem farinæ schriptus“. Kataloget sætter det til Aar 1663 (Ohrts Kilde 27).

Nr. 249 8vo. En stor paa Pergament prentet Lægebog med Rygtitel: „En Lægebog af H. Harpestræng m. m.“ Tiden ca. 1400. Bogens Nr. 80 er dens eneste Raad for Dyresygdomme.

Nr. 254 8vo. Stor Læge- og Dyrslægebog fra Begyndelsen af 17. Aarh. (Ohrts Kilde 17).

Trykte Kilder, hvorfra Tekst er ekscerperet.

Aalborg, Niels Mikkelsen: „Nye Huusholdningskalender med en Tractat om de Siugdomme og Skrøbeligheder som Kiør oc Faar undertiden angribes af 1634.“ (10 Sider) udgivet paany af K. Albertsen 1934 (D. v. A. 1934).

Abildgaard, P. Chr.: Underretning for Landmanden om den nu herskende Lever-Sygdom hos Faaret. Københ. 15. Febr. 1790.

Abildgaard, P. Chr.: En dansk Heste- og Qvæg-Læge i et lidet Udtog, eller Haandbog for Bondestanden til Weiledning i at læge de almindeligste Sygdomme blandt Heste, Hornqvæg, Faar og Svin. Tredie og igien forbedrede Oplag. Københ. 1791. (166 Sider).

Abildgaard, P. Chr.: Raad mod de almindeligste Sygdomme hos de vigtigste Huusdyr til Brug for Bondealmuen i Norge, Kjøbenh 1793 (48 Sider).

Almanakoptegnelser for Aaret 1789.

Alstrøm, Jonas Commerce-Raad: Den Svenske, agtsomme troe Vey-Viiser til en god Faare-Røgt, og Faare-Hyrdens hemmelige Kunster aabenbarede, samt det gyldne Faare-Skins uskatterlige Virkning og sikre Gienvej, oversat af Niels Aalholm. Kiøbenhavn 1757. (97 Sider).

Andersen, Lars: Folkesagn og Folketro i Ods Herred. København 1918.

Andreasen, C. C.: Urtebog for Bonden. 1856.

Bagge, S.: Forelæsninger over speciel Pathologi, autograferet og udgivet af H. Schreier. Kjøbenhavn 1884. (480 Sider).

Bøhmen, Michael: Hæste-Cuur til Nytte for Landboerne. Haderslev 1782. Sælges uindbunden for 1 Mark Danske (ufuldstændigt Eksemplar paa 112 Sider paa Universitetsbiblioteket). Denne Bog er en Oversættelse af M.

Böhme: „Ein ganz neu Büchlein von wohl approbirten Ross-Artze-
neyen. Prenzlau u. Leipzig 1746.

- Bøye, Carl Gustav*: Sikre Erfaringer og paalidelige Raad til Velstand og Formue, eller den ved mange Aars egne Forsøg erfarne svenske Landmand. I hvilken tilkiendegives det fornemste, som en Landmand bør vide og forstaae til en fordelagtig Land-Huusholdning, Indretning og Behandling besynderlig en meget tienlig Faare-Røgt. Oversat paa Dansk af J. Essendrop. Kiøbenhavn 1773. (336 Sider).
- Christensen, And.*: Fynske Bønders Liv i forrige Aarhundredets Midte. Odense 1908.
- Christensen, V.*: Hekseprocesser.
- Coleri. M. Joh.*: *Oeconomia*. Thet är Huusholdg. Underwijsning II Del ved Isaco Erics, Pastor uthi Steensby Sochn. Stockholm 1686.
- Cyprianus Bog*, ordret optrykt. København 1870. (31 Sider).
- Dahl, Jesper* (examineret Dyrslæge): Nyeste Dyrslægebog, fornemmelig med vigtigst Hensyn til Hestens Sygdomme som og Særkjender og Behandling af forekommende Sygdomme hos Oxen, Faaret og Svinet, udarbejdet efter de nyere theoretiske og practiske Grundsætninger, udgivet i Randers (trykt i Horsens) 1835. (214 Sider).
- Dahl, Jesper*: Allernyeste Dyrslægebog, 1842. (279 Sider).
- Dalgas, C.*: Huusdyrenes Behandling eller Anviisning for Landmanden til at lære at kjende og behandle de fire vigtigste Huusdyr: Hesten, Oxen, Faaret og Svinet. Odense 1831. (208 Sider).
- Danmarks og Norges oekonomiske Magazin*, befattende en Blanding af adskillige Patriots indsendte Smaa Skrifter i Ager- og Have-Dyrkning Skov-Plantning, Mineral-Brug, Huus-Bygning, Fæe-Avling etc. Bind VI (I—VIII. 1757—1764).
- Didrichsen, D.*: Anviisning til Omgang med Heste og deres Behandling. København 1801. (110 Sider).
- Dieterichs, I. F. C.*: Dyrslægebog eller Anviisning for Jordbrugere og Landmænd til at kjende, forebygge og helbrede Sygdomme hos Heste, Kvæg, Faar, Sviin og Hunde, udgivet af P. D. Faber. P. e. Kjøbenhavn 1837. (232 Sider).
- Eduardsen, P. F.* (Sognepræst i Schielschiør og Provst i Vester Flakkebjerg Herred): En ringe Underretning om Schielschiørs Kiøbstæds gamle og nuværende Tilstand. Sorø 1759.
- En meget nyttig Lægebog for mange Slags Sygdomme, Haderslev 1807.
- Esbach, Peter*: Dend vel indrettede og proberede Heste-Cuur eller Læge-Bog. Som indeholder adskillige forsøgte Raad og Midler for Heste imod adskillige Svagheder og Sygdomme baade ud og indvortis Til alle og enhvers Høye og Nedrige Standspersoners, som holder Stutterie og Heste, deris Nytte og Brug. Kjøbenhavn 1727. (142 Sider).
Paa ny oplagt og meget forbedret. Kiøbenhavn 1763. (106 Sider).
- Faber, P. D.* (forhen Sognepræst for Jungshoveds Menigheder): Dyrslægebog for Bondestanden, samlet af adskillige Lægebøger og med Erfaringer formeret til Nytte for Landbo og Kjøbstædmænd. Kjøbenhavn 1839. (264 Sider + 3 Tavler).
- Fausbøl, J.*: Minder fra Branderup Sogn og Roost. Haderslev 1912.
- Fjelstrup, S. A.*: Forsøg til en Haandbog for den danske Landmand, indeholdende Koens, Faarets og Svinets hensigtsmæssige Behandling og Pleje. Viborg 1826. (147 Sider).

- Fogh, C.*, Kjøbmand i Nakskov: Kunsten ei at blive bedraget af Hesteprangere, samt at kjende Hestens Natur Feil og Sygdomme, med et Tillæg om Faar, Køer og Sviin, deres Sygdomme og Lægemedler derimod. Kjøbenhavn (uden Aarstal, men paa Bindet er skrevet 1845). (60 Sider).
- Fundne Bog*, den: Funden fornylig mellem Resterne af den nedstyrtede Kridtklippe Dronningestolen paa Møen (hvilket skete 25. December 1868) indeholdende Sympathiraad mod alle Slags Sygdomme hos Mennesker og Dyr, Talismannen, Ønskekvisen o. s. v., skrevet af en Klosterbroder Antonio Magnus paa Møen den 25. December 1568 (Jul. Strandberg Forl.). (70 Sider).
- Gaardboe, Peter*: Om Overtro før og nu i det nordlige Vendsyssel (Ohr kaldet det Vandalica) i Samlinger til Jydske Historie og Topografi, 2. Række, Bind I. Aalborg 1886—88.
- Gerstenberg*: Sympathiens og Magnetismens Vidundere (400 Medic, oeconomicke Anviisninger). Oversat. 2. Opl. 1—2 Samling. Odense 1855—57.
- Giersing, Niels*: Om Hestes, Qvægs og Faars Fodring m. v. Trykt hos Peter Magnus i Slagelse 1826. (70 Sider).
- Gotthard, Joh. Chr.*: Hele Svineavlen eller fuldstændig Underretning om Svinets Røgt, Pleje og Behandling, Kundskab om deres Sygdomme og sammes Helbredelse, oversat af det Tydske. Odense 1797.
- Grundtvig, Fr. L.*: Livet i Klokkergaarden, udgivet af Jørgen Olrik. København 1909.
- Grundtvig, Svend*: Gamle danske Minder i Folkemunde, Folkeæventyr, Folkeviser, Folkesagn. II 1857 og III 1861.
- Grüner-Nelsen*: Læsøfolk i gamle Dage. København 1924.
- Hansen, H. P.*: Kloge Folk i Vestjylland. 1925.
- Hansen, J.*: Den kloge Kones Bog, Opdagelse af Hemmeligheder og Huusraad, hvorved den kloge Kone har helbredet Mange, der var opgivne af Lægerne, samt Sympathiraad, Pletbog, Oldtidens hemmelige Bog, Urtebog, Forvarsler og deres Betydning, samt Huusvennen. Kjøbenhavn 1867. (64 Sider).
- Hastfer, Friderich Wilhelm*: Et Lands Guld-Grube udi Faare Avelens Forbedring, tillige med et mod Faare-Kopper tilforladeligt Middel og Raad. Kiøbenhavn 1755. (44 Sider i 4 to).
- Hemmelighedernes Bog*: Sympathimidler og Husraad. København 1858, ny Udg. 1874. (102 Sider i Sedez).
- Heste-Kiender*, den kloge og forstandige, eller Kunsten at kiende Hestes Natur, Rygt og Tilsyn, Sygdomme og Lægemedler. Samlet af gamle vise Mænds Skrivter og kloge Hestekienders Optegnelser, isærdeleshed til Almuens samt Dragoners, Rytters og Kudskes Tieneste. Oversat af det Svendske. Kiøbenhavn 1779 (Titeibladet skrevet). (82 Sider).
- Heste-Lægebog*, en Konstig og Ny. Hvor udi findes visse og erfarne Experimenta og Lægedom for baade indvortis og udvortis Heste Sygdom/og andre skadelige Tilfald og Anstød/være sig hvad Slags det være kand/ Som baade af Keyserlig/Kongelig og Forstelig Stald-Mestere er brugt og proberet. Nu nyligen af Tydsk paa Danske oversæt Kiøbenhafn 1703. (Upagineret, men bestaar af 48 Sider). En Del aftrykt i Morsø Folkeblad fra 13.—19. Maj 1925.
- Hæste-Lægebog*, en meget nyttig, hvorudi vises allehaande Kiendetegn paa Hæste og nyttige Hielpe-Midler, hvilke man i paakommende Fald, naar nogen

Ulæmpe og Skade sig ydrer, kan bruge. Haderslev 1772. (Denne Bog er med ganske faa Forandringer den samme som ovenstaaende „en Konstig og Ny Heste-Lægebog“).

- Homøpatiske Forsøg* paa syge Husdyr af en dansk Landmand L. M. P. Første Deel: Hestens Sygdomme. Kjøbenhavn 1855. (60 Sider).
- Iris, Manedsskriftet*, 3 Kvartaar 1793, p 151.
- Iris, Maanedsskriftet*, 3 Kvartaar, 1793, p 151.
- Isager, Kr.*: Spredte Bidrag til dansk Folkemedicin. 1905.
- Jacobi, Marie Elisabeth*: Underviisning for unge Fruentimmere. III og IV. 1815—1816.
- Junge, Joachim*: Den nordsjællandske Landalmues Karakter (udkommet første Gang 1798); udgivet af Hans Ellekilde. København 1915.
- Just, A. F.*: Bondepractica. 1802.
- Just, A. F.*: Haandbog for dem der ei er Hestelæger. Oversat (fra engelsk). 2det forøgede Oplag. 1803, Viborg. (94 Sider i Sedez).
- Just, A. F.*: Anviisning for Kudske og Enhver, som har med Heste at bestille, tilligemed en Underretning om Malkekøers Pleje og Røgt. Viborg 1819. (301 Sider). Heri findes Hestens Behandling paa Rejser og i Krigen oversat efter det franske).
- Kamp, Jens*: Danske Folkeminder, Æventyr, Folkesagn, Gaader, Rim og Folketro. Samlede fra Folkemunde. Odense 1877.
- Kau, Hans*: Af de kloge Mænds og Koners Saga. 1919.
- Kjær, Scverin*: Fra Stavnsbaandets Dage. Kjøbenhavn 1888.
- Konstebog*, en artig og nyttig. Haderslev 1810.
- Konste-Bog*, en artig og meget nyttig Nye. Hvorudi adskillige skønne og lystige Konst-Stykker findes. Først af Italiensk Sprog paa Tysk, med nogle Naturlige Konster og Skiempt Medicin udstaferet, korts villig at læse og gandske nyttelig at lære. Nu nyeligen paa Dansk oversat, formeret og forbedret med mange skønne Konster, som ey tilforn i disse Lande ere hørte. (Upagineret og uden Aarstal, men Universitetsbibl. sætter det til 1798).
- Kristensen, E. Tang*: Jyske Folkeminder, 3, 6, 8 og 9, Kjøbenhavn og Kolding 1883—1888.
- Kristensen, E. Tang*: Skattegraveren (Et Tidsskrift) udgivet i 12 Halvaargange samt et Efterslæt. Kolding 1884—1890.
- Kristensen, E. Tang*: Galme Folks Fortællinger om det jydsk Almueliv, som det er bleven ført i Mands Minde, I—IV Afd.. Kolding 1891—1893.
- Kristensen, E. Tang*: Gamle Folks Fortællinger om det jydsk Almueliv, som det er oplysende sidestykker fra øerne. *Tillægsbind I*. Første Afd. Aarhus 1900.
- Kristensen, E. Tang*: Danske Sagn, som de har lydt i Folkemunde, VI og VII. Aarhus 1901.
- Kristensen, E. Tang*: Danske Sagn. Ny Række IV og VI. 1932 og 1936, udgivet ved Johannes E. Tang Kristensen.
- Kristensen, E. Tang*: Gamle Raad. Viborg 1922.
- Kristensen, E. Tang*: Festskrift for 1917 ved Gunnar Knudsen.
- Kristensen, E. Tang*: Æresbog i Udvalg ved Hans Ellekilde Københ. 1923.
- Larsen, L.*: Gamle Jens Hovsmeds Dyrlægebog indeholdende over 150 fortrinlige Raad mod alle Sygdomme hos Hesten, Koen, Faaret, Svinet og Hun-

den, og et Tillæg af hans Hustru, „Kloge Abelson“, om at behandle Sygdomme hos Smaakrae. København 1868. (60 Sider).

Lodberg-Krarup, C. I.: Allehaande Nyttigt især for Bondestanden. Borris. Første Samling 1816. Anden Samling 1819.

Lommebog for Kudske. Kjøbenhavn 1786 .

Lorenzen, M.: Signeformularer og Trylleraad (Samlinger til Jydske Historie og Topografi, Bind IV, p. 99). Aalborg 1872—73.

Luplau, Carl: Kort Udsigt over Hestens, Koens, Faarets og Svinets Røgt, Pleje og Behandling, samt nogle af disse Dyrs Sygdomstilfælde. København 1815.

„*Maren Haanings Cyprianus*“ ved H. P. Hansen (Særtryk af Sprog og Kultur IV).

Mortensen, C. F. P.: Landsbyliv i Hornsherred (Dansk Folkemindesamling II).

Nyrop, Kr.: Kludetræet (Dania I).

Olavius, Olaus: Oekonomisk-physisk Beskrivelse over Schagens Kjøbstæd og Sogn. København 1787.

Oldtidens hemmelige Bog (se Hansen: Den kloge Kones Bog).

Oldtidens Sortebog fra Aaret 1400. Fundet ved Udgravningen af en Ruin af en gammel Borg. Optrykt ordret efter Originalen. København 1857. Alle Raad skrevet baglænds Ord for Ord.

Ohrt, F.: Danmarks Trylleformler, I og II. København 1917 og 1921.

Orion II: et Tidsskrift. København 1851.

Palladius, Peder: En Visitatzsbog fra Aar 1540. Manuskriptet trykt i København 1872.

Pauli, Joh.: Dansk oekonomisk Urtebog. København 1761.

Pedersen, Christiern: En nøttelig Legebog faar Fattige och Rige, Vnge och Gamle. Sat i Malmøe 1533.

Pedersen, Henrik (ogsaa kaldet Henrik Kokborg, Sevel Hedegaard) For eller Oldtid, optrykt efter de til Alheden indvandrede Tyskeres medbragte Bøger. Bogen er uden Aarstal og er upagineret.

Pontoppidan, E.: Fejekost 1736, oversat fra Latin af Jørgen Olrik 1923.

Rasmussen, Louise: De kloge Koner i Vindblæs. 1927.

Rasmussen, S.: Dyrslægebog, eller kortfattet Beskrivelse af de hyppigst forekommende Sygdomme hos Oxen, Faaret, Svinet og Hunden. Kjøbenhavn 1875 (andet Oplag). (75 Sider).

Reimer, Christine: Nordfynsk Bondeliv i Mands Minde, I—V. Odense 1910—19.

Riegels, N. D.: Forsøg til en Catechismus om Agerdyrs Pleje og Helbredelse til nytte for Land-Almuen. Kjøbenhavn 1790. (50 Sider).

Rohlwes, I. R.: Dyrslægebog, eller Underviisning for Landmanden til at tillægge, røgte og fodre sine Heste, Køer, Faar, Svin, Gjeder, samt at kiende og læge deres Sygdomme. Oversat af W. C. Klein. København 1824. (218 Sider + et Tillæg).

Sejer, A. F. V.: Bornholmske Folkeminder. Rønne 1934.

Sind, I. B. von: Hestelægen (i en kort og nøjagtig Underretning om Hestes Anatomi, Beslag og Bidselstænger, samt sædvanligste Sygdomme og disses Kiendetegn og Helbredelse, oversat af det Svenske. København 1784. (342 Sider + Register).

Smidt, Ole Olsen: En sikker og grundig Anviisning om Hæste-Creaturrernes forefaldende Sygdomme, Egenskaber, Aarsager og Cuur etc. Indeholdende adskillige og tilforladelige forsøgte Hielpemidler, indvortes og udvor-

- tes for Hæste. Christiania (uden Aarstal, men Bibl. Dan. sætter den til Aar 1764). (181 Sider + Register).
- Stockfleth, H. V.*: Haandbog i Veterinærchirurgien, 2. Del, I. København 1877.
- Stockfleth, H. V.*: Kort Fremstilling af de vigtigste Sygdomme hos Hesten, Oxen og Faaret, deres Natur og foreløbige Behandling. Udarbejdet til Brug for Landmænd. Kjøbenhavn 1862. (156 Sider).
- Sørensen, Anders*: Lægebog, indeholdende Raad og Anviisninger til Hjælp imod mange Slags Sygdomme. (Optrykt paany efter en meget gl. Bog). Bogense 1866. (32 Sider).
- Tiehle, J. M.*: Danmarks Folkesagn III (Den danske Almues overtroiske Meninger). Kiøbenhavn 1860.
- Uhrskov, And.*: Sagn og Tro. København 1923.
- Uldall, G.*: Nørre Tranders Kirke (Samlinger til Jydske Historie og Topografi, Bind IV, p. 219). Aalborg 1872—73.
- Ussing, H.*: Minder fra Erritsø. København 1915—17.
- Ussing, H.*: Ingvor Ingvorsens Fortællinger om gammelt sjællandsk Bondeliv. København 1918.
- Wedel*: Bondepraktica. København 1821.
- Viborg, Erik*: Anviisning til at kjende og behandle Quærke, Hestekopper og Snive, udgivet til Brug for Landmanden. Kjøbenhavn 1801.
- Viborg, Erik*: Veterinair Iagttagelser for Aarene 1806—11.
- Wieglet, J. C.*: Naturlig Hexerie for Kunstnere og Haandværksmænd. København 1785.
- With, G. C.*: Almeenfattelig Anviisning til Husdyravlen og Husdyrenes Behandling i sund og syg Tilstand. Kjøbenhavn 1847.

Hestens Sygdomme.

Der har helt op til den nyere Tid været en overmaade stor Forskel paa den Sygdomsbehandling, der blev ydet de forskellige Husdyr. Medens Hestens Sygdomme allerede i den græske og romerske Oldtid blev behandlet „videnskabeligt“ af faguddannede Dyr-læger, blev de øvrige Husdyrs overladt til Kvaksalvere og Hyrder. Men dette Forhold satte sig varige Spor i Litteraturen. Det er saaledes sjældent, at Oldtidens Veterinærforfattere nævner Sygdomme hos andre Husdyr end Hesten (og Muldyret), og det samme Forhold gør sig gældende hos Veterinærforfattere helt til det 18. Aarhundrede.

I Overensstemmelse hermed ser vi da ogsaa, at Betegnelsen Kvæglæge eller Kolæge i ældre Tiders Sprog var et Skældsord for en Kvaksalver, hvad enten nu denne kurerede paa Mennesker eller Dyr, medens Benævnelsen Hestelæge var et fuldt anerkendt Navn for den faguddannede Praktikant, der i de fleste Tilfælde ansaa det som en Nedværdigelse at tage andet end Heste under Behandling.

Medens Raadene hos de ældre Veterinærforfattere er blandet ganske kaotisk, uden Tanke for den mindste Systematisering, begynder man i det 16. Aarhundredes Dyr-lægebøger at adskille to Grupper: nemlig de indvortes og de udvortes Sygdomme, men det vil i det

store og hele sige de skjulte Sygdomme og de, man kendte noget til. I de fleste Tilfælde vel ogsaa de inkurable og de kurable.

Først i det 19. Aarhundrede begyndte de folkelige Veterinærforfattere at anvende den topografiske Inddeling, og det er denne, der i det følgende, som den mest hensigtsmæssige, vil blive fulgt.

Skørbug.

(sv: Svallkøtt, n: Skjøl, skjørt, Tandskjul, kold Gummessvulst, isl: skæll).

En „Sygdom“, der fra gammel Tid og helt til Nutiden i den veterinær Folkemedicin har spillet en stor Rolle, er den saakaldte Skørbug, hvilken Betegnelse er hæftet paa det Forhold, at Plagen under Tandfældningen ikke helt tør fuldføre Sammentygningen. Det mest karakteristiske bliver da, at Tandkødet bag Fortænderne i Overmundens faar en Nedadvælgning bag disse; „Tandkødet (Bønnen) er fremstaaende og voxer ned over Tænderne, som Almuen siger“. ¹⁾ Dette blev altsaa af Menigmand anset som Aarsag til, at Hesten ikke vilde æde sit Foder, medens den virkelige Grund laa i det Forhold, at de halvt løsnede Fortænder, lige før Fældningen, foraarsagede Dyret Saar i det ømme Tandkød under Tygningen. Dog ganske det samme Forhold fremkommer hos ældre Heste, naar disse, paa Grund af Tændernes fejlagtige Slid, faar Tandspidser, kaldet falske Ulvetænder (n: Skartænder), der foraarsager, at Hesten gamser i Foderet, men atter spytter det ud: „tygger Skraa“. ¹⁾

Det egentlige Navn paa denne Sygdom var *Skørbug*, ²⁾ men i Jylland er den kaldet *Skjøl* ³⁾ eller *Skjöld* ⁴⁾ og paa Sjælland *Skulp*.

Foruden paa ovenanførte Mundsygdom er Betegnelsen Skørbug ogsaa brugt paa en hel anden Lidelse, nemlig Nakkemus (se denne), og det synes, som om enkelte Forfattere ⁵⁾ gerne vil søge at knytte en Forbindelse mellem de to saa forskellige Ting.

Der er kun faa Steder i Kilderne opgivet nogen Aarsag til denne „Lidelse“. ⁶⁾ Et enkelt Sted ⁴⁾ angives som Aarsag „Orm i Maven“.

Behandlingen har i Aarhundreder været den samme, nemlig en Brænding af Tandkødet bag de øverste Fortænder „Brænding for Skjøl“, ³⁾ der ogsaa er kaldet „brænde eller stikke paa Bønnen“, ⁷⁾ og denne Behandling var Smedens daglige Forretning næsten helt til vor egen Tid. Den udførtes paa den Maade, at de, med den runde Side af den glødende Ildskovl, sved nævnte Tandkød gentagne Gange, indtil der fremkom en tydelig Brandskorpe.

I udstrakt Grad blev denne Behandling anvendt, og Resultatet synes som oftest Hesteejeren tilfredsstillende, thi efter nogle Dages Forløb faldt saavel Brandskorpen som de løse Tænder af, og Dyret aad atter sit Foder, og Sygdommens gunstige Forløb blev tilskrevet Brændingen. Desaaarsag blev enkelte Steder hele Hestebesætningen en Gang aarlig brændt for Skulp.

En anden mere „videnskabelig“ Behandlingsmaade af denne „Sygdom“ var at trykke Bladet af Aareladejernet op i den tredie Ganeure, den saakaldt tredie Gummehule i Hestens Overmund. Man op-

naaede derved en Art Aareladning netop paa det Sted, man antog, Lidelsen sad. Denne Operation er kaldet „Kjernesticket“,³⁾ og ofte blev den forbunden med en Bortskæring af de saakaldte Hungertitter,³⁾ smaa vorteagtige Knuder under Tungen, liggende over Spytktirlernes Udførselsgange. Resultatet, man opnaaede ved disse Operationer, var ganske den samme som ved Brændingen, nemlig at trække Tiden ud, til Plagen havde fæddet sine Tænder. En Anvisning paa en lignende Kur lyder:⁸⁾ „Tag en Kniv, som er skarp paa Odden, stik dermed 3 Huller paa Tandkiødet ved de øverste Fortænder, blandt siden lidt fint Salt i Hestens egen Giødning og gnid Tænderne dermed“.

Man har ogsaa brugt „at brække en fast Skudtørv, dog ikke af de haarde sorte, i Krybben. Hesten æder den gærne og befinder sig vel“.⁹⁾ Man har gnedet Hestens Tænder med Hvidløg og Peber, og indvendigt givet den Æggeskaller, Hammerskæl og Peber i varm Brændevin.

Der var dog Forfattere, der misbilligede saadanne Behandlinger. „Heste, der ikke ville æde, mener man, Munden er Skyld deri, og af den Grund slaar man Tænderne itu og behandler Munden ilde. Det er en stor Fejl, thi efter 5 Aars Alderen kommer Svinetænder ikke mere frem hos Hesten“.¹⁰⁾

1) Stochfleth: Kort Fremst., 16. 2) Faber, 49 — Just: Anviisning, 16 — Dieterichs, 31. 3) Faber, 49 — Dieterichs, 31. 4) D. F. S. 1909/3 b. E. 5) Esbach, 16 — Bøhmen, 14. 6) Hos den norske Forfatter O. Thesen (om vore Husdyrs almindelige Sygdomme, Kristiania 1873, Side 38) er angivet, at „Ansamling af Syrer i Tarmkanalen“ opfattedes som Aarsag til Skørbug. 7) With, 245. 8) Heste-Kiender, den kloge, 46. 9) Just: Anviisning, 16 — 10) Dieterichs, 30.

Mundgalle.

Denne uskyldige Lidelse er en Tilstopning af Udførselsgangen i en af de smaa Spytktirtler, der ligger under Tungen, og med Retention af Kirtlens Indhold, hvorved der dannes en Blære af indtil et Høuseægs Størrelse.

Man har fra gammel Tid sammenlignet denne Cyste med en Tudse, og Lidelsen hed derfor efter tysk i de gamle Kursmedebøger „*Krøten i Munden*“,¹⁾ andre Steder kaldes den „*Gallen i Munden*“.²⁾

Man behandlede denne Lidelse ved med et krumt Jern at skære den og rive Salt, Vinsten og Vin deri²⁾ eller brænde med et hedt Jern og lædske Branden med Rosenvand, Rosensukker og Honning.¹⁾

1) Bøhmen, 74 — D. kgl. V. & L., 210. 2) D. kgl. V. & L. 230, 152 — D. kgl. V. & L. ny S., 32, 114.

Saar i Munden og paa Tungen samt Mundbetændelse.

Saar i Munden angaar navnlig Tungen og Laderne, der begge saares ved fejlt anbragte eller skarpe Bidsler, sjældent spiller dog disse

Saar nogen større Rolle og læges som oftest af sig selv. I ældre Tid, med de mange kunstfærdige Bidselstænger, har saadanne Saar dog sikkert været mere almindelig. Flere ældre Skrifter har en ligelydende Note om Tungeskader:

„Mange Slags Sygdomme og Skader haver Hæstene paa Tungen. Undertiden haver de selv bidt sig i Tungen, undertiden bliver de fordærvet tverst over Tungen af Tømmen eller Bitzelet“.¹⁾

Man behandlede saadanne Saar med Salve af rød Honning, saltet Flæsk, ubrændt Kalk og stødt Peber, eller Kalk, Salt og Æggehvide, eller Honning, brændt Alun, Peber og Rugmel. Man har ogsaa blot givet Hesten Vinbærme at drikke.

Var Tungen „bullen“, har man smurt med saa ejendommelige Ting som ungarsk Guld, skrabet i god Teriak og en stødt Perle.²⁾

„Men er Tungen meget fordærvet tvert over, saa kan man intet hjælpe ham uden at skiære Tungen af, saa vidt den er fordærvet, thi det skader Hæsten intet, omendskiønt han mister et Stykke af Tungen“.¹⁾

Kjødudvæxter i Munden eller under Tungen er de saakaldte Hungertitter (se under Utrivelighed); det bliver anbefalet at klippe dem bort og vaske med Salt, Honning og Brændevin, eller man strør brændt Alun og blaa Vitriol i Saaret.³⁾

Det, der af ældre Forfattere er beskrevet under Navn af *Tungekræft*, er Hestens Mundsyge, en Smitsot, der ogsaa kan angribe Mennesket, og som ytrer sig ved Udslæt og Saar paa Læberne, Mundens og Tungens Slimhinder.

Den er kaldet „*Brunet i Munden og Halsen*“, „*Mundsyge*“, „*Tungesyge*“ eller „*Tungekræft*“.⁴⁾

Den ytrer sig ved en Blære eller hvid svampeagtig Plet ovenpaa eller under Tungen, siden bliver det til et Saar. Aarsagen, mente man, laa i Vejrligets Beskaffenhed, Solhedens Virkning eller overstøvede Græsgange.⁵⁾

Behandlingen var „at kaage Alun, Honning, Lakrits Rod, brun Sukker og Byg i Øl-Ædike og toe Hestens Mund, Tunge og Hals dermed, derefter smøre den med en Salve af Spansgrøn, Mastix, Alun, Bernstein og Honning rundt om i Munden med en Pensel, og aarelade den oven paa og under Tungen, samt „stikke den tredie Kiern oven i Munden, at den bløder“.¹⁾

*Kjødudvæxter eller Valke i Mundvigerne*⁷⁾ er kun Smaavorter, der ingen Betydning har.

1) Bøhmen, 96 — Esbach, 103 — D. kgl. V. & L., 230, 118. 2) Heste Læge-B. 1703, 42. 3) Heste Kiender, den kloge, 45 ff. — Larsen: Jens Hovsmed, 37. 4) Bøhmen, 96. 5) Dahl: Allernyeste Dyrlægebog, 67. 6) Faber, 130 — Dahl, 31. 7) Larsen: Jens Hovsmed, 37.

Fremfald af Blinkhinden.

(sv: Stålet, hänck, om en sej härd hinna, som et horn sätter sig på øgat).

Fremfald af Blinkhinden har fra meget gl. Tid været anset som en selvstændig Lidelse, hvorfor Behandlingen gik ud paa at fjerne den fremfaldne Del. Det er imidlertid, bortset fra sjældent forekommende lokale Betændelsestilstande og Svulstdannelser, kun et andre Lidelser ledsagende Symptom, grundet paa det Forhold, at Blinkhinden ved Øjets Tilbagetræden i Øjehulen, f. Eks. ved Svind af det her normalt værende Fedtvæv (paa Grund af Sult eller langvarige Sygdomme) eller stærk Muskelvirkning af Øjets Muskler (f. Eks. ved Stivkrampe), automatisk falder hen for Øjet.

„Sygdommen“ har i vore forskellige Landsdele haft meget forskellige Navne. Et gammelt Navn er saaledes *Haff*,¹⁾ og det er det samme, man i langt senere Tider træffer i det jydsk *Haft*, *Haw*, *Hauk*, et Navn, der ogsaa har været gældende paa Falster,²⁾ medens Lidelsen paa Fyn er kaldet *Oel*, *Hjærneol*, eller *Ulv i Øjet*.³⁾ Paa Sjælland er den kaldet *Hjærnevold*⁴⁾ eller *Jernvold*.⁵⁾ Den er ogsaa kaldet *Høj i Øjet*,⁶⁾ *Horn i Øjet*,⁷⁾ *Star* eller *Stirre*.⁸⁾

Paa flere Steder gives der Beskrivelse af Sygdommen: „Det er en Tych Hinde paa Øyet, om Brusken woxer op imellem den underste Øyeliid og Øyet, og den skiuler tiidet mere end det halve af Øyet“. ⁹⁾ „Det er en Betændelse i Blinkhinden, som skyder sig over Øjet, og somme tror det formindsker Ædelysten“. ¹⁰⁾ „Sygdommen begynder i det indvendige Øjenæst som en bleg rød Hinde, der udbreder sig over Øjet, den er mere eller mindre hornagtig haard“. ¹¹⁾

Aarsagen til Lidelsen anføres derimod sjældent. Faber⁸⁾ siger dog, at „den kan skyldes Trækvind, usund Græsgang og slet Foder, og det er en Sygdom, der kan anfælde alle Husdyr, men er farligst hos Hesten“. Dette sidste er utvivlsomt rigtigt, da det, man hos Hesten har iagttaget, er det kendte Symptom paa Stivkrampe.

Ejendommeligt nok eksisterer der her i Landet en Trylleformel for denne Lidelse:

„For Jernvold.

Jeg syder Jernvold af dit Hoved N. N. Det skal fororne og forulne og forgaar i de hellige 3 Navn“. ⁵⁾

Behandlingen har fra ældgammel Tid ellers været en Bortskæring eller Bortklipping af Dele af Blinkhinden „at skære for Hauk“, saaledes som det i det følgende er anført: „For haff skal mand thet bortskære och tage en rød egge blomme och salt och gnyæ thet tiil haabe tiil thet vorder hart och leg thet i en ilsked och brenne thet tiil kwl oc mool thet sma oc tage saa meth en gase fedher och bless thet op i øget i 2 dage“. ¹⁾

En indgaaende Beskrivelse af denne gamle Operation findes i følgende: ⁹⁾ „Tag en naal af en kobbert traad, stik den igiennem tippen af hestens øre, naar det er gjort, stikke saa ligerviis naalen igiennem dend øverste øye liid paa hesten opad og drag saa øyeliddet op og fæste det til øred, trykke saa med din tommelfinger dend underste

øveliid, saa kand du klarligen see hauen, trykke saa dend naal igien-nem kanten af havet og drage det ud med traaden, saa kand du svøbe det om fingeren, fæst saa traaden omkring din lillefinger, og saa med en skarp kniv skiære brusken bort, tage saa traaden rent ud baade af øret og øyeliddet“.

Dog ikke altid bortskar man Hinden, saaledes skriver Grundtvig:²⁾ „Baade Heste og Køer kunde faa denne Sygdom, som kaldes Hav. Den begyndte i Nestet, og derfra bredte der sig en Hinde ud over Øjet, gennem denne Hinde kunde de, der forstod det, stikke en Stoppe-naal, hvori der sad en Naalstraad. Ved nu at trække i Traaden, sprængte man Hinden, og ofte gav man lidt usaltet Smør ind i Øj-nestet efter Operationen“.

Vilde man ikke operere, brugte man den Kur at smøre Grævlinge-fedt blandet med Anisolie ind i Hestens Øje, eller „en Pris Peber og Riffelkrudt at tage imellem to Fingre og holde det et Kvarterstid fast i det Øjeneste, hvor det mærkedes“.

De Dyr, der mest blev angrebet af denne „Lidelse“, var dog Kalve, Lam og Ungsvin, og fra gammel Tid og helt til Slutningen af forrige Aarhundrede har der, i alt Fald i Midtsjælland, gaaet Folk, mest Kvin-der, omkring i Sognene og „klippet for Hjærnvold“.

1) A. M., 188, 3. 2) Grundtvig: Livet i Klokkergaarden, 110. 3) Stockfleth: Veterinær-chirurgi II, 34 — Reimer: Nordfynsk Bondeliv II, 232. 4) E. T. Kr.: Tillægsbind I, 1900, 102. 5) Ohrt: Trylleformler, Kilde Nr. 48, En ny Videnskabs Bog. 6) Rostgaard, 161, 42. 7) Heste Kiender, den kloge, 48. 8) Faber, 135. 9) Thoft, 203, Cap. 14. 10) Priv. S.: Jac. Christoffersens Manuskript. 11) Faber, 135.

Negl i Øjet - Keratitis.

(sv: Nageln i øgot, Flüchar i øgot).

Hornhindebetændelsen fremkaldes ved Infektion eller ved Beskadi-gelse, f. Eks. ved Slag af Piskesnert, Indtrængen af Fremmedlegeme, Stød og lign. Betændelsen følges i Regelen af en Karinvækst i Horn-hinden (hvor der normalt ingen Blodkar findes). Hornhinden bliver da mere eller mindre uklar — mælket. Ved Saar i Hornhinden efterlader Betændelsen ofte en uklar Plet — en Ardannelse, — og det er denne, der er betegnet som *Nagel i Øf*¹⁾ — *Negl i Øjet*²⁾ — *Blenner i Øy-nene*,³⁾ *Flech*, *Fletter* eller *Pletter i Øjnene*,⁴⁾ *Hornhudspletter*.⁵⁾ Var Uklarheden af større Omfang, hed Lidelsen *Hinder i Øjet*⁶⁾ — *Heste Øghen som will woxe en hynde offuer*⁷⁾ — *Skind i Øjnene*⁸⁾ — *Naar en Hest bliver stødt i et Øje, saa der gaar en hvid Hinde over*.⁹⁾ Man har ogsaa kaldet den *hvidt Stær*.¹⁰⁾ Gamle svenske Kilder har opgi-vet *Negl i Øjet* som *Pterygium*.

Aarsagen, mente man, kunde være udvendige, som Støv eller andre skadelige og irriterende Ting, eller indvendige som tykt og slimet Blod, eller ogsaa kom det af „Fuldblodighed“.²⁾

Den Behandling, der blev Heste med denne Sygdom til Del, var ofte af ret umenneskelig Art. Behandlinger, der voldte Patientten ulidelige Smerter, og man maa forbavses over, at Naturen, trods saadanne Mis-handlinger, har kunnet fuldføre en Helbredelse. En af de mest skade-

lige Kure var Indblæsning (Indpustning gennem en Pennfeder) af en hel Mængde skarpe og ætsende Sager, som f. Eks. den Sten, der ligger i Kalk, naar den lædskes, lagt i Barnepis, derefter tørret og pulveriseret, eller en Blanding af Høsemøg og Ingefær. Man har brugt Hesterødder tørret i en Leerpotte og stødt Hulurter, eller den inderste Bark af Pæretæs Mispel, blaa Vitriol og præparerede Perler, endvidere pulveriseret Hesselrod, Peber, hvid Ingefær, Lillie Blomster, sort Klinte, det hvide af Hønseskarn, grøn Sten, „tør Hundelort med Giede melck og tørret“.

Man har brugt at „tage røde Muskel skaller, brænde dem i ilden og tage det glinsende sølffarvede støde det og blæse hesten det i øjnene“. ¹¹⁾ Paa samme Maade har man brugt den mellemste Hud af Muslinger, pulveriserede Æggeskaller af unge Høns, Sten af en Skrive-tavle, Asken af en Høg med Fjer og alt, Pulveret af en ondt forgiftet Skrubbudse, Padder eller Frøer brændt i en Potte, tørrede Regnorme eller brændte fede Vagtel.

Gamle Behandlinger lyder: „Tag eggeblommer oc bland meth salt oc boer j hull jnd j itt wett eller tre oc sla thet saa tett tiill oc leg thet j ildhen oc lad forbrende huess ther fyndes aff eggett stød thet oc kom j thet onde øffwen“. ⁷⁾

Eller „paa en Skiertorsdag eller Langfredag, før Solen staar op, bore et Hul i et Stykke Egetræ og i dette Hul komme Æggehvite, Salt og Gallitzsteen, brændt det hele til Pulver og pust Hesten det i Øjet“. ¹²⁾

En langt blidere Kur var Salven, ogsaa den var gjort af mangehaande Ting, saaledes lyder en gammel Recept:

„Tage glas af en lampe och gjør teht smot oc munge thet medh oli och hwidh wediæ owss oc lad thet i hestens øgen tha fonged han boed“ ¹¹⁾.

I saadanne Øjensalver finder man Safran, „wied Ingefer“, „Ratter, som de vokser i Haver“, Gul Blomster Rødder, stor Sadillerod, som har blaa Blomster, Peberkorn, Kobber Vand, Gallitzensteen, Alun, Aurigpigment: „Armenia og tutea“, Salmiach og Kobberøg. Disse Sager er blandet i Jomfru Honning, Majmaaneds Smør, Gaasefedt, Gedegalle, Fedt af en Vagtel, Fedt af en Fisk, som kaldes „Asche“, eller varm Tran.

Mange advarer dog mod Brugen af disse Ting og Sind ¹³⁾ siger: „intet er mere skadeligt for Øjet end Olie og Fedt, særligt det af mange brugte Karpefedt, som har kostet mange Lærepenge.“

Meget anvendt var forskellige Øjenvande, som Saften af Husløg, blandet med Ingefær, Saften af Lungeurt, som vokser ved Egetræer, Saften af Sidelkrud eller Aland, Batmos og Gallitssteen kogt i Vin. Forskellige Blomstervande, som Skelurtvand, Fennikel, Lindeblomster, Ridderspore og Øjentrøstvand sammen med Gallitzsten. Endelig har man brugt Saften af Myrer med Gallitzsten, Regnorme bagt med Brød i et Glas, til der bliver lidt Vand deraf, eller man tog et haardkogt Æg, gjorde Hul paa den spidse Ende og tog Blommen, hvorefter man i dens Sted lagde Calmersten, brændte Æget i Ilden og trykkede med en Klud en Smule Vand deraf, hvilket man sprøjtede Hesten i Øjet.

For denne Lidelse har man ogsaa indgivet Hesten Medicin, saaledes

hakket Katost, Vibiss Rod, Burrerod, Epichroed eller Spindelvæv. Andre har brugt at give Hepar antimonii i Ædet.

Det er vanskeligt at sige, hvilken Tanke, der har været forbunden med en Kur som efterfølgende: „Tag Sigmar Roed, hæng Hesten den om Halsen og giv ham af samme Roed under Foer at æde, eller Divelsbid Roeden hængt om Hestens Hals, da forgaar Blegnerne inden 14 Dage.“ En gammel Kur var det ogsaa at smøre Menneskeskarn eller Harefedt i Øjengrøfterne¹³⁾.

Aareladning var for denne Lidelse kun lidet brugt og da mest paa „Lichtaaren“. Men langt mere anvendt var Indsætning af Nælderødder paa Aareladestedet, saaledes som det er angivet hos flere Forfattere: „Maal Hesten sex fingre bred fra hans Øyne, der finder du en Aare, den skal du tage ud og skiere hende Synder og lege ved Hver en Ring af Nelde Røder med Hvide af Egget, og lad saa Hesten i en mørk Stald, lad det en Stund bløde, og derefter løs Ringen op igien, saa bliver han tilpas og rask.³⁾ Denne Indsætning af Rødder har ogsaa været brugt uden Aareladning: „Tag store Nelderødder, skær Hesten et Hul i Huden to Fingre bred fra Øjet og stød Roden derind i Øjenkrogen, saa bolner det ud inden tre Dage“.¹⁵⁾

Saadanne Øjenoperationer har sikkert været almindeligt anvendt i Kursmedenes Praksis og har vel tit forarsaget Skade, saa det er ikke uden Grund, at Sind¹⁶⁾ skriver: „Et slet Skudsmaal fortjener de fleste hidtil brugte Operationer, som at skære Neglen, sætte Rødder, Remmer eller Træksnore og udskære Musen, som Smeden udtager og dermed formene at forbedre Hestens Syn“.

(Om Udskæring af Musen se efterfølgende Kapitel.)

1) A. M. 819, Bl. 14 h. 2) Larsen: Jens Hovsmed, 26. 3) Heste-Læge-Bog 1703, 10. 4) D. kgl. V. & L., 230, 124. 5) Faber, 103. 6) E. T. Kr. S., 221 og 242 — Thott, 733, Nr. 10 — Böhmen, 16. 7) A. M., 188, 8. 8) D. kgl. V. & L., 230, 125. 9) D. F. S. ^{1020/64} (5. Manuskript i Viborgs Arkiv). 10) D. kgl. V. & L.s ny Samling 32, 25. 11) Aarhus Statsbibliotek 381, 204. 12) D. kgl. V. & L.s ny Samling 32, 3 ff. 13) Sind, 202. 14) D. kgl. V. & L.s ny Samling 32, 3 ff. 15) Heste-Læge-Bog 1703, 10. 16) Sind, 202 ff.

Bindehindebetændelse - Meen i Øgen - Conjunctivitis.

Betændelse i Øjets Bindehinde med de deraf følgende Symptomer og Komplikationer var i ældre Tid velkendt, selv om man ikke helt forstod at skelne denne Lidelse fra Hornhindebetændelsen eller fra de andre beskrevne Øjenlidelser.

Et gammelt Navn herfor var *Meen i Øgen*,¹⁾ men ellers er Lidelsen gaaet under Navne som *rindende Øjne*,²⁾ *vædskende Øjne*, *flydende Øjne*,³⁾ *Heede i Hestes Øjen*,⁴⁾ *naar Hesten er surøjet*⁵⁾ o. s. v.

Aarsagerne er som ved Hornhindebetændelse, „men er Øjenbetændelsen af indvendige Aarsager, siger man, den er af dynamisk Oprindelse og kommer af qualme Stalde og slet Foder“.⁶⁾

„For meen i øgen skal mandh tage honnig och malet jngefer och safran och gnie thet tiil haabe och tage meth en gaase feer oc smø

i øghet vnder loghen thet højste tw kant i men thet kennes“.1) „Er der hede i en hestis øyen da leg Menniske Kod derved fastende“ eller „kom et stykke may maanets smør i øjet“.8) Meget brugt var det, at „tage et Stykke Hvedebrød, lige saa varmt som det kommer af Ovnen, hvori der ingen Smør maa være, skrælle Skorpen af og komme Krummen i en linned Klud, der er saa stor, at den kan naae over Tindingerne og begge Øjnene, denne Pose lægges ganske varmt paa“.9) „Et Æg lægges i 9 Dage og Nætter i Vinædike, tages op og der stikkes Hul i den spidse Ende, der vil da være et Vand, hvormed man smører Hesten i Øjet.“5) Man har ogsaa smurt med forskellige Salver f. Eks. af hvidt Ingefær, Kanariesukker og Rosenvand eller pulveriseret Glas smøres i Øjet.

„Er en Hest slaget i Øjet, skal man tage fire Lever af Aalequabber og hvidt Ingefer i et Glas og lade det staa aatte Dage imod Solen, til det bliver en Salve, der med en Hønsiefer stryges i Øjet.“10) Man har herfor ogsaa brugt „Bliants Olie strøget i Øjet, Harefedt, Hundefedt, Tutia præparata, Saften af Gaaseskarn, Aschefedt, Muslinger brændt til Aske, Allizen, Galitzensten, Rosenvand, Krummen af frisk Rugbrød, Thedensk Arquebusade og Chilidonie Rod.“

*Feede Øjne*¹¹⁾ eller *bløde Øjne*.¹²⁾ Dette er ikke nogen Sygdom, men en Hesten medfødt Ejendommelighed, en Skønhedsfejl uden væsentlig Betydning. Mod denne Fejl var den mest anvendte Kur at „udskære Musen“.

„Man skal spile Øjnene op med Fingrene, saa kommer der noget hvidt frem, som man skal afskiere, thi ellers trykker det Øjnene ud paa Hesten. Men naar en Hest har et feedt og fuldkommen Hovet, saa skal mand finde en Haands breed under Øjet, der ligger det i Huden som en Finger tyk, paa det stæd skal mand skiere Huden op og fremdelis skiere det tykke ud toe Fingers Breed lang, hvilket kaldes Musen, hvorefter kommis stødt Spitzglas i Skaden“.11) Mod denne Opration¹³⁾ advarer Sind:¹⁴⁾ „Den saakaldte Muus, som Smedene udtage og derved formene at kunne forbedre Hestens Syn, er en Muskel: Opløfteren, der ved sin nederste Scene hjælper til at bevæge Overlæben af Munden, men ved den øverste Ende er fæstet strax under Øiehulen, saa, naar denne Muskel udtages, mister Overlæben sin Bevægelse, og Øiet faar ingen Lægedom derved.“

Man har ogsaa herfor smurt med Harefedt eller kommet „Tormentille, Osterlucie, Brændte Fiskebeen og Bokhartz“ i Skaden.

1) A. M. 188, 3. 2) Rostgaard 161, 20 — D. kgl. V. & L., 230. 3) D. kgl. V. & L.s ny Samling 32, 11 ff. 4) D. F. S. 1900/3 b. E. — Rostgaard 36, 507. 5) Heste Kiender, den kloge, 47. 6) Dieterichs, 19. 7) Rostgaard 36, 507. 8) Rostgaard 161, 20. 9) Just: Haandbog, 62. 10) Esbach, 15. 11) Esbach. 17 — Bøhmen, 15. 12) D. kgl. V. & L., 230, 15. 13) Hos den svenske Forfatter Karl Dahlmann Eskilsson, Oeconom Lect. (Svenska Häste-Botare, första Del [anden Del udkom aldrig], Stockholm 1759, Side 104), anføres: „En Del Hæstebotare skjærer ved Pas 3 Tværfingre fra Øjet Huden op paa langs og tager Næsemuskulens Sene — Tendo elevatoris nasi — og skære 1/2 Tværfingre bort og kaster lidt Salt i Hullet“. 14) Sind, 202 ff.

Blindhed.

Blindhed kan være mere eller mindre fuldstændig, alt efter Aarsagen, der kan være Uklarhed i Hornhinden (hvid Stær), i Linsen (graa Stær) eller Lidelser i Nethinde, Øjennerve eller Hjerne (sort Stær).

De to første er i ældre Tid opfattet som en Lidelse under Navnet *Starblindhed*,¹⁾ eller blot *Star*,²⁾ *Starblindhed*, *Vandhinder* og *anden Blindhed*.⁵⁾

Om Aarsagen skrives, „at Blindhed kan foraarsages ved, at man lægger Spanskflueplaster i Tindingene eller ved at beskadige de Blod-aarer, der løber nær derved, og ved at skjære Hesten for Hvide i Øjet.“³⁾ „Det kan komme af Fuldblodighed og af tykt og slimet Blod.“⁴⁾

Man mener at kunne skaffe en blind Hest sit Syn igen ved „at knuse vælske Bønner og binde dem om Øjnene og derefter sprøjte med Brøndvand.“¹⁾ „Esken smalf for en Hest som er blin og haver haft det half aar.“⁶⁾ Pulver af Hasselurt og Turpethum mineralis blæses gennem en Pennepose ind i Næseboerne“⁷⁾. Eller „blæse fintstødte Vandmuskeler i Øjnene,⁸⁾ fint stødt Skiffersteen,⁹⁾ eller fint stødt Rævekød“¹⁰⁾ endvidere „Drengeskitt tørret til Pulver, Ingefær, Wied Fitril, og Terpentinhlie at smøre med.“¹¹⁾

„Om Hesten er starblind, saa maal Hesten sex fingre Bred fra hans Øyne, der finder du en Aare, den skal du tage ud og skiere hende Synder, og lege ved hver ende en Ring af Nelde Røder med Hvide af Egget, lad saa Hesten i en mørk Stald og lad det en Stund bløde, derefter løs Ringen op igien og leg hans Saar igien“¹²⁾

Maanedsbblind eller periodisk Øjenbetændelse¹³⁾ „er en smitsom Sygdom, hvis Aarsag ikke er kendt, den vender tilbage hver fjerde eller sjette Uge. Øjnene bliver uduelige og flyder med Materi.“¹⁴⁾

Behandling: „Smøre med Troldmelksgummi, Merianvand og Vitriol-spiritus¹⁴⁾ eller indgive den Dosten og Tobas Urt“¹⁵⁾ „Dog man har hidtil ikke kundet kurere den.“¹³⁾

Den sorte Stær er i Regelen en Lidelse i selve Øjennerven, ofte forekommer den ved Dødkuller eller anden Hjærnesygdom, ligeledes efter visse Febersygdomme som den ondartede Lungesygge og Influenza.

„Den synes ey uden paa Øjet, men har sit Sæde i Øjets Bund, men er Nerverne ey beskadiget kan Hesten hjælpes, ellers ikke. Man aabner Aaren paa Halsen, og blæser et Pulver op i Hestens Næseboer af Hasselurt og Turpethum mineralis og indgiver Hesten Hepar anti-monii.“¹⁶⁾

1) D. kgl. V. & L., 230, 54. 2) D. kgl. V. & L., 200. 3) Just: Haandbog, 64. 4) Heste Kiender, den kloge, 47. 5) Heste-Læge-Bog 1703, 8. 6) D. F. S. 1909, 3 G. 7) Larsen: Jens Hovsmed. 8) E. T. Kr., Nr. 217 -- Ny kgl. S. 65, Nr. 206. 9) E. T. Kr., Nr. 242, Raad Nr. 27. 10) Böhmen, 97. 11) D. F. S. 1909, 1 B, „Hansens Kurebog“, 15. 12) D. kgl. V. & L., 230 -- D. kgl. V. & L.s ny Samling 32, 10. 13) Fa-ber, 93 -- With, 182. 14) Sind, 272. 15) Esbach, 90. 16) Heste Kiender, den kloge, 47.

Kuller.

De forskellige Hjærnesygdomme, a) den acute Hjærnebetændelse med Feber og Raserianfald, b) den meget forøgede Ansamling af

Vædske i Hjernekamrene, der giver Anledning til den Lidelse man kalder Dødkuller, c) Hedeslaget, foraarsaget ved at Dyret i stærk Hede maa udføre strængt Arbejde, d) Solstik, der fremkommer ved Lysets direkte Indvirkning paa Hestens Øje, ja, Apoplexi og Epilepsi (se senere), alle har de gaaet under Betegnelsen Kuller. Først en nyere Tid har sondret imellem disse saa forskellige Lidelser.

Et meget gammelt Navn for disse Sygdomme er *Vælte*. Gennem Børge Pedersens Dyr lægebog¹⁾ oplyser Peder Basse til Sørup os om, at „Kollerene kaldis paa danske Welte“, og ganske det samme Navn findes hos Peder Syv.²⁾ Behandlingen er paa sidstnævnte Sted lige-lydende for Vælte og Vreed, d. e. Bugvid = Kolik, og ogsaa senere i Tiden synes man i ældre Haandskrifter at kunne spore en vis Forbindelse mellem Kuller og Kolik, udover den sproglige.

Tidligt har man adskilt to Former: „den gale eller rasende Koller og den stille Koller³⁾“, den førstnævnte er ogsaa kaldet *Flyvekoller* og sidstnævnte *Dødkoller*⁴⁾ eller *levende Kuller* og *Svindel*.⁵⁾ Andre⁶⁾ adskiller dem i tre Slags: *Dødkuller*, *Solkuller* og *Parrekuller*, eller *den gale*, *den stille* og *den saakaldte Soelkoller*, hvortil kommer *Sove-Sot*,⁷⁾ der ikke kan være andet end Dødkuller. Ordet *Svindel*, der ofte er brugt⁸⁾ for sidstnævnte Sygdom, hører dog rettest hjemme under Epilepsien (se denne).

Aarsagen til disse Lidelser har Abildgaard³⁾ søgt i det Forhold, at man „strikker“ Hesten under Aareladningen eller ved „Fejl i Tarmene, idet disse er foregede eller sammentrukne“. Andre mener,⁴⁾ at Dødkoller har sin Grund i medfødte Anlæg, saaledes „har ramskoppede Heste et meget dødt Udseende og angribes ofte af Dødkoller“.

Fra gammel Tid har man haft meget forskellig Mening om Aarsagen til Kuller. Nogle⁷⁾ har ment, det var „en Arveskade af skarpt og hidsigt Blod, opstigende fugtige og overnaturlige Dunster fra Gallen op i Hjærneskallen“. Man taler derfor om *Arvekoller*.⁸⁾ Andre siger, at „naar en Hest bliver stærkt reden eller tumlet i stor Hede, saa bliver han forhidset, og naar han strax derpaa bliver kold, kan Hiernen deraf svinde, at han tilsidst bliver ganske dorsk og forstumlet i Hovedet, at man næppe kan omgaas med ham“.⁹⁾ Oftest er Aarsagen dog søgt i en Overfodring. „En Hest, der staar længe uden at bruges, og som er af god Natur og faa meget Korn i Hakkelsen, kunde blive svimle i Hovedet af for tykt Blod.“¹⁰⁾

De forskellige Beskrivelser viser, at man egentlig har været ganske godt kendt med Kullerens forskellige Former: „Ved den gale Kuller gaar Livet stærkt paa ham, og han bliver ved med at hvine, vrinske og pibe over to Timer.“¹¹⁾ „Men har han den stille Koller, saa sætter han Forbenene overkors, vender Øjnene og hænger Hovedet under Krybben,“¹²⁾ og endelig, „har han Svindel, da falder han strax ned paa Jorden, trimler sig hid og did og spærrer Halsen gandske vidt op“.¹³⁾ Denne sidste er ogsaa kaldet *Solstik* eller *Svimmelhed*¹⁴⁾ og viser sig ved „Døsighed, hængende Hoved og Vaklen“.¹⁵⁾ „Heste, der er beladte dermed, har et melancholsk Blod, de gaae ganske traurig og stille, ligesom der ingen Leve-Aander var i dem, og de kommer gjerne disse Affekter fra Soelens Opgang til dens Nedgang“.¹⁶⁾ Hesten løfter ved Dødkuller Benene højt op, „vader“, og

skières ned ad til Halsen, saasom Aarerne ligger i dend Grund eller Dybelse imellem Mannen og Halsen".²⁰⁾ „For Koller skal man tre gange slaae ham Koller Aaren i Næe aatte Dage mellem hver gang og ladet Blodet vel løbe"⁽⁸⁾) eller „aabne ham en Aare midt paa Tungen og derefter de to Koller Aarer, samt begge Lung og Hierte Aarer."⁹⁾ „Der ligger en aare over hestens venstre øre, dend skal de enten skiære eller slaae hul paa, i dend aare er der vind, som forderver hestens hovet, mens naar vinden kommer ud ... bliver hesten frisk".²¹⁾ Nogle har raadet til at aabne „Koller og Licht-Aarerne",⁷⁾ andre „Bug- og Lyse-Aaren"⁹⁾ eller foruden Aareladning paa Kuller-Aarerne „at hugge et Led neden af Spidsen af Halen, og stikke Hesten den 3die Kiern i Munden".²⁰⁾

En Operation, som ofte blev foretaget for at helbrede Kuller, var at udskære „Kuller Blæren", en lille Slimsæk, der ligger midt under Pandehuden. Man mente nemlig, at Aarsagen blandt andet kunde ligge i denne: „Naar en Hest har Koller, saa løber der ham en Bylle for Hovet for i Panden".²²⁾ En Beskrivelse af Operationen paa Kullerblæren lyder:²⁰⁾ „Haarene for i Panden tages fra hinanden, og saa skiæres paa Langs en liden Snit, da saa Blæren strax giver sig tilkiende, som da udtages med en Naal, hvori er en Traad, som trekkis der igiennem, da dend saa lempelig udtrekkis og hielpes med en spids Kniv, hvor dend hænger fast". Nogle raader til efter Udskæringen af Blæren at komme enten „stødt Spitz-Glas, et Stykke Alantz Roed eller Hvidløg som en Fontanelle deri". „Naar denne Bulle for i Hestens Hoved bliver opskaaret, saasart man bliver den vaer, saa skal Hesten der efter ingen skade have ud af Koller".²²⁾

Vilde man ikke udskære Kullerblæren, helbredede man den stille Kuller ved at „tage en fingerbred Eg af et Stykke Klæde, fugtet med Terpentin, og lige inden for Haartoppen sætte som en Træksime".²³⁾

En anden ejendommelig Operation for Kuller var at stikke Garn igennem Næsebrusken og lade det blive siddende, saaledes som her er angivet: „Tag Blaa ulden Garn, saa mange Lav, som kand trekkes i en Naal af Sølv, Kaabber eller Messing, thi Jern maa det ej være, hwilchet stikkes Hesten igiennem Knorpelen eller Brusken i Næse-Hulerne, saaledes at i dend eene Næseboere stikker dend eene Ende inde, og dend anden Ende inden dend anden, og slaar Knude for hver Ende, at det ikke gaer ud, hwilcket i alt, som bliver siddende, kand være 2 Tommer lang, thi resten afskiæres".

Smidt⁷⁾ anbefaler at „tage en Staaltraad, som er stærk og lidt massiv, binde en Dvæle paa Enden, oversmøre den med Laurbær-Olie og overstrø den med Nyse-Pulver af Glas-Urt, gandske fiint gniet, hvorefter bemeldte Dvæle 2 eller 3 Gange stikkes op i Virvlen i Hovedet paa Hæsten". Man har brugt „Hank" eller Snor i Brystet, „bestrøget med Ægyptiacum", samt følgende mærkelige Kur: „Man gør en Aabning med en Knivsodde i det lille Hul i det venstre Næseboer, saa at Blodet kommer ud. Naar det er sket, saa tager man en sort Kat og trækker den baglænds langs ad Hesten fra Rumpen over Ryggen imellem Ørerne og ned ad Hestens Næse, og det gjør man tre Gange i Rad med Katten. Siden skierer man Kattens Øre af, og samler Blodet, som

løber deraf, i et Skeeblad og blander med en halv Pægel Kornbrænde-
viin og lunkent hælder det i Hestens venstre Øre“.²⁴⁾

Ogsaa andre¹¹⁾ anvender „Blodet af en sort Kat“, men som ind-
vendigt Middel, „blandet med Vinædike og indgivet tre Morgener
efter hverandre“.

Bøhmen⁹⁾ anvender den Kur, at „efter at alle gemene Aarer ere aab-
nede, og Hesten en Tid har gaaet i en Faaresti, da at tage en Ravn,
plukke den, afskiære Hovedet og udtage Indvoldene indtil Hiertet
og Leveren, hvorefter Ravnens brændes i en hed Bageovn i en reen
Potte, og Pulveret blandet med Honning, Bomolie og Vin. Indgives
Hesten tre Morgener efter hinanden“.

Ellers er indgivet „en Plet Blod af en Kone Siersch som har hafft hen-
des tiid med Vand og gif det Hesten ind“²⁵⁾ „Hjertet af en Ræv gjort
til Pulver og indgivet i Brød“²⁵⁾ eller „Tilgen Rod, Fænum Græ-
cum, Polley, Entzian, Berch Svamb, ferske Laurbær, Malet Sennop,
Lavendel og Lilli Convallie Vand blandet i Vinædike, Ølædike, Bræn-
devin eller Vin, endvidere er brugt Hjortetak og Svovl“ eller „dagligt
at give Hesten Mejrian paa Foderet, der maa være Byg, Høe eller
Græs, men ikke Havre“.²⁰⁾

„Paa Falster brugte man i ældre Tid, naar Hesten fik et Anfald
af Kuller, at tage tre stærke Nap i Pandelokken, saa det hver Gang
gav lugesom et Knæk“.²⁶⁾

1) Rostgaard 36, 498. 2) E. Don. Var., Nr. 26, Bl. 28. 3) Abildgaard: H. & Qv., 56.
4) Dieterichs, 78 ff. 5) Just: Haandbog, 71 ff. 6) Dahl: „Nyeste“ 15 ff. 7) Smidt, 86 ff
og 103. — 8) Esbach, 81. 9) Bøhmen, 76 ff. 10) Just: Anviisning, 145. 11) Esbach,
81 ff — Bøhmen, 78. 12), 13) Esbach, 83 og 57. 14) Bagge, 151. 15) Homøopatiske For-
søg, 36. — 16) Smidt, 92. 17) Stockfleth: Kort Fremstilling, 44. 18) With, 260 ff. 19)
D. F. S.: 1909/3 B, 58. 20) E. T. Kr.: Helwerskov Haandskriftet, 410. 21) Ny kgl. S.,
67 f, Bl. 77. 22) D. kgl. V. & L., 230, 13 — D. kgl. V. & L.s ny Samling, 32,
212. — 23) Rohlwes, 88. 24) Heste Kiender, den kloge, 31. 25) D. kgl. V. & L.s ny
Samling, 32, 211 ff. 26) Grundtvig: Livet i Klokkergaarden, 110.

Epilepsi - Vertigo - Morbus sacer.

Epilepsi er en kronisk Sygdom, der ytrer sig ved, at Dyret til Tider,
mere eller mindre hyppigt, faar toniske Kramper med Bevidstløshed.

Et gammelt Navn paa denne Lidelse var *Svindel*,¹⁾ der dog ogsaa
er brugt om Dødkuller (se denne). Kursmedene syntes hurtigt at
være blevet klar over Forskellen mellem Kulleren og Epilepsien og
udskilte sidstnævnte som en særlig Lidelse, der af dem blev kaldet:
Gulsoot eller Skæver, men af Hestelægerne: Rosen eller Svindel.
Bøhmen kalder den⁷⁾ *den faldende Syge* og *Stiern Sygdommen*. Die-
terich kalder den³⁾ *Svingelhed*. Men ellers er den kaldet *Ligfald*,⁴⁾
Krampeslag,⁵⁾ *Bradsot*, *Anfald*, *Fang*, *Bradfald*⁶⁾ eller *Omfang*.⁷⁾

Beskrivelsen lyder hos Sind:⁸⁾ „Hesten lader Hoved og Øren hænge,
vakler hid og did, Gangen bliver urolig, den sprænger Grimeskaffet,
ja, de fleste Gange sætter den Livet til“. „De bliver med et staaende,
svingle med Benene, opspile Munden, og mange falde helt om, men
kommer til sig selv igien, naar de faar ligget lidt i Ro“.³⁾ „Naar en

Hest har Svindel, saa falder han strax ned paa Jorden, tumler sig hid og did og spærrer Halsen ganske viid op¹⁾ Man var, som man af Beskrivelserne ser, endnu ikke naaet til at kunne skelne mellem Epilepsien og Apoplexien.

Aarsagen er ment at komme af Galden,⁸⁾ men en gammel af Menigmand udlagt Aarsag var den, at det særligt var Heste, der trak med Lig, der fik Sygdommen, derfor skulde man, naar man med Liget var naaet Kirkegaarden, dreje Hestene, saa de stod med Hovederne mod Ligkisten, saa gjorde det ikke noget.⁴⁾

Fra gammel Tid har Aareladning været som en Universalkur mod denne Lidelse, saaledes paa begge Sider af Halsen eller paa begge „Lunge- og Kindbeen Aarer“. Eller man satte Fontaneller paa Halsen og Haarsimer i Bringen. Man har indgivet Patienten Selleriblade, Salvie, Svalerod, venedisk Theriak.

1) Esbach, 57. 2) Bøhmen, 20 og 47. 3) Dieterichs, 83. 4) Thiele, 55. 5) Bagge, 145. 6) Priv. S.: Jac. Christoffersens Manuskript. 7) D. kgl. V. & L., IV, 135, 3 og 4, 120. 8) Sind. 195.

Hestens Unoder.

Tilslutning til Hestens Hjærnesygdomme maa nævnes de Unoder, med hvilke den ofte er belemret. Uforstaaende over for Aarsagen har Almuen i ældre Tid sat flere af disse Unoder i Forbindelse med onde Aander eller endog med Djævelen selv og derfor paa Forhaand opgivet at anvende noget jordisk Middel derimod, men grebet til mere eller mindre bevidst magiske. Blandt Hestens Unoder er Stædighed, Skyhed (nervøs Angst) og Løbskhed de værste.

Stædighed. Med den virkelig stædige Hest er der som oftest intet Udkomme. Slag preller af paa den, som er det en død Genstand, man slaar paa, eller den bliver vild og slaar igen, og oftest opnaar man ved Tvang kun, at det stædige Dyr ødelægger Vogn og Seletøj. Opfindsomheden, for at faa den stædige Hest fremad, har været stor. Endnu kan man træffe at se Fremgangsmaader som at lade den trække Vognen i Halen, at sætte Ild under dens Bug eller helt magiske, som at skifte Vognens Hjul o. s. v.

Et sikkert virkende Middel mod Stædighed, mente man i forudms Tid, var at fremstille Tømmen af Ulveskind,¹⁾ eller man lod koldsmede noget af en Tyvelænke og sætte i Hestens Bidsel, men Jernet maatte ikke falde til Jorden.²⁾ — „Man skal tage et Væрге, som er Spyd, Hellebart, Knief eller Sverd, som en er Myrdt med, ... og det alene, som har stuchet i Mennisket, det tag og lad di 2 spore gjøre deraf, dermed rid Hesten, saa forgaar ham det stedige og hans Ondskab“.³⁾ — „Tag en strike, hvori en muorder er hengt, tag deraf 3 traade, bind dem i mundstykket, som hesten har paa, og strax skal hand begynde at drage, og dersom hesten skulde blive altfor hidsig, kand mand tage 1 eller 2 bort og mulig den 3die med, naar hand forlader sin onde vane“.⁴⁾ — „Stjæl fra en Præste-Hore, Lønlig og hende

Uvidendes, af hendes skede 1 eller flere Knifve, deraf lad gjøre Spore Hiulene, det hjælper“.³⁾)

Mindre magisk var det at binde et Forklæde over den stædige Hests Øjne og vende Vognen helt rundt, idet man da mente, at Hesten vilde trække, i den Mening, at det nu gik hjem mod Stalden.⁵⁾) Men helt uforstaaeligt er det, hvorfor Rug og Rugklid fra meget gammel Tid har været anvendt mod denne Uvane: „Om hesthen er stedigh saa tag rwgh oc wand oc ladh vandhen standh en godh stundh vppa oc gyff saa hesthen at driche oc gyff hannem then rwg oc rwklydh medh opp restningh aff rwghen ath odhæ“.⁶⁾) — Denne Anvendelse af Rug og Rugklid mod Stædighed er brugt helt op til nyere Tid.⁷⁾) Man har ogsaa anvendt den Kur mod Stædighed at slaa Dyret paa Benene med nogle i Saltlage en Nat lagte „Spits-rødder“, men man maatte ikke slaa Hesten paa Livet.⁷⁾) — Man har lagt Burrer eller Hud af Pindsvin paa Rumpen³⁾) og indgivet Dyret Hampeolie og Hundeblood eller Vin og Ensian samt aareladt paa „Sporeaaren“.⁷⁾)

Et gammelt Ord siger, at man aldrig maa springe af en Hest til den fejle (højre) Side, thi da bliver den ridestædig, dog gør det ikke noget, hvis man blot bagefter spytter over Hesten.⁸⁾) Til Tider mente man, Aarsagen til Hestens Stædighed var Spøgelser eller Genfærd, hvad man om Aftenen kunde se, ved hos den stædige Hest at løfte lidt paa dens Hovedtøj og se derigennem eller se fremad under Hestens Bug.⁹⁾) — Dog onde Mennesker havde det i sin Magt at gøre Heste stædige selv paa lang Afstand. En Anvisning paa dette Forehavende lyder saaledes: „Tag en Ulve-Tarm og leg den tvert over Veyen og skiul den med Sand, saa skal der ingen Hest gaa derover, saalænge Tarmen ligger der“.¹⁰⁾) Eller man kan opsøge et Følfjed, der er fuldt af Vand, og lægge 3 Ærter deri. Naar man da, efter de er bulne ud, tager og lægger dem i en Vogn, som Hestene er for, saa kan disse ikke trække Vognen af Stedet.¹¹⁾) I Pagt med den Onde faar man paa følgende Maade Magt til at gøre en Hest stædig: „Hvad Sted du staar paa en Højtds Aften, tag Jord under din venstre Fod med din højre Haand, læg den under dit Hoved og sov derpaa, gjem den siden til sit Brug. Naar du vil gjøre en Hest stadig, da tag deraf, kast bagefter i Djævelens Navn, om du er en halv Mil borte, naar du kan se dem“.¹²⁾)

Skyhed er en sygelig Angst for Genstande, der ellers er Hesten bekendt. Selv om Skyhed i Forhold til Stædighed er et mindre alvorligt Onde, kan dog den Skade, der ofte bliver foraarsaget af en sky Hest, være alvorlig nok, og paa forskellig Vis har man søgt at sikre sig mod Skavanken, saaledes er det anbefalet: „For Heste, som er skye, saa skall mand tage Refue Rumper og henge om hofuedet paa hannem“.¹³⁾) Eller: „binde Bengen Rod under Hestens Rumpe, saalænge, den er der, bliver Hesten ikke skye“.¹⁴⁾) — Man har ogsaa brugt at holde et Vindue for den sky Hest, idet man mente, at Glas gjorde den sky Hest rolig.¹⁵⁾)

Med den *løbske Hest* springer vi lige ind i Trolddommens Verden. Menneskene synes her at have opgivet at bruge noget jordisk Middel

mod denne Uvane og kun at anvende magiske. Den ejendommelige, fra forskellige Kilder stammende noget varierende Trylleformel med den løbske Hest, er sikkert meget gammel, ja, har utvivlsomt sin Rod i den tidlige Middelalder. Af de meget nærstaaende Formler, der særlig i Jylland maa have været almindelig brugt, skal her gives et Udvalg:

„Gud kan stille Weir og Wind, men Fanden stiller Løbske Heste. Staa i Djevelen og i Djevelens Naun og i Naun G. F. S. og H. A.“

Man skal vende sig om mod Winden, naar man (siger det)^{.16)}

„Se Hesten mellem Ørene og sig helt langsomt, da Hestene ellers standser for hurtigt og har ondt af det:

„Gud styrer Manden, Fanden styrer Hesten“.^{.17)}

„Gud stille Kvindekjøn, Fanden stille Hestekjøn“.

Men man skal være æfor ved Hestene“.^{.18)}

Naar man blot kan se de løbske Heste, læser man følgende:

„Gud stiller Manden, Djævelen stiller Hestene i de tre Djævels Navn: Bellas, Belsebub og Ballas“. Hestene vil da standse.^{.19)}

„Herren han stiller Manden ned i Tiden, ligesaa stiller han Hesten i Ro enden? I Navn G. F. G. S. G. d. h. A. Amen“.

Naar denne Bøn læses, da tages under den højre Fod en Haandfuld Jord og kastes efter Hestene, og da skal de strags staa saa stille som du // /“.^{.20)}

„Kan man skaffe sig en Tand af et Dødningehovet, en Splint af en Ligkiste og et Søm samme Steds fra. Naar nu Hesten løber, maa man tage disse Ting frem og vifte efter Hestene dermed, idet man siger:

„Gud styrer Manden, Manden styrer Hestene, og kan han ikke, saa kan Fanden“.

Naar disse Ord udtales, staa Hestene stille og ryster over hele Kroppen“.^{.21)}

Men foruden Formlerne brugtes ogsaa mangehaande magiske Midler mod Hestens Løbskhed:

„Slaa først dit Øje op mod Himlen og siden ned mod Jorden og bøj dig saaledes, at du kan se Himlen under de løbende Hester, slaa derefter med din højre Haands Pegefinger for dem og stik den siden mod Jorden, og de skal staa stille“.^{.22)}

Naar en Hest blev løbsk, saa skyndte en sig at lægge en Grime paa Vejen, hvor man mente, at Hestene kom forbi, og læste over den, saa standsede Hestene, naar de kom dertil.^{.23)}

Kan man ikke holde en Hest med en almindelig Mile, skal man sørge for at faa noget Kirkegaardsjord lagt ind i Milen, saa kan man holde den.^{.24)}

Gamle Jernhanke af Ligkister, der opgraves paa Kirkegaarden, er gode til at smede Bisler af til løbske Heste.^{.25)} Man har ogsaa slaaet et Søm af en Ligkiste i Enden af Vognstangen, „da løber Hestene ikke løbsk for den Vogn“.^{.26)} — Eller man har brugt at sætte en Tørvespade i Gang.^{.27)} — Hvor den første Svale fløj op, som man om Sommeren fik Øje paa, der skulde man grave ned, saa fandt man en Kulpind, og den skulde sættes ind i Enden af Vognstjærten, saa kunde Hestene ikke løbe løbsk. Paa Stedet skulde man dreje sig om paa sin højre Hæl.^{.28)}

„For at Bæster ikke skal blive løbske mere end en Gang, skal man tage et Lagen, som et Lig har ligget med paa Straa, og hyl over dem en halv Time, saa løber de aldrig mere. Dog saadant i Skriften er forbuden“.²⁹⁾

Dog hele dette Kapitel om den løbske Hest vilde ikke være fuldkomment, om det ikke tillige indholdt en Anvisning paa at gøre Heste løbske:

„Tag Galban og noget af Hjærnen af et Bæst, kast det, som du ved, det kjører eller rider i Djævelens Navn“.³⁰⁾

Blandt Hestens Unoder er det ingen ringe Kalamitet, at *den ikke vil lade sig beslaa*. Skoningen kan i saa Fald volde meget Besvær. Enkelte Smede kan imidlertid have mere Held med Dyret end andre, hvilket ligger i hele deres Optræden overfor det nervøse Dyr. I ældre Tid mente man, at saadanne Smede kendte en eller anden hemmelig Kunst i den Retning at kunne tøjle Dyret. Blandt saadanne magiske Midler kan anføres:

„At Bende en Hæst, som ej vil lade sig skoe:

Hæsten staaer Bonden paa Heden, jeg Bender ham udj Stalden, ligesom Belsebub er Bonden i Helvede. I Naven G. F. G. S. G. d. h. A. Amen. Fadervor 3 G.

NB. Naar han skal løses i Gien: Det, som er Bonden i Jesus Naven, det skal løses udj Djævelens Navn“.³¹⁾

„At Hesten staaer stille, naar den beslaaes: Gaa tre Gange stiltiende omkring Hesten, gjør hver Gang et Kors i Stjærnen paa Hesten og sig disse Ord:

„Caspar te tenet,
Balthasar te ligat,
Melchior te Ducat“.

Saa er han stille og lader sig beslaa“.³²⁾

Eller „skriv disse Ord paa en Seddel:

Magula Magula kom stata

og brems Hesten, læg Seddelen i det højre Øre paa Hesten.³³⁾

Ogsaa dette skal skrives paa en Seddel:

„: + : m : + : Saba : + : mag : + : lag : + : r + as : + : Gallia : + : r + as

Seddelen skal hænges om Hestens Hals eller stikkes i dens Øre, naar den beslaas, saa staaer den stille“.³⁴⁾

Eller „man kan tale disse Ord tre Gange i dens højre Øre:

„Elsena Elsena Elsaniorum“.³⁵⁾

Hvis man vil tæmme vilde Heste, skal man med den flade Haand slaa gentagende Slag fra Panden nedefter Næsen, men ved Beskoningen derimod fra Ryggens Midte nedover Krydset, eller man kan ved Hestens Manke binde et Stykke af en Strikke, hvori en Forbryder er blevet hængt, saa vil Dyret svede Angstens Sved.³⁶⁾ — Hvis en Smed tager det første Stykke Horn, han hugger af en Plags Hov, og stiltiende kaster det over Plagens Ryg, saa bliver den god til at staa under Skoningen.³⁷⁾ — Man har ogsaa brugt, naar en Hest ikke vilde lade sig sko, at gaa tre Gange omkring Hesten, løfte dens Hale i Vejret og blæst lidt Luft i dens Bagdel, „saa staaer den strax stille“.³⁸⁾

Og endelig „læg en liden rund Kiselsten i Øret og hold derom med

din Haand og kløe ham med Haanden paa Øret, da staar han stille som et Lam. Mere taalmodig er den, naar man sætter den en Sten i hvert Øre^{.39)} Man kan „tage Qwecksølv og binde det ved Hestens højre Øre, saa staar den stille, og naar den er skoed, saa bind det af igien og slaa ham kolt Vand i Øret“,⁴⁰⁾ og til Slut „lægger man Kviksølv i en Pennepose i Øret, lægger den sig selv ned og lader sig binde, hvor man ønsker det“.⁴¹⁾

Naar en Hest vil bide, siger man den er avnsyg⁴²⁾ (avindsyg), og for at forbyde dette, har man skaaret Hestetungeurt i Hestens Foder.⁴³⁾ — Har Hesten den Uvane at bide i Tøjlen, skal man tage det Skarn, der sidder i Hestens „Schlaug“ og smøre paa Tøjlen, „da hand effterdags iche mer skal bide deri“.⁴⁴⁾ — Vil Hesten æde Reb, skal man give den en brun Skudtørv for at tage det sure Vand, der staar i Maven paa den.⁴⁵⁾ — Vil en Hest slaa af, skal man bære disse Ord paa sig:

„Cohit astuha potista fuerat“.⁴⁶⁾

Binder man en Sten for Hovedet af en Hest, forebygger man, at den vrinsker.⁴⁷⁾

1) Oldtidens hemmelige Bog, 42. — 2) Thott 733, Nr. 21. — 3) D. kgl. V. & L., ny S. 32, 175. — 4) Aarhus Statsbibliotek 381, 206. — 5) Thott 203, Cap. 89. — 6) A. M. 819. Bl. 14 h. — 7) D. kgl. V. & L. 230, 105. D. kgl. V. & L., ny S. 32, 175. — 8) Kamp. 190. — 9) Kamp. 188. — 10) Konste-Bog 1798. E. T. K. S. 228, Nr. 53. Kunsten ved Sympatiraad at fordrive Vorter, Tandpine, Gulsot osv. København 1854. (Findes ikke opført i den indledende Kildefortegnelse.) 20. — 11) Grundtvig: Gl. d. Minder, 112. — 12) E. T. K. Samling 243 Nr. 90. — 13) Rostgaard 36, 508. — 14) D. kgl. V. & L. 230, 102. — 15) Gerstenberg: Sympathi og Magnetisme, 43. — 16) Ny kgl. S. 69 C, Nr. 29. — 17) E. T. Kr.: Skattegraveren 8, Nr. 880. — 18) E. T. Kr.: Danske Sagn VI, Nr. 993. — 19) E. T. Kr.: Skattegraveren 4, Nr. 293. — 20) E. T. Kr. S. 236, 20. — 21) E. T. Kr.: Skattegraveren 3, Nr. 246. — 22) D. F. S. 128/1. — 23) D. F. S., s S, 1936/1. — 24) E. T. Kr.: Jydske Folkeminder IX, 12. — 25) E. T. Kr. Danske Sagn, VI II, 464. — 26) Ny kgl. S., 69 c, 30. — 27) E. T. Kr.: Danske Sagn, ny Række VI, 164. — 28) E. T. Kr. Danske Sagn, ny Række, VI, 161. — 29) E. T. Kr. S. Nr. 243, Nr. 14. — 30) E. T. Kr. S. Nr. 243, Nr. 89. — 31) D. F. S. 1909/3 R., Nr. 78. — 32) D. F. S. 1929/64, VII, D. 6 III. Hemmelighedernes Bog, 91. — 33) E. T. Kr. S. 214 (26). D. F. S. 1909/3 K., Nr. 52. — 34) D. F. S. 1929/64, VII. D. 6 og C. 50. — 35) D. kgl. V. & L., ny S. 31, 213. — 36) Gerstenberg: Sympathi og Magnetisme 143. — 37) E. T. Kr.: Skattegraveren 7, 41. — 38) Oldtidens hemmelige Bog 42. Hemmelighedernes Bog 91. — 39) D. F. S. 1929/64 VII, D. 6. — 40) D. kgl. V. & L., ny S. 32, 213. — 41) Hemmelighedernes Bog 91. — 42) Ussing: Ingvor Ingvorsens Fortællinger 80. — 43) Bøhmen 104. Heste-Lægebog 1703, 34. E. T. Kr. S. 242, Nr. 27. — 44) D. kgl. V. & L. 230, 104. — 45) E. T. Kr.: Danske Sagn, Ny Række 4, 461. — 46) Rostgaard 36, 526. — 47) Gerstenberg: Sympathi og Magnetisme, 44.

Fibel.

Fibel er vel den Sygdom, som Kursmedene i det 17.—18., ja, helt op i det 19. Aarhundrede hyppigst diagnostiserede hos Hesten, og for hvilke de udførte en primitiv Operation. I Virkeligheden var Fibel kun Symptomet paa en Sygdom, nemlig Hævelse eller Bylder i de smaa Lymfekirtler i Parotisregionen, hvilke Bylder som oftest var for-

aarsaget af Kværke, og kun enkelte Gange har det drejet sig om Betændelse med Hævelse i selve Parotis (Ørespytkirtelen).

Den første Gang, man træffer paa dette Navn, er hos den italienske Veterinærforfatter Jordanus Ruffus (Imperialis Marescallus major under Frederik Barbarosso), hvor han i sit Værk: *De medicina equorum* kalder Sygdommen *vivolae* (*Carnes vivolae partes vivae*), men Navnet er rimeligvis endnu ældre og stammer fra den romanske Staldpraksis. Ogsaa en anden af Middelalderens Veterinærforfattere, Carlo Ruini, har en Sygdom under dette Navn, og fra disse gik det over i den senere franske (les avives) og tyske (Feibel) Veterinærlitteratur.

Mærkelig nok omtales hos tyske Forfattere ogsaa en Sygdom i Hestens Mund under Navn af *Tungefibel* (Wifel), der maaske er det samme som Mundgalle (se denne), og den store Blodaare under Hestens Tunge hedder hos dem *Fibelaaren*, men endydermere er Navnet fra gammel Tid hæftet paa en Art hæftig Kolik, — *Fibelkolik*, — hvilket Navn træffes baade hos franske, tyske og danske Forfattere.

Den første Gang, vi paa Dansk støder paa Navnet, er, da Heksekællingen Karina Plougmands i Skelskør, iflg. denne Bys Tingbog 15. Nov. 1619, staar anklaget for Hekseri og blandt andet bekendte, „hvoreledes og hvad hun brugte mod denne Syge“ (se nedenfor), dernæst træffer vi Navnet fra Processen mod en anden Heksekælling: Anne Kruse fra Idestrup paa Falster,¹⁾ og siden blev det almindeligt i Landet, det findes saaledes i flere gamle danske Haandskrifter og i Hestelægebøgerne. Det nævnes baade af Abildgaard²⁾ og Viborg.³⁾ Dog i Løbet af 19. Aarhundredet forsvandt det mere og mere; sidste Gang, man i den folkelige Veterinærlitteratur finder det nævnt, er det, — betegnende nok, — i „gamle Jens Hovsmeds Dyrslægebog“ fra 1868.

Navnet er skrevet en Del forskelligt, saaledes *Fiibell*,⁴⁾ *Fabel*,⁵⁾ *Fæbel*,⁶⁾ *Fiffuel*,⁷⁾ *Feibell*.⁸⁾

Fra flere Sider er der forsøgt at give en Beskrivelse af Sygdommen; dog disse Beskrivelser viser, hvor uenig man i Virkeligheden var om, hvori denne Sygdom bestod. P. Syv⁹⁾ skriver saaledes: „Fibel er noget skidt som svinetinter mellem hud og kiød, der som halsen og hestens hoved samles“. De fleste Forfattere lægger i Beskrivelsen mest Vægt paa det Forhold, at Tungen er tør. „Fibel er en meget farlig Sygdom og kiendes derpaa, at Hestens Næse flyder, den hænger med Hovedet, ryster det, samt at Tungen er tør“.¹⁰⁾ „Falder en Hest ned i Marken eller i Stalden, da skal man strax bese hans Tunge, er den tør, betegner det, at han enten har eller snart faaer Fibelen“.¹¹⁾ Eller „Feibell kiendes derpaa, at det staar under Krubben, og hans Øren er kolde, og lader sig gribe i Næsen, og Munden er tør paa ham“.¹²⁾

Dog, Fibelen kan ogsaa „sidde under Øjet som en Pose“,¹³⁾ eller den kan være „de Knuder, der sidder under Randen af Kæberne, og som egentlig er Kiertler, som ligger ved Spytgangen, og som, naar de hovner, foraarsager Hesten stor Smerte“.¹⁴⁾ „Men vil man endda finde, hvor den egentlig sidder, skal man tage hans Øre og lægge sammen en Tomme bred nedad imellem Kindbeenet og Halsen, og naar man der finder en haard Knude, som en Bylde, er det Fibel“.¹⁵⁾ „Saasnart de smaa Kiertler ophovner, som sidder imellem Halsen og Hovedet paa Hesten, saa den har ondt ved at svælge, og sees ofte at hænte ef-

ter Vejret, samt at vende Hovedet til Siden, saa siges saadan en Hest at have Fibel".¹⁶⁾ „Fibel er just ikke farlig, men kan blive det, naar den ikke i Tide helbredes, thi da Hesten vanskelig kan tygge, gaar den bort fra sin Føde, og kan da blive farligere syg af Hunger end af Fibel".¹⁷⁾

Dog efterhaanden som Kværken og dens forskellige Ytringsformer blev mere kendt, blev man klar over, at hvad man hidtil havde kaldt Fibel, ikke var nogen egentlig Sygdom, men blot et Kværkesymptom. Saaledes skriver Sind:¹⁸⁾ „Jeg havde stor Lyst til slet ikke at tale om denne Sygdom, men da vilde man tro, at jeg ikke vidste at give noget virktsomt Middel derimod, som efter gammel Mening holdes for den oftest forekommende og farligste. Hvor er det muligt, at Fibel kan være smærtetfuld og plage Hesten saa yderlig, da den daglige Erfarenhed viser, at der aldeles ingen Følelse er i den, naar Smedene gjøre deres Operation derpaa ved at aabne den eller banke med Hammeren og knibe med Tangen. Nej, Smærten er i Maven. Smedene give Hesten noget ind, som paa en eller anden Maade fordriver Mavepinen, og derpaa bliver Hesten frisk". Andet Steds fra meldes om det samme:¹⁹⁾ „Fibel er en meree indbildt en virkelig Sygdom og bestaar ey i den Hævelse, der sætter sig i de Kjertler, som sidde bag ved Ørene, men i en Mavepine, hvorved Hesten ofte kaster sig og er urolig“.

Man kastede nu Navnet Fibel over paa en Kolikform, den, som Viborg kalder Fibelkolik eller Qværkekolik,²⁰⁾ d. e. „Kolik med Hævelse i Ørespytkirtlerne“. Viborg skriver:²¹⁾ „Faar Hesten under Qværkefeberen Kolik, da er det denne, Kuursmedene kalder Fibel-Kolik, som viser, at Qværkematerien vil afsondre sig gennem Tarmkanalen ved Durkløb. Den mindre kyndige kan let forveksle dette med den saakaldte Fedtsmeltning, men er dog deri forskjellig, at denne har mere et Udseende af Gallert, og hiin mere af Voer“. — „Dyret viser Qværke og Koliktilfælde paa en og samme Tid. I dette Tilfælde foretager Smeden den saakaldte Fibelskjæring eller Fibelknibning. I denne Art af Kolik kan der danne sig Bylder i Baglivet, som kunne aabne sig ind i samme Hulhed eller ogsaa i Tarmkanalen“.²²⁾

Fra forskellig Side bliver der givet Anvisning paa, hvorledes man kan skelne mellem Fibelkolik og Kolikkens andre Former: „Naar en Hest faar hastig ont, kaster sig og seer sig til lifvet, har hand orm, men reyser hand sig lige op og seer sig ey til siden eller til lifvet, har hand fibel.²³⁾ Kaster Hæsten sig, og hans Tunge er tør, har han Fibel, men ligger der Skum paa Tungen, har han Orm i Maven“.²⁴⁾

Aarsagen til denne Lidelse er meget sjældent anført. P. Syv skriver dog,²⁵⁾ at „den kan komme af forfangenhed, at hesten bliver redet for hastig eller svedig. Bønderheste faar den, fordi de faar forliden eller ingen turksen havre, men foderet henkast paa jorden eller i en skiden krybbe, hvor den er udsat for katte, rotte og musepis“.

Var altsaa Opfattelsen af denne Sygdoms Natur og dens større eller mindre Farlighed saa overmaade forskellig, er den Behandling, der er bleven den til Del, det ikke mindre. Allerede fra gammel germansk Tid kendes Trylleformler mod denne teoretiske Lidelse, men foruden disse tyder mange andre sælsomme Behandlingsmaader paa, at Lidel-

sen paa et tidligt Tidspunkt er opfattet som værende af dæmonisk Oprindelse.

Den af Karina Plougmands eller af Skriveren i høj Grad korrumpere Anvisning lyder i sin Naivitet som følger:

„Hesten skal springe offuer en lang vog 3 Gang saa segner hun dene hest meth lang vog for fiell:

En mand red paa en hest och wil lone hus och hand sprank offuer en lang vog for fiebell j naffn (†††) Amen“.

Her skal nu gengives forskellige andre antidæmoniske Kure fra vor folkelige Veterinærlitteratur:

„Tag 3 stykker Horn af den høyre for foed og 3 stykker af den bageste foed og lige saa meget af det wenstre Been og kom det iblandt Piss i din høyre Skoe og derefter i din venstre Skoe, saa gives Hesten det i Ørene, og med en liden Stok stødes Hesten i Næse-Hullerne, til det bløder, saa sprøjtes han med Saltet og gnides stærk dermed“.²⁶⁾ eller „man lader en 12 Aars Dreng gaa op i Krybben og pisse i Hestens Ører, og Hesten kommer sig strax, skjønt Hestelægerne erklærer denne Sygdom oftest incurabel“.²⁷⁾ En anden magisk Handling var at „give det syge Dyr en Fibel af Sevenbumtræ i Tømmen“.²⁸⁾

Aareladning var en Kur, Smedene brugte mod alt, og ogsaa mod Fibel blev den overmaade meget anvendt, oftest paa den Maade, at man med en Pren stak Hesten i Næsen, eller man skar den i Spidsen af Halen.²⁸⁾ Fra anden Side raades der til at „stikke Hesten paa den 3die Staffel, hvilket er den 3die Kierne i Munden, eller rive den 3die Staffel op paa Hesten med en Klo af en Luchs, indtil det bløder, saa faar den Hest ikke mere Fibel“. Man har aareladt paa den blaa Aare under Tungen, „som kaldes Sichel-Aaren“.²⁹⁾ Der siges ogsaa, „at en Aareladning paa den Aare, som sidder i Øret, er nyttelig i denne som i alle andre Sygdomme“.²⁹⁾

En Behandling, som Kursmedene gennem Aarhundreder gjorde meget Væsen ud af, var den saakaldte Fibelskjæring, der beskrives saaledes:⁹⁾ „Naar man har fundet Fiblen (ved at tage Hestens Øre og holde det ned imellem Kjæbebenet og Halsen) ved spidsen af øret, saa skjærer man hul og tager dend ud, spytte saa derpaa og komme salt udj, saa faar hesten strax luft“. Andre har brugt „med et Aarejern at rive Hul derpaa, og stikke spids Glas deri og ladde det sidde, til det af sig selv udbolner“.¹⁵⁾ „Finder du Fibelet for Spidsen af Øret, da obne det, dog saa du iche bryder en Aare, som legger ved Fibelett, tag saa de smaa gryn ud“.³⁰⁾

Det, som Smedene ved denne Operation foretog sig, var imidlertid blot, at de udskar Dele af selve Spytkirtelen, og der er ingen Tvivl om, at de derved i overordentlig mange Tilfælde har fremkaldt en ulægelig Spytffistel, derfor fraraader ogsaa enkelte saadanne Metoder.³¹⁾

Smedenes Ivrighed, efter at finde denne mystiske Fibel, fik dem til at forsøge andre Kure, f. Eks.: „Rist Hestens Øre indvendig med en skarp Kniv og grav paa begge Sider i den dannede Skure, indtil derudaf faaes 2 eller 3 Stykker Korn, som ligner Hampefrø, ... saa er Fibelen borte“.³²⁾ Man har sat „Haar Reeb midt igiennem den sammenrullede Svamp paa Halsen og lade den sidde, indtil den af sig

selv udædes og udrinder“,³³⁾ og en Haarsime i Bringen. En ejendommeligt Kur var „at tage Salt og stødt Peber og med et Stykke ubrugt glødende Staaal røre deri, indtil det er koldt, og med en Fiæderstilk at blæse Hesten det i Næsehullerne og holde derfor, indtil han nys“. ³⁴⁾ Man har brugt at „komme et eller flere saltkorn i hestens øre, dyppe en finger i kolt brøndvand og lade en draabe i hvert øre, samt rive ham i næsen med salt, at hand kand komme til at pruste, saa forgaar fiebelen“. ³⁵⁾

Dog ogsaa Kursmedenes andre almindelige Midler som Damppose og Klysterer har været i Brug, ligesom der udvendig er brugt Indgnidningsmidler af Campher i Linolie, Altheasalve, Hønsedefet, Hundedefet og Honning, eller man har salvet Hesten med varm Bøgeaske.

Indvendig er anvendt „Koe Urt, Peders Urt og Heinrich Roed, alle opgravede mellem begge Maria Dage“, eller „Eberrod, som paa Maria Dag eller Aften er opgravet, thi da bekommer det Feibeln iche igien udj det Hele Aar“. ³⁴⁾ Man har givet Patienten to Haandfulde Floks Paaskemorgen tidlig før Solens Opgang, eller en Gøvningfuld Malurtknopper og 7 eller 9 Væderlorte kogt i Brøndvand, Musøre, Gundelreben og Sevenbum eller Oxetungesrod, samt bundet Malurt og „gulle Urter“ paa Hestens Mundbid.

Endelig har man brugt at slaa Hesten et raadent Æg i Halsen, eller givet den et Haar af en Kvindes eller Kones Hemmelighed i Theriak, lagt imellem to Stykker Brød.

1) D. F. S. 1928/2. — 2) Abildgaard: H. & Qv., 84. — 3) D. kgl. V. & L. IV, 135, 79. — 4) Eduardsen: Schielschiør Tilstand. — 5) D. F. S. 1909/3 H. — 6) Olavius: Schagens Købstad. — 7) Thott 718, 452. — 8) D. kgl. V. & L., ny S. 32, 201. — 9) Rostgaard 161, 8. — 10) D. kgl. V. & L. 200, 110. — 11) Bøhmen 88. — 12) D. kgl. V. & L., ny S. 32, 202. — 13) Ohrt: Trylleformler I, Kilde 84, „Bodum Magia“. — 14) Just: Anvisning 139. — 15) Bøhmen 99. Rostgaard 161, 8. — 16) Heste-Kiender, den kloge, 49. — 17) Luplau, 16. — 18) Sind 206. — 19) Lommebog for Kudske 19. — 20) D. kgl. V. & L., IV, 135, 79. — 21) Viborg: Anvisning, 3. — 22) Just: Haandbog, 57. — 23) Aarhus Statsbibliotek 381, 203. — 24) Bøhmen, 88. — 25) Rostgaard, 161, 20. — 26) D. kgl. V. & L., 200, 43. — 27) Ohrt: Trylleformler I, Kilde 84 „Bodum Magia“. — 28) Heste Lægeb. 1703, 40. — 29) D. kgl. V. & L., 200, 110. — 30) Thott, 718, 452. Ny kgl. S., 67 f, 80. D. F. S. 1929/64, Lægeb. i Viborg Arkiv. — 31) Just: Anvisning, 139. — 32) Heste-Kiender, den kloge, 49. — 33) Smith, 81. — 34) D. kgl. V. & L., Ny S., 32, 203. — 35) Aarhus Statsbibliotek, 381, 202.

Snue.

Snue er at betegne som en lettere Katarr i Næsens Slimhinder, der hæves og afsondrer en slimet, materieagtig Vædske. Lidelsen er som oftest hurtigt overstaaet, men den kan give Anledning til Katarrer i de øvrige Luftveje og derved fremkalde langt alvorligere Sygdomme.

Det var selvfølgelig en vanskelig Opgave for vore Forfædre at skelne mellem Snuen og de langt alvorligere Lidelser, der i mangt og meget ytrer sig paa samme Maade som denne, nemlig Kværken og Sniven (se disse Sygdomme). Flere folkelige Veterinærforfattere har da ogsaa beskrevet Snuen som en meget alvorlig Sygdom, saaledes at man forstaar, Beskrivelsen egentlig gælder Snive.

Man har ment, at Qværke eller Krop kunde opstaa ved fejl Behandling af Snuen.¹⁾

En gammel Betegnelse var *Snot* (*Snottighed*).²⁾ Brugt var ogsaa det tyske *Nutzighed*³⁾ og det danske *Forkølelse*.⁴⁾

Fra et af vore ældste veterinære Haandskrifter kendes følgende: „Legdom tiill Hesthe for snwæ: Nar en hesth haffwer onth i howeth tha scalle man tage thet grønne ther sidher udhen paa valnødher oc flesk och stødhe thet tiill sammen oc gjør ther owess aff och bindhe hesthen saa oc kome then owss i hanss neze oc i hanss mwndh och lade saa staa en gode stwndh saa for han boed“.⁵⁾

„Tag en hvid Gaas og giv hende i fire Uger intet andet at æde end Byg og Viin at drikke. Hug saa Hovedet af hende og giv Hæsten Blodet deraf i Næsehullerne og blæs det ind med en Puster og ikke med Munden“.³⁾ Man har ogsaa for Snue hældt en Blanding af Bomolie og Qvægsølv i Næsehullerne eller Hønseskarn tørret til Pulver.

For Snue har man givet Hesten „Grichisk hør, eller Svel Widbel i foeret“.⁴⁾ Rugklid blandet med Vin, Hvidløgs Knopper, Dyvelsdræk, Laurbær og Svovl i en sort eller rød Gryde, fuld af reent Vand, overbunden med et Stykke Skind i 12 Timmer, hvorefter det med en Kvast af Rugvipper drysses paa Hakkelsen.

1) Homøopat. Forsøg, 44. — 2) Heste-Lægeb. 1703, 6. Bøllimen, 101. D. kgl. V. & L., 230, 91. — 3) Heste-Lægeb. 1703, 6. — 4) D. kgl. V. & L., 230, 91. — 5) A. M., 819, Bl. 18 h

Krop — Kværke — Coryza Contagiosa Equorum.

(gl. sv: Krop, nysv: Kvarke, n: Qværksild, Qværksild).

En for Hesteslægten ejendommelig smitsom Sygdom, der ytrer sig ved Katarer i Næsens Slimhinde, med Flaad af Næsen og ved Bylddannelse, særligt i visse Lymfekirtler, til Tider med Henkastning af Materien til indre Organer, hvorved der kan forvoldes dødeligt forløbende Processer. Sygdommen fremkaldes af en Bakterie (*Streptococcus equi*), opdaget 1888 af G. Sand og C. O. Jensen, men allerede Viborg ansaa Lidelsen for at være smitsom.

Det ældste nordiske Navn for denne Sygdom er sikkert *Krop* eller *Kropsyge*, det findes i vore ældste Haandskrifter, hvor Husdyrsygdomme er nævnt¹⁾ 2), ligesom det findes i et svensk fra 1300 Tallet. Dog er Ordene *Krop* og *Kværke* her i Landet brugt noget i Flæng, undertiden saaledes, at *Krop* betegnede den lettere Form med Flaad af Næsen, medens Ordet *Kværke*, *Qwerche*,³⁾ *Quek*,⁴⁾ *Qvirke*.⁵⁾ *Qvalk*,⁶⁾ *Snuesyge*¹⁰⁾ betegner den mere ondartede Form med Bylddannelse (*Kværkebyld*). Næsten alle vore Haandskrifter, der i det hele taget omtaler veterinære Ting, har en Betegnelse „For *Krop* eller *Kværke*“. Abildgaard siger:⁷⁾ „det er to forskellige Navne for en og samme Sygdom“. Efter Hostens Beskaffenhed skelnede man mellem *tør Krop*, d. e. *den rette Krop*,⁸⁾ og *flydende Krop*,⁸⁾. Blev Sygdom-

men ikke behandlet, eller Behandlingen skete paa urette Maade, særligt ved Indgivelse af Medicin gennem Næsen, mente man, at Sygdommen kunde inddrives: *inddreven Krop*⁹⁾ eller *tilbagedreven Krop*,¹⁰⁾ og det hed sig da, at Hesten havde *bortgangne eller falske Kiertler*.¹¹⁾ Naar Kværken saaledes kastede sig paa de ædlere Dele, sagde man ogsaa, at den var *omvankende*,¹²⁾ der kunde da pludselig dannes Bylder et eller andet Sted, „*Afsatsbylder*“, der ikke var smer-tende.¹²⁾ Traadte der betydeligt Synkebesvær til, kaldtes Sygdommen *qværkeagtigt Strængel* (se Strengel). Vendte Ædelysten hurtigt tilbage, og Bylden aabnede sig, kaldtes det *godartet Qværke*. Blev Flaad af Næsen ved i lange Tider, uden at ville ophøre, kaldtes det *mis-tænkelig Qværke* eller *Steenkrop*,¹²⁾ et Navn, der sammen med *Flyde-ange* (se Ængbrystighed) af Hesteprangere, i ældre Tid, blev brugt for den frygtede og uheldbrede Sygdom Snive (se denne).

Store Vanskeligheder har det voldt vore Forfædre at skelne mellem de to i Farlighed saa forskellige Sygdomme, Kværke og Snive, og de Skelnemærker, der er opstillet, er højst mangelfulde; saaledes skriver Abildgaard:?) „Forskellen mellem Qværke og Snive er, at ved Qværke er der Flaad af begge Næseboer og Hævelse af begge Kæbekiertler, ved Snive kun som Regel den ene“ eller „ved Sniven er Hestens Udseende ganske frisk, men ved Qværke er den mere eller mindre indvortes syg“.¹⁴⁾

Denne vanskelige Diagnostisering gjorde, at man blandede de to Sygdomme sammen, hvad der endvidere foraarsagede, at man ansaa Sniven som en videre Udvikling af Kværken. Saaledes hedder det: „Kroppen bliver ved slet Foder ondartet, og tilsidst gaar den over i Snive“.¹⁵⁾ „Naar Hesten har haft Knuder under Kævebenene over sex Uger, er det Snive“.¹¹⁾ „Naar Kirtelhævelsen vedbliver at være ensidig, er det Aarsag til, at Sygdommen vil overgaae i Snive“.¹³⁾

Kværken har sikkert fra ældgammel Tid været saa almindelig og saa godt kendt, at de ældre, folkelige Veterinærforfattere har anset det for unødvendigt at give nogen Beskrivelse deraf. En Undtagelse danner følgende,¹⁶⁾ der skriver: „Qværken bestaar i Musklernes og ofte i de Kiertlers Hævelse, som have at gøre baade med Mad-Røret og Veyrstruben, man bliver den gemeenlig vaer mellem begge de underste Kiestebeen, nærmere ind mod Svælget, men den strækker sig ogsaa iblandt ned til Brystet. Svælget er ophovnet enten paa den ene eller begge Sider. Feberen er stærk og ofte saa heftig, at Tungen er brunrød og hænger Hesten udaf Halsen“.

Aarsagen til Kværke har man ment at finde flere forskellige Steder, saaledes i en pludselig Vekslen i Temperaturen, i en Forandring i Foderet fra grønt til tørt eller omvendt, samt Forkølelse og lumre Stalde,¹⁷⁾ endvidere „alt for stærk Foring efter Græstid, Nattekulde, Regn, Dug og Rimfrost“.¹⁴⁾ „Den har sin Grund i en Sygdomsma-terie, der afsondres af Blodet og udføres gennem Slimhinderne i Næsen eller ved Forbolning i Kjæbekulen, sjældnere afgaar den med Urinen, Sveden, Spyttet og Gjødningen“.¹⁸⁾ „Det er uden for al Tvivl, at Qværken er en anstikkende Sygdom“.¹⁹⁾ „Aarsagen er ofte Forkølelse, men kommer den i Stalden, er den smitsom“.¹³⁾ „Kroppen har sin Oprindelse deraf, at Leveren er fuld af Bylder og Bollinger, saa at

Materien løber Hesten ud af Næsen, naar han hoster, og han bliver magtesløs og syg“.20)

Paa mange Maader søgte man at værges sig mod denne Sygdom, saaledes var det en gammel Tro, at satte man Kvægsølv i en Stolpe i Stalden, forhindrede det Kværken i at smitte.21) Her skal endvidere anføres „Et gott Raad for Bæster, at dij iche skall faa Querch, om dij end staaer hos andre eller drager till andre, som haffuer denne siugdum, som ellers mange Bæster plages med, og mange dør deraf: Man skall bestille sig af en Smed nogle Støcher Smedesinder, som hand renser af Ilden, førend dette falder til Jorden, dem skall mand giemme til St. Staphens Dag om Morgen, saa legge dem udi rent Vand og laede Bæsterne driche der offuer, thi saa mange Bæster, som saaledes St. Staphens Morgen driche Smedesinder, bliffuer det Aar fri for Querch, og er mig i all Sandhed aff en skonsk Bunde berettet at være probatum“.22) Som forebyggende Middel er det brugt at lade Hestene svømme og give dem Hestepulver af „Spisglaspulver paa Havre“.23) Skaaret Peberrod og Gulerødder var ellers et almindeligt Forebyggelsesmiddel mod Kværken,24) eller Grønkaal og Peberrod.25)

En saa almindelig kendt Sygdom som Kværke har givetvis været underkastet mange ejendommelige folkelige Behandlinger, ja, vel flere end nogen anden Husdyrsygdom. En Anvisning fra gammel Tid lyder:

„For kropp scal tw gyff hesthen at ede thet korn som indhen hønse kraw haver lyedh tha fangher hand boidh amen“.1)

Eller: „For krop skal mand slaa lwnge aader en fredag morghen før vij slaar oc ey mere then dag, andhen dag morghen giff hannwm ege meth ædiche oc hwideløg, och egheth skal være lagt i ædiche j nat till forne, tredie dag lige, saa faanger hand boed“.2)

Siden er brugt mange magiske Kure: „Tag tvende Skruptudser, naar de parres, sæt hver af dem i en kløftet Pind og tørrer dem i Solen under Taget, at der ingen Regn kommer paa dem, stød dem til Pulver hver for sig, og derefter gives Hesten af Hannens, Hoppen af Hunnens Pulver“.16) Man har indgivet den kroppsyge Hest „en reen Piges Vand, saa meget, som hun kan lade paa een gang, og tilsat hvid sennop, foenum græcum ediche, svovl eller venedisk theragelse“.26) eller man har taget „Maria tidsel Frøe, 9 Koren til en gammel Hest, 7 Koren til en tre Aaring, 5 Koren til en Plag og 3 til et Føl, skaaret smaat og kommet i en half pægel stærk øl ædicke“.27) „Mand skal tage en spegesild och fleche den i Røggen och komme i huer (deel) 9 eller 13 korn foenum gricum och komme i Hesten“.28)

Endvidere har man givet Patienten „Lækatteskind smaatskaaret, Frøleg eller Sorte Myrer, Kroppe af Høns, et Pindsvin eller en Slanges Hoved, alt brændt til Pulver. Udtværet 15 Faarebrokker i sød Mælk, siet Mælken fra, og indgivet det med Sukker“. Eller „Myrer i en Pose kogt i Vand, og dette givet Hesten at drikke“. Eller „indgive den Menneskeskarn, Hundeskarn, Hundefedt“. Eller „tre Morgener i Rad at give Hesten Regnorme eller Sillegalt at æde“.

Af Plantemidler har vel intet været i saa høj Grad anvendt over for Kværke som Bukkehornfrø (Foenum græcum). Sammen med Seven-

bum, Laurbær og Hestesvovl (graat Svovl) har det dannet et Universalmiddel mod Kværken igennem Aarhundreder. Endvidere er anvendt „Peberrod, Liebstocke Rod, Hvidløg, Lakrits, Hampefrø, Vejbred, Enebær, Angelicarod, Prustrod, Svinedødsrod, Malurt, Graabynke, Skiersødeblomster, Saffran, Ruder, Hjortebrynst, Dyvelsdræk, Eselurt, Aalandsrod, Consolidamajor, Sempel fies, Singrøn, rund Huulrod, lang Peber, Humle, Hesselknopper, Hestehovblade, Fennikelfrø, Muskatblomme, Skionde Urter, Rød Hanekam, Angelica, Brunellerod, Mesterrod, Anis, vilde Kastanier, St. Johannesrod, Heebrons Taalmodighed, Galangarod, Benedits Pulver, Stiern Anis, fenum Kaal, Ensian, grøn Kletterod, Alron, Assaretida, Vulfmelk“. Disse Ting er givet i Vin, Brændevin eller Ølædike, Mælk, Urin eller rindende Vand, Smør, Honning, Miød, Sæbe o. s. v.

Man har endvidere brugt „Spidsglas Lever, Glaurbær Salt, Kviksølv, rødt Bolus, hvidt Bolus, Salmiak, Eracus Metallorum, Aurig pigment“, Spanskgrønt, Svovlblomme blandet i forskellige Olier som Bomolie, Hyperikonolie og Anisolie.

Røgning for Kværke har været meget anvendt ud fra den Betragtning, at denne vilde bringe Flaad af Næsen, et betydeligt Tegn paa Bedring. Røgning er sket med Svovl, „Veyrauch“ og gamle Skosaaler, hvor til man satte Ild eller Svovl, brunt Sukker og Følfodsblade. Et gammelt Raad var at stikke Ild i Høsemøg og røge Hesten dermed, eller man røg med Rosmarin, Lavendel, Mastix, „Agtsten, Storax eller Malurt lagt i en gryde paa gløder og holt hestens hoved derover, at røgen gaar ham stærk ind i næsen, og kom saa siden noget bredt smør i næsen“.²⁹⁾

Meget brugt for at faa Flaadet af Næsen var Dampposen, f. Eks. efter følgende Anvisning: „Kog Humle og vri egjennem en Nye Seek og bind saa samme Seek paa hovedet og for Næsen, saa virker den lugt og damp af Humblen, der har trengt sig igjennem Seeken, at Kroppen løsner og kommer til at flyde“³⁰⁾ eller man har givet en Damppose med Byg, Hørfrø, Hyldeblomster og „Cameelblomster“.

En anden Metode for at faa Kroppen til at flyde, var at „tage et Stykke Staaltraad, nogenlunde tyk, omvinde en Dvæle paa Enden, oversmøre den med Laur-Olie og stikke den nogle Gange op og ned i Næsehullerne, saa vidt man kan op i Virblen, at samme faar Luft“.³¹⁾

Af Erfaring vidste man, at Bristning af Kværkebylden var et af de sikreste Tegn paa, at en Helbredelse snart kunde forventes, og at det ikke var den frygtede Snive (se denne).

For at faa Bylden til at trække til har man givet Omslag af varm Malt eller Indgnidning med Harefedt, men en gammel middelalderlig Kur lyder saaledes:

„For qwerche byld scall tw tagh thet hwidh af iij æghe och blende thet medh godh ediche och slaa then hest i halsen, tag saa eth træ saa storth som en tømelfengher oc saa long som en arme oc klyff thet i endhen oc bøyeth thet claffne bodhe indhen och udhen medh eth bandh giordh aff bloor fasth ath thet ichi aff goor och stinge saa ind i hestens hals oc tage saa owss aff salwia och clarth honing oc thet hwidh af ege aff hwerth ligemøget oc slaa thet i hestens halss“.³²⁾

Denne gamle Kur kendes ogsaa fra senere Tid: „For Qværke Byld

tager man en trind Kiep, saa tyk som en finger og en alen lang, fleck hannem for paa enden og bind en Klud derpaa. Kast saa Hesten neder, og Rør den i Halsen med Kiepen saa lunge, at Bulden bryster“. ³³⁾

Man har ogsaa brugt at „svie haarene af med et lyis, saa boller der strax hul paa“. ³⁴⁾

Endelig har man, omend sjældent, brugt Aareladning, og da saa nær ved Bylden som muligt, samt sat en „Taul-Hank“ eller Haar-Snert i Brystet. ³⁵⁾

1) A. M. 819, Bl. 15 h. — 2) A. M. 188, 1. — 3) A. M. 819, Bl. 14 v. — 4) Danmarks og Norges oekonomiske Magazin VI, 61. — 5) D. F. S. 1909/3, b q. — 6) D. kgl. V & L., IV, 135, 3 + 4, 167. — 7) Abildgaard: H. & Qv., 25. — 8) Smidt, 33 og 176. — 9) Just: Haandb. 11. — 10) Just: Haandb. 58. — Just: Anvisning, 135. — 11) Sind, 212. — 12) Dahl: „Nyeste“, 9 ff. — 13) Stockfleth: Kort Fremstilling, 5 ff. Smidt, 27. — 14) Faber, 83. Fogh 33. — 15) Dahl: „Nyeste“, 11. Dieterichs, 102. — 16) Heste Læge, den kloge, 24. — 17) With, 235. — 18) Dalgas, 186. — 19) Viborg, Anvisning, 2. — 20) Bøhmen, 93. — 21) E. T. Kr.: Tillægsbind I, 113. — 22) D. F. S. 1929/64. Tilskrevet i Elias Bergmans „Barmhjertige Samaritan“ 1678. — 23) Kbhvn.s Adresse Contours Efterretninger Nr. 109 for 1768 (Findes ikke opført i den indledende Kildefortegnelse). — 24) Reimer: Nordf. Bondeliv IV, 506. Rostgd. 36, 497. Rostgd. 161, 11. Andreaesen: Urtebog. — 25) Lodberg-Krarup: Allehaande Nyttigt, 66. — 26) Ny kgl. S. 67 f, 220. — 27) Thott, 733, Nr. 13. — 28) Thott, 718, 346. — 29) Aarhus Statsbibliotek, 381, 202. — 30) D. kgl. V. & L., 230, 49. — 31) Smidt, 30. — 32) A. M. 819, Bl. 4 v. — 33) D. kgl. V. & L., 230, 127. — 34) Ny kgl. S., 67 f, 227. — 35) Danmarks og Norges økonomiske Magazin VI, 61.

Halsbetændelse — Angina.

(sv: Halsinflammation, n: Verk i Halsen).

Halsbetændelsen — en Betændelse i Svælget —, opstaar til Tider af Forkølelse, men oftest er den en Følge af Kværken (se denne), og i ældre Tid har man haft overordentlig vanskelig ved at skelne mellem de to.

Et almindelig kendt Navn for denne Sygdom var *Strængel*,¹⁾ den er ogsaa kaldet *Halsesot*,²⁾ *Kelsot*, *Kiælesott*, *Kiælesiuge*,³⁾ *Strube-siuge*,⁴⁾ *Strubehoste*.⁵⁾

Det vigtigste Kjendemærke ved denne Sygdom, og som næsten alle vore Kilder hæfter sig ved, er det, at Hesten ikke kan synke, men at Vand og Foder løber den ud af Næsen, samt at Halsen er mere eller mindre hoven.

Man mente, at denne Sygdom kunde foraarsages af tilbagedreven Krop, ved at Sygdomsstoffet ikke er blevet ordentlig udtømt.⁶⁾ — „Undertiden følger Strængel med Krop, idet Materien kaster sig paa de indvendige Dele af Halsen“. ¹⁾ — „Årsagen er en Forkølelse, men af højere Grad“. ⁷⁾

Man har inddelt Stængel i flere Afdelinger efter Intensiteten: *Forkølelsesstrængel*, *Kværkestrængel*, *den brandige*, *den ondartede*, *Snivestrængel* o. s. v.⁸⁾

Behandlingen har i det store og hele været lig med den, der er ydet for Kværken:

„Raat Hampegarn fra Haspen kogt i Aske og bundet paa Hævelsen, eller den er smurt med Æggehvite, Honning og gammelt Smør“, ²⁾

eller man har svøbt en Klud om en Stav og dyppet i Æggehvide og Ædike, stukket den i Hestens Hals,²⁾ eller man har indgivet Malurt kogt i rindende Vand, Rønnebær, Vejbred, Agern, Hundeskarn eller „en Renmauffe udj Brød“.⁴⁾

1) Abildgaard: H. & Qv., 35. — 2) Heste-Lægebog, 1703, 12 og 26. — 3) D. kgl. V. & L., ny S., 32, 23 ff. — 4) D. kgl. V. & L., 230, 146. — 5) Homøopatisk Forsøg, 42. — 6) Dahl: „Nyeste“, 12. Just: Anvisning, 140 — 7) Stockfleth: Kort Fremstilling, 4. — 8) D. kgl. V. & L., IV, 135, 3 + 4.

Snive — Malleus:

(n: Ross, Snip, Snuve).

Snive, (og Springorm (se denne), d. v. s. Hudsnuve), er en smitsom og sædvanlig chronisk forløbende Sygdom, især hos Hesteslægten, hvorved der udvikler sig Knuder og Saar paa Slimhinder, særlig i Næsen, Lungerne o. s. v.

Sygdommen er omtalt af flere af Oldtidens græske og romerske Veterinærforfattere.

I mange Aarhundrede blev Snive og Springorm anset for to væsentligt forskellige Sygdomme. Først E. Viborg paaviste, at de to var identiske, men vi vil i det følgende behandle dem hver for sig, saaledes som de folkemedicinsk er opfattet.

Det ældste danske Navn for denne Sygdom var sikkert *snwæ*,¹⁾ det nydanske *Snue*, idet man vel har betragtet denne Hestesygdom som blot en ondartet Form af Snuen — Forkølelsen —. Enkelte Forfattere bruger dog for Snive Betegnelsen *Ros*,²⁾ *Rotzighed*,³⁾ *Raad-sighed*,⁴⁾ eller *Snip*,⁵⁾ men Hesteprangere gav den Navnet *Steenkrop*, for, som Abildgaard siger,⁶⁾ „ikke at nævne det slemme Navn Snive“. Andre brugte i samme Hensigt Navnet *Flydeange*.⁷⁾

Sniven var en frygtet Sygdom, og man stod aldeles blottet for Midler derimod. Hvor den fik Indpas, ruinerede den sin Mand, saaledes lyder en Indberetning fra en dansk Præst:⁸⁾ „Mine Hester og Hopper anlangendis, da er det disværre her vitterligt, at di bæste og yngste er bortdøde i Fjor af Sniffue“. Da Viborg havde paavist Snivens Smitsomhed, udstedte Regeringen en Forordning af 26. Oktober og 28. November 1805 om Nedslagning af snivede Heste, og Dahl⁹⁾ siger: „at efter denne Forordning er det sjældent at se en snivet Hest“.

Flere har forsøgt en Beskrivelse, der dog er meget ufuldstændig: „Kiendetegnene er, at Kiertlerne, under Kiævebenene og ved Luft-rørets Begyndelse, samt den store Kiertel, der sidder midt imellem Kiævebenene bag til, er meget haard, og en guul stinkende Materie kommer ud af Næseboerne“.¹⁰⁾ — „Sidder Kropknuden under Kæven paa den ene Side af Benet, flyder en klæbrig Vædske ud af det ene Næsebor ved den Side, Knuden, sidder, har man med ondartet Krop at gøre, d. v. s. Stenkrop“.¹¹⁾ — Nogle dømmer, om det er Snive, af det Raad, som flyder ud af Næsen, og siger, at „naar den gaar til Bunds i Vandet, er det den rette Snive, men om den bliver svømmende ovenpaa Vandet, er det ikke Sniveraad“.¹²⁾ — „Forskellen (mellem

Snive og Kværke) er, at Rosknuderne ligger mere frit under Huden, ved Kværke er der mere udbredt Hævelse om Knuden^{.13)} — „Visse Smede paastaar, at Kjertelknuderne (Yrerne) hos den snivede Hest aldrig gaar i Forbolning^{.14)} — „Sygdommen kiendes af en usædvanlig mørk Rodde enten i det ene eller begge Næseborene. Materien, som i Begyndelsen falder i det lyseblaa, bliver siden hvid og siden kan blive grøn og ildelugtende, om Materien længe har ligget skjult i Kieftbenets, Pandebenets eller Solbenets Hulheder, eller om den har ædt sig ind i Bruskenet af Næsen og kaldes da Beenrots^{.15)} — „En hvid Materie flyder i Begyndelsen igjennem Næsen, dersom man holder en Spand Vand derunder, og samme Materie løber derudj og synker halv til Grund, saa er det Steenkrop. Er Materien guul og med Blod bemættet, saa er det Snue, som er incurabel, og samme Materie synker til Grund i Klumpeviis og har en heftig Stank. Er Materien hvid og tynd og flyder ovenpaa Vandet, er det den rette Krop^{.16)} — Kjærnemælken har flere Steder været antaget som et sikkert Prøvemiddel om Hesten havde Snive, idet man mente, „at om Hesten var snivet, og den fik Kjærnemælk, den da foraarsagede dødelige Tilfælde^{.17)} „Snive, Hierte Slag, Bug Slag eller Ambrystet differerer alene i Navnet, thi ellers er de alle ens, den trange Aande kan hjælpes, men de andre er over alt, som en Usundhed, baade i Hoved, Lever og over hele Kroppen, saa man vel kan opholde saadan en Hest i nogen Tid med Medicamenter, men det lader sig dog næppe fordrive^{.18)}

Om Aarsagerne var Meningerne meget forskellige, her skal anføres: „Snive har sin Oprindelse af, at forsultne Heste pines med Arbejde, og at de bliver udsat for Skidenhed og Forkjølelse^{.19)} — „Aarsag er slet Behandling af Kværke, langvarige Saar, usund Luft, slet Foder^{.5)} — Nogle siger: „Aarsagen er i Luften, i raadent Vand, formegen Kulde eller Varme, umaadeligt Arbejde eller for megen Hvile. Sygdommen opkommer navnlig i Krigstider, men hos mange Heste kommer den af ilde behandlet Krop^{.12)} — „Aarsagen kender man endnu ikke, men undertiden bliver Springorm til Snive, ja, undertiden udarter og Krop til Snive^{.6)} — „Naar Krop eller Kværke er forsømt eller urigtigt behandlet, fremkaldes et haardnakket Tilfælde, kaldet Steenkrop^{.19)} — „Snive er altid et og det samme. Naar den hidtil er inddelt i Steensnive og Hiernesnive, er det bare Digt^{.12)} — „Ogsaa græske Dyr læger ansaa Krop og Snive som forskellige Grader af en og samme Sygdom. Ondartet Qværke eller Steenkrop er Qværkens Overgang i Snive, dog tvivler jeg ikke om, at Sniven er en anstikende Sygdom^{.20)} — „I Almindelighed kan ilde kureret eller inddreven Krop blive til Snive, og overalt kan Ange let blive til Snive^{.21)} „Snive og Springorm ytrer sig ved forskjellige Tilfælde, men er i næst Slægtskab med hinanden. De kunde ikke alene frembringe hverandre gjensidigt formedelst Anstikning, men den ene har sædvanlig ogsaa i Tidens Løb den anden til Følge^{.22)} — „Snive og Springorm betragtes nu i Sygdomslæren som identiske. Man antager, at Snive i enkelte Tilfælde kan udvikle sig af Kværke, der forstyrres i sit Forløb eller bliver ondartet og overgaar i den saakaldte Steenkrop^{.23)}

Der er brugt mange mærkelige Midler mod denne Lidelse. Fra græske og romerske Veterinærforfattere kendes mange saadanne, f. Eks,

en Blanding af Menneske- og Vædder-Urin opsprøjtet i det lidende Dyrs Næse for at standse Næseflaadet. Indgivelse af Pulver brændt af en levende Storkeunge, som ikke havde staaet. Suppe kogt paa en Kattekilling skoldet levende o. s. v.

I danske Skrifter findes en Del Lægemidler for denne Lidelse:

„Legdom tiill hesthe for snwæ: nar en hesth haffwer onth i howeth tha scall man tage thet grønne ther sidher udhen paa valnødher oc flesk och stødhe thet tiill sammen oc gjør ther owees aff och bindhe hesthen saa oc kome then owss i hanss neze oc i hanss mwndh och lade saa staa en god stwndh saa for han bod“.¹⁾

For Snive er indgivet pulveriseret Hummerklo i Faare- eller Kalveblod, Kildegræs, der vokser ved Kilder, stoppet Hesten i Halsen eller en hel Myretue kogt i Vand, og Vandet givet Hesten at drikke,²⁴⁾ tørrede Løvfrøer, Høsemøg, Urin, Bærme, Giær, „Lempebrød, Bævergejl“.

Af Plantemidler er givet „Reddik, Zitwer, Konge Krud, Attig Urt, Krafturt, Spiskommen, Pokkenholt, Jalapparod, Pors, Laurbær, Dyvelsdræk, Hyldeblomster, Sevenbum“.

Og af uorganiske Stoffer „Æliops mineralis, Svovlblomme, Kvægsølv i Linolie, Kalk, Rust“.

Man har brændt unge, endnu blinde Hundehvalpe, kogt Pulveret af disse i Humle og tyndt Øl og bundet dette i en Sæk for Hestens Næse,²⁵⁾ eller kogt Byg i Vand og med Vinædike, Rosenhonning og Kalkvand sprøjtet Hesten i Næseborene.²⁶⁾

Man har brugt Aareladning paa „Lungeaaren“ (og „det mellemste Blod givet Hesten paa Havre“) eller paa „Sporaaren“.

Tiltroen til Kurene var dog ringe, saaledes siger Viborg:²⁷⁾ „Næppe en af tusinde Heste kan læges“, og Riegels:²⁸⁾ „Har Sygdommen ikke varet over 3 Maaneder, kan den helbredes ved god Pleje, hyppig Aareladning (2 Potter Blod hveranden Dag) og ved at sprøjte dem med Olie og Ædike i Næseborerne, men for med Vished at helbrede Snyve ere vi endnu for store Børn i Dyrlægekunsten“.

1) A. M., 819. Bl. 13 h. — 2) Just: Haandbog, 11. Heste-Kiender, den kloge, 28 ff. — 3) D. kgl. V. & L., ny S., 32, 19. — 4) Heste Lægeb., 1703, 45. — 5) D. kgl. V. & L., IV, 135, 76. — 6) Abildgaard: H. & Qv., 61. — 7) Just: Haandb., 11. Just: Anvisning, 102. — 8) Extraordinære Skattemandtal for Højelse Sogn, 1687. (Findes ikke opført i den indledende Kildefortegnelse.) — 9) Dahl: „Nyeste“, 40. — 10) Rigels, 28 ff. — 11) Dieterichs, 104. — 12) Sind, 213 ff. Rostgaard, 161, 14. — 13) Fogh, 37. — 14) Viborg: „Anviisning“, 53. — 15) Heste Kiender, den kloge, 28 ff. — 16) Smidt, 27. — 17) Viborg: „Anviisning“, 135. — 18) Esbach, 86. — 19) Faber, 117. — 20) Viborg: „Anviisning“, 17, 65 ff. — 21) Just: „Anviisning“, 102. — 22) With, 250. — 23) Stochfleth: Kort Fremstilling, 11 ff. — 24) Heste-Kiender, den kloge, 38. — 25) D. kgl. V. & L., ny S., 32, 21. — 26) Heste-Kiender, den kloge, 39. — 27) Viborg: „Anviisning“, 92. — 28) Rigels, 28 ff.

Smitte.

Ved Smitte forstaar vi i vore Dage Overførsel af en eller anden Bakteriesygdom fra et Individ til et andet, men for vore Forfædre var Begrebet Smitte, paa Grund af Ukendskab til Bakteriens Tilstedeværelse, et noget andet. Derfor maatte de Forholdsregler, man dog

imod Smitte, ogsaa synes vore Dage at være af ejendommelig Karakter.

„Mod Pest og smitsom Sygdom hos Hest: Lungen, Leveren og et Stykke af Hjertet af en creperet Hest, tør i en ny vel tillukket Pande, pulveriser det og giv hver Hest i 3 Indgifter Morgen, Middag og Aften“.¹⁾

„Men er det saadant et Aar, at Heste og Qweg Døer, at man mener, det er Pest, og da bevarer sine Heste Alligevel, da giv dem Abbis Rod i foeret at æde, da tør man ikke være bange, og det er og got for Menniskene udj Pestens Tid“.²⁾

Man har ogsaa „smurt Hestene med 2 Slags Olie, nemlig: Olium benedictæ og degge Olie, dels om tænderne, dels i tindinge hulerne, saa tør man ikke frygte for smitte af andre“.³⁾ eller smøre dem i Næsehulerne¹⁾ med „Kaarde Olie, Enebær Olie, Tagsteens Olie og tynd Tiære eller med Dyvelsdræk“. Endelig har man mod Smitte indgivet „graat Svovl og Assesterida“.

Desuden skrives der: „Att en Fole eller Hest, omendskiønt den kommer i en med Siugdum besmittet Stald aldrig deraff skall bliffue siug: See paa, naar en Hoppe foler, da sidder i Munden paa Føllet ligesom et Stykke lefuendes Blod, kaldet Lappen, huilcket Føllet holder i munden, naar den fødes og patter, tag det, tør det og gif Føllet ind, huilcket du vilt lægge till, saa maa det komme i huad besmittet Stald, du willt, og blifuer ej befengt“.⁴⁾

¹⁾ Gerstenberg: Sympathien & Magnetismen, 47. — ²⁾ D. kgl. V. & L., 230, 22. — ³⁾ Ny kgl. S., 67 f., 87. — ⁴⁾ Ny kgl. S., 67 g., 299.

Stivkrampe — Tetanus.

(sv: Stelkramp — n: Klem, Mundklemme, Harsot, Svivu — isl: klums).

Stivkrampe er en af en ejendommelig kølleformet Stavbakterie — *Bacillus tetani* (Nicolaier) ved Giftvirkning fremkaldt krampagtig Sammentrækning af flere eller færre af Legemets Muskelgrupper. Sygdommen, der er mere almindelig i varme end i kolde Himmelsstrøg, fremkommer især efter Saarinfektion og er som oftest dødeligt forløbende. Den er hyppigst hos Mennesker og Heste, og den er hos disse sidste kendt allerede i Oldtiden, hvor den er beskrevet baade af Hierokles og Vegetius (4. og 5. Aarh.). Dog var Paracelsus den første, der fastslog dens Oprindelse fra en Saarinfektion.

Stivkrampe har haft flere danske Navne: *Klemme*,¹⁾ *Kiævebaand*,²⁾ *Mundklemme* eller *Kjæveklemme*,³⁾ *Mundkrampe*,⁴⁾ *Mundlaasning*,⁵⁾ *Hjortesygge*⁶⁾ (den siges at være kaldt saaledes, fordi Hjorten ved Parforcejagter skal kunne angribes deraf), *naar Munden er tilspærret paa en Hest*,⁷⁾ *Stivkrampe*.⁸⁾

Det er kun faa Beskrivelser, vi her i Landet har af denne Sygdom fra ældre Tid. „Naar en Hest slutter sine Kiefter saa tæt og haardt tilsammen, at de umueligen staaer til at adskilles eller aabne, naar den

derhos trækker Ørene op, saa de stadig er spidse, og udspænder Næseborerne, sætter ogsaa Rumpen ret lige ud og stiv, saa har den Mundlaasning eller Mundkrampe“.⁵⁾ Flere Forfattere er enige om, at der forefindes to Former af denne Sygdom, nemlig *Forkølelsesklemme* og *Mundklemme*,⁹⁾ og Dieterichs siger:¹⁰⁾ „den Mundklemme, der kommer af Forkølelse, kan — skønt sjelden — helbredes, men den, der kommer af Saar, fører sædvanlig til den visse Død“. Andre har ment at kunne skelne mellem de to Former saaledes: „I den ene er Hovedet strakt ligeud og Halsen i Vejret, i den anden er Hovedet trukket ind, Ørene aldeles stive, medens Halen bevæger sig stødvis opefter“.⁴⁾ Det virkelige Forhold er dog det, at det, vore Forfædre i flere Tilfælde har anset for at være Stivkrampe, kun har været en Muskelreumatisme, som senere har fundet sin Helbredelse.

Med vore Forfædres Ukendskab til Bakterier er det ikke underligt, at Meningerne om denne Sygdoms Aarsager blev ret forskellige, man har saaledes ment, den skyldes en kold eller slimagtig Overfyldning af Livet,¹¹⁾ smertefulde Sygdomme,²⁾ daarligt Foder, raaddent Vand, hastig Forandring af Luft og Arbejde,¹⁾ Fuldblodighed, Forkølelse eller Orm.⁵⁾

Det blev for vore Forfædre en naturlig Opgave, ved Behandlingen af denne Sygdom, at søge at bryde de Kræfter — naturlige eller overnaturlige, — der spærrede Hestens Mund. En Anvisning lyder:⁷⁾ „Naar Munden er tilspærret paa Hesten, da hæng ham 3 Scabioser-Rødder af blaa Jernurt, hvert Stykke 3 Tommer lang, 3 Stengler Rude, 3 Stykker Brødskorpe af Overdelen, 3de Finger alt. Tag saa Kors-Kirke Nøglen, bryd Hestens Mund op, drey Nøglen til den rette Side imod dig herom 3de Gange“.

At denne Behandlingsmaade har været almindeligt brugt, ses af, at der fra flere Sider i Slutningen af det 18. Aarhundrede advares derimod, saaledes skriver Sind:¹⁾ „Man maa ei søge at opbryde Hestens Mund med Magt, som nogle overtroiske Mennesker attraae, og bruge dertil Konster eller overtroiske Midler som Kirkenøgler og deslige“. Ja, selv efter, at det overnaturlige ved denne Sygdom havde tabt sig, vedblev man med Opbrydningskuren. „Mange søger ved Brækjern at bryde Munden op paa Hesten, men dette er unyttigt Arbejd, og man brækker lettere Kiævebenene itu, end man paa denne Maade hæver eller løser Klemmen“.²⁾ En Anvisning, som nedenstaaende fra 18. Aarhundrede, skulde dog nok tjene til Metodens Videreførelse:

„Saasart man fornemmer, at Hesten bliver angrebet udi de bageste Deel med krampagtige Bevægelser, og de Spanaarige nervøse Deele bliver krumpen og stive, — maa der strax derpaa lægges et Par store Vognstænger i Munden paa Hesten, eller en Oxe-Scene paabunden en liden Pose, saa vidt det gaar i Munden, i samme Pose fyldes bertram Rod, Dyvelsdrech og hvid-Løg. Imidlertid har man stedse ved Haanden en heed Tagsteen, og derpaa heldes lidt Viin eller ogsaa Viin-Eddike, at den opstigende Damp løber op i Hovedet paa Hesten, eller ogsaa Hvede-Klid kogt i rindende Vand og hældt i en Balg, der sættes under Hestens Hoved, og sluttelig indblæser man et Pulver af Turpeth mineralis og Sød-Rod i Næsehullerne“.⁹⁾

Nøglebehandlingen for Hestesygge er kendt flere Steder fra, saale-

des meddeler Grüner Nielsen i Læsøfolk, at en Dyrekvaksalverske paa Læsø kurerede en Hest ved med en stor Nøgle i Haanden at køre rundt om Dyrets Næse. Her skal ogsaa henvises til den Kur, der i ældre Tid blev anvendt overfor Kvægets Mundsyge (herom senere). Paa Island har man helt til nyere Tid anvendt, som en almindelig Kurmetode for „klumsa Hest“, at opvride Dyrets Kæber med en Stok eller lignende.¹²⁾

Aareladning var for denne Sygdom almindeligt brugt, saaledes paa begge Bov-Spor- og Skrankaarer, endvidere er anvendt Klysterer, f. Eks. „af det Skum, der flyder ovenpaa, naar Antimonium crudum præpareres til Hepar Antimon, samt Laur-Olie og brunt Sukker meleret udi Vand“. Eller man har indgivet Patienten Menstrum virginis udblødt i Vand og tilsat „Hepar Antimon, Slange-Pulver og Safran“. Man har endvidere indgivet „Vetrum antimonii, Scorzonera, Safran og Johannis Urt i Malurt Vand og lunket Vin“, hvorefter der i Næseborene er sprøjtet „Bævergiæld, Oppoponax og Teriak opløst i lunket rød Viin“.⁹⁾

Man har ogsaa anbefalet⁵⁾ at indgive Dyret en Pille af Salpeter, Qvægsølv, Lakritsrod og Bittermandelolie, medens de angrebne Muskler blev smurt med en Blanding af „Ungv. nervinum, Althee-Salve, fiint Senneps Pulver, Laurbærolie, Mandelolie og Campher-Spiritus“. Og, siges der, „hvis denne Behandling skeer i den første Begyndelse, saa kan Hesten hielpes, ellers ikke“.

1) Sind, 222. — 2) Abildgaard: H. & Qv., 69. Dahl: „Nyeste“, 37. — 3) Faber, 95. 4) Homøopatisk Forsøg, 39. — 5) Heste-Kiender, den kloge, 34. — 6) D. kgl. V. & L., IV, 135, 3 + 4, 82. — 7) D. F. S., 1909/3, P. 397. — 8) Dahl: „Nyeste“, 37. With, 263. Stochileth: Kort Fremstilling, 78. — 9) Smidt, 9. Dieterichs, 107. — 10) Dieterichs, 107. — 11) Smidt, 9. — 12) Snorre Jonsson: Husdyrhold og Husdyrsygdomme i Island, København 1879. (Findes ikke optøret i den indledende Kildefortegnelse.) 6.

Sygdomme i Hestens Øre.

Sygdomme i Hestens Øre var i ældre Tid sikkert mere almindelige end i Nutiden, idet Dyret paa Grund af en mindre human Behandling var mere udsat for at lide Overlast, hvilket jo ogsaa hyppigt skete under Hestens Anvendelse i Krigen.

En blot og bar Skønhedsfejl var hængende Ører, mod hvilke anbefales følgende Operation: „Tag et heed Jern, brænd ham imellem begge Ører Hud og Kiød vel itu, og trek med en Baand begge Ører tilsammen og lad ham staa i 4re dage, til det brendte begynder at bulne“.¹⁾

Hovne og bulne Øren menes at komme af „at en Hest ikke i rette Tid bliver ladet og skilt af med det onde Blod, man maa derfor først aarelade den paa Ørerne“.²⁾

Man har ogsaa herfor brugt at tage rød og hvid Bynke, bøje dem tilsammen og binde Hesten det varmt over Hovedet.³⁾

Ellers har man smurt med Nød-Olie, Honning og Manna eller kommet Saften af Ræddiker sammen med Salt i dens Øre. Endvidere paabundet „Bære-Urt, røde Bynke, Ermentille, Agrimonie, Muurkrud og

Osterlucie kogt i Øl eller Sommer-Gierter, Odermenige, Beyfusz, Paaske-Lucie, Nacjtschatten og Ermentilte kogt i Vin, bindes over saa varmt som muligt“. Man har paa lignende Maade brugt „Røde Viider, Bifoed og Sonnengurttel“.

¹⁾ D. kgl. V. & L., ny S., 32, 18. — ²⁾ Böhmen, 54 og 85 ff. — ³⁾ Heste-Lægebog 1703, 33.

Midder og Orm i Ørene¹⁾. Ormer og Muul i Ørene²⁾. Maddiker paa Hæste³⁾.

Det, der med disse Navne er beskrevet, er sikkert Lus og Gnidder. „Mand skal finde omkring i Øret med een Finger, hvor det er, og det Stød skal mand korsviis skiære op, komme Spansgrøn deri og derefter læge det med en Salve“.¹⁾

¹⁾ Esbach, 72. — ²⁾ D. kgl. V. & L., ny S., 32, 18. — ³⁾ D. kgl. V. & L., 230, 163.

Nakkemus og Mankemus — Nakkefistel og Mankefistel.

Over den første Halshvirvel under Nakkebaandet findes en Slimsæk, i hvilke der kan komme Betændelse med Udsvedninger og Hævelser. En saadan kaldes Nakkemus. Mankemus er en ikke naturligt forekommende Hævelse, Lymfeextravasat eller Koagel („Mus“) i nydannet Hule i Mankeregionen (Videristen). Hvis Huden paa disse Hævelser saares, og der kommer ondartede Bakterier til, vil der let opstaa Bylddannelse, ja Brand i Regionen, ofte med Fisteldannelse: *Nakkefistel og Mankefistel*.

Det er den første af disse Sygdomme, som Esbach kalder:¹⁾ *den blæsende Orm imellem Ørnene*, og om hvilken han skriver: „Denne Skade faar een Hest deraf, at hand gnier sig paa eet stød med Hovedet, hvor een forgiftig Orm har siddet, naar mand fornemmer saadanne Bylder, som ofte ere saa store som Høns-Æg, og de icke vil springe op af sig self, saa tager mand eet Lancet, og dermed aabnes de, da kommer der een guul Materie ud, hvilken omsider bliver til en levende Orm. Naar Materien er udrundet, kommer mand stødt Spitz-Glas i Saaret, indtil Ormen deraf er dødet, naar da Ormen har ædt sig ihjæl deraf, skal Skaden læges med Sølvglød, Dødningehovet og Beenbruch“.

Nakkemus er ogsaa kaldet *Nak-Orm*.²⁾

Mankemus er hos enkelte Forfattere sat i Forbindelse med Skørbug (se denne) hos Hesten. Esbach og Böhmen skriver saaledes:³⁾ „Skjørbugs Tegn paa een Hest: Oven ved Mancken løber det op, ligesom hand var trykt af een Sadel, da dog ingen Sadel har været paa ham, hvilket mand skal skiære op, saa flyder der noget guul Vand af samme Skade. Gjør Huller ned under Tænderne, som det var smaa

sorte Aarer, disse skal aabnes og kommes Kalk der udi, siden tages Bulme-Roed, hvidt stødt Hundehoved, brændt Menniske-Been og Sevenbon koges i Øl og gives Hesten 3 Morgener o. s. v.“

1) Esbach, 98. — 2) D. F. S. 1909/3 B „Hansens Kursebog“, 47. — 3) Esbach, 16. Bøhmen, 14.

Forrækkelse af Halshvirvlerne — Tortikollis.

(sv: Halsknack [Luxatio cervicis]).

Forrækkelse af Halshvirvlerne fremkommer oftest ved, at Hesten styrter og falder med Hovedet ind under sig, hvilket ogsaa kan ske, naar Hesten kastes for en Operation. Som Regel er Forrækkelsen ufuldstændig, idet det kun drejer sig om en Overstramning af Halshvirvlernes Glided.led.

Hos Bøhmen finder man:¹⁾ „Naar en Hest styrter paa Halsen, at samme bliver krum, skal mand kaste Hæsten paa den Side, Halsen er krum, holde Hovedet og Munden i Høyden, og derpaa med et Knæ af fuld Magt støde ham paa Halsen, saa giver den sig igjen lige. Man bereder den da et varmt Baand af Beinwelle, Ibisch Rod, Rød Bolus og Terpentin kaages i Øl og bindes om Hæstens Hals“.¹⁾

1) Bøhmen, 80.

Hoven Hals.

Hævelse i selve Halsen var ofte en Følge af Betændelse i Halsblodaaren efter Aareladning, idet man blev ved at slaa Aareladejernet i det første Hul, om man ikke fik ramt Aaren første Gang. I ældre Tid mente man, at en saadan Tilstand opstod, „naar Aaren blev slaget igennem“.

„Hoven Hals kan komme af, at Smeden slaar fejl af Halsaaeren, at Blodet størknes. Dette sætter sig til en Knude, der maa aabnes med en Kniv“.¹⁾

Man har „toet Hesten med varmt Smør, der ikke var kniftet, med Birke Løv og Malurt i skarp Lud“,²⁾ eller man har „stukket en Svanke dypet i Hønsæggeblomme op i Næsehullerne“.³⁾

1) Just: Haandbog, 89. — 2) Esbach, 87. — 3) Bøhmen, 84.

Spækhals.

Fedtsvulster (Lipomer) forekommer af og til i Spækkammen hos Hesten som større eller mindre Svulstdannelser, der vel ikke er farlige, men er en stor Skønhedsfejl. Lidelsen gav Anledning til, at Kur-smede i ældre Tid foretog en Operation af ret dyrplagerisk Natur: „At skjære en Spekhals“.

„Først skal Haarene paa Mancken skillis lige ad, og paa dend Side, Speck-Halsen henger, skierer mand dend med Hud og Haar og alt reent bort, saa vidt dend naaer, saa brænder mand ham allevegne med et Stang-Jern, saa vidt mand har skaaren, derefter tager mand et spitz Jern og dermed brænde ham igiennem oven i Halsen tre gange, at Halsen kand trekke sig sammen igien, og igiennem hver Hul maa trekkis eet Haar-Reeb, som kand sidde der i 14 Dage, og hver Dag trekkis, og lægger et Plaster derpaa af Koe-Møg, Lin-Olie og Æg, og strøer et tørt Pulver deri af Harpix, Osterlucie og Ermentille“.¹⁾

Det har dog sikkert været faa Kursmede, der har turdet binde an med en slig Operation. Andre har brugt at „toe Skaden med skarp Kalk, til Blodet gaar ud, og syd Skioldfarve, Svovel, Linolie og Meneskeskarn og salv Skaden dermed, hold et gloende Plovjern imod Skaden, saa gaar Salven vel ind“.²⁾

1) Esbach, 88. — 2) Heste-Lægeb., 1703, 7.

Hoste.

Hoste er en ved Irritation af Luftvejene fremkaldt stødvis Udaanding, hvis Hensigt er at udstøde Irritamenterne, navnlig Støv, Slim, Bakterier eller Parasitter. Hosten er saaledes et Symptom paa en eller anden Lidelse i Luftvejene, men i ældre Tid betragtedes Hosten som en selvstændig Sygdom,¹⁾ og blev behandlet som saadan. Vore Kilder beretter om denne „Sygdom“:

„Hosten kan være flydende eller tør, den kan være forårsaget af Fejl i Maven, den er da altid tør“.²⁾ „Mavehoste kendes af, at Hesten bliver mager og enten æder lidet eller alt for meget“.³⁾ „Den kan komme af Kværke, Angbrystighed, Lungebetændelse, men kan ogsaa komme fra Maven ved Fejl deri“.⁴⁾ „Hosten kan være fugtig, slimig eller tør“.⁵⁾ „Bliver den ikke ordentligt behandlet, kan Hesten faa adskillige indvortes Svagheder som Leversøet, Lungesøet, Svindsoet og Hierte Slag“.⁶⁾ Man har talt om „Snuehoste, Strengelhoste, Engbrystighedshoste, Snivehoste, Lever- eller Ilehoste, Qværkehoste, Ormehoste, Tandskiftningshoste, Drægtighedshoste og Hoste fra Bylder i Lungen“.⁷⁾ — Hoste kan endvidere fremkomme ved, at Hesten „faar Fjer eller andet i sig“.⁸⁾

En gammel Behandling for Hoste lyder: „man scall tage en teyllsteen oc støde hannum i puluer oc nar tw gyffwr hesthen adh edhe tha tage en hanfwld ther aff oc blendh meth haffre oc gyff hannem saa i III dag tha fongher handh boedh“.⁹⁾

„Hoster Hesten og har en ond Aand, da skier en Levendes Frøe i stycher i Kold Vand og slaa ham i Halsen“.¹⁰⁾ Man har brændt et Pindsvin i en ny Potte og givet Pulveret med Brød¹⁰⁾ eller lagt Hønsææg i stærk Ædike og indgivet.¹¹⁾

Af Plantemidler er anvendt „Haarstreng Rod i Brød, Hampefrø i nymalket Mælk eller Honning, Knopper af Pæretær, Mesterurt, Alantsrod, Ensianrod, Foenum græcum, Rødløg, Sennes Blade, Lungeurt, som vokser paa Egetrær, Sevenbum og en Svamp, som sidder paa

Pæretræ (*Viscus pyrorum*), Sødt Træ, italiensk Kommen, Rugklid, Andorn, Marubio, Mechaoca, Anis, Isop, Lunge Roed, Sukker Candi, Figen og Roser kogt i rindende Vand, Casia Ekstrakt, Iris Florentina, Figen, Rusiner, Sød rod, Huflattich, Kodrøbel med Rod, brunt Sukker og hollandsk Tobak“.

Endvidere har man givet den Tjære, graa Svovl, Svovlblomme, Salt og Rust.

Nedenstaaende giver et godt Indtryk af, hvilke anatomiske Kundskaber, Kursmede i 18. Aarhundrede var i Besiddelse af:

„Remedium for tør Hoste: Man tager 3de middelmaadige Bøsse-Kugler og oversmør dem med tynd Dey og lad dem blive tørre; naar de skal anvendes, bliver de oversmurt med Laurbær Olie eller Svine-Fet, saa har man et dertil brugeligt Rør, hvor igiennem samme Kugler indlades i Halsen paa Hæsten, naar den med Hovedet er opbunden.

Bemeldte Kugler aabner Luft-Rørene, udvider de Kast paa Tarmene, som har lagt sig om hinanden, thi igiennem Drusene til Lungen er den Kanal, hvoraf Hæsten har sin Aande, hvilket forstoppes af slimagtige Vædsker og opvækker Hoste. Naar tidt bemeldte Kugler er nedladt i Halsen paa Hæsten indgives strax derpaa 1 Pot varmt Øl, hvori er opkøgt en Haandfuld Bynke, og naar det anvendes, have en Klump Svine-Fit eller Bomolie deriblant. Dette er ofte probat befunden“.¹²⁾

1) With, 248. — 2) Abildgaard, H. & Qv., 39. — 3) Fogh, 17. — 4) Faber, 76. — 5) Bøhmen, 81. — 6) Esbach, 83. — 7) D. kgl. V. & L., IV, 3 + 4, 160. — 8) Larsen: Just Hovsmed, 15. — 9) A. M., 819. Bl., 13 h. — 10) D. kgl. V. & L., ny S., 32, 27. — 11) E. T. Kr., S., 228, Nr, 132. — 12) Smidt, 180.

Lunge- og Leversygdomme.

Kendskabet til Lungens og Leverens Funktioner var hos Almuen i ældre Tid overordentlig ringe, og selv om Kursmedene havde nogen mere Viden paa dette Omraade, var det dog ikke nok til, at de kunde diagnostisere en Sygdom i disse Organer. Hele den store Gruppe af Sygdomme, vi nu har Kendskab til i Lunge og Lever, gik under en Fællesbtegnelse som *Forfulelse* eller *Forraadnelse af Lunge og Lever eller Lunge- og Leversot* eller endnu mere ubestemt som *indvortes Sygdomme*. Af de anførte Beskrivelser er det næsten altid umuligt at sige, hvilken Sygdom det i Virkeligheden drejer sig om.

Kursmedebøgerens Beskrivelser af disse Sygdomme giver et tydeligt Billede af Raadvildhed overfor Lidelserne:

„Naar en Hestes Lunge og Lever begynder at forraadne, og Hesten ridis, saa spiiler hand Næseborene vidt op og til, Vandet løber ham stedse af Næsen, tungen bliver tør, hand har en tung Aande, bliver kort Aandet, naar hand ridis, Foeret stinker ham ud af Halsen“.¹⁾ Om Leversygdomme skriver Smidt:²⁾ „Kiendetegnene er, a) En stinkende Aande, b) Munden tør og hard, c) Tungen rødlig og sort, d) Hæsten drikker meget og æder lidet, e) Møgen og Stallen er guul

og stinker, f) Hæsten kaster sig ofte omkuld“. — „Sygdom kan ogsaa komme ved Leverens Forstoppelse, at Blodet ei har frit Omløb nok i den“. ³⁾ — Sygdomme i Lungen er kaldet „Svindst“, der har sin Oprindelse af „Lunge Svulst og forfulede edrige Vædsker“. ⁴⁾

„En Metode at merke om en Hests Lunge og Lever raadne: Tag en Tunge af en blaa Høy og skrab Hestens Tunge dermed, hvis hans Tunge og Lever raadner, da bliver hans Tunge sort“. ⁵⁾

For „Forraadnelse i Livet“ har man brugt at tage „en Igel, stikke den i en Potte og brænde den til Pulver og blandes med Lung-Urt, Angelica-Rod, Ulve-Lever, Muus-Øre og Alant-Rod kogt i Vin og indgivet, hvorefter Hesten paa 3 Torsdage aarelades paa Lungaaren“. ⁶⁾ Eller man har indgivet Dyret „Svale Rod, Fænum Græcum, Entzian, LungeUrt, Lever-Urt, Lacrits-Rod og Sucker Candi samt Byg, alt kogt i 2 Kander Vin samt aareladt Hesten, naar Maanen tager af, paa 3de 8tende Dage efter hinanden paa Lunge- og Sporaarerne, ladet Blodet løbe paa frisk Leer, Aske og Salt, lavet dette til en Dey, bagt det i Bageovnen og hængt det i Hekken, at Hesten kunde slikke derpaa“, hvorpaa man indgav Patienten „Vandkarse, Kongehus, Melk, Ulve-Lever og Ræve-Lever sammenkogt eller Ræv-Lunge, Veymelle og Borne-Kresse“. ⁷⁾ Andre har for *anbrent Lunge og Lever* taget „brune Krøbs, som ikke er kogt, stødt i en Morter og indgivet Hesten“. ⁸⁾

Blandt den uhyre Mængde Midler, der er anvendt mod Skade i Lunge og Lever, maa nævnes: Floks, Ulve-Blomster, Salvie, Merian, Tobacks-Urt, Vund-Urt, Karse, Lever-Urt, Isop, Rosmarin, lang Hul-Urt, Rakler fra Hasseltræer, Lakrits-Træ, Brune Kirsebær, Pæretræ Kviste, Egeløv, Wolgemuth, Tusindgylden Urt, hvid Zitwer, Engelsüss, Nedler-Urt, Mæster-Roed, Malurt, vild Metran, Galges, Taskeurt, Guul-Roed, Sneav? eller Mandel-Urt, Livstock, Laverbær, Brøn-Karse, Lunge-Urt, Eeber-Blomster, Wegeleugt, rød Hanekam, Sibenbaum, Foenum græcum, Saffran, Waterkerss, Galgant, Slange-Rod og Pestilents-Rod.

Endvidere er anvendt „Mumia, Drage-Blod, Flæsk o. s. v.“

Man kædede i 17. og 18. Aarhundrede altid de to eller tre: Lunge-, Hjerter- og Leversygdomme sammen, saaledes: „Naar Lunge og Lever aftager“ eller „Leversott, Hiertebregtet og Lungenskern“, ⁹⁾ „Svulst og Fugtighed paa Lungen og Leveren“, ¹⁰⁾ „Leversot, Hierte-Rystelse, bollen Lunge og Hitzighed“, ¹¹⁾ „Naar Hestens Lunge slar tilsammen imod Hiertebladet“. ¹²⁾

1) Bøhmen, 5. — 2) Smidt, 110. — 3) Sind, 293. — 4) Smidt, 104. — 5) D. kgl. V. & L., ny S., 32, 36. — 6) Bøhmen, 6. — 7) Esbach, 7. Bøhmen, 6. — 8) D. kgl. V. & L., 230, 21. — 9) D. kgl. V. & L., ny S., 32, 36. — 10) Bøhmen, 92. Esbach, 93. — 11) Heste-Lægeb., 1703, 24. — 12) D. kgl. V. & L., 230, 145.

Hestens ondartede Lungesyge.

Denne smitsomme Sygdom er først herhjemme nærmere omtalt af Abildgaard,¹⁾ der siger, at det er en af Hestens almindelige Sygdomme, og at den dræber mange. Den er ogsaa kaldet *Brystbetændelse*,²⁾

Lungesot³⁾ eller Lungesyge.⁴⁾ Navnet Lungesyge findes baade hos Smidt⁵⁾ og i Hestelægebog fra 18. Aarhundredets Begyndelse.⁶⁾

Aarsagen er angivet at være usund og fordærvet Føde, men hyppigst Staldluftens fordærvede Beskaffenhed.²⁾ — „Den hersker undertiden som en Sot, men kan ogsaa angribe enkelte Heste“.⁴⁾

Behandling var i Regelen Aareladning og Haarsime, men mod Lungesyge er dog indgivet „Bomolie, Skovolie og Terpentiniolie“⁷⁾ eller „Iris florentina, Figen, Rusiner, Sød-Rod, Hufflattig og Isop“.⁸⁾

1) Abildgaard: H. & Qv., 31. — 2) Dahl: „Nyeste“, 24 ff. — 3) Faber, 89. — 4) With, 237. — 5) Smidt, 171. — 6) D. kgl. V. & L., 200, 116. — 7) Aarhus Statsbibl., 381, 205. — 8) Smidt, 173.

Feber.

Ved Feber forstaar man i vore Dage en sygelig Forhøjelse af Legemstemperaturen.

En ældre Betegnelse for Feber er, at *Hesten sitrer*, eller den er *for hed* eller *forhitzig*. *Forhitzighed* var en gammel Kursmedebetegnelse, og man mente, at Hesten kunde blive saa indvendig varm, at Fedtet smeltede den i Livet (se Diarre).

Meget har ældre Kilder imidlertid ikke efterladt os om dette Kapitel.

„Naar en hest sitrer, skal man tage menneskeskarn, hvidløg, salt og snele blandes og stryges paa mielen, at han kan vel tygge der paa“.¹⁾

„Ryster eller zitrer den paa alle 4re Been, indgives Hesten Betonievand og dækkes varmt til“.²⁾

„Er en Hæst formeget hed, da skal den have Segelbom, Lilioss og Svovl ind“³⁾ eller „Segelbom, Gilkenrod og Svovl“.⁴⁾

Abildgaard siger:⁵⁾ at „Grovsmedene kalder en Hest med hidsig Feber for forhitzig, men dog giver de den de mest hidsige Ting ind som Ingefær og Peber“.

Aareladning mod Feber var meget anbefalet, saaledes paa Lunge- og Sporaaren samt Aaren under Tungen.⁶⁾

1) Aarhus Statsbibl., 381, 201. — 2) D. kgl. V. & L., 200, 122. — 3) D. kgl. V. og L., 230, 168. — 4) Heste-Lægeb. 1703, 35 — 5) Abildgaard: H. og Qv., 19. — 6) Bøhmen, 74.

Hjertesygdomme hos Hesten.

Det var selvfølgelig ganske umuligt for Lægmand, ja, selv for de mere kloge Smede, at diagnosticere en Hjertesygdom. Man var vel klar over Hjerteslagets større Hyppighed ved visse Sygdomme: *Hjerteklappelse*, men desuden opdagede man, ved at aabne Hjertet paa den døde Hest, det koagulerede Blod og den stivnede Blodvædske, der ofte fandtes som langstrakte Strænge, deraf Begrebet *Hjerteorm*.

Kun disse faa Raad findes blandt Kilderne:

„For Hjerter Klappelse giver man Hesten saa meget Aske af Aske-træ, som man kan holde mellem 3 Fingre, og vedbliver dermed i nogle Uger“.¹⁾

„For Hjerterorm da skrif disse Ord paa en Seddel og bind Hesten mellem Benene paa Brystet:

im Verba Secula

og lad ham staa dermed 2 Timer. — Probatum,“²⁾

„Tag Suur ædigh og toe en Plet udaf en Fruentimmer Særch af hendes tiid og kom lidt Peber, brendt Hirsskorn og rost udaf Kachel-ofnen deri. Slaa det i Hestens Hals, naar Ormen bider, det hielper paa Timen“.²⁾

„Eller gif ham Burre Roed, samt Urten eller Kat Urt med Rod at æde“.²⁾

1) D. kgl. V. & L., 200, 104. — 2) D. kgl. V. & L., ny S., 32, 44.

Engbrystighed — Anchelus.

(n: Hesten er sprængt, Sprængthed).

Ved Engbrystighed forstaaer man en kronisk, uhelbredelig Lidelse med Aandedrætsbesvær. Aarsagerne kan være forskellige: Hjertesygdom, Udvidelse af Lungeblærene eller Slappelse i Lungevævets Elasticitet o. s. v.

Navnet paa denne Sygdom har været noget forskelligt, saaledes: *Ambørst*,¹⁾ *Enge*,²⁾ *Ange*,³⁾ *Angbrystighed*, *Trangbrystighed*,⁴⁾ *Kort Aande*,⁵⁾ *Hesten er forjaget af sit Vejr*,⁵⁾ *Sprængt Hest*,⁶⁾ *Trang Aande*,⁷⁾ *Stakaandet* eller *Snæverhertet*,⁸⁾ *Hævelser ved Hjertet* (Herzschlechtigkeit),⁹⁾ *Damp*¹⁰⁾ *Hesten er dampig*,¹¹⁾ *Astma*.¹²⁾

Abildgaard siger,¹³⁾ at Trangbrystighed eller Aangbrystighed er det samme som Svindsot eller Lungesot hos Mennesket, det kan give Anledning til Snive, og at man skal gøre Forskel paa en kortaandet og en angbrystig Hest, men at en kortaandet Hest kan faa Ange. Andre skriver: „Angbrystighed ledsages af spilende Næseboer og det dobbelte Flankeslag, d. v. s. Flanken ligesom udvides og sammentrækkes tvende Gange efter hinanden, og Bugen er opskjortet“.¹⁴⁾ Er der ved Angbrystighed Flaad af Næsen, siges Angbrystigheden at være vaad.¹⁵⁾ Dahl skelner¹⁶⁾ mellem: „a) Den tørre Angbrystighed, som hidrører fra en Sammenvoksning af Lungen med Brysthinden eller en Bristning af Lungeblærene i Lungen, og b) Den flydende Angbrystighed (Flydeange), som hidrører fra Forbulninger i Lungen“.

En gammel Idé var det, at om en Hestepude havde ligget paa den forkerte Side og blev lagt paa Hesten, fik den Ange, man maatte derfor spytte tre Gange igennem den, før den blev lagt paa.¹⁷⁾ — „Aarsagerne“, siger Sind,¹⁸⁾ „kommer af surt og slimet Blod, hvoraf Lungernes Aarer forstoppes. Man kan ei paastaa, at Fodring med Hø alene er Aarsag til Angbrystighed, thi Erfarenhed har lært, at det grønne Foder er skadeligt for angbrystige Heste“. — Fra anden Side siges, at det kommer af for tykt Blod eller Blødoverfyldning.¹⁹⁾ „Den har

sin Grund i en fejlfuld Bygning af Brysthulen, og kommer ellers af meget Foder eller ladebrændt Havre⁴⁾ eller af Putrefaction i Lungen²⁰⁾ eller af Emphysema i denne.¹⁵⁾ Den kan foraarsages af Saar eller Forbolninger i Lungen med Materie, der udkastes gennem Næsen, og kan forvolde Snive, der ikke kan helbredes, eller den er en Sygdom af Fuldblodighed og helbredes ved Aareladning.²¹⁾ Ved Astma opstaar ofte en Hindring for Luftens Passage gennem Luftrøret ved Forsnævring eller Lammelse af Stemmebaandet; der fremkommer herved en pibende Lyd: Lungepiben“. ²²⁾

En meget gammel, men vistnok almindeligt, Kur var at komme en levende Aal i Hesten: „Naar en hest har ange, tag en levende aal og lad løbe vel i halsen paa ham, og imidlertid holt hovedet vel i veyret paa ham, siden lad ham staa uden æde og driche en gandske dag“. ²³⁾ Aalen er ogsaa indgivet gennem Hestens Næseboer.³⁾ Man har hakket en Ugle med Fjer og alt og givet Hesten deraf lidt efter lidt.²⁴⁾ Et Pindsvin brændt til Pulver og indgivet¹¹⁾ eller Lækatteskind klippet ganske smaat og givet Hesten „at æde udj malt udaf en mands hat“. ³⁾ „En Reflever gjort til Pulver eller døde Løvfrøer tørret i Solen.“²⁵⁾ Myrereder kogt i Vand, Rævlungepulver og Rugklid, Kræbs Øyen, Hundefedt samt Frøer i deres første Frøleg“ er ogsaa anvendt.

Af Plantemidler er anvendt „Rug, kogt til det sprækker, og givet varmt i Krybben, at Aanden kan fare i Hesten.“²⁶⁾ Hørfrø, Linsenspulver, Entian, Roden af Enebær Stubbe, Nachschatten brændt til Aske, Ærenpris Vand, Pedersillie Vand, eller Persillefrø i Mælk, Mesterrod, hvid Ingefær, Malurt, Zedefær, Daskel Kraut, Foenum græcum, Borrerod, Eberrod, Jernurt, Hampkorn, de grønne Zoplein af Hasseltræ, Salvie, Agrimonia, Hyldebær, Laurbær, Anis, Myrrha, Sevenbum, Svamp, der sidder paa Pæretræ, Regnfan, Løv og Bær af Murkrud, Vejbred, Ulvefiis, Kletten Rod, Muskat, Pæretræs Knopper, Pimpinelle Rod, Muusøre, Peberrod, Angelica, Hollandsk Tobak, Susholz“.

Og af uorganiske Stoffer: „Spanskgrønt, Tjærre, Lønborg Salt, Svovlblomme, Spidsglaslever samt Salpeter i Hestens eget Blod“.

Brugt var det for denne Lidelse at salve Hestens Bryst med Hundeblood og Hampeolie eller Hundeskarn og Hampeolie.

Endvidere er Aareladning anvendt i stor Udstrækning, saaledes paa Sporaaren, Lungeaaren og Fistelaaren under Tungen.

„Hwilken hest som haffwer ambørst then skal mand lwnge aader oc tage en hvid hasel kep och skære hannwm fire kant oc stinge hannwm oop i hans næse boor och vride om till thet bløder, saa skal mand tage thet blod och giffwe hannwm at driche i III dage. Første dag aff thet blod, som thw ladher i næse aff, andhen dag lad hannwm aader i mundhen och giffwe hannwm at drickæ, tridiæ dag aff lingen aader blod at dricke, saa faangher hand bod“. ¹⁾

1) A. M., 188, 1. D. kgl. V. & L., 230, 143. — 2) Thott, 718, 403 og 414. — 3) Dieterichs, 89. Ny kgl. S. f., 76. — 4) Faber, 34. Det kgl. V. og L., 230, 159. — 5) Esbach, 43 og 84. — 6) Heste-Kiender, den kloge, 58 — 7) Heste-Lægeb., 1703, 30. — 8) Homøopat, Forsøg 45. — 9) Sind, 234. — 10) Rohlwes, 98. — 11) Bøbmen, 83. — 12) Bagge, 275. — 13) Abildgaard, H. & Qv., 36 ff. — 14) With, 249. — 15) Stochfletth: Kort Fremstilling, 7. — 16) Dahl: „Nyeste“ 29. — 17) E. T. Kr.: Tillægsbind I, 113. —

¹⁸⁾ Sind, 231. — ¹⁹⁾ Heste-Kinder, den kloge, 30. — ²⁰⁾ Smidt, 35. — ²¹⁾ Luplau, 5.
²²⁾ Stochfleth: Kort Fremstilling, 8. — ²³⁾ Statsbibl. Aarhus, 381, 201. Rostgaard 36,
 499. — ²⁴⁾ Statsbibl. Aarhus, 381, 200. — ²⁵⁾ D. kgl. V. & L., ny S., 32, 28 ff. —
²⁶⁾ D. F. S. 1929/64 VII, D. 5.

Indvortes Sygdomme.

„*Indvortes Sygdom*“ har sikkert været et Navn, som Kursmedene har brugt for at betegne en svær, ja ulægelig Sygdom, men som, i Fald Dyret virkelig kom sig, kastede megen Berømmelse over Kursmeden og hans Behandling.

Midlerne, der blev anvendt, var da ogsaa ofte af sjælden Art, som „en reen Piges Vand, saa meget som hun kan lade een Gang, sammen med Theragelse og hvid Sennop, at give Hesten ind“.¹⁾

Men som Regel er Anvisningerne paa Kurene en Sammensætning af et Utal af Midler. En Recept for denne Lidelse ser saaledes ud: „Pedersille Rod, Hassel Rod, Abrod Rod, Mester Rod, Bibernelt, Enkelsk Sødt, Tobaks Blade, Sibenbaum, Malurt, Tusindgylden Urt, Laverbær, Svovl, Foenum græcum, Seneps Blade, Dipton, Galgant, Peber, Ingefer, Anis, Dille Frø, Korbendikt, Ege Løv. — Men bruger man dette til en Hest i 10 eller 14 Dage, bliver den ogsaa ved Guds Hielp sikker og frie for alle indvendige Sygdomme“.²⁾

Af Plantemidler er endvidere anvendt „Mesterrød, Zitver, Pestilentsrod, Lungen-Kraut, Calmus, Coriander, Ensian, Heidnisk Wundkraut, Beyfuss, Ejsen Kraut, Wintel Bær eller Wintergrøn Sannichel, Senisblade, Rhabarbara, Angelicarod, Byg, Lever-Urt, Bertramrod, Hvide-løgs Knopper, Ærenpris, Lever-Urt, Johannis Urt, Løvefods Urt, Milt Urt, Gylden Widerthorn, hednisk Salvie, Løst Honning eller vild Merian, Hvide Løgs Urter, Tarem Gigt Urt, Blaabynte Rod, Hampefrø og Enebær“.

Tillige er anvendt frisk „Menneskeskarn, Salt, Svovl, Refenask, gammel Flæsk, Elfenbeen, Hønssemøg, gammelt Leer samt rød og hvid Bolus“.

1) D. kgl. V. & L., ny S., 32, 220. — 2) D. kgl. V. & L., 200, 50 ff.

For hvilken Sygdom Hesten har.

Med det Kendskab, man i ældre Tid havde til Dyrenes Indre, maatte der blive en hel Række Sygdomme, hvis Natur og Sæde man ikke havde den fjerneste Mening om. Og vilde man netop ikke antage overnaturlige Kræfter som Ophavet til disse Lidelser, maatte man give blankt op med Hensyn til Diagnosen. Dette betød dog ikke, at man stod uden Hjælpemidler overfor en saadan ukendt Lidelse. Vore Kursmedebøger giver under Sygdomsbetegnelser — som „*alle Slags Sygdomme*“ eller „*Sygdomme, som man ikke ved, hvori bestaar*“ — Raad paa meget forskellig Vis. Rigtigt er det, at jo mere ukendt man var med Sygdommene, jo mere havde man Brug for den Slags Raad. Meget ofte er disse Raad af magisk Karakter:

„Tæl en Hæst for alle slax sygdom, det har: Læs efter følgende 3 gang og stryg fra Panden lans ned ad røken til halen og sig:

Nu læser jeg over dette bæst for Loft og for fugt og for Vrig og for bugebid og for alt det i værden er skade kand, det skal forgaa og aldrig komme Mer Paa i Navn g. f. søn og den hellig Aand Amen“.¹⁾

En anden Formel for „Syge Kreaturer“ lyder:

„Rist rider til Tinge med Bidsel og med Ringe, der møder hannem Krist, hvor vil du ride? Du skal ej over Vejen ride ej over Kristendommen vinde.

Hjælper særlig, hvor Hest eller Kreatur er styrtet, f. Ex. som Følge af et ondt Vejr, d. e. Dunster fra Jorden, ogsaa mod Benskerhed, Stivhed og endelig, naar et Dyr er bleven dulgt, saa det ikke kan tage Næring til sig, f. Ex. at et Dyr kan sætte Næsen til Vandet, men ikke drikke“.²⁾

„Naar en Hest er syg, og man ikke ved, hvad den fejler, skal et Fruentimmer tage en smudsig Særk og toe i rent Vand og lade Hesten drikke, deraf, det hjælper.³⁾ Man lader Hesten drikke noget af sin egen Urin⁴⁾ eller giver den noget af Vorterne paa Forbenene“.⁵⁾ Eller „et lidet styche lækat skin saa stort som 4re finger indgives i brød“.

Man har ogsaa brugt at lægge et Stykke Bregnerod under Tungen,⁷⁾ eller paa samme Maade med Roden af Kørvelgræs.⁸⁾ Man har aareladt paa den øverste Læbe, at Hesten kunde slikke Blodet i sig, eller hældt en Pægel Brændevin oven paa Hestens Kryds og stukket Ild deri.⁸⁾

„Men om en hest styrter og er saa got som død, da tag strax huen af deris hoved, som er paa vognen eller rider hesten, og hold tæt om hestens mule, halffparten af en half quarter, at sveden af huen kand trekis ind i hesten, tag saa dyvelsdrech og blød i spõt og gnid hesten ind i næseboren med det og om tænderne, saa bliver hesten strax lefvendis og skader intet deraf“.⁹⁾

Om en saadan styrtet Hest kunde leve, kunde man prøve paa følgende Maade, nemlig ved at indgive den stødt Laurbær i Vin. „Bliver det i Halsen paa ham, lever han, gaar det fra ham, dør han, det er visselig“.¹⁰⁾

Dog, om en Hest saaledes faldt om, kunde det være sket ved Skalkagtighed. Anders Madsen angiver saaledes:¹¹⁾ „Tag en Slangetunge i Jomfruvogs eller Stokvogs indviklet og i det venstre Øre lagt, saa lægger den sig, som den var død, og naar man tager det af Øret igien, saa staar den op. Er Hesten uden Skade“.

Forøvrigt er mod ubekendte Sygdomme brugt „venedisk Theriak, Eberrod, Angelica, Pomerantsskal, Nyserod, Malurt, Hvidløg, Peter-silie, Renfan, Laurbær, hvid Virik, Jeren Urt, Skiænde Urt, St. Johannes Urt, Skovlillie, Ærenpris, rød Hanekam, Svale Urt, Korben-dikt Rod, vilde Katte Urte Rod, Hassel Rod, Livstokes Rod, Alants Rod, Kulsukker Rod og Singrøn Blade“.

Man har indgivet Aloe, Skorpionolie og Gummigut i Øl, eller noget af Manen klippet smaat sammen med Svovl eller Svineblod.

Endelig har man for saadanne Sygdomme aareladt Dyret paa Tungen.

1) E. T. Kr. S.: Nr. 213, 80. — 2) E. T. Kr.: Skattegr. V, Nr. 775. — D. F. S., 1909/3, b, N. — 3) E. T. Kr. S.: 234, 50. D. F. S. 1909/3 H. — 4) E. T. Kr. S., 245, No. 6. Oldtidens Sortebog, 36. — 5) Gerstenberg: Sympathi og Magnetisme,

47. — ⁶) Ny kgl. S., 67 f., 149. — ⁷) Thott 718, 371. — ⁸) Heste-Kiender, den kloge, 44. — ⁹) Ny kgl. S., 67 f., 78. D. F. S. 1929/64, Lægebog m. m. fra 1768 i Viborg Arkiv. — ¹⁰) D. kgl. V. & L. 230, 21. — ¹¹) D. F. S. 1929/64 Ill. D 6.

Kolik — Dolor Coli — Neuralgia Colica.

(sv: Kolik, Flåget, Fånget, Bukbet, Tarmref — n: Kolik, Knib, Troll, Trolbit, Hærulven, Ræv, Spreng — isl: hrossasótt).

Ved Betegnelsen Kolik forstaar man hurtigt optrædende, yderst smertefulde, krampagtige Sammentrækninger i Tarmmuskulaturen, grundet paa en eller anden Lidelse i Tarmene. Efter disse Lidelsers Art skelner man mellem *Forkølelseskolik*, *Vindkolik*, *Forstoppelseskolik*, *Ormekolik* og *Tarmslyng*. Men foruden ved disse kan kolikagtige Symptomer ogsaa optræde ved Lidelser i Nyre-, Blære- og Galdegang.

Som i Sverige Ordet Flåget (flog) var det ældste Ord for denne Sygdom, træffer vi ogsaa i Danmark et lignende, nemlig Ordet *Flugt*,¹⁾ „den springende Flugt i Livet eller i sine Særsteder“, endvidere træffes det i et Par gamle Trylleformler (se senere). Ogsaa Ordet *Fang* er brugt for denne Sygdom,²⁾ men det mest almindelige Navn var dog *Bugbid* (*Bugge-Bed*)³⁾ eller *Bugvrid*,⁴⁾ af det gamle Navn *Vreed*,⁵⁾ *Tarmvrid*,⁶⁾ *Krampe i Livet*,⁷⁾ *Mavekrampe*,⁸⁾ medens Stockfleth⁹⁾ kalder Sygdommen *Kneb* eller *Vrimmel i Bugen*. Den er ogsaa kaldet *Tarm-Verk* eller *Gigt*,¹⁰⁾ *Icht i Tarmene*.¹¹⁾

Ogsaa folkemedicinsk har man søgt at skelne mellem de forskellige Former, saaledes deler Sind²⁾ dem i *Vindkolik*, *Blodgangspine*, en *galdeagtig Durkløb* og *Smedenens røde Tarmgigt*. Dahl¹²⁾ skelner mellem *Betændelseskolik* og *Svækkelseskolik*.

Kolik er sikkert anset som saa almindeligt kendt, at man har ment en Beskrivelse for unødvendig, i alt Fald finder man fra gammel Tid næsten aldrig nogen saadan. Smidt¹³⁾ anfører dog: „a) Hæsten gaar vaklende med de forreste Been, b) lægger sig ofte ned, krummer og vælter sig, seer sig om til sin Bug, c) nøder sig ofte til at stalde, d) bider sig i Siderne, e) stønner haardt“.

Skønt de fleste ældre Forfattere mener, at Aarsagen til Kolik er den, at Hesten har slugt for meget Foder, Luft eller Vand, viser dog de mange Formler, at Lidelsen tidligst er opfattet som værende af dæmonisk Karakter. Smidt siger:¹³⁾ „den har sit Udspring af en phlegmatisk og opblæsende Materie, en skarp og nagende Cholera, tyk Blæst og Vind i Livet, forstopper Skarnet udi den sidste Tarm Colon“. — Medens Fogh mener, at „Tarmvred kan komme af usunde Urter og Kryb, som kan være i Høet, eller af Orm“.¹⁴⁾

Kolik var en almindelig, men ingenlunde nogen ufarlig Sygdom, man sørgede derfor at værge sig derimod saa godt, man kunde. Spændte man saaledes Heste fra i Marken om Sommeren, maatte man, for at de ikke skulde faa Kolik, sørge for, at Seletøjet ikke laa, saa Vinden kunde blæse derigennem, for ellers fik Hestene denne Sygdom.¹⁵⁾

En Sygdom som denne, der kunde komme og forsvinde igen lige

saa hurtigt, var jo som skabt til at blive behandlet med magiske Midler, især Trylleformler. Fra en Række Lande kender man da ogsaa Formler anvendt derimod. En meget almindelig dansk, der kendes i flere forskellige Variationer, er denne:

„Nu læser jeg over dette Best
for Lugt og for Flugt
og for Vreed og for Bugbind
og for alt det, som til Skade være kand.
Det skal forgaae
og aldrig meere komme paa,
det skal i Luften fløye“.16)

Og en anden: „For Flugt for Heste:

Da Gud han havde skabt Verden, da skabte han Verdens fire Vinde, den ene fra Østen, den anden fra Vesten, den tredje fra Sønden, den fjerde fra Norden. Dernæst skabte han en Kvinde, som hed Marre, hun skulde forbyde deres Kunster og deres Onde, at ligesom død Mand forgaar i Jorden, Duggen for Vejret, Sne for Solen, da skal dette Onde forgaa paa dette Kreatur og det i Navn ††† Amen“.17)

Desuden:

„Flout flyver ved Midnatstide,
Hvem vil du ride,
N. N.'s den blæse Hest.
Ave er du kommen, og ave skal du av igjen“.18)

„For Heste, som har Bugve, omgaar man Hesten 3 Gange og siger:
„Værk og ve at lindre, jeg byder dig formedelst den almægtigste Guds kraft, at du formindskes og mester din magt og forsvinder som dug for solen“.

saa tager man sin lue og slaar ham under livet med 3 gange i n. g. f. s. o. h. aa“.19)

Bugvrid har man ogsaa helbredet derved, at man førte Hesten hen paa en Korsvej, og der stiltiende trak den tre Gange rundt til avet Side. Det har paa sine Steder været anset som en ufejlbarlig Behandling, og man gjorde derfor intet andet.4)

Ellers skriver Chr. Pedersen i sin Lægebog:20) „Fonger nogen Hest/ko eller faar vreed i tarmene, da tag en varm folke lort/ oc blende hannem met ædicke och rende i halsen paa dem/ saa faar de bedre for det vreed oc sting i tarmen“.

Foruden Menneskeskarn har man brugt for Bugvrid at indgive Hesten Hesteskarn, Hønseskarn og Dueskarn eller givet den Klysterer af Menneskeurin.

En Kur, der var overordentligt meget brugt, var at lade Hesten røge Tobak med Endetarmen.21) „Den kloge“ angiver saaledes:22) „Man stikker Ild paa en fuldstoppet Tobakspibe og smører Mundstykket vel med Tobaksolie og usaltet Smør og stikker den saa ind i Hesten bagtil, hvorved Piben snart udrøges. Dette gentages, indtil Pibe og Røg af Hesten udblæses“. — Denne Behandling blev flere

Steder en Universalkur og blev brugt selv af Dyr læger. Andre stak et Stykke Skraatobak af en Fingers Længde i Hestens Endetarm.²³⁾

Lækatteskind skaaret i Smaastykker, der ellers var et folkeligt Universalmiddel mod Forfangenhed, har ogsaa været meget anvendt som Middel mod Kolik.²⁴⁾ Eller man har gnedet Hesten under Bugen med en sort Kat.²⁵⁾

Flere anbefaler for Kolik at lægge Bregnerod under Hestens Tunge,²⁶⁾ andre at tage Hestens eget Aadeladeblod, tørre det og give Hesten det paa Foderet.²⁷⁾ Endvidere er brugt at indgive en Lus i et Havrekorn,²⁸⁾ eller Kødsuppe og Kødslage.

Fra gammel Tid synes Indgivelse af Skomagerværte at have været en almindelig Bondekur,²⁹⁾ ligeledes „Hvidløg, Malurt, Sevenbum, Foenum Græcum, Laurbær, Angelica, Pericon, Peberrod, Theriak (Finstrakels), Persillefrø, Senop, Safran, Coloqvint, Dyvelsdræk, Hestetunge, Krusemynte, brendt Vand af den store Nelde, Dialthea, Ærenpris, Lunge Urt, Guntreben, Vandmerken Urt, Jern Urt, vild Salvie, Enebær, Egeløv, Agrimonium, Hedensk Saar Urt, Uldene Urter, som vokser i Haver, Zitver, Muskatblomme, Galgant, Trane-Øjen, Gummi, Rugkerne fra Apotheket, desuden Skorstenssod, Krebs-Steen, Castilians Sæbe o. s. v.“.

Man har forsøgt Kur med Stikpiller, f. Eks. grøn Sæbe, Mel og Salt eller med Klysterer af Urin, sød Mælk, Salt og Æggeblomme, af „Cameel Blomst, Poppel Blade og Linfrø“ kogt i Vand og tilsat Cassia Ekstrakt, eller endelig af Laurolie, Salpeter, Hønseskarn, Honning og Bomolie.

Aareladning var ikke meget brugt for Kolik, dog er forsøgt Aareladning paa Brystet, hvorefter Hestens Bug er indgnedet med dette Blod blandet med Mel og Æggeskaller. Man har ogsaa aareladt paa „Svans Aaren en Haandsbred fra det nederste Led“.

Endelig har man brugt den simple Kur at kaste en Spand koldt Vand under Hestens Bug.²³⁾

1) Ny kgl. S., 67 f, 76. — 2) Sind 278. — 3) E. T. Kr. S., 213. — 4) E. T. Kr.: Skattegr., 4, 58. — 5) Rostgaard, 36, 549. — E. Don. Var., Bl. 28. — 6) Dalgas, 190. 7) D. F. S., 1919/3, C. Bl. 128 h. — 8) Just: Anviisning, 143. — 9) Stochfleth: Kort Fremstilling, 18. — 10) D. kgl. V. & L., ny S., 32, 28. — 11) D. kgl. V. & L., 230, 145. — 12) Dahl: „Nyeste“, 1. — 13) Smidt, 16. — 14) Fogh, 40. — 15) E. T. Kr.: Skattegr., 4, 61. — 16) Ny kgl. S., 351 c, 12. E. T. Kr. S., 212, 80 lignende. D. F. S., 1929/64 D. 5 og C. 49. — 17) D. F. S. 1929/64, C. 48. — 18) D. F. S., 1929/64, D. og D. 14. — 19) E. T. Kr. S., 227, 60. — 20) Chr. Pedersen: „Legebog“, Bl. 47 h. — 21) D. F. S. s. s., 1936/1, 2667. — 22) Heste-Kiender, den kloge, 35. — 23) Fogh, 40. — 24) Aarh. Stiftsbibliotek, 381, 204. — 25) E. T. Kr.: Danske Sagn, VI, 46 J. — 26) Rostgaard, 161, 9. — 27) Thott, 733, No. 15. — 28) Bøhmen. — 29) Rostgaard, 36, 499.

Tarmslyng — Volvulus et Torsio Intestini.

Ved Kolikanfald hos Hesten vil man til Tider kunde se en Leje-forandring af Tarmene, dette gælder saavel Tynd- som Stor- og Blindtarmen, Lidelser, der meget ofte har Døden til Følge.

Hovsmedene kendte godt denne Lidelse i ældre Tid, saaledes skriver Sind:¹⁾ „Smeden paastaar, at der gives en særlig Slags Tarmvrid,

som de kalder *rød Tarmgigt*, og de have i opskaarne Heste fundet Tarmene røde paa visse Steder“. Det er denne Sygdom, man i Norge kaldte „Hærulven“, og som efter Smidt²⁾ har sin Oprindelse fra gammelt, muggent, ufordøjeligt Foder og Ureenlighed af Fjer, som Høns efterlader sig i Krybben, svært Arbejde i Vinters Tid eller at Hesten drikker Is-Vand.

I Danmark er Sygdommen kaldet *Tarmgigt* eller *Tarmstrengen*,³⁾ vel ud fra den Erfaring, at Hesten ved Tarmslyng faar en mægtig Udspiling af Venerne paa Tarmene, hvad der ser ud som Strænge paa disse.

En Beskrivelse af Sygdommen lyder: „Først løfter den Hovedet op og neder, seer sig bestandig til siden og stønner meget haardt og i ald anseende, lige som den havde Orm“.⁴⁾

Behandling er ikke meget forsøgt, man har indgivet „Bernenstein Olie i gammel rød Wiin eller Fænum græcum, Hundefedt, Sevenbum, Angelica og Bomolie i varmt Øl“.

1) Sind, 283. — 2) Smith, 94. — 3) D. kgl. V. & L., 200, 58. — 4) D. kgl. V. & L., 200, 58. Bøhmen, 20.

Forstoppelse — Obstipatio.

(n: om en hest haver haardt liv).

Ved formindsket Kontraktion af Tarmens Muskulatur (Peristaltik) forbliver Tarmindholdet paa Stedet og tørrer ind, og man siger, at Hesten har Forstoppelse, der vil da meget ofte følge Kolik med, skønt Smerterne ikke er meget udtalt. En saadan Forstoppelse træffes hyppigst i Stortarmen, men dog ogsaa i Blindtarm og Endetarm, men nogen Adskillelse mellem Formerne træffer man først angivet i nyere Tid.

Den ældste danske Betegnelse, vi kender, for denne Lidelse er „om hesten ey kan faa løsen“¹⁾ eller „at den icke kan møye“²⁾ „om en hest ey vil gjøde“³⁾ ellers var Sygdommens Navn *Bindelse*,⁴⁾ *Bindsel*,⁵⁾ *Bendels*.⁶⁾

Nogen Beskrivelse af Lidelsen findes ikke fra ældre Tid, og lige saa lidt er Aarsagen anført, derimod er de anvendte Midlers Antal mangfoldige: „tag en eller to pibefule af tobac og stich en effter anden tendte ind i hestens rumpe“⁷⁾ „sætte Farren Kraut i Mundstøket under Tungen, saa springer hand strax op og møyer sig“⁸⁾ „løs 2 eller 3 Pærer ud med Armen, som er bestrøgen med Fedt og indstukken i Hestens Bagtarm, sedt saa en Haandfuld Fedt eller 2 derind“.⁹⁾

Ellers har man indgivet „Rødløg og Hønseskarn i sød Mælk, Mangold kogt i Mælk eller Hesselranker i Vin, Aloe, Galæbler, Senes Blade i Vin eller Diagridium, indiansk Grenadille med Honning eller Sirup, — Aloe og Jalapparod, — Ensian, Fænum Græcum, Mester Roed, Laurbær, Salvie, Nyse Roed, Bebergeld, — Coriander, Pæretræs Blade, Valmue, Elfenbeen, Coliquinte, Nelle Roed og Salt, — Malurte Blomster, — St. Johannes Rod og Blomst i varmt Øl, — Bede

Blade med Mælk, eller Hesseltapper og Hesselløv med Vin, endvidere Kommen i Øl“.

Af andre Produkter er brugt „smeltet Gaaseister, Fernis, venedisk Sæbe, Tran og Bomolie“.

Man har brugt Klysterer af „Cameel Blomster, Rosmarin, Senes Blade kogt i Graffenbradssuppe,¹⁰⁾ og Stikpiller af Rugmeel og Honning indsmurt i Olie“.

¹⁾ Ny kgl. S., 67 g, 275. — ²⁾ Rostgaard, 36, 523. — ³⁾ Ny kgl. S., 67 f, 85. — ⁴⁾ Thott, 733, No. 18. — ⁵⁾ D. kgl. V. & L., 200, 21. — ⁶⁾ E. T. Kr. S., No. 212, 85. — ⁷⁾ Thott, 755, 85. — ⁸⁾ Rostgaard, 36, 523. — ⁹⁾ D. F. S., 1929/64, Lægebog fra 1768 i Viborg. — ¹⁰⁾ Bøhmen, 20.

Forslugelse.

At en Hest pludselig æder for meget, det være sig Grutning, Havre eller saftig Græs, ender som Regel i en Forfangenhed (se denne), sjældent i nogen Mave- og Tarmlidelse, men i ældre Tid mente man, at Forslugelse ogsaa hos Hesten, ligesom Tilfældet er hos Køen, var en almen Sygdom. Man har talt om, at den forslugte sig i Vejr, Vand eller Foder, ligesom Tilfældet er ved Forfangenhed.

Gamle Udtryk er, at „Hesten fortog sig“,¹⁾ ²⁾ „foraad sig“,³⁾ „forslugte sig“,³⁾ „Fang af Foeret“.⁴⁾

Der skrives: „Hesten æder pludselig formeget, den taber Aanderdrættet og bliver syg i hele Kroppen. Maven udstoppes, at den næsten maa sprække, Smede mener, det er en Hjertesygdom“.³⁾ „Naar en hest haver fortaget sig i Vejret, han gjør lige som han var helt borttagen. Er han fortaget udj Foder, han gaver og recher alle fire føder fra sig, men naar han fortager sig udj Vand, hans Næsehuller dryppe“.⁵⁾

Der findes flere ejendommelige gamle Behandlinger af denne Lidelse:

„Om hesthen hawer fortaget segh: saa gach III sindher reth om hesthen oc tredh hannem trøswer paa hanss høgher fodh oc sighe i hanss vinster ørne tesse ordh:

saa lidet skadhæ thenne hesth wandh eller fvdher som vor herre ihesus cristus skadhæ sin helly pyne i sin gwdomd machth in nomine patris et filii et spiritus sancti amen“.¹⁾

„Nar hesthen hauer fortaget sigh i vandh: sla hannem en aadher paa hanss kooode i fillingstedh i modh straaen och gjør en grødh aff mel-dwsth och lege ther vppa“.¹⁾

„Hwilcken hest som haffwer fortaget sig vtj vand: Ther tiil skal mand tage en grøn hasel kep oc skære hannwem IIII kant och vriæ hannwm op i nesen tiil thet bløer saa faanger hand bod“.²⁾

„Har Hesten fortaget sig i Vand, da lad hans Hals Aare slaae, har han fortaget sig i Vejret, da slaae Aaren imellem Øyen og Øren, men har han fortaget sig i Foder, da stød ham fenedisk Seeve bag ind“.⁴⁾

Man har brugt at slaa Saltlage i Hestens venstre Øre, efter at man først har skaaret ind i Øret og strøget Blodet derfra paa Hestens Læbe.⁶⁾ Man har ogsaa aareladt ham paa „Spann Aaren“ og trukket

Hesten i Vand til over Maven, hvor man har ladet den staa en halv Dag.⁷⁾

Mest har man til indvendig Kur anvendt „Springrod? (Sprengrod), Jalapparod, Kamilleblomster, Koloquintæble og Kommen, Salpeter, Spidsglasslakker og Salt eller Kildevand staaet i 8 Dage med Alun og Salt“.

1) A. M., 819, Bl. 14 v. — 2) A. M., 188, 6. — D. kgl. V. & L., ny S., 32, 221. Heste-Kiender, den kloge, 44. — 4) Sind, 278. — 5) D. kgl. V. & L., 230, 140. — 6) Heste-Kiender, den kloge, 44. — 7) D. kgl. V. & L., ny S., 32, 221.

Hesten æder „Forgift“.

Almuen har fra gammel Tid haft stor Frygt for, at visse Insekter og andet Smaakryb kunde komme i Dyrene og enten ved deres Gift dræbe disse eller foraarsage Død ved at bide Indvoldene itu. Det var nu særlig Kvæget, denne Frygt gjaldt, men ogsaa Hesten mentes at kunne være udsat for saadanne Angreb.

Af de Dyr, Hesten mentes at kunne angribes af, maa nævnes Vandkalven, (om dennes Forhold til Kvæget se senere), Edderkopper, Hesteiglen, Skorpioner og Slinger, men ogsaa Ting som Fjer, Dun, Spindelvæv, Klude som Karklude og Forklæder, har man frygtet, Hesten skulde æde i sig, eller Hø, hvori Mus og Rotter maatte have brækket sig. Mange Raad gælder blot „Gift“ uden nærmere Angivelse.

Hvordan man egentlig skulde opdage, om en Hest saaledes havde faaet et forgiftigt Dyr i sig, er ikke angivet, kun om Hesteiglen siges der,¹⁾ „at faar en Hest en saadan i sig, vil den sue hans Blod op og myrde ham. Hesten hænger med sit hoved ned til jorden, og overflødig skiden slaber vil falde fra hans mund og undertiden Blod“.

Mod Hesteiglen er anvendt Hvidløg i Olie eller „Diapente“ i Øl.²⁾ Mod Vandkalve er særlig anvendt Agern i Vin,³⁾ og for Edderkopper den ejendommelige Kur at „kaste Hesten paa Røgen och vælte den offen fra en side til en anden, saa quellless giften i skarnet“.⁴⁾ Man har aareladt den „paa den tredie Kiern i Munden“, taget dette Blod og givet Hesten ind paa Rugbrød og Rødløg. For Fjer eller Dun er „Spring-Rod, Haar-Rod og Mester-Rod det bedste“⁵⁾ eller „Cilidonij blandt Byg“.⁶⁾ Og for Gift i Almindelighed den inderste Bark af Ege-træ udblødt i Vand, eller Giftrod, rensed Salpeter, Kamfer og „Hyllemoes“⁷⁾ eller „nogle Blomster knuppe, som om Sommeren voxer paa gamle Diger, bær gule Blomster, deres Lugt er gruelig bedsk, de kommes i Mælk“.⁸⁾ „Æder en Hest urene Ting, da tag af Hestens Gødning og bestryg dens Tøgte dermed“.⁹⁾

1) Thott, 203, 129. — 2) Thott, 203, 129. — 3) Bøhmen, 104. Heste-Lægeb., 1703, 33. — 4) Thott, 718, 451. — 5) Bøhmen, 84. — 6) Heste-Kiender, den kloge, 45. — 7) Heste-Lægeb., 1703, 33. E. T. Kr. S., 222, No. 27. — 8) Thott, 733, No. 8. — 9) D. kgl. V. & L., ny S., 32, 220.

Gulsot — Icterus.

Ved Gulsot forstaar man det Forhold, at Galdefarvestoffet ved en Del Sygdomme — f. Eks. Katarr i Tarmen udfor Galdegangens Munding — gaar over i Blodet og derigennem farver Slimhinderne gule. Gulsot forekommer desuden ved enkelte Blodsygdomme eller ved Lidelser i selve Leveren, den er temmelig hyppig hos Hunden, sjældnere hos de øvrige Husdyr.

Gamle Beskrivelser lyder: „Guulsott er en Sygdom, i hvilken Cholera og Gallen udbreder sig i det gandske Liv. Kiendetegnene er: a) Øjnene bliver gandske guule med røde Striber, b) gult under den øverste Gumme i Munden, c) Ørene og Lænderne holder sig fugtige af Sved, d) Møget og Urinen seer grøn og guulagtig ud“. ¹⁾

Og fra anden Side: „Der er tvende Slags Guulsoet, nemlig sort og guul, den første kommer fra Galden og Leveren, den anden af det sorte Blod fra Milten. Er Urinen ret guul eller noget grønagtig, saa er Galden Aarsag dertil, men dersom den kommer af sort Blod, saa har hans Ferk en formænget Farve, noget grøn og sortagtig, saa er det, som han stalder rød, og hans Aande bliver stakket og besværlig“. ²⁾

Den mest anvendte Kur i ældre Tid var: „at gjøre et lidet hul paa den Eene Ende af et Heelt Raat Eeg, komme Heel Saffran deri og give Hesten det heelt udj Halsen, saa brecher det den anden dag ud og hielper til Bedring“. ³⁾

Men foruden Saffran var almindeligt brugt: „Entzian, Corbendict, Rababara, Dyvelsabbis, Virak, Lerke Svam, Anis, Svale Roed, Hylle Blade, Skiel Urt, endvidere Svovlblomme“.

Man har for Gulsot aareladt Hesten paa „Lungeaaren, eller stukket den tredie Kiern oven i Munden“. ⁴⁾ Man har stukket et dybt Kors oven paa Tungen og blandet det Blod, „der derfra er udrundet, med Brændevin, Krudt, russisk Sæbe og Sennepsfrø“, hvilket alt er indgivet Hesten. ⁵⁾

1) Smidt, 100 ff. — 2) Heste-Lægeb. 1772, 47. — 3) D. kgl. V. & L., 230, 83. — 4) Bøhmen, 92. — 5) Heste-Kender, den kloge, 43.

Diarre — Catarrhus intestinalis.

(sv: Utsot — n: Udsotelse).

Diarre er hyppig Udtømmelse af mere eller mindre vandig, til Tider blodig, Gødning forarsaget enten af Tarmsygdomme eller af Diætfejl, som Optagelse af stærkt gærende eller forraadnede Stoffer. Lidelsen giver af og til Anledning til Koliktilfælde.

Et gammelt dansk Navn for denne Lidelse var *Bugløb* eller *Gennemgang*. ¹⁾ *Bagløb*, ²⁾ *Durkløb*, ³⁾ *Dørløb*, ⁴⁾ *Fedtsmeltning*, ⁵⁾ *Forhitset*, at *Fittet har angrebet ham i Livet*, ⁶⁾ *Durggang*, ⁷⁾ *Roren* eller *Tyndskide*, ⁸⁾ *Diarrhoe*. ⁹⁾

Abildgaard siger: „der er 3 Slags Durkløb: a) Ureenligheden er tyndere end sædvanlig, b) Det, som Hovsmeden kalder Fitsmeltning, c) Den røde Durkløb“. — Just ¹⁰⁾ siger: „der er 4 Slags: a) Durkløb

lugter ikke ilde, b) tyk seig Slim omgiver Skarnet, „Fedtet smelter i Hesten“, siger Almuen, c) en sort, tyk Materie afgaar, d) Blodgang“. — „Ved Fedtsmeltning gaar Afføringen fra ham ligesom bredt Smør, og han bliver syg deraf“. ¹¹⁾ — Stockfleth⁹⁾ taler om „falske Diarrhoeer, hvor Gødningen udtømmes hyppigere end normalt og i løse Masser. Lidelsen er til Stede fra Følalderen“.

Fra gammel Tid har man ment, at hvis man „bandt et Svins Skarn for Arsen eller om Halsen“, hjalp det for denne Lidelse,¹²⁾ eller man indgav Svineskarn i Mælk. Et andet Middel, som har været meget anvendt, mod Diarre er Indgift af Geddeindvold, Indholdet af en Hønses Mave eller „Ulftunger gjort til Pulver“, eller endelig en tørret Karpe samt 9 Æg lagt i Vinædike i 9 Dage.

Af Plantevækst er brugt „tørrede Pærer, Eber Rod, Laurbær, Calmus, Mester Urt i Vin, Hampefrø, Sukker Candi, hvid Sæbe i Vin, nybrygget Vørter, Laurbær Olie, Aloe, Succotrina i Vin, Theriak i varmt Øl, Malurt og Kridt i Vand, rød Skreppe Frø kogt i Øl og Brød, Sevenbum, Malurt og Steenrutte i Vand, Lorbær, Teugurth og Gundrian, tørre Byggryn i sød Mælk“. Mod Durkløb har man ogsaa givet Hesten „Mundskaalerod“. ¹³⁾

Mod Fedtsmeltning er anvendt „Angelica Rod, Hundefedt, Bomolie, Nachschatten Vand og Ærenpris Vand eller Entianrod kogt i Øl og tilsat Theriak“.

Og for Blodgang: Smør, som ikke maa komme i Vand, gammelt Fedt og „Ditter Keil Rod, som vokser i Maj Maaned, samt lidt Svovl“.

Mod Durkløb har man desuden salvet Hesten paa Brystet med Hampeolie og Hundeblood, og givet Hesten Klysterer af det fede Skum, der flyder oven paa, naar man koger fedt Flæsk med Honning og Salt, eller hollandsk Tobak i sød Mælk og Laurbærolie. Man har ogsaa brugt „Stoeltap“ eller Stikpille af Salpeter, Hvedemeel og Anis, af et Stykke hvid Sæbe eller af en lang Gaasefjer oversmurt med Honning og Peber.

Aareladning er brugt en Del, saaledes paa „Lunge- og Sporeaaren“, samt Aaren under Tungen eller paa „Skankaaren“, medens der for Fedtsmeltning er aareladt paa Halsaaaren.

1) E. T. Kr. S., 221 og 242. — 2) E. T. Kr. S., 241. — 3) Abildgaard: H. & Qv., 47. Sind, 287. — 4) Smidt, 109. — 5) Bøhmen, 95. — 6) Esbach, 91. — 7) D. kgl. V. & L., 230, 85. — 8) D. kgl. V. & L., ny S., 32, 37. — 9) Stochfleth: Kort Fremstilling, 21. — 10) Just: Anvisning, 215. — 11) Bøhmen, 95. — 12) Heste-Lægebog 1703, 35. E. T. Kr. S., 221 og 242. — 13) Rohlwes, 97.

Hestebremse-larver i Hestens Mave. — Gastrophiliasis.

Hestebremsen (*Gastrophilus equi*), der med en i Luften hurtigt tørrende Vædske sætter sine Æg fast paa Hestens Haar, hvorefter Æggene efter Indslikning og Udvikling til Larver igennem Spiserørets Slimhinde vandrer til Maven, har man først i 19. Aarhundrede sat i For-

bindelse med de, dels i Svælget, dels i Mave og Endetarm, forefundne røde Maddiker.

Det har ikke alene voldt Almuen, men ogsaa Videnskaben store Vanskeligheder at klarlægge, hvorledes Hestebremsen fik anbragt sine Æg paa de paagældende Steder.

En folkelig Forklaring giver Lodberg Krarup,¹⁾ der mener, at „Bremsen skulde krybe ind i Næsen og lægge sine Æg i Næseslimen, og at Bremsen i største Hast, naar Hesten vil kaste Møget fra sig, lægger sine Æg i Folderne af hans Rumpetarm“. Sind²⁾ siger: „de yngler i Maven, hvor de forgnaver den inderste Hinde og medfører Døden“, og Smidt³⁾ mener, at „de har sin Rede i Tarmen, hvor de borer sig ind, ligesom man borer en Holz Skrue ind i et Stykke Træ. De hænge iblandt ud fra Endetarmen som en kogt Bønne“.

En Hest, som plages heraf, „pleyer ofte pludselig at falde i Tøjet, vælte sig og see sig stedse om til Siden for at tilkjendegive sin vaandefulde Smærte, og den er bleven anset for ulægelig, naar den er kommen saa vidt“.¹⁾

„Aarsagen er en fuul og ufordøjelig, tyk og phlegmatisk Materie. Naar de udæder sig af Tarmene, falder Hesten hurtig omkuld og creperer“.³⁾

En ret ejendommelig Kur for denne Lidelse var at klippe Svinebørster i korte Stykker og indgive Hesten disse i en Dejj. Naar denne opløstes i Hestens Mave, mente man, kom Broddene fri, stak Maddikerne, hvorfor disse flygtede ud af Hestens Mave og Tarme.⁴⁾

Ellers har man indgivet „Orme Krud, som er taget mellem begge Maria Dage, eller Mineralmohr paa Foderet, endvidere Hampefrø i sød Mælk, Mercurius dulcis og Safran, Qvegsølv i Mandelolie og Honning, Safran, Coloqvint og Vituum antimonii i Komælk“.

Man har ogsaa givet Klysterer af Coloqvint, Safran og Cassia Ekstrakt, eller bundet Hvidløg, Salt og Dyvelsdræk paa Mundbiddet.

1) Lodberg-Krarup: Allehaande Nytt., I, 37. — 2) Sind, 280. — 3) Smidt, 113 ff. — 4) Lodberg-Krarup: Allehaande Nytt., I, 37. E. T. Kr. S., 213.

Orme i Tarmkanalen — Helminthiasis.

(sv: Spolmasker i Tarmkanalen — n: Mark i Hestens Indvolde).

Blandt Hestens Tarmsnyltere er de mest almindelige Rundormene: *Ascaris megaloccephala* og *Strongylus equinus* (*Sclerostomum equinum*), medens Bændelorme er sjældne. Derimod er Hestebremselarven (se foran) fra gammel Tid regnet med til de Snyltere, der foraarsagede „Ormesyge“.

„Ormen“ har i vore Forfædres Tro haft en fremtrædende Plads som Sygdomsfremkalder, men her skal blot gøres Rede for Ormen i Hestens Tarmkanal. Det, der har voldt størst Besvær, var at kunne afgøre hvilken Sygdom, det drejede sig om, idet man hurtigt har været klar over, at „Ormesygen“ let kunde forveksles med andre.

Der skrives bl. a.: „Man adskiller Orm fra Kolik, ved at Dyret ved Ormesyge er uroligt med Melletrum, ved Kolik er Uroligheden ved-

varende: a) Hesten vælter sig og bider sig i Siderne med Tænderne, b) skummer overflødig med Munden, c) spender sig og slaar ad Bugen med Bagbenene“.¹⁾ „Den bliver pludselig urolig og stamper med Fødderne, men snart rolig igen“.²⁾ „Hesten viser næsten samme Adfærd, som naar den er plaget af Tarmgigt. Vil man prøve, om Hesten er syg af Orme, tager man Regnfer eller Ormebynke og binder under Hestens Tunge, saa faar han løst Liv, og Ormene viser sig da i Dræket“.³⁾ „Man kan kende det deraf, om der under hans Tunge ligger en stor blaa Aare“,⁴⁾ eller endelig, „om der gaar Orme fra den med Gødningen“.⁵⁾

Som Aarsag er anført slet Føde, surt Hø, siid og suur Græsgang samt daarligt Vejr.⁶⁾ „Unge Føl faar gemeenlig Orm af skarns Græsgang samt urent og stinkende Vand, naar Føllene er smaa og dier Hoppen“.⁷⁾

„Der siges, at giver man Hesten Videblade i Foeret hver Middag, bekommer man ikke Orm det samme Aar“.⁸⁾

Som en sympatetisk Kur har man meget anvendt at tørre og pulverisere en eller flere af de Orme, der gik fra Hesten, og give dem ind paa Brød.⁹⁾ Meget anvendt var ogsaa „Hestens egen Urin eller Menneskeskarn, Katteskarn, en levende Musvaage brændt i Pulver, Album græcum, Hesteskarn, en Mælke-Spegesild brændt i en ny Potte, Gaase Skarn, Hestens eget Blod fra Bugaaren, Menneskeblod, Svinebørster af en Galt eller Haarene under Hestens Hale, Svinebørster smaat skaarne. brændt Hjortetakke, pulveriseret Muldvarpe, og 5 eller 7 Keller Orme, endvidere skrabet Elfenben eller Krebs Øjen og Æggeskaller“.

Af Planteriget er Hvideløg anvendt fra meget gammel Tid: „For orm i liif skal mand tage lawwer oliæ och hvide løgh och ædicke oc siwde thet tiil haabe oc giffwe hannwm thet om morgenen two eller tre dage, saa faanger hand bod“.¹⁰⁾

Dog Regnfang var vel et af de hyppigst anvendte Midler. Under Navnet „Ormkrud“ eller „Renfald Frø“ har det i lange Tider været betragtet som et Universalmiddel mod Orm. Ellers er brugt „Malurt, Signeknopbægerfrø, Rhabarberrod, Baldrianrod, Sevenbom, Rødløg, Dyvelsdræk, Peberrod, Lindser, Bulmefrø, Gentianrod, Stankrod, Peber, Buxbum, Eberrod, Daschel Urt, Tusindgylden-Urt, Jernurt, Dyvelsdrik, Singrøn, Lavendler, Weyrak, Laurbær, Matrem, Hesseløv, Anis Myrrha, Holz Rod, Pors, Agrimon Urt, Natskade, Bursa Pastoris, Gardtheil, Bertram, Hollwurtz og Brunnwurtz, rød Kors Rod, Ulfsrod, Svine Rod givet Hesten ind fastende tre Morgener før Solens Opgang“¹¹⁾ ellers skriver Harpestræng:¹²⁾ „om Reddicke bliffuer hunn i Stycker skorrit oc giffuit diur i haffre oc salt i kommen, da kommer det wd alle dj orme, som i liffuit er“.

Skomagersværte har ogsaa været noget af et Universalmiddel. Endvidere er brugt „venedisk Sæbe, Kridt, Kaaber Vand, Fisker Bly, graat Svovl, Vitriol Ædike, venedisk Glas, Hammerskel, Orme Mel, Kakkelovns Rus, Atramentum Juny (en rød Steen fra Apotheket), Æthiops mineralis, Antimonium victrificatum i rindende Vand“.

Man har for denne Lidelse gnedet Hestens Tunge med Salt og

Svovl og givet den Klysterer af Malurt og Rude kogt i Vand tilsat „Aloepatic og Galden af et Nød“.

For Orm er Aareladning foretaget paa Aaren under Tungen, og som en særlig Kur anbefales at tage en Flintensteen og „aabne ham oven i Gummen de to Stufver, at det bløder vel“. ¹³⁾

¹⁾ Smidt, 115. — ²⁾ Abildgaard: H. & Q., 42. — ³⁾ Bøhmen, 20. — ⁵⁾ Faber, 82. ⁶⁾ Faber, 78. — ⁷⁾ Esbach, 7. Bøhmen, 8. — ⁸⁾ Heste-Lægebog, 1703, 16. — ⁹⁾ Gerstenberg: Sympathi og Magnetisme, 47. J. Hansen: Den kloge Kones Bog. — ¹⁰⁾ A. M. 188, 5. — ¹¹⁾ D. kgl. V. & L., 200, 32. — ¹²⁾ Harpestræng: Liber Herbarum, 141. (Udgivet 1936 af P. Hauberg. Findes ikke opført i den indledende Kildefortegnelse.) — ¹³⁾ D. kgl. V & L., ny S., 32, 42.

Krængning i Endetarmen.

Krængning af Endetarmen er vel ikke saa almindelig hos Hesten, men, om den opstaar, er det en farlig Lidelse, idet Hesten ved sin Urolighed forarsager, at der let opstaar Læsioner af det krængede Parti.

En gammel Kur for denne Lidelse var at vaske Tarmen med Hestens varme Urin¹⁾ eller paalægge et Plaster af Honning, ulasket Kalk og hvidt Hundeskarn, af Brændevin og Æggehvite rørt tilsammen, eller man kunde, efter at det er udvasket med varm Vin, strø stødt Hjortehorn og Sukker derpaa.²⁾

Man mente ogsaa, at Bagtarmen kunde gaa ud, naar Hesten blev „forsprunget“, og raader, efter at Tarmen er trykket ind igen, at bade Skaden med „Muus-Øre, Bynke, Agrimonie, Svale Urt, store Vund Urt, Popolium, Katte-Ost og Radiis kogt i Øl“, og at indgive Hesten en Drik af „Ermentille, Drachenblut, Osterlucne, Tyrckiske Condolid kogt i Øl“. Ydermere skal mand bruge „Fedt af en hvid Gaas, Lillie-Olie, Katte-Ost, Popolium, Drachenblut, Manchefedt og Honning“. ³⁾

¹⁾ Gerstenberg: Sympathi og Magnetisme, 46. — ²⁾ D. kgl. V. & L., 200, 101. — ³⁾ Esbach, 92.

Utrivelighed — Atrophia ex contractura iliorum.

(sv: Skiørte).

Uden nærmere at søge Aarsagen til Lidelsen ansaa vore Forfædre Utriveligheden og det Forhold, at Hesten ikke vilde æde sit Foder, som selvstændige Sygdomme (se ogsaa Opknebethed). Vi ved nu, at der for disse Ting ligger en eller anden bestemt Lidelse til Grund.

Blev en Hest ved med at være mager, var den altsaa utrivelig, men et Kendetegn, om den senere vilde kunne trives, var dette: „Griber man ham imellem Ribbenene og kan komme dybt ind, da vil den tage til. Men den Hest, som har vel Kjød paa Siderne og et slapt Liv, dend vil ikke gjerne tage til, og saadan een Hest er giærne angroet“. ¹⁾

Det er en given Sag, at en Ting som Utrivelighed og lignende, paa

hvilken man med almindelige Midler havde saa lidt Indflydelse, maatte afføde Brugen af mange overtroiske Behandlingsmaader, f. Eks.:

„Du tager mellem Hestens Ører og nævner hans Koulør, og naar du læser disse Ord, saa lader du din høyre Haand gaae frem og tilbage fra Hovedet til Halen, og Ordet er disse, som herefter følger:

Dette (Navn, Kouløren) Best trives som andre, det trives af Fodring, det trives af Kornet, det trives af Græsset i Navn (†††) Amen“.²⁾

Meget almindeligt anvendt overfor Utrivelighed var Tyvefingeren: „Den første Nat, efter at en Tyv er hængt, gaa da Klokkeren 12 stiltiende ud under Galgen, skjær en af Tyvens Fingre af, hæng den op i Skorstenen at tørres, og stryg dermed dine Heste. Jo oftere, du stryger dem med denne Tyvefinger, desto federe bliver de“.³⁾

Et lignende Middel fandt man i et Stykke af en hængt Mands Trøje: „For at faa en Hest paa Stalden fed og glinsende, maa Karlen Morgen og Aften, efter at have striglet den, gnide den med en Lap af en hængt Mands Trøje. Men skal saadan en Lap have rigtig Kraft, maa Karlen selv en Midnat have hentet den paa Galgebakken“.⁴⁾

Det ubesmittede eller det kønslige kunde ogsaa ligge til Grund for Behandling. „Om en Hest skal trives ved lidet Foder, saa tag en sort ulden Klud og see til at faa en ung Piges første Maanedes Tid, som gaaer fra hende i denne Klud, stryg Hesten helt over dermed om Morgen. Gjør ham reen, naar du vil“.⁵⁾ — Paa Vestlolland har det til Nutiden været Skik, at den ældste Pige i Gaarden gik ud og fodrede Hestene, medens Mandfolkene sad ved Nadveren Nytaarsaften, da vilde Hestene trives godt i det kommende Aar.⁶⁾ — „En Tyremeje, hvorpaa er bundet et Klæde, dyppes i Bomolie, Vinædike og Saffran, og Hesten rives i Halsen dermed for Trivsel“.⁷⁾

Rest af en Nødildsbehandling har man vel i følgende: „Om Efteraaret, naar Hestene tages ind paa Stald, skal al Ild i Gaarden slukkes, ellers faar man ikke Held med Hestene om Vinteren. Især vil det være slemt, om der brænder Ild paa Skorstenen, naar Hestene føres i Hus“.⁸⁾

Maanen, Aarstiden og visse Dage er ofte tillagt stor Indflydelse paa Hestenes Trivsel: „Naar Maanen tiltager, saa skiær Hesten eller Hoppen et lidet Stykke af Hornet paa alle 4re Ben og det fortil, kom det sammen i et Bundt og grav det i Jorden under en Vellebusk, at ingen ved det, da trives Hesten“.⁹⁾ — „Naar Hesten skal tages ind paa Vinterfoder, maa dette ske ved tiltagende Maane“.¹⁰⁾ — „Julemorgen gælder det om for Husbonden at komme tidligt op og fodre og vande Hestene, thi den Mand i Byen, der først faar det bestilt, hans Heste vil trives bedst i det kommende Aar“.⁸⁾ — „Endeskiverne af Juleaftensbrøddet skal Husbonden lægge op paa Bjælkehylde, Halvdelen heraf brækkes i Stykker og gives Hestene før Foraarsarbejdet, da trættes de ikke ved Arbejdet og er ved bedre Huld efter end før Arbejdet. Den anden Halvdel af Skiven smuldres og kommes i Sædekornet, da bliver der en god Høst“.¹¹⁾ — „Naar Husbonden om Efteraaret tager sine Heste ind paa Stald, skal han gnide dem godt igennem med Lækatteskind, saa trives de godt om Vinteren“.¹²⁾ — „Nyttaarsnat efter Klokkeren 12 bliver der en Slags Fløde, som er meget kraf-

tella, endvidere Mesterrod, Alantsrod, Enzian, Enebær, Eimis, Ehrenpris, Søe Rødder, Hvidløg, Sevenbum, Fænum græcum, stor Nelde Rod, Beenbruk, guul Viol Rod, Hesteløg, Heidnisk, Wundkraut, Lungen Kraut fra Egen, Wüllen Kraut, Wilden Bolerey, Wegewart, Würts Kraut, Beinfelle, Liebstochen Kraut, Rohte Buchen, Hasselwurts, Rohten Beyfuss, Odermennig, Roten Balsam, Camille, Wegwarten, Wermut, Orne Rod eller Abron, Hæslle Rod, Gunsten eller Roe Urter, Træe Rod, Rug, søde Agern, Spionskærner, Hørfrøe, Paradiskjærner, Herspulver, Kaal, Bønner, Hasen Rod, Christ Rod, Svinedødsrod, Elleknopper, Eberwurtz, Agrimonie, Bark af Espetræ, Vilde Bynker, Kongelys, Steen Urt, Spanske Hørblomster, grøstede Erter“.

Mange anbefaler at gnide Hestens Tænder og Tandkød med Hvidløg og Peber, eller dens Tunge med Salt og Svovl, „saa æde de vel“. Andre „at dyppe en Svamp i et Afkog af Svinedødsrod og Ibisrod og bestryge Hesten hved Morgen paa Ryggen fra Halsen og nedad“.

Af uorganiske Stoffer er brugt „Svovl, Hepar Antimonii, Bolus, Bævergejt og fenedisk Sebe“.

Fra gammel Tid har Aareladning været anvendt mod Hestens Utrivlighed og Utilbøjelighed til at æde:

„Om hand ey kand ede skall mand slaa hannwm skøl oc skiere hannwm spener oc lad hannwm blod i mwnd, saa faangher hand bod“.²⁸⁾

Man har slaaet Hesten den venstre Aare under Rumpen, skaaret et Stykke af denne eller aareladt paa „Lunge- og Sporaaren“.

„Om efter aar ingen man tager Hesste in skal man ornl de øg og giv dem rø vnøg Paa Halsk det er got“.²⁹⁾

Mest fornuftigt lyder det fra Esbach:³⁰⁾ „Naar en Hest har Ulf-tænder og icke vil trivis, hand bider sig selv i Kæberne, naar hand æder, derover lader hand altid Foeret falde ud af Munden, der for skal saadanne Tænder eller Ulf-tapper reent afstødis med et Skaver-Jern“.

Forøvrigt „skal man vogte sig for at spise i en Stald, naar Husdyrene er inde, da de ellers efter den Tid ikke vil trives“.³¹⁾ Endvidere maa man stedse ihukomme det gamle Ordsprog:

„Herrens Øyne gjør Hestene fede“.³²⁾

1) Esbach, 68 ff. — 2) D. F. S., 1909/3 b, No. 4, 133. — 3) Gerstenberg: Sympathi og Magnetisme, 46 — 4) D. F. S., s. s., 1936/1, 1138. Thiele, 55. — 5) D. F. S., 1909/3, b, P. D. F. S., 1909/3, b. Q. — 6) Kamp. 190. — 7) Thott, 718, 345. — 8) Kamp, 190. — 9) D. kgl. V & L., 230, 81. — 10) Thiele, 55. — 11) D. F. S., 1904/41, No. 61. — 12) D. F. S., 1904/41, No. 58. D. F. S., s. s., 1936/1, 629. — 13) E. T. Kr., Skattegr., 7. Halvaar, 66. — 14) D. F. S., s. s., 1936/1, 624. — 15) E. T. Kr.: Tillægsbind, I, 113. — 16) D. F. S., 1909/3 B: Hansens Kurebog, 51. — 17) D. kgl. V. & L., ny S., 32, 218. — 18) Aarh. Statsbibl., 381, løs Seddel. — 19) Aarh. Statsbibl., 381, 206. — 20) E. T. Kr. S., 212, Højbjerg Hsk., 42. — 21) Heste-Kiender, den kloge, 27. — 22) E. T. Kr. S., 218, 7. — 23) E. T. Kr.: Tillægsbind, I, 113. — 24) D. F. S., 1909/3, b. Q., 13. — 25) Rostgaard, 36, 507. — 26) E. T. Kr.: Tillægsbind, I, 114. — 27) Thott, 241 — 28) A. M., 188, 7. — 29) Ny kgl. S., 67 d, 24. — 30) Esbach, 66 ff. — 31) E. T. Kr.: Skattegr., 4, 61. — 32) Lommebog for Kudske, 24.

Opknebethed.

(sv: Anwäxt, Hästen anwuxen).

Ved langvarig Sygdom, Sult eller for haardt Arbejde og Misrøgt svinder Hestens Bugparti ofte ind, og den bliver, hvad man kalder, opknebet eller opskørtet. Det er altsaa blot et Symptom, men i ældre Tid blev det anset for at være en selvstændig Sygdom, der gik under Betegnelsen: *Angroethed*¹⁾ eller *Anvoxet*,²⁾ *Bugstrengt* eller *Bugtrang*,³⁾ *Bugen svinder paa en Hest*,⁴⁾ *Forrækkelse i Lyskerne*, hvorved Huden spændes stærkt udover Maven, Tyndsidens og Laarene, og Maven gaar bort, man siger, at de er „*opkiltede*“.⁵⁾

Tilfældet ved „Angroethed“ beskrives saaledes: „Hesten trækker Lænderne og det tynde, bløde Liv ind og staar med alle 4 Been tæt sammen“.¹⁾

Aarsagen mentes at ligge i, „at Hesten slaar stærkt bag ud, hvorved Senerne oppe under Laarkrogen knytter sig“,⁵⁾ eller det kan komme af for stærk Kørsel, Overfodring, eller at en varm Hest rides ud i koldt Vand eller en dyb Pøl.⁶⁾ Andre har ment, det kan komme af, at Hesten er forkølet eller forfrossen.³⁾

De anvendte Behandlinger viser tydeligt, at man har været højest uenig om, hvor Lidelsen virkelig havde sit Sæde, tiest er man dog med sine Kure gaet løs paa Lyskepartiet.

„Paa en Fredag, før Solens Opgang i tilvoxende Maane, trækkes Huden op med Tænger, at den svinder, og der skjæres et Stykke ud saa stort som en 4 sk(illing), strax med et Boer bores et Hul i et Æble Træ, den afskaarne Hued stikkes i Hullet, en Tap af Hagetorn islagen, smør herefter Hesten med Regnorm Olie“.⁴⁾

En anden skriver: „Det bedste herfor er, at en Karl griber fast med alle 5 Fingre om den knyttede Sene og trækker stærkt til sig, da det giver et stort Skrald som et lille Pistolskud, naar Senen igen gaar tilbage i sit forrige Leje, derpaa smører man med Bomolie“.⁵⁾

Denne Kur syntes af Kursmedene at have været i høj Grad brugt, og flere Kursmedebøger har en Anvisning herom: „det slappe Skind rives løs, dog sagte i Førstningen, men derefter haardere, hvorefter den smøres med Gaase Ister, Enebærolie, Dogormeolie eller Valravs-salve“.¹⁾ „Er Hesten angroet, rives det løs, hvorefter man lader ham løbe stærkt op mod en Bakke, og siden maa mand see vel til, at det ikke paany angroer“.⁷⁾

Indgnidninger paa den opknebn Bug har været meget anvendt, mest med „Hampeolie og Oxe eller Hundeblood“,³⁾ Laurolie, Po Pilium, gammel thee, Vegenentum, Qvecksølv og reen Honning samt Rugmeel, Vin og Pis sammenkogt“. Andre har brugt „Mejland, det er en Salve, man gjør udaf Maj-Orme. Eller Bifoed Urt kogt i Valle“.

Man har forsøgt at skaffe Hjælp ved at lade Hesten drikke Vand af en „Torfftensteen eller en Karpesteen“.³⁾ Eller ved at stikke Hul paa Krydset og „indslaa Terpentiniolie i Hullet, medens man løfter Skindet op“. Man har aareladt Hesten paa begge „Bovaarer, Krampeaaren eller Vipaaren“, eller endelig, om det drejede sig om en Hoppe, da at lade den bedække af en rask Hingst.¹⁾ Helt uforstaaeligt er det, hvor-

for der som Kur mod denne Lidelse anbefales at binde en „Hare Bialck om Skanken“ eller en Rem af Hjorte-Skind under Knæet.²⁾

1) Heste-Kiender, den kloge, 33. — 2) D. kgl. V. & L., ny S., 32, 163. — 3) D. kgl. V. & L., IV, 230, 93 og 145. — 4) D. F. S., 1909/3, P., 364. — 5) Just: Haandbog, 51 og 66. — 7) Esbach, 66.

Urinens Tilbageholdelse — Priapus.

(sv: Urinstämna, häfta).

Urinens Tilbageholdelse kan ske af flere forskellige Aarsager, saaledes Grus og Sten i Blæren, Lammelse i Bagparten, „Nyrebetændelse“ hos Hesten o. s. v. Men i ældre Tid mente man, at den væsentligste Grund laa deri, at Hesten var kørt eller redet saa længe, at den, af en eller anden ikke nærmere angivet Aarsag, ikke eller vanskeligt kunde stalde, den var „kørt eller redet over Stal“. Hos ældre Heste forekommer ofte en Slappelse af Blærens Muskulatur, men er Udspændingen naaet et vist Stadium, foregaar Urineringen, naar ingen Forhindring foreligger. En anden Lidelse, der ofte giver Anledning til, at Lægmænd mener, der foreligger en Forhindring for Urinens Afgang, er Stortarmsforstoppelse, idet denne Tarms bageste Slynge, ved at være udspændt af fast Gødning, trykker og irriterer Blæren, hvad der foraarsager en stadig Trang til Urinudtømmelse. — Navne er *Forstald*, *Angstald* eller *Tvang* (D. kgl. V. & L. ny S. 5.32,207).

Næsten alle folkelige Veterinærforfattere er inde paa de rigtige Beskrivelser og Aarsager til Lidelsen, men flere Behandlinger viser, at den fra gammel Tid har været opfattet dæmonisk:

„Gaa fastendes og tiendes førend Solen staar op og lad dit Vand tiendes under din Hest i Navn g. f. g. s. g. h. A. Amen“.¹⁾

„Dersom en ukrænket Mø opløser sit Kildebaand og slaar Hesten i Ansigtet dermed, da stalder han strax og giver sit Vand fra sig“.²⁾ Andre har i samme Anledning trukket Hesten over „tre døde Grave“.³⁾ — „Bind en haretunge i en spand vand, lad saa hesten driche, saa staller han strax, men skal forvare, at hesten faar iche tungen i sig, saa staller hand sig ihjel“.⁴⁾

Der er tre folkelige Behandlinger af denne Lidelse, som særligt maa nævnes: For det første Indstikning af et eller andet i Hestens „Skøde“ eller Urinrør, f. Eks.: „Tag af en døds Kiste, skier Noget af alle 4 hjørner og stik det ind i Røret, saa skal hand strax stalle derpaa, thi dette er ofte bleven prøvet,“⁵⁾ eller paa samme Maade med „de Fluere, der kryber i Kirken, og som seer ud som spanske Fluere“.⁶⁾ — „Tag en eller flere luus og stik dend ind i hestens gemæcht, at hand kand krybe der, saa stalder hand strax“.⁷⁾ Man har dog mest til Indstikning i Urinrøret brugt 3 Lus, en „Tandrække“ eller en stor Væggelus,⁸⁾ samt den lange smalle, mangeføddede røde Tusindbeen.⁹⁾ Man har brugt „Silderogn, Sildemelk eller Sildesjæle“,¹⁰⁾ endvidere lang Peber, Rødløg med Peber, Hvidløg med Salt, Hovfedt og støt Peber, en Pennefieder dypet i grøn Sæbe, Salt og hvid Sæbe, Bukketælle og Harefedt“.

For det andet anbefales mod denne Sygdom at trække Hesten ind i en Faarestald. Kuren er brugt fra meget gammel Tid og næsten til Nutiden. Den er anvendt saavel af Abildgaard som af Stockfleth, samt af de fleste folkelige Veterinærforfattere. Man har ogsaa brugt at tage Faaregødning og Ædike og binde det under Bugen og Lemmet.¹¹⁾

Den tredie Kur var at hælde Brændevin paa det Sted af Krydset, hvor det ikke kan løbe af, og derpaa sætte Ild i Brændevinet.¹²⁾

Men der var mange andre Metoder: Saaledes „at smøre Hemmeligheden med Olie og holde et Løg uden paa. Rive Hesten under Bugen med Vinbærme, Honning og Vin. Binde St. Johannes Rod paa Bidslet eller Eberrod, som imellem begge Maria Dage er opgravet. Bidde eller skære lidt af Spidsen af Hestens Tunge, tage en Rod af en Urt, kaldet Farren Kraut, sætte den i Mundstykket under Tungen“. Man har for denne Lidelse „røget Hesten med Vidrak, holdet Beber Gæld for Næsehulerne, kastet en Spand koldt Vand ind paa Skødet bagfra, dryppet Laurolie med en Pennefjeder udi Hestens Øre, og stukket ham et Stykke Flæsk med Agtsteen bagind“.

Til Indgift er anvendt følgende, af hvilke navnlig det først nævnte har været uhyre meget brugt, nemlig det indvendige af en Pennefjeder, ofte af 3, 6 eller 9 Fjederstilke. Midlet er givet i Brød.¹³⁾ Endvidere „Menneskeurin,¹⁴⁾ Menneskeskarn, Harespring (Hasensprung), Krebsøyen, Sildehuud, Bukkelever, raadne Æg, Bibergel, Faarelorte, Melken af 9 Sild, Muslingskaller og Karpesten“.

Af Plantemidler er anvendt: „Persille Frø, Stauffgræs,¹⁵⁾ Theriak, Mangold, Laurbær, Løgssaft, Sevenbum, Roden af Jernurt med blaa Blomster, Blade af den Urt, der vokser omkring Træerne i Skoven som et Vintræ, Saffran, Enebær, Muskat, Nødder, Humleranker, Uheglet Hør med Hø eller Græs, Ingefær, Nies Rod, Saklein, Viverkrud, Hvid Løg, Erweichende og vinddrivende Species og visne Roer“.

Endvidere „Bernstens Olie, Bomolie i varmt Öl givet Hesten gennem venstre Næsebor, Sæbe i varmt Öl, Blaasten paa et Stykke Brød, hvid og blaa Sæbe, Atramentum Juny, Salpeter, Terpentin, gul Harpix, sand Rau, Kuulbarsteen, Qvægsølv, Svovl, Kridt“.

Aareladning er anvendt paa Aaren under Næsen, men mærkeligt nok er Aareladning meget lidt brugt for denne Sygdom.

1) E. T. Kr. S., 243, No. 71. — 2) Lorentzen: Signeform og Trylleraad, Jydske S., IV, 160. — 3) D. kgl. V. & L., ny S., 32, 205. — 4) Additamenta, 713, 360, — 5) D. kgl. V. & L., 210, 91. — 6) Esbach, 43. — 7) Rostgaard, 161, 7. — 8) D. F. S., 1929/64, Indskrevet i Aalborgs Lægeb. 1635. — 9) Heste-Kiender, den kloge, 40 A. — 10) Esbach, 43. Bøhmen, 19. — 11) Heste-Kiender, den kloge, 40 ff. — 12) Ny kgl. S., 67f, 81. — Aarh. Statsbibl., 381, 205. D. F. S., 1929/64. — 13) E. T. Kr. S., 234, 60. — 14) Oldtidens Sortebog, 35. E. T. Kr. S., 245, No. 5. — 15) Thott, 718, 449.

Blodstallen.

Den af Almuen benævnte Sygdom „Blodstallen“ er meget sjældent en Blødning fra Urinorganerne, men hyppigst den for Hesten ejendommelige Lidelse: Hæmoglobinuri, der egentlig er en Muskelbetæn-

delse af ukendte Aarsager og med Opløsning af Muskelfarvestoffet, der udskilles med Urinen, der af den Aarsag bliver mere eller mindre rødfarvet. Populært kaldes denne Sygdom „Nyrebetændelse“, men paa Grund af, at en saadan Hest meget ofte er ude af Stand til at tage Støtte paa Bagbenene, kaldes den ogsaa „Krydslamhed“ (se denne).

Sind siger:¹⁾ „det kommer af Blodets overflødige Samling i Nyre-aarerne, en Nyrebetændelse, hvis Aarsag er stærke Spring og overdreven Kraftanstrængelse“.

Behandlingen af denne Sygdom er ganske naturligt sket med rød-farvede Lægemidler som „Drageblod, Blodsten, Bukkeblod, Kræbs-øjne, rød Bolus, Tartarius, Vitriolatus, Species de Hyacintho, Portulak, Agern, Vinrude Saft, japansk Jord, Korneolkirsebær, Slaaenbær og Munkepeber“.

Man har ogsaa brugt „Høsemøg opløst i Vand, beredte Muskel-skaller, søde Salpeterdraaber, Opium, Hjortetakke, Laurbær, Peber-rod, ungt Egeløv, der er brydet mellem Paaske og Pinsedag“.²⁾

Den alt overvejende Behandling fra ældste Tid og næsten til Nu-tiden var dog Aareladning oftest paa „Sporaaren 3 eller 4 Morgener efter hverandre,“³⁾ „Bugaaren“ eller „Mutter Aaderen“.⁴⁾

¹⁾ Sind, 288. — ²⁾ D. kgl. V. & L., ny S., 32, 208. — ³⁾ Esbach, 45. Bøbmen, 72. D. F. S., 1909/3 b, E. — ⁴⁾ Thott, 718, 437.

Lutterstal — Polyuri.

Lutterstal er en Sygdom med hyppig Afsætning af store Mængder tynd, vandklar Urin, en Lidelse, der oftest er foraarsaget af fordærvet Foder eller i mere alvorlige Tilfælde af Sukkersyge.

Det almindelige Navn var *Lutterstald*, *Luttrestald*, *klart* eller *kold Pis*,¹⁾ *Kolde Pisse* eller *bestandig Pissen*,²⁾ *Harn Vinde* eller *kolde Pisse*,³⁾ *Haar Vinden*,⁴⁾ Af disse sidste Navne er det vel afledt, naar Hansens Kurebog⁵⁾ har en Sygdom, der kaldes: „*Naar en Hest pisser op i Vinden*“, „*Naar en Hest staller hvidt*“.⁶⁾

Om Aarsagen siger Smidt:⁷⁾ „at den rejser sig af særdeles opsvulne og hidsige Nyre, samt en svag Fordøjelse, da Vandet løber fra Hesten igien ligesaa snart, som han har drukket det“. — „Det kommer af muggent Foder eller ladebrendt Korn, og hvis der i Kornet er Klinte“.⁷⁾ „Eller det kommer af Forkølelse, af frisk Hø eller Havre, der ej er afbræmmet“.⁸⁾

Man har ved Behandlingen brugt enkelte magiske Ting som Indgivelse af en Lus i et Havrekorn.⁹⁾ „Tage Hestens Pis i Haanden og slaa ham bag over Krydset og gnid det vel ind, saa kommer hand sig“.¹⁰⁾ Endvidere er indgivet „røde Myrer, Hestelever gjort til Pulver eller 1 Potte af Hestens egen Urin, hvori et Stykke gloende Staal 3 à 4 Gange er afkølet“.¹²⁾

Af Plantemidler er indgivet „Tormentille, Beenbruch, Elleløv, Korsurter, Wejbred, Laurbær, Ingefær, spitzede Klee Urt, Hørfro, Skraaet Byg, Hindleufft, Erlenløv, Hundedratrod og Egeblade“.

Endvidere er brugt pulveriseret Teglsten, Vand, der er gjort rust-

holdigt med gammelt Jern, Okkerjord, rød Bolus, gult Ler, Salpeter i Vinædike. Ogsaa ved denne Lidelse har man brugt at trække Hesten i en Faarestald.¹²⁾

„For en Hest, der pisser op i Vinden, tager man en Bli-Plade og leger derover og hælder Wand derved med Alun, Fitril, Blegwid og Kaaber Røgelse“.⁵⁾

„*Urinløb* er en Sygdom, hvor Urinen afaar draabevis og uvilkaarlig fra Hesten“.¹¹⁾

1) Dieterichs, 97. — 2) D. kgl. V. & L., 200, 48, 122. — 3) D. kgl. V. & L., 230, 147. — 4) D. kgl. V. & L., ny S., 32, 206. — 5) D. F. S., 1909/3 B, Hansens Kurebog, 44. — 6) Aarh. Statsbibl., 381, 205. — 7) Faber, 93. — 8) Larsen: Jens Hovsmed, 15. — 9) D. kgl. V. & L., ny S., 32, 209. — 10) D. kgl. V. & L., 210, 90. — 11) D. kgl. V. & L., IV, 135, 3 + 4, 132. 12) Smidt, 97.

Bringebyld — Myositis Chronica Suppurativa et Fibrosa.

(sv: Djupliggande bogsvulst).

Bringebyld er en af forskellige Bakterier ved deres Indgnidning i Huden fremkaldt Byld paa Hestens Bov. Saadanne Bylder kan være overfladiske og ret uskadelige, men en enkelt Form har Tilbøjelighed til at gaa i Dybden og fremkalde flæskede eller forhærdede Svulstdannelser, og det er disse, man i egentlig Forstand kalder Bringebylder.

I to af vore ældste veterinære Haandskrifter,¹⁾ samt i et lignende norsk²⁾ findes omtalt en Sygdom med Navnet *Korn*, der i det ene³⁾ siges at være i „Benet udj Brystet“. Der kan vist ingen Tvivl være om, at vi her har at gøre med et gammelt dansk Navn for Bringebyld. Et gammelt Navn for denne Lidelse er ellers *Bovorm*⁴⁾ eller *den udkastende Orm*, som kaldes *Slange Orm*, der kommer for paa Brystet og sætter Knuder foran i Brystet,⁵⁾ eller *opkastende Orm*, som man kalder *snoge orm*.⁶⁾ *Naar en Hest har Ormen i Brystet*.⁷⁾

Nogen helt gammel Beskrivelse af Bringebyld giver vore Kilder ikke, men om Aarsagen er de fleste enige, nemlig Tryk af Seletøjet, dog siger With:⁸⁾ „Bringbyld hidrører vist sjældent fra Tryk, men fra indvortes Aarsager, maaske Forkjølelse“.

Helt fra gammel Tid har denne Sygdom voldt Besværlighed, hvad man ser af nedenstaaende Munkekur, hvor Sanct Stefan paakaldes: „Ffor korn skall man lege beene sin hendher samen om hestens ben oc strige oc ruppe ath beenen oc sige saa:

in nomine pr. f. sp. sti. Patris inimicitas et filii nequicitas et spiritus sancti inim(i)citas in rubas.

Item læs V pater noster oc V aue Maria sanctum Staffn tiill he-dher“.⁹⁾

Som en mere reel Kur er følgende:

„For korn i been ther vthi brystet er skal mand tage saaden tiære oc binde then vit hwer annen dag i otte dage saa faangher han bod“.¹⁰⁾

At Aareladning af Kursmedene blev anvendt mod denne Lidelse, er helt naturligt, saaledes anbefales der¹¹⁾ at aarelade paa Halsaaeren og

paa begge „Bov- og Sporearer“, samt at sætte et Haarreb i Brystet indvendig ved Beenene, at Fugtigheden kan flyde ud. En næsten helt rigtig Operation anbefales af en af disse Kursmede:¹²⁾ „Man skal trække Huden paa langs, skiære ind og udtage Ormen med en Finger eller Jern ... tage reen Værk dyppet i Æggehvite eller smaa Boller af ulæsket Kalk og Jomfru Honning og lægge i Saaret, eller endelig Oxe Galde og Hytter Røg, der vil fortære Ormen, men skulde Fugtigheden endda ikke gaa bort, da brendis Saaret med gloende Jern, og Kalk, Spanskgrøn og brændte Hestebeen strøes deri“.

I lettere Tilfælde har en Kur som nedenstaaende sikkert ogsaa kunnet bringe Helbredelse: „Smør Bylden, som Ormen opkaster, med en Blanding af Kaaber Vand, Spanskgrøn, Bomolie og de sorte Meylænder, saa dør Ormen inden 3 Timer“.⁵⁾ Man har endvidere bundet Sevenbum kogt i Vin derpaa.

Indvendig er givet „Agrimonie Roed, eller de brændte Haar af en levende So“.⁸⁾

1) A. M., 819 og A. M., 188. — 2) Bang: Norske Hexeformler, Vinge Haandskr. — 3) A. M., 188. — 4) Abildgaard: H. & Qv., 86. Dieterichs, 104. Faber, 46. Dahl, „Nyeste“ 56. Rohlwes, 33. — 5) Esbach, 9 ff. Bøhmen, 10 ff. — 6) D. kgl. V. & L., IV, 210, 15. — 7) D. kgl. V. & L., ny S., 32, 51. — 8) With, 199. — 9) A. M., 819, Bl. 15 h. — 10) A. M., 188, 6. — 11) Bøhmen, 11 ff. — 12) Bøhmen, 11 ff.

Bovlamhed — (Paralysis Nervi Suprascapularis? — Luxatio Arnii?).

(sv: Bogning, förbogat Häst — n: Forstrækkelse av Bovleddet).

Navnet Bovlamhed var og er endnu i Dag en Pulterkammerbetegnelse for en hel Del Lidelser i Bov- og Skulderregionen, og er brugt og bruges, naar man ingen fuldstændig Diagnose kan stille.

For vore Forfædre dækkede Navnet Bovlamhed et stort Omraade, foruden den almindelige Lammelse tillige Betændelse og Forvridning i selve Skulderleddet m. m., og man gjorde tidlig den Erfaring, at disse Lidelser førte til Svind af Muskulaturen paa det syge Lem.

Det ældste danske Navn er utvivlsomt *bovet*,¹⁾ det bruges endnu enkelte Steder i Jylland. Andre Navne er *bovskreden* eller *bovehalt Hest*.²⁾ — *Naar en Hests Bov er af leede*.³⁾ — *Naar en Hest har forrykt Boven og er bovlam*.⁴⁾ — *Naar boven svinder paa en Hest*.⁵⁾

Beskrivelsen af denne Lidelse er ret forskellig, alt efter den Mening, man har dannet sig om Sygdommens Sæde. Saaledes skriver Dieterichs:⁶⁾ „Sygdommen har sit Sæde i Bovbladets Led, Hesten kan ikke faa det beskadigede Ben med sig, og gaar den over en Dørskærskel, støder den an med Foden“. — Andre mener,¹⁾ at en Hest er bovet, naar den springer og hopper. — Hesten halter lige stærkt paa haard og blød Grund og træder paa hele Foden.⁷⁾ — Naar man løfter det Been, som Hesten halter paa, og trækker det op imod Hovedet, og Hesten ømmer sig derved, er Fejlen i Boven.²⁾

Sind anfører:⁸⁾ „Fejl i Boven kalder Hovsmeden Bovlamhed, og siger, det er en udskudt Bloddraabe af en Aare og giemmes i de kiød-

fulde Deele, hvor den skal være Skyld i alt det Onde, hvorfor de sætter Snorer, og lader det lidende Kreatur springe og staae paa det ømme Been. Nej, Bovlamheden kommer af en overflødig og standset Vædske, der hindrer Musklerne i deres Bevægelse“. — Næsten helt rigtig skriver Esback:³⁾ „Aarsagen er, naar Hesten løber mod noget med det spitzige af Brystet, saa bliver Huden og Kiødet paa Brystet meget slap, og Kiødet for paa Brystet mellem Bov Aarerne svinder gandske bort, og der bliver gandske huult“.

Denne Lidelse gav Anledning til flere ret ejendommelige Operationer, hvoraf den ældste sikkert er „Paablæsningen“, den beskrives saaledes: „Nogle Smede have denne umenneskelige Kur mod Forrækelse i Boven at skjære Hul igjennem Huden midt paa Boven og blæse ved Hjælp af en Tobakspibestik Hullet op, som Slagterne gjør ved magert Kalvekød, derpaa stikke de et hedt Jern, som en Rytterpallask, 8 til 10 Tommer dybt ind imellem Skulderbladet eller Bovbladet og Ribbenene, — dette kaldes at boere. — Siden brænde de med et gloende Jern Skulderbladet paa kryds og quær og i Randen, endelig lægge de et Plaster paa, bestaaende af Beeg, Harpix og Tiære. Dette kaldes at brænde“.⁹⁾

Ikke mindre umenneskelig lyder følgende Kur: „Er Skaden gammel, saa rid Hesten vel varm, gnie Skaden vel med en Steen, og riv Huden løs med Hænderne fra Hinden paa Boven, leed saa Hesten hen til et Stavegierde, saaledes at den staar med den friske Side op til Gierdet, tag da et Reeb og bind den syge Fod op, lad samme Reeb gaa ned under Bugen paa Hesten, og gjør det fast ved en stærk Stavre i Gierdet. Lad derpaa en give Hesten et dygtigt Pidskeslag, naar den da vil løbe til, saa rykker den sig selv omkuld paa den syge Bov, hvilken da skrider løs. Leed da Hesten strax op paa en høi eller steil Bakke, og bind atter det friske Been op og slaa saa paa den, at den maae nødes til at hoppe ned ad Bakken eller Høien paa det syge Been, saa kommer Boven i sit Sted igien. Gjør siden et lidet Hul paa Huden ved Boven, sæt en Pennefieder i Hullet og blæs hele Boven op, og tag Pennefiederer ud igjen og stop Hullet til med Vox, at Veyret bliver derinde mellem Huden og Hinden“.²⁾

I flere andre Kursmedebøger anbefales lignende Kure.¹⁰⁾

Blæsekuren er kendt helt op til nyere Tid. „Kjeld Mirakkeldokter i Gudum stak, naar en Hest var lam, et Hul ved æ Bov og blæste den“.¹¹⁾

Man siger endvidere: „at en Hest læges ufejlbarlig for Bovlamhed, naar man skierer Huden op noget ned for Skaden, hvorefter man tager en Nød, graver Kiernen ud og slipper en Edderkop derind, stopper Nøden ind i Hullet og syr Skindet sammen saa nær, at Rodden kan flyde ud“.²⁾

Aareladning har været overmaade meget brugt for denne Lidelse, saaledes paa „Bryst- eller Bringe-Aaren, Bug-Aaren, Boug og Flecht Aaren“.

Til Indgnidning er Aareladeblodet i overmaade mange Kure brugt, ofte blandet med forskellige Ingredienser som Salt, Terpentiniolie, Enebærolie eller „Sene Salve“. I det hele er Indgnidning med Olier en meget anvendt Kur, foruden ovennævnte er brugt „Spicerolie, Tejlstens-

Petersillie-, Bibergel-, Laurbær-, Maj Orme-, Koe-, Johannes-, Balsam-, Kat Oste-, Skorpion-, Regnorme-, Krusemynte-, Lin-, Victriol-, Nerve-, Sten- og Svaleolie“. Endvidere Fedtsorter som Svinefedt, Grævlingefedt og Vildkattfedt. Nogle har ment at faa en større Virkning ved at skære et Hul i Huden paa Boven og med en Tragt hælde en af disse Olier ind under Huden.¹²⁾

Ogsaa Indgnidning med stærkt „trækkende“ Sager har været brugt, f. Eks. Euforbium, Cantharides, Campher, Ingefær og Peber, eller man har taget en stor Del Skarnbasser eller Torbister, ladet dem destillere i Solen i Bomolie og brugt dette til Indgnidning. En Indstikning af „Christ Rod“ i et Hul paa Spidsen af Brystet har ogsaa været almindeligt brugt.¹³⁾

1) Rostgaard 161, 11. — 2) Heste-Kiender, den kloge, 62. — 3) Esbach, 25. — 4) D. kgl. V. & L., 200, 56. — 5) Bøhmen, 30. — 6) Dieterichs, 52. — 7) Dahl: „Nyeste“, 68. — 8) Sind, 238 ff. — 9) Just: Haandbog, 49. — 10) Esbach, 28. — Bøhmen, 29. D. kgl. V. & L. S., 200, 4. D. F. S., 1909/3, b. M. — 11) H. P. Hansen: Kloge Folk, 179. — 12) D. kgl. V. & L. S., 200, 4. — 13) Bøhmen, 30 ff.

Albuesvamp.

(n: Albuesvamp, Stollsvamp).

Albuesvamp er en Betændelse i den Slimsæk, der ligger over Albuebenets Hoved, hvilken Betændelse hyppigst opstaar ved Tryk af Skoens Hage.

Det ældste danske Navn var sikkert *Albue*¹⁾ eller *Svamp*²⁾. Begge disse Navne blev i Tidens Løb sammentrukket til det almindeligt gængse Navn: *Albuesvamp*.³⁾ Kursmedene indførte imidlertid Tyskernes sædvanlige Navn paa denne Lidelse: *Stollsvam* (Stoll = Skoens Hage), dog siger Smidt:⁴⁾ „at Stoldsvamp kan blive til en Albue“, hvilket vil sige, at de mindre Knuder er kaldt Stoldsvamp, de større Albue (Stoldsvamp = Staalsvamp).

Fra gammel Tid har man været klar over, at Aarsagen maatte søges i Tryk paa Albuehovedet af Hov eller Sko, dog siger Smidt:⁴⁾ „at den kan have sin Aarsag af en phlegmatisk Fugtighed i Blodet, og at det er tildels en Arveskade“.

Behandlingen er sket med Smørelser af forskellig Art, som „Euforbium, Kielder Hals, Laurbær, Hvidløg sammen med spanske Fluor, guul Arsenik, Spanskgrønt, Terpentiniolie, grøn Sæbe, *Olium Benedicti* i Fedt“. Man har smurt det med „Første Draaber af Brændevin“, paalagt Plaster af hakket, kogt Æggehvite eller skaaret Hul paa Svulsten og indstukket Kalk, for at æde den bort. Mest anvendt var dog Brænding, enten saaledes, at man indsmurte Svampen i Talg og brændte med et glødende Jern, indtil Haarene gik af, eller „man tager en Ring saa stor, som Albuen er, gjør dend varm og brænder Huden igiennem rundt omkring Albuen, saa tager mand en Sømteen og gjør dend spitz og brænder saa et Hul mit i Albuen, saa maa mand ride og køre, hvor mand vil, dend skal nok falde af“.⁵⁾

„Men vil man hverken brænde eller skjære den, stikker man Firrang

Roed imellem Hud og Kjød og lader sidde i 24 Timer, og river den derefter ud med den bare Negel og smører Eicobs Jacobs Salve deri“.⁶⁾

1) Ny kgl. S., 67 f, 78. — 2) Thott, 733, No. 16. — 3) Stockfleth: Kort Fremstilling 29. — 4) Smidt, 75. — 5) Esbach, 59. — 6) D kgl. V. & L., 200, 30.

Krydslamhed — Dolor Dorsi.

(sv: Ryggvärk, Korsförlamning, Höftung).

Naar der i ældre Tidens Veterinærlitteratur tales om Krydslamhed, er denne Betegnelse væsentligt forskellig fra det, vi i vore Dage forstaar derved, nemlig en Lammelse af Rygmarvens bageste Del, i lettere Tilfælde kaldet Slinger, i sværere en virkelig Lammelse, f. Eks. opstaaet ved Brud af Hvirvelsøjlen. Det, som vore Forfædre væsenligt forstod ved Krydslamhed, var sikkert den Sygdom, vi i vore Dage kalder „Nyrebetændelse“, men som egentlig er en Muskelbetændelse i visse af Lændens Muskelgrupper med Udskillelse af Muskelfarvestoffet i Urinen (Hæmoglobinuri), der derved faar en rødagtig Farve. Denne Sygdom, hvis Aarsag er ukendt, men oftest opstaar hos velnærede Heste, der i nogle Dage har staaet fri, ledsages ofte af mere eller mindre Lammelse af Bagkroppen.

Betegnelsen var oftest den, at „Hæsten er forrykket i Krydset“,¹⁾ *Pine i Hoften*,²⁾ *Hoftevee*,³⁾ *Blod Pissen*.⁴⁾

Beskrivelser lyder: „Hesten lægger sig bagtil, men staar dog paa de forreste Been“.¹⁾ — „Man mener, denne Sygdom hører til de gigtartede“.³⁾ — „Det er en Skade i den Deel, man kalder Lænd eller Nyrepartiet, der er tæt foran Krydset“.⁵⁾ — „Tegn til, at Krydset er forrykket, er, naar Hesten ikke er i Stand til at rejse sig op, naar den ligger“.⁶⁾ Aarsagen mente man kunde være, at en „Angermus“ løb over Bagkroppen.⁷⁾

En gammel Behandling var at gøre Snit midt i Krydset, arbejde Huden løs med Fingrene og „inddryppe i Huden en Skefuld Peter Olie, Teglsteens Olie, Regn Orm Olie, Terpentin Olie, Enebær Olie, Geede Ister. Man kan ogsaa grave Kærnen ud af en Nød, slippe en Edderkop derind og stoppe Nøden ind i Hullet paa Krydset“.⁸⁾ Man har endvidere smurt med forskelligt, saasom „Spikolie, Kamferbrændevin, Humle i gammelt Øl og tilsat Svineister“. Man har paalagt „Plaster af Grangummi, Saffrans Plaster, Diachylons Plaster, Euphobium og Drageblod, spanske Fluor og dobbelt destileret Skedevand“. Man har ogsaa brugt at lægge et varmt Faareskind over Krydset.

Fra gammel Tid og lige til Nutiden er denne Lidelse behandlet med Aareladning, der næsten blev betragtet som en Universalkur, særligt anbefalet er saaledes Aareladning paa „Tveraarerne“. ⁹⁾

For en Hest, der ikke kunde rejse sig, raadede Maren Haaning til at nedgrave et levende Faar paa Marken.¹⁰⁾

1) Smidt, 84. — 2) Sind 305. — 3) Haandskr. i priv. S.: Jac. Christoffersen. — 4) D. kgl. V. & L., 200, 90. — 5) Dieterichs 51. — 6) Faber, 87. — 7) Jens Kamp, 178. — 8) Heste-Kiender, den kloge, 64 ff. — 9) Larsen: Jens Hovsmed, 16. — 10) Louice Rasmussen: De gamle Koner, 26.

Seneknuder — Senesprængt — Tendinitis.

(sv: Senorna förstöttes och krumpna — n: Senestrækning, Seneslag).

Ved Slag af forskellig Art paa Senen eller ved Overanstrengelse af denne sker der ofte en Overrivning af de enkelte Senetraade med Blødning og Betændelse i disse. Ved Lægningen krympes Senen, og Betændelsen efterlader Fortykkelser paa denne. Drejer det sig om den store Bøjesene, vil en saadan Lidelse ofte have en stærk Overkodning til Følge.

Fra gammel Tid har man kendt denne Lidelse: „Vorder en hest rørt paa sener“,¹⁾ ellers har Navnet været *Senespræng*,²⁾ *Seneslag*³⁾ eller *Seneknuder*,⁴⁾ Rohlwes taler om⁵⁾ den bageste store Bøjningssenes Opsvulmen paa Forbenene eller den saakaldte *Seneklap*.

Faber²⁾ skriver meget rigtigt, at „Lidelsen fremkommer, naar en Sene ved stærkt Arbejde eller Løben forrækkes og trækker sig sammen“.

En gammel Kur lyder:

„mand skal tage hwede kliid oc gammel yster och siwdw thet i ædike tiil thet vordher hart som grød och bint thet vit“.¹⁾

En magisk Kur fra nyere Tid angiver: „Naar en Hoppe blev forsprængt, saa trak a den ud paa en Grønning og skar en Tørv rundt om Hoven paa det syge Ben, saa at Tørven blev lige saa stor som Hoven, og saa tog a Foden væk og vendte Søjen om, og naar den saa groede til igjen, saa kom Hesten sig. Men det skulde være en Torsdag Aften, siden Solen var nede“.⁶⁾

Brænding for denne Lidelse var ogsaa kendt i ældre Tid; saaledes skriver Rohlwes:⁵⁾ „det kan blive nødvendigt at brænde selve Senen med Strøgild“.

1) A. M., 188, 4. — 2) Faber, 112. — 3) Dahl: „Nyeste“, 70. — 4) With, 188. — 5) Rohlwes, 35. — 6) E. T. Kr.: Danske Sagn, ny R., IV, 461.

Overben — Periostitis — Exostosis.

(sv: Öfverben).

Overben er Bennydannelse paa Hestens Pibe, opstaaet enten grundet paa Slag eller ved anden Beskadigelse af Benhinden. De findes hyppigst indvendig paa Forbenet, men berører de ikke Sener eller større Nerver, er de kun Skønhedsfejl.

Allerede Vegetius omtaler dem, han kalder dem *Marmor* og raader at afhugge dem med et Stemmejern. Jodanus Ruffus kalder dem *Supraossa*. Abildgaard¹⁾ siger: „Overben kalder man de Benknuder, der sætter sig paa Skinnebenene for og bag“. Just²⁾ kalder dem *Overben*, *Skiæver* eller *Benspat*, ligesom Dahl,³⁾ medens Dieterichs⁴⁾ kalder dem *Overben* eller *Senespræng*. De gamle Kursmede kaldte dem *Skiffwerbeen*,⁵⁾ *Been Voxelse*,⁵⁾ eller *Offuer Knoch*.⁶⁾ „Findes det bag paa Piben under Senen, kaldes det *skjult Overben*“.⁷⁾ „Sidder det kun paa den ene Side af Piben, kaldes det *enkelt*, findes det paa begge

Sider og i samme Højde, kaldes det *gjennemstaaende*“. 8) Fogh⁹⁾ kalder dem *Knæskaller*.

Aarsagen har fra gammel Tid været søgt i det Forhold, at Hesten selv med sine Ben kom til at slaa sig paa Fiben, eller at den fik Benet over Grimetøjen.

Behandlingen var ofte magisk: „Faar skewerben som lidel er skall mand tage en salt silde melke oc heste mygh oc gnye hannwm ther meth hwer dag tiil hand faanger bodh“.¹⁰⁾

„Smør med det Vand, som staar paa en Liig-steen, naar det regner, eller tag Senneps-Meel og fastende Spyt, gjør deraf en liden Dey, smør Overbeenet vel, bind Deyen derpaa. Naar det klopper, skal du raabe: „Vig herfra“, og tryk det derefter ud, smør ham med reent Heitz. See til, at Hesten ikke kand komme dertil med Munden“.¹¹⁾

„Gjør en ulden Posse, træ fingre Bred og En finger Lang, fyld den med Døde Been, bind den saa til, lad det vel igiennem træktes udi Bom Olie og Bind det saa varmt derpaa, det forsvinder visseligen“.¹²⁾ Eller man har brugt at binde Svineskarn, Hvedemel og fastende Spyt derpaa i 3 à 4 Dage, „da skiller Overbenet sig fra Skinnebenet“.¹²⁾ Abildgaard¹⁾ siger, man kan fordrive Overbeenet ved at gnide det med et Stykke glat Træ eller Stok, andre ridsede med et skarpt Søm eller skar en Ring om Overbenet og et Kors midti, hvorefter det blev smurt med forskellige Ingredienser som f. Eks. en Salve af Honning, Terpentintin, Harefedt og Fernis, eller af „Vildmeriansolie og Victriololie eller Honning, Majblade, Majorme, Mercurium Sublimatum, Qvægsølv, hvid Sæbe og ulæsket Kalk“. Man har paalagt Plaster af „Euphorbiumpulver, Spanskflue, Burgunderharpix, Mastixgummi, Colophonium, Safranplaster og alm. Terpentintin“.

I Lighed med Vegetius har man ogsaa tilraadet at „skiare Huden op, Rømme Kiødet bort omkring Over Benet, sætte et Hugjeren imellem det rette ben og over benet, slaa saa paa Jernet, saa Springer over Beenet deraf, tag saa Rediche og Svine Ister og bind paa“.¹²⁾

1) Abildgaard: H. og Q., 97. — 2) Just: Haandb., 16, og Anviisning, 106. — 3) Dahl: „Nyeste“, 71. — 4) Dieterichs, 43. — 5) D. kgl. V. & L., 230, 144 og 162. — 6) Thott, 718, 459. — 7) With, 207. — 8) Stockfleth: Kort Fremstilling, 34. — 9) Fogh, 8. — 10) A. M., 188, 4. — 11) D. F. S. 1909/3, P. 374 og 410. — 12) D. kgl. V. & L., 230 31, 144 og 162.

Galle.

(sv: Flusgall, Blåsa på fotknylen, Sengalla — n: Gallerpløser).

Ved Galle forstaar man Betændelse i Lemmernes Seneskeder og Ledkapsler, hvorved disse udspiles af en klar gullig Vædske, tit uden man bemærker nogen Ømhed i disse. Aarsagen er enten Overlast paa en eller anden Maade eller Rheumatisme. Af Ledgaller bemærkes særlig Knægalle og Haseledsgalle: Udspiling henholdsvis af Baglemmets Knæ og Haseled, sidstnævnte Galle er ofte benævnet Vandspat (se senere).

Senegalle blev i ældre Tid kaldet *Flusgalle*, og herom siger Abild-

gaard:¹⁾ at „saadant kalder Hovsmedene de bløde Knuder af Størrelse som Hasselnød, der sætter sig paa Hestenes Ben nede ved Koderne eller Leddet ved Hoven. Den værste Slags er de, som sætter sig bag paa Kodeleddet mellem Senen og Benet, dette har man kaldet *Senegalle*“. — „*Flodgalle* eller *Flusgalle* kan enten være enkelt eller dobbelt, og paa Knæet kades de *Senegalle*“.²⁾ „*Vindgalle* kaldes nogle smaa Bylder, der sætter sig ved Kodeleddet om Hovskægget paa alle 4 Ben“.³⁾ — „*Flusgalle* er en Blære fuld af gulagtig Fugtighed, som sidder dels paa den udvendige, dels paa den indvendige Side af det øverste af Hovleddet eller Knæet og bliver krystet udaf Nerverne eller Musklerne ved deres Forstrækning“.⁴⁾ „Den værste Form er den, der sætter sig bag paa Kodeleddet mellem Senen og Benet, og som kaldes *Gaffelgalle*“.⁵⁾ Derimod siger Dieterichs,⁶⁾ at *Gaffelgalle* er det samme som gennemstukken *Galle*, den, der forekommer i Haseleddet. *Stockfleth*⁷⁾ skelner mellem a) *Piphasgalle*, d. e. *Galle* i Akillesens Skede, b) *gennemgaende Galle*, i Rummet mellem Akillesenen og Underlaaret, c) *Gaffelgalle* i Kodeleddets øverste bageste Del, der omfatter *Gaffelbaandet*, og d) *Knægalle* i *Bagknæleddet*.

„*Galler* er bløde usmærtelige Hævelser, som fremkommer i Nærheden af Sener og Forledningsbaand og hidrører fra en Slaphed i disse Dele“.⁸⁾ *Stockfleth* mener, de kommer af Overanstrengelse.⁷⁾

Haseledsgallen, der ofte er benævnet *Vandspat*, er en forøget Ansamling af Leddevand i Haseledskapslen.⁷⁾ Den er kaldet „den store *Galle* paa *Bagbenet*“ eller „den store *Flos*“,⁸⁾ den er ogsaa meget urigtigt kaldet *Blodspat*,¹⁰⁾ og paa Svensk *Gallerskank*.

„*Vandspat* er en blød Hævelse foran og lidet indvendig paa det Sted af *Skank Leddet*, som kaldes *Spatkammeret*, nogle kalder det ogsaa *blød Spat*, eller at *Hesten er fyldt i Panden*“.¹¹⁾

Behandling var som Regel enten Indgnidning med forskellige Olier og Salver, Omslag af fordelende Sager eller Brænding og Operation paa *Gallen*. Et Par gamle Behandlingsmaader lyder:

„For gallæ saa stich ther i medh eth heth iarn oc bindh ther straxth brødh vppa i III dagh, tage saa hwidh heste haar oc gamelth ysther oc smør hesten medh“.¹²⁾

„For galle skal mand tage bygh och siwdw ther och legge thet paa i blaa klæde och legge thet vit thet hedeste hand kand taallæ, saa fordriffwes thet ther aff“.¹³⁾

Af Smørelser maa nævnes „*Spik Olie*, *Rosmarin Olie*, *Enebær Olie*, *Fiæder Olie*, *Terpentin Olie*, *Laurbær Olie*, *Trianten Salve*, *Kattefedt*, *Maymaaneds Smør*, *Skorpion Olie*“. I disse Olier er blandet Ting som „*Arsenik*, spanske *Fluer*, *Euphorbium*, *Aurigpigment*, *Galmey Vinland*, *Paradis Korn*, *Epiforme*, *Kvægsølv*, *grøn Meylænder*, *Svovl*, *Spanskgrønt* og *ulasket Kalk*“.

Man har brugt Omslag af nybagt Brød, Sennepsmeel eller Bygmel, Æddike og Menneskeurin.

En Operation paa *Gallen* er udført paa den Maade, at man med en *Lancet* eller *Aareladejern* har skaaret *Hul* og fyldt *Hullet* med *Salt* i 24 *Timer*, hvorefter det er udvasket med *Urin*, og *Hullet* opfyldt med *Linned dyppet* i *Terpentinolie* og et *Pulver* af „*Alun*, *hvid Victriol*, *blaa Victriol* og *armenisk Bolus*“, hvorefter det er forbundet med „*Ba-*

silikonsalve^{.14)} I svære Tilfælde er anvendt Stikbrænding,⁵⁾ eller stukket en Haarsime gennem Gallen.⁹⁾ Man har ogsaa udtaget Gallen med en Tang og paa Skaden lagt „Oxetungrod og brændt Hundemøg“,¹⁵⁾ eller „man har pisset paa Hestens Møg, dypet en Svamp deri og toet Gallen i 14 Dage“.¹⁵⁾

Bøhmen angiver en Behandling: „For den store Flos paa Bagbenet maa man tage et Gaase Æg, stege det, skille det midt ad og lægge samme paa begge Sider af Gallen, saa varmt som muligt, binde det ganske fast og lade det sidde i 3 Dage, eller man kan med et Ladejern rive Hul paa den udvendige Side, brænde Hullet i Gallen og putte Begværk af gamle Skibsreeb dypet i Honning deri“.¹⁶⁾

1) Abildgaard: H. & Q., 95. — 2) Sind, 314. — 3) Just: Haandb., 19, og Anviisning, 108. — 4) Heste-Kiender, den kloge, 73. — 5) Faber, 59. — 6) Dieterichs, 70. — 7) Stockfleth: Kort Fremstilling, 31 ff. — 8) Dahl: „Nyeste“, 74. — 9) Esbach, 52 ff. — 10) Dieterichs, 72. — 11) Faber, 134. — 12) A. M., 819, Bl. 14 h. — 13) A. M., 188, 5. — 14) Heste-Kiender, den kloge, 73. — 15) D. kgl. V. & L., 230, 51 og 100 ff. — 16) Bøhmen, 67.

Ledevand.

Det folkelige Udtryk Ledevand betegner i vor Tid Ledgalle (se Galle), medens det i ældre Tid betød Ledsaar, hvorfra Ledvandet flød. En Lidelse af meget alvorlig Karakter, idet der ofte, ved Infektion, foraarsages langvarige, smærtefulde, ja dødeligt forløbende Processer. Det drejer sig da om at forhindre denne Infektion, om der er kommet Saar i et Led.

Ved Behandlingen forsøgte man alskens Omslag og Plastre, eller „Det er leede Vand, om der af en Skade kommer guult Vand“, siger Esbach.¹⁾

man gav Patienter magiske Ting ind, der mentes at standse det indvendig fra:

„Naar en hestes leed og leedemod begynder med leede Vand, og ey kand stilles. Saa gak stiltiendes hen paa en Kierkegaard, hvor Dødnigebeen ligger, tag et Menneske Hoved Skalle og gak med hjem, pulveriser eller stød samme gandske smaa og gif Hesten iblandt Føret at æde. Det bliver strax stillet med Forundring, og Hesten bliver goed“.²⁾

I Plastre er mest anvendt Hundeben, Hestetænder eller Svinemøg brændt til Pulver sammen med Æggehvite, Honning, gammelt Fedt, „Koeskarn og Galteflesk“.

Af Plantemidler i Omslag og Plastre er anvendt: „den gule Bark af Hyld, Husløg, Mos af Slaentorn, Ulvefis, Holzur og Bønner“, og af de uorganiske Stoffer: „Rødelsten, ulæsket Kalk, Drageblod, Blyhvidt, Blodsten, præparerede Koraller, Krabbesten, Krudt, Alun og Galizensten“.

1) Esbach, 39. — 2) D. F. S., 1909/3, P., 457.

Spat — Osteoarthritis Chronica Tarsi — Anchylos.

(sv: Spatt, Knippe — n: Beinspat, Kneppe, Snerpe).

Spat er en chronisk tør Betændelse i Hasens Glided med Benny-dannelse. Lidelsen er ledsaget af Halthed, der i Begyndelsen, naar Hesten bruges, er stærkest, men senere aftager.

Det ældste danske Navn for denne Lidelse er *Hialt*.¹⁾ En senere Betegnelse er Ordet *Skank*,²⁾ og med Kursmedebøgerne indførtes det tyske Navn *Spat*. Man har givet Spatten mange forskellige Navne som *Tørspat*, *Topspat*, *Blodspat* eller *Aarebrok* (en Udvidelse af Skinnebensaaren).³⁾ *Abildgaard skelner*⁴⁾ mellem tør Spat (eller Benspat), en Benknude, der sætter sig paa den indvendige Side af Haseleddet, *Blodspat*, der bestaar deri, at Aaren, der løber over Leddet, er bleven slappet og givet efter for Blodet, hvad der foraarsager Hesten Smerte, og endelig *Vandspat* (se Galle). *Stockfleth* siger, „at Benspatten kan være synlig eller skjult, og medfører den Halthed, kalder man det, at Hesten er skank“.⁵⁾ *Blodspat* er ogsaa betegnet som, „naar Skankaaren er for lang“.⁶⁾ (Om denne samt *Harespat*, „*Hahnespat*“, *Kospat* se senere).

Lidelsen Spat mentes vel saa almindeligt kendt, at en Beskrivelse var unødvendig. Just siger,⁷⁾ at „Spat er af samme Art som Overben, men det sætter sig paa Bagbenet ikke langt fra Knæleddet“.

Om Aarsagen har man anført, at Spatten kom af, at man lod en Hest gøre strengt Arbejde, før den endnu havde faaet den behørig Alder og tilstrækkelige Kræfter, saa længe „dens Muskler endnu er for spæde i Brusken og ikke har faaet den rette Fasthed. Denne Fejl kan forplantes og foraarsage en slet Hesterace“.⁸⁾ „Den kommer tildeels af fugtige Vædsker, som hindres i sit Løb, henfalder, fæster og binder sig til Brusken, andre ved stærk Arbejde overmasses, forrykker og forspænder sig, ja og er tildeels en Arveskade. En Deel hinker og er lam, naar de trækkes af Stalden, men naar de er opvaaret, overgive de alt meer og meer at lamme“.⁹⁾ *Stockfleth* skriver:¹⁰⁾ „Den paa Indsiden af Hasen forløbende Hudvene kaldes „Aaren“. Man har med Urette ment, at Aarens Leje eller Aarens Gang havde Betydning for Spattens større eller mindre Farlighed, at Spatten ligger for nær „Aaren“. Man opfandt da en egen Operation: Aarekortning. — „Almuen er hildet i den Vildfarelse, at de tror, at man, af det stærke Slid paa den ene Side af Skæretænderne eller Dannelse af Krog paa Hjørnetænderne, kan slutte, om Hesten har haft Spat eller ikke. De med Spatten forbundne Smærter skulde have forvoldt, at Hesten sled Tænderne saa meget stærkere paa den til det spattede Ben svarende Side. Almuen mener ogsaa, at naar en Hest er bleven spattet paa begge Been, hører Haltheden op. men det betyder blot, at Hesten bliver lige stiv paa begge Been. — Spattede Heste, der ikke halte, kan bruges til Arbejde, men ikke til Avl, da Yngelen rimeligvis ogsaa bliver spattet“.¹¹⁾

En Sygdom, med et saa ejendommeligt Forløb som Spat, maatte selvfølgelig blive Genstand for flere mærkelige Behandlinger.

„At tage Spat af en Hest: Saa tager du med din høyre Haand om Spattet og læser følgende Ord:

„Jesus ned af Bjerget red, hans Asenfole Fod af Lede skred“.

Saa snart som Haanden er derfra, er dette kurert.

Og saa tager du guul Skjægsæbe og koger det i Brændevin under lukt Laag og vasker Spattet dermed. Men det skal være hedt hver Gang, du bruger det“.¹²⁾

Den foran omtalte Operation for Spat „Aarekortning“ beskrives saaledes: „At aaderkorte eller Hialt Skiere, saa kastes Hæsten til jord og skal ligge stille. Huden op Splittes paa Jalt Stedet. Aaren ombindes 2 Steder mæd dobbelt Silke Traad, og saa skiæres Aaren et lidet Stykke saa lang, skindet lidet sammen syes og læges med Pulver af Celledonez og Smør sammen Kogt“.¹³⁾ Man har raadet til at foretage en saadan Operation paa alle unge Heste, hvor Aaren laa for nær Spattet, „da denne Omgangsmæde vil skaffe Føllet skiønne, tørre og mavre Been og befrier det for altid for Beenspat, Muk o. s. v.“¹⁴⁾ — „Naar Skank Aaren er for lang, kan Hesten ikke vel faa Benet med sig, men slæber det over Dør Træet, man skal da skiære et langagtigt Hul paa Huden over Skank Aaren og trække den ud med en liden Jern Krog, man trykker saa Blodet nedenfra opefter, og skiærer en Fingerbred bort af Aaren og hæfter Enderne sammen med en stærk dobbelt Traad, og lader det gaa ind igien, smører med Bomolie, toer Saaret med Vin og lægger et Pulver af Tormentille, Osterlucie, Gjeddebøen og Harpix i Skaden“.⁶⁾ Imod denne Operation taler Rohlwes:¹⁵⁾ „Nogle ældre Læger afsætte ved Spat eller Galle i Springet, Aaren paa den indvendige Side af dette Led foroven, hvorved de ville standse Blodets Tilløb til dette Led, men de bedrage sig meget. Naar de afsætte Blodaaren, tilstopper de Vejen, hvorigennem Blodet igen ledes bort fra dette Led“.

Meget brugt var det ogsaa at skære Huden korsvis igennem over Spattet: „Om en Hest er spattet skiær Huden korsviis og bind See mynter derpaa, derefter Spansgrøn“.¹⁶⁾ Man kunde ogsaa „brænde den krydsviis paa Spatknuden, samt binde en Salve derpaa af spanske Fluor, Victril, Svinefedt og spansk Hummel Olie“¹⁷⁾ eller Fiilspaner, Kaaber Vand og Vinædike“. Man kan „drage Haarene af Spattet, brænde Huden til den rynker og komme stødte Aærn og Vejbred deri, da forsvinder Spat eller Skulter udi en Nat“.¹⁸⁾ eller „lægge vaade Klude paa Spattet eller Skanken og holde et heed Jern ved Klædet“, til Haarene og efter gentagne Forsøg Spatten gaar af.¹⁹⁾ Andre har anbefalet at „banke med en liden Hammer, indtil den bliver ganske blød, samt gvide det syge Sted 3 Dage i Rad, i Næet. Morgen og Aften med Døeben i stærk Brændevin eller med Faaretælle, Ister, venedisk Terpentin, Gummi, Beeg, Salt, Laurbærolie, Honning og venetiansk Sæbe“.²⁰⁾

At smøre med forskellige Olier er meget anbefalet, saaledes „Spik Olie, Hvid Lillie Olie, Olie Origani, Bomolie, Enebær Olie, Populium, Teglstensolie, Dianasalve, Laurbærsalve, Petroleum, Kamfedt, Bjørnefedt, Hundefedt, Brokfedt eller Gaasefedt“. I disse kan være blandet Arsenik, Mercurium, Euphorbium, spanske Fluor o. s. v.

Ogsaa forskellige Tinkturen mentes brugbare, saaledes Myhrra

Tinktur, Euporbie Tinktur, eller den yderste Bark af „Hasseltræ, som staar og gror“, med Alun, Æggehvite og Brændevin.

Aareladning er anbefalet, f. Eks.: „Faar hialt skal mand sla hialt ader indhen paa laarit och tage thet blod oc bade hannwm paa lendhen meth saa (et Ord mangler i Hsk) oc tredie dag tagit aff oc two meth varm vand. Item vil thet iche hielpe, saa tag gammel yster oc smør hoffthen meth oc tage saa en hed yldsked oc verm thet meth, saa at then iche brender haaren, saa faangher hand bod“. ²¹⁾

„Naar en Plag haver hialt, da lad ham aabne først Skankaaren, siden Fidstelaaren, og siden smør ham med spica olie ... gange“. ²²⁾

1) A. M., 188, 7. Ny kgl. S., 67 g, 279. D. F. S., 1909/3, B., 39. — 2) Stockfleth: Kort Fremstilling, 35. — 3) Sind, 311. — 4) Abildgaard: H. og Qv., 97 ff. — 5) Stockfleth: Kort Fremstilling, 35. — 6) Esbach, 34. — 7) Just: Haandb., 18. — 8) Heste-Kiender, den kloge, 70. — 9) Smidt, 68. — 10) Stockfleth: Kort Fremstilling, 37. — 11) Dieterichs, 74. — 12) D. F. S., 1909/3, b. N., 4, 135. — 13) D. F. S., 1909/3, B., 39. — 14) Heste Kiender, den kloge, 68. — 15) Rohlwes, 216. — 16) D. kgl. V. & L., 230, 155. Heste-Lægeb. 1703, 31. — 17) Smidt, 69. — 18) D. kgl. V. & L., 230, 147. — 19) D. kgl. V. & L., 230, 38. — 20) Heste-Kiender, den kloge, 70 ff. — 21) A. M., 188, 7. — 22) Ny kgl. S., 67 g, 279.

Blodspat.

(sv: Blodspatt, når nagan ader i hästen förstockad är).

Som vi, under Omtalen af den almindelige Spat, har set, ansaa man i ældre Tid denne Lidelse ofte at være opstaaet paa Grund af „Skankaaren“s for nære Leje ved Spatstedet. I Tidens Løb kunde denne Antagelse ikke opretholdes, og man skelnede da mellem den almindelige Spat: Benspatten, og den Form, der kun viste sig ved „Aaren“s større Tilsynkomst: *Blodspatten*.¹⁾ Denne er ogsaa kaldet *blød Spat*²⁾ eller den *feede Spat*.³⁾

En Beskrivelse lyder: „At en Hest har Blodspat, kendes derpaa, at den inden paa Benet og i Leddet er tyk, og naar man føler derpaa, saa er det ganske blødt. Blodspat bestaar i Blodets udspænding i Spanaaren paa samme Sted, som Spattet ellers sidder, og Musklernes og Nervernes Løsning og adskillelse fra Benene“. ¹⁾ — „Den bestaar i en Hævelse, der sætter sig indvendig paa Leddet af det bageste Knæ og kommer af, at Aaren, der løber ned over Benet ved Hasen, har erholdt en Slappelse og givet efter for Blodet, der spænder den saa meget ud, at den har faaet en unaturlig Størrelse. Nogle Dyr lægger kalder den Vandspat, men rigtigere burde den kaldes blød Spat“. ²⁾

Nogle Kursmede brugte ogsaa Aarekortning (se under Spat) for Blodspat, men mest almindeligt var det at slaa Aaren over og brænde den.²⁾ Eller „man gjør et Snit over den store Blodaare, hvor den ligger midt over Pannen, sætter Drev ind i Hullet dyppet i Peter Olie, Salpeter Spiritus, Teglstens Olie og bedækker med et Plaster af lang Peber, Spanskgrønt, ulasket Kalk, Æggehvite og Vinsteen i Svinefedt“. ³⁾

Indgnidninger er anvendt, f. Eks. med destilleret Brændevin, Terpentint, Spiritus eller med „den Olie, der bliver, naar man lægger de

sorte Sniller, der kryber i Græsset om Sommeren i Soel Rendingen, i Salt i 3 à 4 Uger“. Eller en anden Olie „Maj Orme, som kryber op af Jorden, lægges i Bomolie i 8 à 14 Dage. Denne Olie er saa kraftig, at den fortærer den feede Spat Flos Galle o. s. v.“³⁾

Man har ogsaa aabnet begge „Straal Aarer“, bundet en Strikke over Knæet og brændt Spattet.

1) Heste-Kiender, den kloge, 72. — 2) Faber, 43. — 3) Smidt, 69.

Harespat.

Ved Harespat forstaar man en Hævelse paa Hasens Bagflade, enten ved en Fortykkelse af Hud eller Sener eller opstaaet ved Betændelse i Haseleddets Knogler nedentil og bagtil paa Hasen.

Dieterichs siger,¹⁾ det er en Hævelse, der sætter sig bag ved Haseleddet omtrent en Haandsbred fra Spidsen og over Hasesenen. Faber mener,²⁾ „det er en Skavank, der forplanter sig til Afkommet“, og With skelner³⁾ mellem *blød Harespat* (en Betændelse i de bløde Dele bag paa Hasen) og *haard Harespat* (Bennydannelse).

Sidder Benknuderne paa Hasens udvendige Side, kalder man Lidelsen *Kospat* eller *Liste*,⁴⁾ *Oxespat* eller *kohasige Spat*.⁵⁾

Behandling er sket med Smørelser, f. Eks. med „en Salve af Euphorbiumpulver, Mercurium sublimat, spanske Fluor, Victriololie, Stenolie, Dostenolie“. Og „efter 4 Dages Forløb er den færdig, hvorefter smøres med Spanskgrøn og usaltet Smør, at den kan falde af“.⁵⁾

Naar der hos Smidt⁶⁾ omtales en Lidelse *Hahnespat*, da er det Harespat og ikke den ejendommelige Lidelse Hanetrit, en pludselig krampagtig Sammentrækning af Baglemmet under Bevægelse.

1) Dieterichs, 72. — 2) Faber, 72. — 3) With, 206. — 4) Stockfleth: Kort Fremstilling, 35 og 39. — 5) Heste-Kiender, den kloge, 72. — 6) Smidt, 73.

Staldkrampe.

Staldkrampe er en hos Hesten forekommende, momentvis, krampagtig Sammentrækning af visse af Baglemmets Muskler. Lidelsen kan til visse Tider være mere udtalt end til andre.

Saadan en Hest har man givet Omslag af „varm Harpelud, som Garn har været kogt i“, eller „toet Benet med Ædike og tyndt Øl og siden viklet det ind med raadent Hø eller Halm og gamle uldne Klude“.¹⁾ Eller man har dyppet en varm ulden Klud i Bomolie og bundet derom.²⁾

1) D. F. S., 1929/64, VII, D. 6. — 2) D. kgl. V. & L. 230, 156. Heste-Lægeb., 1703, 31.

Knæsvamp.

Knæsvamp er en Udspiling med Vædske af den Slimsæk, der ligger paa Hestens Forknæ. (En ganske lignende Lidelse træffes betydeligt hyppigere hos Kvæget). Aarsagen er, at Hesten med sit Forknæ ligger paa opstaaende Sten og lignende.¹⁾

Nogle Behandlinger lyder: „Een Hest som Knæene sueller paa, tag wlesket Kalk, huid Senepe, noget linolie, som dette kand Riviss vdj, kog dette, indtill det bliffuer som en grød, smør dett paa blaadt lerit och leg dette 3 gange over“.²⁾ „Toe Benet med kold Ædike og gnid Benet med Lang Halm“.³⁾ Man kan ogsaa fordele det med en Salve af „Spanskfluer, Euphorbium Gummi, Oppermert, Terpentint og Svineister“.⁴⁾

1) Faber, 80. — 2) Gl. kgl. S., 233, Bl. 167 v. — 3) Thott, 733, No. 19. — 4) Rohlwes, 34.

Piphas — Pærehas.

Piphas er en Ansamling af Vædske i den Slimsæk, der ligger under Huden paa Hasespidsen.

Naar en Hest har tyck Has paa Baghaserne,¹⁾ Spek Has,²⁾ Pære eller Piphas,³⁾ Hævelse paa Bagskanken.⁴⁾

Behandlingen gik som Regel ud paa at smøre det bort, f. Eks. med Terpentinolie eller „Spikerolie“.²⁾ „Toe Hævelsen med Kaaber-Vand eller Keyser-Poppeler, Beyfusz, Paaske-Lucie, Odermennig og Nachtschatten kogt i Vin eller godt Øl“.⁴⁾ Eller „brænde den med et Stykke Jern eller Kaaber, een halv Finger tyk, paa langs og paa tværs tre gange, at Huden kand briste, hvorefter smøres med Mancke-Fidt, Hundefit, Katte-Ost og Popolium“.¹⁾

1) Esbach, 78. — 2) Thott, 733, No. 14. — 3) Faber, 102. — 4) Böhmen, 68. Esbach, 78.

Benbrud — Fractura Ossis.

(sv: Benbråt, Beenbråk).

Brud af Hestens Ben forekommer efter Slag af anden Hest, ved Fængsling ved Kastration, ved at Hesten snubler og falder o. lign. Da Behandlingen er vanskelig, vil man i mange Tilfælde lade Patienten, særligt ældre Dyr, nedslaa.

En gammel Tro var det, at naar en Hest træder i et Hul, som man har gjort ved at dreje sig om paa sin Støvlehæl, brækker den Benet.¹⁾

Mærkeligt lyder Behandlingen af denne helt aabenbare Lidelse: „Naar en Hest har stødt en Fod over: at man strax kan hjælpe ham. Tal disse Ord:

Avander pevander subzevander
tre Gange efter hinanden. Det hjælper paa Timen“.²⁾

„Been Brod at Læge og Trile. Det Triles med en Bliplade og Spiger Ohlie og Dæger ohlie varmt at vedholde“.³⁾

Sind siger:⁴⁾ „Smedene antager Benbrud ei kan læges, men laver man en særlig Maskine, kan det gøres“. Det, Sind her anbefaler, er en Hængebox.

Man har brugt Omslag af „Ibisk Rod, Bibinelle, Beenbruch, Mastix og ulæsket Kalk kogt i Vin og tilsat 6 Æg“, samtidigt med, at man bruger en Jernskinne eller en Træspile og indgiver Dyret „Ibisk Rod, Bibinelle og Beenbruch“,⁵⁾ eller man har brugt et Omslag af „indkogt Kjødslage, hvortil er sat Spigerolie“. ⁶⁾

1) E. T. Kr.: Tillægsbind I, 115. — 2) D. F. S., 1909/3, P., 449. — 3) D. F. S., 1909/3 B., 35. — 4) Sind, 326. — 5) Bøhmen, 91. Esbach, 105. — 6) Smidt, 119.

Forvridning — Forstuvning — Forrækkelse.

(sv: Ledwridning och Försträckning — n: Forstrækkelse).

Forvridning (Forstuvning) er en Overstramning af Ledkapslerne og deres Baand, som oftest fremkaldt ved, at Hesten træder fejl paa Benet. Sker dette i endnu højere Grad, saaledes at Baandene sønderrives, og Ledfladerne forskydes i Forhold til hinanden, kalder man det Forrækkelse, der i Forhold til Forvridning er en meget alvorlig og ofte ulægelig Lidelse. Dog for vore Forfædre var det en uløselig Opgave at skelne mellem Forvridning og Forrækkelse. Meget mærkeligt er det, at disse Lidelser, hvis Aarsag maatte synes aabenbare, fra ældgammel Tid er behandlet antidæmonisk, saaledes som det er bekendt fra den anden Merseburgformel, hvor forskellige Gudeskikkelser, kendte og ukendte, paakaldes til Helbredelse af en Hest med et forvredet Ben. Men endnu mærkeligere er det, at denne gamle hedenske Formel, iklædt kristent Klædebon, træffes i flere Lande. I Danmark har den saaledes været overordentlig meget brugt baade overfor Mennesker og Dyr (se nedenfor).

Det ældste danske Navn var sikkert *Wreyd*,¹⁾ men drejede det sig om Kodeleddet, kaldte man det *Tred*,¹⁾ at *Hesten havde fortrædt et Ben*,²⁾ eller *Overkodning*,³⁾ *fortraadt sig*,⁴⁾ *Forstrakt Ledemoderne* eller *forrygt sig*⁵⁾. Var det kun i ringe Grad, sagde man, at Hesten havde faaet *et Gnell*.

Man har vel ment, at selve Navnet gav Beskrivelse og Aarsagsforhold, idet saadanne ikke er angivet i ældre Tid:

Angaaende Behandlingen, da er Formlerne de mest interessante:

„Om hesthen hawer vreydh sitth ben scall man tage bode sin tømle fenghr och leghe boedh tiill samen vppa thet som vreydh er sighe saa trøsswer i naffn gudz faderss søns och then helligh andh:

† ingnarum † ignitum † ingo desertant

och lesse ther tiill the hellige V vnher V pater noster oc V aue“. ¹⁾

„For thet samæ oc for tred: saa giør eth koorss ower thet tredh meth thin foedh oc sey saa:

the hellige V vnher the helne tise vndher in nomine patris et filii et spiritus sancti“. ¹⁾

„For tred scall tw fall vpp thinæ knæ och lege thine tømelfengher over koors paa thet tredh oc syge saa:

thet tredh vor herre ihesus cristus vppa thet helly korss tren thet tredhe bødhe thette tredhe in nomine patris et filii et spiritus sancti“.¹⁾

„Naar en Hest er lam og har sin Fod eller Been fortrinnet, da spænder man Hænderne og drager dem mod Solen om Fodledet, idet man siger:

Christus ned af Bierget reed og hans Hest sin Fod forvred. Han tog om med sine guddommelige Fingre 10 og sagde:

Kjød mod Kjød og Brusk mod Brusk i Christi Navn Amen, herefter vaskes Beenet med varm Ædike med dychtig Salt i, og schlaas et Forbind om Beenet vaadgjort i Ædike og Salt og bindes et tørt Forbind oven over, Hest vil blive helbredet“.⁶⁾

„Naar et Ben paa en Hest var forstoppet:

Da Jesus op ad Bjerget red,
da han sin Asens Fod forvred,
han sagde Kjød i Kjød
og Sen i Sen og Aar i Aar“.⁷⁾

„Raad til at signe, hvad som er vredet paa Mennesker eller Kreaturer:

Jesus Navn XXX Jesus red ad Vejen der vred han hans Følfod der han red ned af og signed Kjød i Kjød og Led i Led i 3 Mænds Navn G. F. G. S. G. h. A. Amen.

Læs disse Ord 3 Gange og Fadervor bagefter † † †“.⁸⁾

Kjeld Bjerg satte, naar en Hest havde forvredet Foden, denne ned i en Skæppe, hvori der med Kridt var slaget et Kors og lagt lidt Hø (for at det ikke skal skure for meget i Benet), og saa drejede han Skæppen tre Gange imod Solen og „søjnede for Vræj“. ⁹⁾ Andre spyttede under Foden for hver Drejning.¹⁰⁾

Men man har haft andre overtroiske Behandlingsmaader: „En Garnende af en gammel Strømpe bindes om Leddet og faar Lov til at sidde, indtil den selv falder af“. ¹¹⁾ — „Et viid Klæde bindes om Skaden, at den bliver fugtig, brend den saa til Pulver og strø udj Skaden“. ¹²⁾ — „Er Skaden ny, tager man en kulsort Høne og binder den paa de stramme Aarer, efter man har revet dend fra hinanden og det lige saa varmt paabunden, gjør Hesten frisk“. ¹³⁾

Man har brugt „at binde en Snor om Laaret, derefter riste Benet med et Ladejern paa tre Steder og smøre med Leer, Honning og reent Smør, hvorefter Snoren løsnes, at Blødet rinder deraf“. ¹⁴⁾ — „Er Foden gaaet af Led, slaas et Øsken paa et Reb og sættes om Taaen af Høven, derefter et Slag om Fodledet, og sæt en afbrudt Stok igennem Øskenen paa Rebet, saaledes at Enden af den afbrudte Stok fæstner imod Slaget om Fodledet, og bryder det med hastig til, saa at det smelder i Leddet, derefter indgnides med Sæbebrændevin“. ¹¹⁾

Det er rimeligvis til denne Kur, Dieterichs henviser, naar han siger:¹⁵⁾ „Nogle Hovsmedde befatter sig med at sætte Koden i Led, men dette Foretagende sker af Ukyndighed, og man bør derfor ikke lade dem gøre det“.

Indgnidning med forskellige Ting har naturligt været meget an-

vendt, saaledes med „Harefedt, Ornefedt, Oxegalle, Hundefedt, Vildsvinefedt, Menneskefedt, Dachsfedt, Bukkefedt, Rævefedt, Hiortetælle, Grævlingefedt, Kamfedt, gammelt Smør og Fedt, Spikolie, Laurbærolie, Terpentiniolie, Bomolie, Linolie, Popolium, Svinetran, Povel-saft og Regnormeolie“.

Man har brugt forskellige Omslag, saaledes af „Verbascum, Marubium, Jacca Stifmoder, Saffiansskav, Hvidløg, Sommerkorn, Bøgeaske, Galæbler kogt i Vand, Øl eller Ædike, eller kogt en Harebelle i Ædike og bundet om Benet“.

1) A. M., 819, Bl. 14 v og 15 v. — 2) D. kgl. V. & L., 230, B. — 3) With, 191 ff. 4) Esbach, 48. — 5) D. kgl. V. & L., 230, 35 og 111. — 6) D. F. S., 1909/3, b, Q., III. — 7) Ohrt: Trylleform. I. — 8) E. T. Kr. S., 243, No. 74. — 9) H. P. Hansen: Kloge Folk, 166. — 10) E. T. Kr.: Jydske Folkeminder, 9, 12. — 11) Heste-Kiender, den kloge, 67 ff. — 12) D. kgl. V. & L., 230 63. — 13) Esbach, 48. — 14) D. kgl. V. & L., 230, 67. — 15) Dieterichs, 55.

Stiv Hest.

Naar en Hest i længere Tid bliver udsat for Overanstrengelse, eller den maa bevæge sig paa meget haard Bund (Stenbro), bliver dens Sener ømme, betændte og krymper. Hesten faar da en ømmende, stikkende Gang, og man siger, Hesten er *stiv*. Behandlingen er ofte blot den at skaane Dyret og sætte det paa blød Bund (Græsgang).

Selv om man i ældre Tid vel nok havde Forstaaelsen af Aarsagen til Stivhed, mente man dog ved specielle Behandlinger, dels at kunne forhindre Stivhedens Indtræden, dels at kunne helbrede, — om den var indtraadt, — med Lægemidler paa forskellig Vis.

Stivhed er ogsaa kaldet *den kolde Flaad*¹⁾ eller *Reck*.²⁾

„At kiende paa en Hæst om han er rech eller ikke: Grib ham i Struben eller Tøjlen og tryk ham tilbage, lader han sig bevæge, saa er han rech, men vil han hverken gaee frem eller tilbage, saa bevar ham“.¹⁾

For at Hesten ikke skulde blive stiv, har man smurt den paa Brystet med en Salve af „Kamfedt, Grefflinge Fedt og Popolium“²⁾ eller Brændevin, Bomolie, Vineddike, Æggehvite, Entian Rod, Hvidløgssaft og Saffran.³⁾

Men var Dyret blevet stiv, kunde man tage „unge, endnu blinde Hundehvalpe, koge dem i Vand, at Fittet koges deraf“. Naar det blev koldt, smurtes Hestens Ben dermed.⁴⁾ Man har indgivet den „Menneskeskern, Dræk af et Svin, eller Hønsedræk i Dejg eller grøn Rug“.

Man har smurt den med „Harefedt, Hjortetælle, Vildkattfedt, Enebær Olie, Oliven Olie, Spicanarden Olie, Petroliums Olie, Balsam Olie, Terpentin, Brokfedt, Bjørnefedt, pulv. Regnorme, gammelt Fedt af et Galtessvin“. Eller „en Salve af Pappel Knopper, Elle Knopper og Hyldebark kogt i Rødvind, Rød Kat Ost med Rod, Sval Urt, Bregne, Tormentille, Huusløg, Agrimonie, Osterlucie kogt vel i Vin sammen med tre Hundehvalpe tre eller fem Dage gamle og stødis levende i Potten, naar det kaager sterchist. Denne Salve maa laves i Maymaanet“.²⁾

„Er en Hest stiv, maa den aarelades paa de tvende Bugaarer, men er den stiv paa alle tre Ben, maa den aarelades paa dem alle“.⁵⁾

Naar man vil sætte en stiv og forreden Hest paa Græs, „maa den beslaaes med Sko saa tynde som Blik og aarelades paa Bov Aarerne. Efter 14 Dages Forløb aarelades paa Lung Aarerne, men det maa ske 14 Dage efter Paaske og ikke sildigere end St. Hans Dag. Vil man tage en saadan Hest paa Stald, skal man i Stedet for Mark Græs give den Hindlüfte Hundedrage Wegeleuchte, unge Rør og Byggræs, som er tidlig saæt, men ingen Havre“.⁶⁾

1) D. kgl. V. & L., 200, 81. — 2) Esbach, 20. — 3) Bøhmen, 26. — 4) D. kgl. V. & L., ny S., 32, 180. — 5) D. kgl. V. & L., 200, 99 ff. — 6) Esbach, 99. Bøhmen, 97.

Raspe — Uligo¹⁾ — Dermatitis s. Eczema Chronica.

En tør Mukart, der sætter sig i Hase- og Knæbøjningen.

P. Syv siger, „at naar Muk er tør, kaldes hun *Rappen*, er hun vaad: *Mauchen* eller *Strufen*“.²⁾ Ogsaa paa Dansk er Sygdommen kaldet *Rappen*.³⁾ — *Skaborm i Knæene*⁴⁾ eller *Anchelen*.

Behandlingen var at binde en Blanding af ulæsket Kalk og Æggelhvide af nygjort Æg derpaa, af Ister, Laurbær, Qvægsølv og Nyseurt eller endelig „Fenedisk Sebe i koldstøbt Lud“.³⁾ Eller et Plaster af „Pfersingblade og Fluesvampe i Honning“.⁴⁾

1) D. kgl. V. & L., IV, 135, 76. — 2) Rostgaard, 161, 15. — 3) D. kgl. V. & L. 230, 152. — 4) Heste-Lægeb. 1703, 42.

Ringfod — Arthritis Chronica (Deformans).

(sv: Ringfod — n: Ringbein).

Ved Ringfod forstaar man en chronisk tør Betændelse i Hestens Kronled, ved hvilket der i Tidens Løb fremkommer en Bennydannelse omkring Leddet. Lidelsen er som Regel ledsaget af stærk Halt-hed. Sygdommen kan ogsaa skyldes Rachitis.

Lidelsen kaldes af Sind¹⁾ for *Beenspat* eller *Leist*, der er et af de tyske Ord for Sygdommen, og han siger, at den viser sig paa begge Sider af Fodledet mellem Koden og Kronen. „Det er en forhærdet Klump af samlet Vædske, der bliver haard og gør Hesten halt“. Dietrich²⁾ kalder den *Skal* (ogsaa en tysk Benævnelser), men gaar den omkring Leddet, kaldes den *Ring* og Hesten ringfodet. *Ringbeen* er dog det ældste danske Navn.³⁾

Om Aarsagen til denne Lidelse har jeg i vore gamle Kilder intet fundet.

„For ring been skal mand brenne thet moxen tiil beens och taa honnig oc tiære och siwde thet tiil haabe en lidhen stwnd oc legge thet vit i VIII dage Første thet er giorth saa skal tw tage hoffwæ saliaë Item then hoff saliaë skal være giort aff bwcke tallie oc wox oc horpex och honnigh och mynst aff horpexit och mest af honnigh och siwde thet tiil haabe och lad thet saa j it rent kaar tiil thet swales oc leg thet saa paa som anneth plaster till thet vordher helt“.³⁾

I senere Tid har man brugt „at kaste Hesten omkuld, med et Aare-jern hugge de haarde Knubler igennem 7 à 8 Gange og i hvert Hul indstikke saa meget Mercurium, der kunde ligge paa Jernet, dryppe Salpeter Spiritus derpaa, og smøre med en Salve af rød Mine, Victril, Arsenikum, Laurbærolie og Salmiak samt Beg“. ⁴⁾ Man har brændt det med et Jern og strøet Spanskgrønt og Harpix derpaa, ⁵⁾ eller smurt med „Salmiach, Salt, Saltolie, Potaske, Kamfer, Spanskflue Pulver menget i Tiere“. ⁶⁾

1) Sind, 317. — 2) Dieterichs, 73. Faber, 104. — 3) A. M., 188, 2. — 4) Smidt, 76. — 5) D. kgl. V. & L., 230, 159. — 6) D. F. S., 1909/3, B, 17.

Pindhose — Dermatitis Chronica Verrucosa.

(sv: Sprit, om en häst er hagelhofvig, strupfotad eller igelhofwader, Pighos).

Pindhose er en vistnok smitsom, chronisk Hudbetændelse, der begynder ved Hestens Kode med vorteformede Svulstdannelser og Udsvedning af en ildelugtende Vædske, medens Haarene paa de angrebne Steder kommer til at staa stive og strittende, Sygdommen skyldes rimeligvis det samme Smitstof som Hovkræft.

Den ældste danske Betegnelse for denne Lidelse var vel *Hagel*, ¹⁾ *hagelhovet*, ²⁾ men ellers er den kaldet *Purefod* (*Porrenfod*) ³⁾ eller med helt tyske Navne som *Igelfus* og *Straubfus*, ⁴⁾ *Stråfodig*, ⁵⁾ det svenske *Sprit*, ⁶⁾ eller endelig *Pindhose*, ⁷⁾ *Pindhase*. ⁸⁾

Beskrivelser er følgende: „Hesten faar lange og tykke stive Haar neden i Leddet ved Foden, og Huden brister op en Haandsbred ved Foden, hvilket altid sidder og griner og flyder med Vædske“. ⁹⁾ — „Det sidder og taarer, og haarene sticher ud“. ¹⁰⁾ — „Hoven brister foran ved Kronen, og om Vinteren kommer der gemeenlig lange storrende Haar paa Kronen“. ²⁾ — „Det er en mukartet Sygdom, der giver sig tilkjende ved kjødfarvede Udvækster bagtil og paa Siden af Kronen“. ¹¹⁾

Som Aarsager har man anført det, „at Hesten rides igennem urene Steder, og Leret ikke afvaskes“. ⁶⁾ — „Aarsagen kan være saavel indvortes som udvortes, som slet lægt Hornkløft, Forraadnelse i Hoven, indtraadt Søm, men den fornemste er, at nogle af de fineste Vædskers Aarer bliver knuste eller revet itu, hvorved Vædsken udløber“. ⁷⁾

En gammel Behandling for denne Sygdom er følgende: „For hagel tha gjør puluer aff hwidh hwnde haar oc af spensgrøn och ther opp oc bindh ther leyer paa och ladh thet lige i tre dag“. ¹⁾

Ellers har man givet Omslag af „Komøg og Svinemøg, Fedt af et Galtesvin sammen med Spanskgrønt, graat Svovl, Kalk og Bøssekrudt eller Alun, Kobbervand, Sølverglød, Minnie, hvid Vitriol, rød Præcipitat, ulæsket Kalk, Svovl, Tjære, Salt, Spiker Olie, Svardsdeger Olie, Surdeig, Ædike, Øl, Fedt af en Orne, Kamfedt og Hvidløg“.

Endvidere har man brugt Aareladning paa „Fessel Aaren“. ⁹⁾

1) A. M., 819, Bl. 14 h. — 2) Bøhmen, 66. — 3) Haandskript, Jac. Christoffersen. Rostgaard, 161, 15. — 4) D. kgl. V. & L., 135, 76. — 5) Heste-Lægeb., 1703, 20. —

6) Heste-Kiender, den kloge, 76. — 7) Sind, 324. Stockfleth Kort Fremstilling, 66. — 8) Dahl: „Allernyeste“, 107. — 9) Esbach, 61 og 70. — 10) Ny kgl. S., 67 f, 76.
11) Dahl: „Nyeste“, 49.

Muk.

(sv: Mugg, Lera — n: Skurv i Koden, Kronskorpe).

Ved Muk forstaaer man en af forskellig Aarsag fremkaldt Hudbetændelse i Hestens Kodebøjning, hvis tynde Hud let bliver udsat for Beskadigelse.

Navnet *Muk* er utvivlsomt gammelt, det er saaledes nævnt i de ældste danske veterinære Haandskrifter (A. M. 819 og 188 samt Thott 718: *Møg*).

„Muk“, siger Just:¹⁾ „bestaar af en lille flekket Byld, næsten som et Hønsøje, der sætter sig bag i Kodeleddet“.

Den almindelige Mening var i ældre Tid, at Aarsagen til denne Sygdom var slet Foder og fugtige Stalde,²⁾ surt Hø,³⁾ daarligt Vejr, og naar Hesten bruges i Sølvejr.⁴⁾ Andre mener, det kommer af Forkølelse og af nedarvede Dispositioner,⁵⁾ eller det hidrører fra en skarp Vædske, der udsvedes gennem Huden. En sværere Form af Muk er *Mukbyld* eller *Mukbrandbyld*.⁶⁾

Det er klart, at en saa almindelig kendt Lidelse, som Muk, har været Genstand for mange Hjemmekure, ofte lægtes Sygdommen jo af sig selv, om Dyret kom i sunde Omgivelser. Den ældste danske Optegnelse lyder: „For mwg tha brende thet førsth medh en iærn och hwg saa medh en adre iærn oc tage brød oc spensgrøn oc salth oc munge thet tiill samelss oc bindh thet ther vppa etc“.⁷⁾

„Faar mugh skal mand tage begh och siwde och legge wit paa nyt lærit i II dage oc tage thet bort och tage egge blomen oc smør ther meth i II dage“.⁸⁾

En sympatetisk Kur var: „at lade et grønt Firben crepere i en Spand Vand og i det derved opstaaede Skum paa Vandet dyppes en Svamp, og Skaden vaskes dermed 2 à 3 Gange“,⁹⁾ eller man har brugt „Galizen steen eller Blaasteen i rindendis Vand, som gaar imod Strømmen“.¹⁰⁾ Et andet brugt Raad var at „tage Snegle med Husene, komme dem i en stor Potte med stor Salt imellem hver Lag, kline potten til og lad kaage i 24 Timer, paa Bunden er da en Salve, som dertil er tienlig“.¹¹⁾ Man har brugt „Sildemelke og Krud“. Komøg er brugt fra ældste Tid og lige til vore Dage.¹²⁾ Endvidere Svinemøg, Menneskeskarn, Hønseskarn og Sildelag.

Det er anbefalet at bruge „St. Hans Urts Blomster, Humle og Rugmel kogt i Vand, Linfrø, Havremel, Rødløg, Malurt og Kamel Blom kogt i Øl, eller Ærter stødt smaa og støbt i Vand, samt Galæble kogt i Øl“.

Endvidere er brugt „Terpentinolie, Linolie, Apostelsalve, Bastell-Salve, popel sulfue, ulæsket Kalk med Ister, grønt Victril, hvid Victril eller Kalizen Steen, Salpeter, Alun, hviid Wiin Steen, Campher, Antimonium, Spanskgrønt, Sølvgrød, Grünspan, Svovl og Skildfarve“.

Meget brugt var det ogsaa at brænde Mukken, f. Eks. med et glo-

ende Plov Jern. Eller „tag et stykke tydder af kvinde haar, drag det frem og tilbage, ligesom man saver træ, toe saa Mugen i salt vand, og smør med sværs degger Olie“. ¹³⁾)

1) Just: Haandb., 39. — 2) Abildgaard: H. & Qv., 54. — 3) Sind' 250. — 4) Dieterichs, 59. — 5) Stockfleth: Kort Fremstilling, 65. — 6) Dahl: „Nyeste“, 46 ff. — 7) A. M., 819, Bl., 14 h. — 8) A. M., 188, 4. — 9) Gerstenberg: Sympathi & Magnetisme, 46. — 10) Thott, 718, 496. — 11) Aarhus Statsbibl., 381, 201. — 12) D. F. S. s. s. 1936/1, 1944. — 13) Ny kgl. S., 67 f, 77.

Traad i Kronen.

Herved forstaar man, at en Hest med sine Hager kommer til at knuse eller saare sig i Kronens bløde Dele, eller at en anden Hest kommer til at træde den der. En saadan Saaring eller Knusning kan give Anledning til dybtgaaende Ødelæggelser af Dragtbruskene med Kronfistel o. s. v.

Sind kalder det¹⁾ „*Tilfælde i Kronen ved at Hesten træder sig*“, medens det ellers er kaldet *Kronskade*.²⁾

En gammel Behandling var at fylde Saaret med Krudt og antænde Krudtet.¹⁾ Man har taget af Hestens egne Haar, blandet dem med Talg og lagt paa.³⁾ Eller „toe Skaden med Pis, træde derpaa 3de Gange med en reen Skoe-Hæl, og derpaa smøre med en Balsam af Enebær Olie, Terpentin Olie, Aloe, rød Myrrhe, Saffran og Flores sulphuris“⁴⁾ Meget brugt for denne Skade var at dryppe smeltet Faare-talg deri.⁵⁾

Endvidere er brugt „Spiritus lumbricorum, Dobbelt Kat Ost Olie, Popolium, Laurbær Olie, Johannes Olie, Honning, Hjorte Talg og Flæsk samt Æggehvite“. Ofte er disse Ting brugt sammen med Svovl, Alun, Skorstens Sod, Spanskgrønt, Sølverglød og rød Bolus.

Er det „overvoxet med Skrund, da maa dette skæres bort, indtil det bare Qvek, og inddryppes Peter olie og Teglstens Olie,⁶⁾ men er Skaden gammel, dryppes Seglvox deri“.⁷⁾

1) Sind, 254. — 2) Faber, 87. — 3) Gerstenberg: Sympathi og Magnetisme, 46. — 4) D. F. S. 1909/3 b. M. — 5) Heste-Lægeb., 1703, 23. — 6) D. kgl. V. & L., 230, 161.

Sur Straale og Hovkræft (Pododermatitis Chronica Verrucosa).

(sv: Strålröta — n: Værk i Hoven, Raaden Straale eller Straalesvamp).

Den førstnævnte af disse Sygdomme er en Forraadnelse af Horn-delene i Straalen, som da ødelægges. Denne Lidelse forveksles tit med den langt værre Sygdom: Hovkræft, en smitsom chronisk Betændelse i Hovens Læderhud med Dannelse af trævleagtige Svulstmasser under Hornet paa hele Hovkapslen. Men vore Forfædre var ikke i Stand til at skelne mellem de to saa forskellige Lidelser.

En gammel Benævnelse for disse Sygdomme var *Ædher Been*,¹⁾ el-

lers er de kaldet *Forraadnelse af Straalen* eller *Straalfistel*,²⁾ *Naar Straalen bulner ud paa en Hest*,³⁾ *Hæstes Bolen Been*.⁴⁾

Der skrives: „Denne Sygdom kommer ofte hos Heste, der er platfodede og har haarige Ben, hvorved Hornet paa Straalen raadner og giver en stinkende Vædske“.⁵⁾

Angaaende Behandlingen anføres følgende fra gammel Tid: „For ædher been skal mand skære thet vt och tage alwn och kober røgh och støde thet tiil haabe och leg thet vit tiil thet vordher helt“.¹⁾ Ellers er brugt, — efter at det angrebne er bortskaaret, — „at toe med Ædike og lægge Aske derved, komme Terpentin og Bukke Tælle i Skaden, eller smøre med Spiritus Nedrum“.⁴⁾

1) A. M. 188, 4. — 2) Sind, 320. — 3) Esbach, 55. — 4) D. F. S. 1909/3 B., 10. — 5) Faber, 67.

Stengalle — Paronychia.

(sv: Stengalla — n: Stengall eller Stenlanp).

Ved Stengalle forstaas Vævslæsioner og Betændelser i den bageste Del af Saalen, Dragtvæg og Hjørnestøtte, oftest fremkaldt ved Tryk af Sko, eller beroende paa Stramninger i fejlstillede Hove.

Helt fra gammel Tid har Lidelsen været kendt og gaaet under Navn af *Stengalle*. Kun „den kloge“¹⁾ kalder den *Hovgalle*. With²⁾ angiver: „er der ingen Forbolning til Stede, kaldes *Stengallen tør*, ellers *bolnende*“.

Beskrivelserne er ofte helt eller delvis rigtige. „Stengalle er Trykning af Saal og Straale“³⁾ — „det er røde eller blaa Pletter bag i Hoven i Hjørnet mellem Straalen og Dragten“⁴⁾ — „det er udtraadt Blod i Hornrørene, og fremkommer oftest i den Vinkel, som Hjørnestøtterne danner med Hornsøjlen“.⁵⁾

At Lidelsen fremkommer ved Trykning, er de fleste enige om. Faber⁴⁾ siger, det kommer af slet Skoning, medens Smidt⁶⁾ siger: „det er en hidsig Fugtighed, der falder i Benene og udtrækker under Fodsaalen, men det kan ogsaa være en Arveskade, der har fulgt Hesten eller Hoppen forhen“.

Behandlingen har altid været den at udgrave (udvirke) Hoven paa det lidende Sted, indtil de betændte Partier var fjernede, hvorefter man har indlagt en eller anden Substans i Hullet. Blandt saadanne var en levende Edderkop meget anvendt.⁷⁾ Man brændte den ned i Hullet med et glødende Jern, eller man brugte paa samme Maade „Drageblod, eller indstak Hareuld med Salt, Smør og Vinædike, eller grønt eller gult Voks, Trepentin, Svebelgel, wiid Weyrak, Honning, Kaaber Vand, Alun, Spansgrønt, Sucher Candi, Muma, men det skal gøres, naar Maanen aftager“.⁸⁾ — „Bryder Stengalden ud over Cronen, lægges Omslag af Komøg, Tjære, Vinædike og rød Bolus eller af Drageblod, Sølverglød, Suurdey, Peberkage, Æg og ulæsket Kalk, der som en Salve bindes om Cronen“.⁹⁾

1) Heste-Kiender, den kloge, 74. — 2) With, 203. — 3) Dieterichs, 49. — 4) Faber, 119. — 5) Dahl, „Nyeste“, 67. — 6) Smidt, 75. — 7) Heste-Kiender, den kloge, 74. D. kgl. V. & L., 200, 55. — 8) D. kgl. V. & L., 230, 33. — 9) Esbach, 61.

Sømstik — Sømtryk — Indtraadt Søm.

(sv: Sömstick och Spiktramp — n: Sømstik og fornagling).

Hvis Smeden under Beskoningen kommer til at ramme de bløde Dele i Hoven, eller Sømmet kommer til at sidde saa nær disse, at de trykkes, vil der opstaa en Betændelse i Bløddelene, hvorved Hesten bliver halt, og man siger, at Hesten er *sømstukket* eller, som Kursmedene i ældre Tid kaldte det, *fornaglet*. Ved indtraadt Søm forstaar man den Skade, der foraarsages, ved at Hesten træder paa et Søm, Spiger eller anden spids Genstand. Dets Betydning er forskellig efter Stedet, der saares, og Dybden.

Sømstik (Fornagling) er ogsaa kaldet „*blindt Stik*“¹⁾ og om indtraadt Søm har man sagt, at „*Hesten har fundet et Søm*“.¹⁾

Det har voldt megen Besvær at udfinde, hvilket Søm, det var, der foraarsagede Haltheden, men et gammelt Middel var at slaa koldt Vand paa Foden, hvilket Søm, der da først blev tørt, mente man, var det, der skadede.²⁾ Man lærte dog hurtigt at klemme Hoven for at se, hvor Æmheden var.³⁾

Behandlingen var baade for Sømstik og indtraadt Søm den samme; nemlig en Udskæring af Hoven paa det lidende Sted og derefter indhelde en eller anden Substans, som f. Eks. Menneskeskarn, Hundeskarn, Høsemøg brændt til Pulver eller blot Hestemøg. Dog de forskellige Fedtsorter var overmaade meget anvendt, som „Svinefedt, Bukketælle, Hjortetælle, Hareister, Voks, Beg, Harpix, Terpentin Olie, Spik Olie, Eicops Jacop Salve, Gummi Ely, Honning, Surdey, Hammel Olie og Dægler Olie“.

Ogsaa Saften af forskellige Planter er brugt, saaledes af „rød Hane-kam, Kongsurtgræs, blaa Bynke Rod og dens Knop, den øverste Top af Nælde, Krake Urt m. fl.“.

Endvidere har man brugt Alun, Spanskgrønt, „Skevand eller Neæs Vand“, Sod, Sølvglød og rød Bolus.

Men et gammelt Ord lyder, at man blot skal tage fastende Spyt og smøre tre Gange om Hullet,⁴⁾ eller man skal tage det udtrukte Søm, gøre det varmt og stikke det i det samme Hul, hvor det før var, hvorefter Foden nøje udvirkes, og Terpentin, Voks og Beg inddryppes i Skaden.⁵⁾

Ret ejendommelig er det, at man ogsaa har forsøgt ved indvendige Midler at helbrede denne Lidelse, saaledes med „Wey-Wark Roed, som paa Maria Magdalene Dag var opgravet fastende mellem 11 og 12 Slet, og derefter en Finger lang smaaat skaaret givet Hesten mellem Foderet“.⁶⁾ Man har givet „Musøre Urt eller dens Rod at æde,⁷⁾ eller Nagel Kraut“.

1) Stockfleth: Kort Fremstilling, 26, 28. — 2) Heste-Lægeb., 1703, 22. — 3) Heste-Kiender, den kloge, 80. — 4) Heste-Lægeb., 1703, 22. — 5) Smith, 142. — 6) D. F. S. 1909/3 P., 351. — 7) D. kgl. V. & L., 230, 121. Thott, 718, 463.

Løs Saale — At skaffe en ny Saal eller Hov.

Ved Betændelser i Hoven sker det, at store Partier af Saalen undermineres af Materiedannelse, uden at det kommer til Halthed, Ma-

terien kan til Tider skaffe sig Luft ovenud ved Kronen. Denne Lidelse har Kursmedene i ældre Tid kaldt med det tyske Navn Forbellig.

„Forbellet, d. e. naar Saalen er løs paa en Hest“.¹⁾ — „Naar en Hest er forbellet, at Sollen bulner bort“.²⁾ — „Naar en Hest er forbellet i Foden“.³⁾

„Den ganske Fod bliver fuld af Heede og antændes, ja, der udbreder sig Materie tilsidst under Saalen, og det kan hænde sig, at den ganske Hov løsner sig og falder af“.⁴⁾

Behandlingen var, saasomt man opdagede Skaden, at udvirke Hoven, bortskære de løsnede Dele og lægge et Indslag, hvoraf Kursmedene anbefalede „Æggehvite, Linolie, Vox, Terpentin, Svinemøg, Rugbrød og Vinædike, Kalk og Sod af en Smedie Esse blandet med Ædike, endvidere Spansgrønt, rød Bolus, Drachenblutt, Æg og Honning“.

Men gjaldt det om at skaffe en ny Saal hurtigst, tog man Æggehvite, Alun, ulæsket Kalk og fransk Brændevin og rørte sammen og besmurte Skaden med, eller „Naflen af et Svin, Bomolie, nyt Vox og brændte Skosaaler“ blandet til Salve og paasmurt Hoven, eller „vælske Roer“ kogt til en Grød og lagt om Hoven, dækket af en Læderpose.⁵⁾

¹⁾ Thott, 718, 345. — ²⁾ Esbach, 71. — ³⁾ D. kgl. V. & L., 200, 80. — ⁴⁾ Smidt, 131, — ⁵⁾ D. kgl. V. & L., 230, 2.

Forsnævret Hov — Contractura Ungulae.

(sv: Hoftrang, Hoftwang, Hofband, Om qwickan eller det lefwande förswinner).

Ved forsnævret Hov forstaaer man en misdannet Hov, hvor Dragtpartiet er sammenklemt, og hvor Dragtgruber og Straalen som Følge heraf svinder ind.

Det gamle danske Navn for denne Lidelse var *hofftrang*,¹⁾ *Hovtvang*,²⁾ *Enghovet*,³⁾ „*Naar Kiernen indsvinder*“.⁴⁾ „*Kernschwinden*, det er paa Dansk Stælen“.⁵⁾ „*Naar Hæstens Kiern støder op*“.⁶⁾ „*Naar Hoverne og Livet i Fødderne svinder*“.⁷⁾

Aarsagen mentes at være den, at Smedene lagde hede Sko under eller lagde hed Aske i Hoven, for lettere at kunne udvirke den,⁸⁾ eller at Heste med bløde Hove skoos med for trange Sko og kommer til at staa i Tørke.⁹⁾ — „Hornet bag i Fersen kniber tilsammen, fordi Straalen er veeg“.¹⁰⁾ — „Paa den unge Hest vil Hoven gerne voxer meget lang neden til, naar man ikke i rette Tid lader den beslaa, saa at hvor Skoen skal sidde, groer Hoven ganske spits til bag paa Straalen“.¹¹⁾

Behandlingen for denne Lidelse var ret forskellig:

„For hofftrang skal mand gøre føderne rene eller tynde och haffwer hand stene galle tha skal hand vt skæres at thet bløer oc tag saa bigh oc brende vtj strax oc hwol slaa skoen oc legge vnder oc (et Ord mangler) fodhen vt oc slaa hannwm i fodhen meth got flod och tage støtte feel oc stød alle hoffwe band offnæ fodhen oc tage saa gammel

yster och tiere oc honnigh oc siwde thet tiil haabe oc smør hannwm ther meth paa fodhen oc lad thet icke røre hoff gerdhen“.¹⁾)

„En Sko med et Led i Taaen og en Skrue bag igennem Hagerne paa-lægges, Hagesømmene kommes saa langt tilbage som muligt, og hver tredie Dag skrues der, saa Skoen udvides et Straahalm bredere, og Hoven indslaaes med Vox, gammelt Smør, Tjære og Honning“.¹⁰⁾)

Brugt var ogsaa at „udvirke Hesten i Nymaane og skære ham vidt ud bag ved Straalen, at Hornet kan give sig vidt fra hinanden igen“⁴⁾) — „udvirke Hesten, naar Maanen er i første Kvarter, og naar den kun er tvende Dage gammel“.⁵⁾)

Som Indslag er brugt „levende Krebs, varm Fæhjjerne, Harefedt, Gaasefedt, Maj Orme, Kamfedt, sorte Snejle med Salt, Hønsø Møg, Due Møg, Faare Skarn, Svine Møj, Kogødning, brendt Ovnlør, gammel Fedt og gammelt Smør, Laurbær Olive, Bomolie, Linolie, Enebær-olie, Virak, Surdejg, Tælle, Vox, Honning, Beg, Hvede kogt med Smør, Hvide Løg, Beckbrun, unge Holds-Urtis Blade, Hovedsalat, den gule Bark af Hylletræ, Hørfør, Ærenpris Knopper, det grønne af Løg, Sevenbum, Drageblod, Spanskgrønt og Mercurium“.

Som indvendigt Middel er følgende brugt: „Tag 27, 33 eller 35 Luus, deel dem i tre Hobe, kom dem saa i tre Deelee tørt Brød og giv Hæsten det med Flid ind, at Luusene kommer levende i ham. Men saadant skal man bruge, naar Maanen er kun tre Dage gammel“.¹²⁾)

Et stort Spørgsmaal var det, „om Kiærnen svandt eller ikke“. For at afgøre dette anføres følgende: „Lad Hoven udvirke, til Blodet kommer, og kom lidt Vand i Hoven, trækker det ind, saa fortæres den, men bliver det staaende, saa har den Kiærnen nok“.⁵⁾)

1) A. M., 188, 2. Thott, 718, 455. — 2) Heste-Lægeb., 1703, 20. — 3) Esbach, 57. — 4) Bøhmen, 33, 50. — 5) D. kgl. V. & L., 200, 73. — 6) D. kgl. V. & L., 230, 165. — 7) Bøhmen, 33. — 8) Sind, 260. — 9) Heste-Kiender, den kloge, 78. — 10) Smidt, 129. — 11) Esbach, 57. — 12) Heste-Lægeb., 1703, 44.

Fuldhov — Clavus.

(sv: Bullhof).

Naar Hovens Saale mister sin Opadhvælvning, at den kommer i Plan med Hovranden, hvilket særligt sker hos svære Trækheste, kalder man en saadan Hov Platfod. Sker det i saa høj Grad, at Saalen bliver ned-adhvælvvet, kaldes den Fuldhov. En saadan forekommer næsten udelukkende paa Forbenene og er ofte en Følge af en chronisk Forfangenhed.

Sind¹⁾) kalder Lidelsen „Hovfuldhed“, men i ældre Tid var Betegnelsen „fuldføddet“.²⁾)

Om Aarsagerne til denne Lidelse var Meningen hos Hovsmedene ret forskellige, saaledes mener Sind:¹⁾) „Smedene give huule Skoe til saadanne fuldhovede Heste, og Saalen faa da ved disse Skoe Plads til at voxer frem, men derimod Hoven, som staaer paa Skoen, slides bort“. — „Der gives Heste, hvis Hovsaaler voxer saa stærkt, at de endog gaar uden for Hestekoene og trykker siden indad, at Kronen

rundt omkring Hoven hovner op“.³⁾ — „Den har sin Oprindelse af a) overflødig Fugtighed i Benene, b) hidsig Blod, c) at Hesten staar udj en fugtig Stald, d) daarligt Beslag, særligt huule Skoe, e) tildeels en Arveskade“.⁴⁾

Vore Forfædres Mening om Hestehovens Vækst i Forholdet til Maanens Af- og Tiltagen kommer ved Behandlingen af denne Lidelse ret til Udtryk: „Har en Hæst fuld Hov, den skal skoos efter den fulde Maane, naar Maanen tager af. Men den, som haver en halv Hov, skal man beslaae, naar Maanen tager til og i nye Maane“.⁵⁾ — „Naar Maanen er fuldt udj Neden, da kand de heste best tiene at beslages, som ere fuldføddet, thi kand de best virkes ud, saasom Kiødet, der i hoven ligger ligesom hiernen i hovedet, tager af och til med maanen“.²⁾ — „En hul Hovet Hest maa beslaas i tiltagende Maane, men en Fuld Hovig i aftagende“.⁶⁾ — „For at en Hest ikke skal blive Huldhovet, skal man udvirke Hesten i Næet, førend Maanen gaar i Nyet, og det hver anden Maaned“.³⁾

Man har ogsaa forsøgt at smøre Hoven med forskelligt, saaledes „oprigtigt Grævlingefedt eller rød Sukker, Drageblod, Mercurium, Spanskgrønt og Æggehvide, eller graat Svovl, Lavrbær, Skomager Beg og gult Vox (Den oldenborgske Recept),⁶⁾ samt Læderkalk, Æggehvide og Brændevin at indslaa Hoven med i aftagende Maane“.

Aareladning i aftagende Maane har været anvendt mod denne Sygdom.

1) Sind, 261. — 2) Ny kgl. S., 67 f. — 3) Heste-Kiender, den kloge, 81. — 4) Smidt, 141. — 5) Heste-Lægeb. 1703, 40. — 6) D. kgl. V. & L., 200, 56, 70.

Hornkløft — Fissura Ungula.

(sv: Hornklyfta, Hoffláf — n: Hovkluft, Hornspalte).

Hornkløft er en Spaltning af Hovkapslen i dennes Længderetning, en Lidelse, der oftest forekommer i den indvendige Dragt eller i Taaen.

Gamle Navne var *Hornspalt*,¹⁾ *splittet* eller *kløvet Hov*,²⁾ *Hoven flekker eller reffner*,³⁾ *En Kløvt i Hestens Hov nedenfra og op til Kronen*.⁴⁾

Der findes ikke nogen Beskrivelse, ej heller Angivelse af Aarsagen til denne Lidelse i de ældste Kilder.

Behandlingen var ret vanskelig, og Resultaterne vel som oftest daarlige, man greb da til forskellige mærkelige Kure: „En Gaas mæskes saa feed, dend kand blive, derefter skæres Hoved, Hals og Vinger af, Tarme og Fedt udtages, og derefter indsættes saa meget, der kan gaa ind, steges paa et Træspid, og med Fedtet smøres Hoven“.⁵⁾ — „Tager 10 Æg, haardkoger dem, tager Blommerne og kvaser dem i en Stegepande over Ilden, til de bliver sorte, tager den ildelugtende Olie, der da fremkommer, blander med Honning og Bleghvidt og paasmører“.⁶⁾ — Der er brugt „Pulver af en Ulvetunge eller Hestetunge og varmt Hunde- eller Hønseskarn,²⁾ Pulver af en Ulfs Lunge,³⁾ endvidere Bukketælle, Faaretælle, Æggehvide med Dinkelmeel, Harpix, Jomfru Vox, Bomolie, Honning, Mastix, Vejrak, Gelbharts, venedisk

Sæbe, Terpentin, Spanskgrønt, Mercurium, Alun, Kaaber Vand, Bolus, Skreppe Rod, store Wicker kogt med gl. Ister, Hvedemel samt Rug Korn i sød Mælk“.

Mærkeligt er det, at man i gammel Tid har kendt en helt moderne Operation for denne Lidelse, hvilken Operation beskrives saaledes: „Tag en sye! eller liden torn och bore hul paa hornet och bind det tæt tilsammen med skomager risp, saa heless dette och groer sammen“.¹⁾

1) Thott, 718, 455. — 2) Heste-Lægeb. 1703, 21. — 3) D. kgl. V. & L., 230, 136. — 4) Faber, 75. — 5) Esbach, 49. — 6) Just: Anvisning, 130.

Forfangenhed — Pododermatitis Aseptica.

(sv: Fang eller Forfang — n: Krampesygge).

Forfangenhed er en acut Betændelse i Hovens Hudblade, hovedsagelig lokaliseret til Læderhuden. Ved gentagne Angreb sker der ofte en Drejning af Hovbenet, og der udvikles en forfangen Hov: „Fuldhov“ (se denne).

Sygdommen har været kendt fra ældste Tid og var en Dæmons sygdom: „Fang“, denne mentes dog ogsaa at kunne fremkalde andre „fangelige Sygdomme“, deriblandt Kolik. Bagge¹⁾ siger da ogsaa, at Navnet Forfangenhed af Menigmand ofte brugtes til at betegne flere Sygdomme som Kolik, Feber og virkelig Forfangenhed.

En meget gammel Beskrivelse af denne Lidelse lyder i al sin Simpelhed: „tha er hanss ørne koldh oc hanss nesæ rindher“.²⁾ Abildgaard³⁾ siger: „stryger man den angrebne Deel mod Haarene, ømmer Hesten sig ved Forfangenhed, men tager man fast, ømmer den sig ikke. Forskellen mellem en forfangen Del og en forrakt er, at et forfangent Sted er koldt, et forrakt varmt“. — „Det kjendes paa hans Been, thi han kan da hverken staa eller gaa“.⁴⁾

Om Aarsagen har der fra ældre Tid været fuld Enighed. En meget stor Del af de Skrifter, der omtaler denne Sygdom, bærer Overskriften: „Om Hesten bliver forfangen i Vejr, Vand eller Foder“.⁵⁾ Andre mener dog, at det kan komme af Forkølelse, overdrevet Slæb eller af for megen Hvile.⁶⁾ En gammel Tro blandt Almuen er, at Hesten lettere bliver forfangen om Søndagen.⁷⁾ — „Forfangenhed er en Slags Forkjølelsesgigt og er en Følge af standset Uddunstning“.⁸⁾ — „I Forfangenhed er Blodet ved Aareladning ovenpaa bedækket med en graa, klar og seig Hinde, der er meget tyk“.⁹⁾

Forfangenhed var en frygtet Sygdom, det gjaldt om at værgе sig paa bedste Maade, derfor anføres: „førend mand giffuer Nogen hest at æde eller driche, daa skall Mand nogle gange spøtte i Vandett,¹⁰⁾ da skall de næppeligen blive forfangen“. Eller man skal, naar en Hest beslaaes eller skoer første Gang tage nogle Stykker af det udvirkede Horn, brænde det i Pulver og give Hesten det i Foderet at æde.¹¹⁾

At Forfangenhed har været en gammel kendt Sygdom, ses af de anvendte Behandlingsformer, særligt af Formlerne:

„Christ og fang de reed over Land, fang bad nedslaa, Crist bad opstaa¹²⁾ i tre Mænds Navn“.

Kristus og „Fang“ følges ad, man maa da tænke sig, de møder en forfangen Hest, og hver udtaler en Mening.

En anden Formel mod denne Lidelse finder man i Troldkvinden fra Idestrup Anne Kruses Signeremse:¹³⁾

„Der staar et Hus i Norden for vor Gaard,
det hviler vor Herre Jesus og St. Peder paa,
der bor udj en Venner
Viv og lendermands
dermed slaar jeg denne
Hoerst (Hest?) Fibell for Ildfang
og Bugvrid og alt det ont, som skade kan,
to for noget, fire for et Skud,
Sadel til Hest, Mand til Hest,
Stat op, far den Vej i Jesu Navn“.

Et Universalmiddel mod Forfangenhed var Lækatteskind, og der er vel ingen Tvivl om, at Aarsagen til dets Brug i dette Tilfælde maa søges i en gammel Offerskik, hvor Offeret var dette Dyr: „Saa meget af et Hermelinskind, som en Skilling er stor, bliver indgivet udi en Smule Deig, dernæst aabnes begge Spor Aarene, og lad dette Blod løbe paa en Tagsteen, svødes lidt Salt derpaa, dette skal Hesten slikke i sig, Omnia probate, quod bonum est tenete“.¹⁴⁾ Andet Steds siges, at Skindet af en „Guldbrud“ kan bruges,¹⁵⁾ eller hvidt Kvieskind,¹⁶⁾ Faareskind eller Bedeskind omvunden med rød Silketraad.

Ogsaa den megen Anvendelse af Blod maa ses under Offerskikkens Synsvinkel: „Skiær hovedet af en sort høne, og lad blodet løbe i et reent kar, skiær saa hønset op, tag kraven og kast den yderste hud bort og tag siden den anden hud og hak den smaa, lad blodet paa samme haked hud, og kom ediche derpaa og lad hesten dricke“.¹⁷⁾ Man har ogsaa brugt Indgivelse af Hestens eget Aareladeblod,¹⁸⁾ eller man har taget Aareladeblodet og dermed indsmurt Hestens Ben.¹⁹⁾ I høj Grad anvendt er ogsaa Menstruationsblod.²⁰⁾

Næsten et Universalmiddel mod Forfangenhed var Menneskeskarn („Gyldent Plaster“ — „forgylt Plaster“): „Folk Skarn Baanden om Milen 1 Time er god og ind Gives lidet i sød Mielck“.²¹⁾ — „Tag Hestens Tøme og drag Bitzelet igiennem Menneske Skarn, og Leg saa Tømen paa Hesten igien og hold hans Næse Huler til, saa længe hand begynder at fnyse, saa maa du ride ham, hvor du lyster“.²²⁾

Man har brugt „at forbore en Oddertunge i en ren Kæp og slaa Hesten dermed, saa forgaar det paa timen“.²³⁾

Indgivet har man endvidere den tynde Hud af en sort Hanes Mave og Leveren af en Skruptudse. Meget brugt var ogsaa „Bævergæld og Theriak, særlig den venetianske“.

Af Plantemidler er indgivet en Mængde, saaledes „Foenum græcum, Saffran, Angelica, Eberwurtz, Enzian, Pomerantsskal, Sevenbum, Hvidløg, Sennop, Laurbær, Muskat Nød, Dyvels Dræk, Fos Pulver, Pestilents Rod, Slange Rod, St. Johannes Rod og Blomst, Hestebønner, Malurt, lang Peber, Tidsel Rod, truffels Rod, Spring Horn, Alle patria, Lange haar twurfel, Ungeldansk, Syreblade, Troldkjærlingurt Blade,

Rudeblade, Ridderspore, Hundetunge, Gundrian, Vild Krusemynte, Bærrod, Ingefær, Coloqvint, Gundeldruer, Peber samt Tobak i Øl“.

Og af uorganiske: „Svovl Sæbe, Hjortetakspiritus og foturum pegmentum“. Man har brugt Røgning med Klude kastede paa gloende Kul, vasket Fødderne med det Vand, „som Pigerne har toet op i“²⁴⁾ eller brugt Indgnidning af Benene med forskellige Ting, som „Vinbærme, Brændevin, Terpentin, Kamfedt, Brokfedt, Hjorte Marv, Hærefedt, Popolium, Æg med Alun eller rød Bolus. Omslag af Ædike og Humle eller Vachholderbær med stødt Rugbrød“.

Endvidere brugte man at lægge Indslag i Hoven, f. Eks. af Linser, af „Ædike Salt og Komøg, af Surdejg Salt, rød Bolus og Æggeghvide“ eller af Fedt, Klid og haardkogte Æg.

Fra vore ældste danske veterinære Kilder og lige til vore Dage har dog Aareladning været anset som den vigtigste Kur mod denne Sygdom: „Naar en hesth hauer for fonget seg oc om han hawer haffdh thet i noghen stwndh thaa scall man lade thennem feelins adhræ oc scall man gjør en røgh vndher hanss nese aff eth lyneth klede saa ath then røg komer oppe i hanss nese oc saa scall man gyff hannem thet vandh ath dricke som rwge haffwer verædh støt vdi“²⁵⁾

Aareladning er endvidere brugt paa „Bovaaren, Strengaaren, Lunge-, Skank- og Sporaaren, Mellemaaren ved Halsen, Aaren i Panden mellem begge Øjne og Ører, Bugaaren, de to Kegel Aarer, de to Øreaarer og de to Brystaarer, Knæaaren, Aaren for i Fesselen, Aaren paa alle fire Fødder samt Straale Aaren“. Eller „skære Aaren inde i hans højre Øre korsvis over henved 3 Fingre bredt fra det øverste af Øret“.

Troen paa Nyttens af en overnaturlig Behandling af denne Lidelse har indtil nyeste Tid, enkelte Steder i Landet (Thy) været overordentligt stor. Mange Patienter med Forfangenhed faar den praktiserende Dyr læge ikke der, thi som Mads Grøntoft i Bedsted selvbevidst siger:²⁶⁾

„Æ kan kurere et Hoved, der er forfangen paa 10 minutter, og æ behøver slet ikke at røre ved det. Men æ vil ikke lære den Kunst fra mig, om æ saa faar 300 Daler for det“.

1) Bagge, 473. — 2) A. M., 819, Bl. 150. — 3) Abildgaard H. & Qv., 65. — 4) D. F. S. 1929/64 Lægeb. fra Viborg Arkiv. — 5) Ny kgl. S., 67 f. 225. — 6) Larsen: Jens Hovsmed, 14. — 7) Dieterichs, 90. — 8) Luplau, 14. — 9) Just: Anvisning, 137. — 10) Rostgaard, 36, 501. D. F. S., ss, 1936/1, 130, 8. E. T. Kr.: Danske Sagn, VI, 467. — 11) D. kgl. V. & L., 200, 19. — 12) E. Don. Var., P. Syv: De vulgi. — 13) D. F. S., 1928/2. — 14) Smidt, 20. Thott, 241. — 15) Thott, 718, 452. — 16) E. T. Kr. S., 228, No, 131. D. kgl. V. & L., ny S., 32, 187. Thott, 733, No. 9. — 17) Additamenta, 713, 359. — 18) D. F. S., 1909/3, f. E. — 19) D. kgl. V. & L., ny S., 32, 188 ff. — 20) Thott, 733, No. 9. — 21) D. F. S., 1909/3 B, 5 ff. — 22) D. kgl. V. & L., 230, 139. — 23) D. kgl. V. & L., ny S., 32, 192. — 24) Just: Anviisning, 120. 25) A. M., 819, Bl. 15 v. — 26) E. T. Kr.: Danske Sagn, Ny Række, VI, 339.

Saar — Knusninger — Hævelser — Bylder.

De allerførste Sygdomme, der blev taget under Behandling, var sikkert Saar, det gælder saavel hos Menneskene som hos Husdyrene. Saarbehandling hører til Urmedicinen. I ældre Tid var Saar meget ofte

af en nogen anden Karakter end nu til Dags, Datidens mange Krige og den elendige Behandling, der ofte blev Husdyrene til Del, gjorde, at Saarene hos Hesten ofte var Stiksaar eller Skudsaar, hvor enten Lansen eller Pilen, senere Kuglen, sad i Saaret. Det, det gjaldt om, var da at afgøre, om den saarede Hest kunde overleve sine Saar eller ikke. I første Tilfælde var det efter Blodstandsningen Hestelægens eller Kursmedens Opgave at foreskrive den ofte meget indviklede Kur. I Hestelæge- og Kursmedebøger tales der da ogsaa mest om hugne, stukne, skudte eller brændte Saar og saadanne Kalamiteter, de kunde afføde, som Hævelser, Bylder o. s. v.

I det følgende skal nævnes en Del af de mange Saarbehandlinger, vore Kilder har beskrevet:

„Hvad skade Nogen hest haffuer: Drag af hesten paa det sted han hauer skaden 3 gange saa mange haar, som du kand holde Imellem 2 fingre oc sige: I Nafn faders søn och hellig aand och skall du gjøre 3 kors ofuer hesten, førend du haarene villt aftage. Indvichle samme haar udj et styche Papir och gack til it abildtræ Imod solens opgang och skier i treet saa høyg, som du kand Reche, och tag 5 eller 7 af dj afdragne haar och kom dennom udj skoritt och dech hullit vell till Med Koe-Møg eller andet, och saa snart som haarene raadner, saa hellis skaden“.¹⁾

„At bort Dryffue och hielle fulle Och wnde saar Baade paa Folck och heste: Thag III lod Skiie Wond III lod Kuegsølf och Lad boede Skiie wand Och Queg sølf sammele i et glass Och stop Glaset thet till med en Klud och holt det offuer en gløed yld, endtill det smeltis och er bleffuen till wand. Lad siden III Lod Natskade wand i till, och smør det saa paa huad saar, du wilt hiele med“.²⁾

„Saar, der er forarsaget af Jern, læges hastig, naar blot man dypper det Jern, hvormed Mennesket eller Creaturet er skaaret, i Bomolie i samme Øjeblik, Skaden er sket, og forbinder Jernet, som man vilde forbinde Saaret, da dette uden videre Middel hastig læges“.³⁾

„Naar en Hest bekommer et Saar eller Stik, tager man et reent Linned Klæde, kommer lidt af Blodet eller Materien derpaa og lidt stødt Romersk Victriol, svøber det tilsammen og lægger det paa et Sted, hvor ingen kommer, men dog saa, at det kan have naturlig Varme, dette gjøre 3 Gange og hver Gang et frisk Klæde, der lægges paa det samme Sted som det første. Saaret udvaskes med Saltvand hver Dag. Denne Kur kan bruges baade til Mennesker og Fæet og er ogsaa godt til at stille Blod med“.⁴⁾

„Er en Hest skudt, og Kuglen sidder ham i Livet, da tag ti eller 12 Krabber eller Krebsøjen og Hare fedt, blandes og bindes paa Skaden, saa drages Kuglen ud“.⁵⁾ — „Man tager Maj Maanedes Padder og Tudse Leeg sættes i en Potte 9 Dage i Jorden, tages op, sies og sættes i et Glas i Solen 12 Timer. Heler Branden saavel paa Mennesker som Beester og andre Kreaturer“.⁶⁾ — „Sidder Kuglen i Hullet, tages den ud med et Jern formet som en Øreske“.⁶⁾ — „Bliver en Hest skudt med en Pil, da tag Koren Urt (eller Kornrødder) og siud og bind paa Saaret, saa drager hun Pilen ud igien den første Nat. Eller Harefet og Krekbær stødet tilsammen og bundet paa, det drager ogsaa Pilen ud“.⁷⁾ — „Har Hesten stukket sig, tager man et helt Lys, stikker det

i Saaret og stikker en Traad med en Synaal gennem Huden, at Lyset ikke slipper ud, uden at det smelter. Gjør saaledes 4 Dage i Rad med 4 Lys".⁸⁾ — „Smør med en Deyg af Smaakalk, Hvidbollen af 3 Æg, Krudt, Surdej, Rødløg og Øleddike".⁹⁾ — „Vask Saaret med Urin, og kom Pulver af brændte Skosaaler og Alun deri".¹⁰⁾ — Eller „tag Bomolie og Skedevand samt Synaale, lad disse sidste et for et fortæres af Skedevandet, hæld derefter dette fra, saa har man en Saarsalve".¹¹⁾ — „Bliyer en Hest brendt, skal man bruge Bølge Mi Fiske Floz und Wonder Essens". — „Kommer der Maddiker i en Hests Saar, stik saa, før Solens Opgang, nogle af Hestens Haar under Barken paa en sort Poppel og gjen tag dette flere Dage efter hinanden".¹²⁾

For Saar er endvidere brugt „Hjortetalg, Oxemarv, Hønsfedt, Hundefedt, Grævlingefedt, Hjorte Nyre, Fobale alleopatum, Malet Hvalp Kiød, Galle af en Ulfs Lever med Bomolie, Børne fedt og May Smør".

Af Plantemidler er anvendt „Saften af Hampefrø og Husløg, Beyfus Urt, Galæbler gjort til Pulver, Havre kogt og paalagt, Heidel Kraut, som har lange Stængler og Roden er saa hvid som Sne, Virak, Mastix, Saffran, Roden af Iris, Holl Roed, Yknes (en Rod), Gulle weiderichs wrt, Brombær, Hasen Ørlein wrt, Chelidonij Rod og Loffstich Rod".

Endvidere „Spanskgrønt, Guldsfum, Sølvgrød, Wiinsten, ulæsket Kalk, Kaabervand, Galbus, Kaaberslag, Gloriet og Svovl".

Indvendig har man givet Hesten „Sløsel Blumen, eller Krudt i varmt Öl, da det lesker Branden indvendig fra, om den er skudt".¹³⁾

Er der kommet Dødkød eller Vildt Kød i et Saar, er den mest almindelige Kur „at koge Nelder eller Nellefrø i Vin, toe Saaret dermed og strø Spanskgrønt deri".¹⁴⁾ Eller Kaaberrøg, Gallal og Alun med Harpix og Bomolie, eller Kienrøg, Salt og Æggehvide at paasmøre". Endvidere er brugt „at toe Saaret ud med Vin, hvori Sortrod, Victril eller Kaaberrøg er kogt".

Knusninger er Skader i Hud og underliggende Vævsparti fremkaldt ved Slag eller Trykninger. Hertil hører saadanne Skader som Sadelbrud, Traad i Kronen og Knusninger af Forknæet, der er omtalt andet Steds. I det følgende skal nævnes Behandlinger af Knusninger i Almindelighed.

„Bliver en Hest slemt slagen, og det ei vil lade sig bortvaske, da læg Omslag af Beklemiger, Hørfrøe, Smør og Ædike sammenkogt, og bulner det, da brug Apaa Stel Salve dertil".¹⁵⁾ — „Blodet af en sort Høne og det Brune og gule, der sidder paa Kroen tillige med de Steen, der er i den, hakkes smaat og gnides med Vand og Vinædike".¹⁶⁾ Man har endvidere brugt Omslag af frisk Flæsk, Salt og Rugbrød.

For Slag og Knusninger har man indgivet „et Stykke af Menstruo, friske Æg med Skal, Saffran og Brændt Hiorte Takke".¹⁷⁾ En hel Muskat Nød i Vin givet Hesten ind i Næsehullerne, eller Menneske Møg, Hvideløgs Knopper og Ædike.¹⁷⁾ Hjortetak, som er skudt imellem de tvende Fruedage, og stødt Laurbær,¹⁸⁾ eller hvidt Lækatte Skind, Menstruum primum, Theriak og Æggeblommer".¹⁹⁾

For Knusninger har ogsaa været brugt „Aareladning paa de to Skanckaarer og de to Spandaarer, hvorefter alle Skoene skal brekes

fra, og han gandske tynd udvirkes, at Blodet kommer, tag saa 4 haard stegte Æg og slaa Hæsten Et under hver foed, og Lad ham staa udj 3 Dage, saa forgaaer altsammen“.²⁰⁾

Hævelser kan være af forskellig Natur og Aarsag, men i ældre Tid blev de kun beskrevet efter deres Sæde, og om de vilde trække til Byld eller ikke. Ofte gives Raadene dog for Hævelser i al Almindelighed, f. Eks.:

„Kierbel Urt og Huus Rod stødes, og Saften sammen med Ædike lægges med en Klud paa Hævelsen, eller man paalægger stødt Tejlsten med Ædike, endvidere Sort-Rod, Eybisk Rod, Kierbel Urt, Gartheil kogt med rindende Vand, eller gammelt Fedt med Aarberre“.²¹⁾ — „For Svulst hos Hesten skal man lægge Hestemøg derpaa om Natten, saa taber det sig“.²²⁾ — Eller „Agrimonie, Bynke, Kat-Ost, Hul-Urt, Nat-Skade, Kameel-Blom kogt i Vin-Bærme og paalagt det hovne Sted“.²³⁾

Hævelser under Bugen paa Hesten er i Kursmedebøgerne meget omtalt, det har her drejet sig enten om Rosen eller Brandfeber, to vidt forskellige Lidelser, som det dog i ældre Tid ikke har været Datiden mulig at adskille.

Behandlingen har været: „at tage nyt spundet Garn fra en Haspe, koge det og lagt paa“ eller „Soe eller Svine Møg ude fra Marken eller Felleden rørt med Vin Edike og paastrøget Svulsten“.²⁴⁾ — Den er ogsaa blevet kureret ved, at man tog en Skruptudse, kløvede den midt ad og bandt Snitfladerne paa det syge Sted.²⁵⁾ — Eller man har lagt et Plaster paa af „Støvmeel af en Mølle, Vinædike, fersk Leer, fersk Kœlort og Rugklj“.²⁶⁾ — For Hævelser under Bugen har man indgivet „Harpix, Brunellesalt og Svovlbalsam“.²⁷⁾ — Brandfeber er sikkert den Lidelse, som Bøhmen kalder *Hudstrengen*,²⁸⁾ han siger, „at Huden opsvolmer som en Tromme“ og raader at sætte et Stykke Christrod i Brystet.

Hævelser i Hestens Forhud forekommer meget ofte, naar en Hingst eller Vallak staar i længere Tid, uden at bruges, eller ved Rosen i Benene. I ældre Tid ansaa man disse Hævelser hos Hingsten for at være opstaaet grundet sypilitisk Smitte fra Hoppen, først senere Tid erkendte, at denne Menneskets Lidelse ikke kunde smitte Dyrene.

Af Behandlingerne skal anføres: „Naar Skiørtet paa en Hest bliffuer stort og hoffnet, da Røg Hesten med tør Mesterurt“.²⁹⁾ — „Smør med Maymaanets Smør og tag gloende Smedesinner i Brød og Gedemælk og læg paa, og smør siden med sød Fløde“.³⁰⁾ — „Naar Gemægtet er svollen, tag den yderste Skal, som voxer paa Hørren, naar den er grøn, samt dens Rod kogt i Vand og Hesten badet dermed“.³¹⁾ — „Naar Hesten har faaet et slemt Gemagt hos en ureen Hoppe, da ingives Engelsøde, Terra sigillata, Askebryl, Frantzosen Træe og engelsk Petersillie-Frøe kogt i Øl“.³²⁾ — „Har en Hingst forstødt sig ved Stutteriet, da kog i Vin Krabbe Øyen, Bukke Blod, Beenbrudt, Tørret Blod af Elend og brændt Hiortetakke og giv Hesten“.³³⁾ — „Tag Garn af Haspelen, kaag det og bad Gemægten dermed, eller ag gloende Kul, slaa Barnepis derpaa og lad Dampen gaa paa hans Gemægt. Hold en gloende Juulskinne mellem Hestens Ben og slaa Giæde Melch derpaa,

eller kaag Æg af en Myrehob og Sortroed med rindende Vand og toe Gemægtet med tre eller fire dage effter hinanden“.³⁴⁾

„Naar en vrinsk Hest er bleven slagen paa hans Pees. Naar hand vil Spring, og den houner, at hand ikke kand faa den ind i Skabet: Tag Edike, Brendevin, Pisse, Busbohm Ohlie, Gaase Fiedt longet at vadske med, Wonder Wand at vadske med, Kongelys Blader eller Torden Skrep Blader, di stiller Pinen og borttager Hævelsen“.³⁵⁾

Mod „Hævelse i Skiødet“ er endvidere brugt „Ågrimonie, Osterlucie, Muurkrud, Malva, Svaleurt, Keyser-poppeler, Beyfusz, Paaske-Lucie, Segelbom, Humle, Humlefrø, Huusløg, Rude Hvedeklid, Enebær, Peberrod kogt i Ædiche at vaske Gemægtet med“.

Man kan ogsaa „sætte en Haarsime igiennem Gemægtet, trække den hver Dag og toe Hævelsen med Vinsten kogt i Vand“.³⁶⁾

Hævelser i Benene kan være blot og bar Staldhævelse, fremkommen ved, at Hesten staar for længe stille uden at bruges, det kan ogsaa være Rosen, en Betændelse i Lymfekarrene (Lymphangitis), eller endelig Brandfeber, en Lidelse af infektiøs-toksisk Natur. I ældre Tid talte man kun om Hævelse i Benene, eller *svulne og fugtige Been*,³⁷⁾ *hovne Been*, eller *Vandet slaais ned i Beenene*,³⁸⁾ *Værk i Benene*,³⁹⁾ *Krop, naar Beenene hovner*,⁴⁰⁾ *rosenartede Hævelser*,⁴¹⁾ *Rosenfeber*,⁴²⁾ *Vattersot i Benene*.⁴³⁾

Beskrivelser lyder: „Sygdommen kendes af, at der er Vand imellem Skind og Been“.⁴³⁾ — „Det er kolde Hævelser, der efterlader Indtryk, naar man trykker med Fingeren, og de skyldes en fra Blodet afsondret Fugtighed“.⁴⁴⁾

„Hwilken hest som vorder strengd oc faangher tyckebeen ther aff the skal mand lade balle aader oc tage thet blod och egh oc sictet askæ oc smør hans been ther meth i nat oc i dag oc two annend dags morghe meth kaal støfft lwdh“.⁴⁵⁾

„Man skal syde Musøre Urt udj Win og bind varm paa Skaden“,⁴⁶⁾ eller „brændt Leer af en Bager-Ovn blandet med Ædike og Salt og lægges paa“.⁴⁷⁾ Meget anvendt herfor er et Afkog af Enebærris eller Rødder af Enebær og lade Hesten drikke dette.⁴³⁾ Man kan gøre en Hose af groft uldent Klæde, binde den om Benet og fylde den med varmt Vinbærme og Svinfedt,⁴⁸⁾ eller Smør og Rødløg. „Hvis der ved Lungebetændelse kommer Hævelse i Benene, Bugen og Slukken, maa han ikke bade med koldt, men gnide med uldne Klude“.⁴⁹⁾

Ogsaa Aareladning har været anvendt for Hævelse i Benene, særligt Aareladning paa „Fesselaaren“.⁴⁰⁾

Bylder er Materieansamlinger i Vævene paa forskellige Steder i Legemet og opstaar paa Grund af Infektion med en eller anden Bakterieart. Byldens Natur og Ondartethed afhænger da af disse Bakteriens Art og Intensitet. I ældre Tid talte man om *almindelige Bylder*, *Blodbylder*, *Kværkebylder* og *Brandbylder*, hvilken sidste hyppigst optræder i Kodebøjningen ved ondartede Muktilfælde.

Behandlingen af Bylden var vel sjælden magisk, oftest fik den vel Lov selv at bryde sig Hul, eller man lagde et Omslag, f. Eks. af frisk Komøg, „gammelt Leer og Ædike“, ja man har endog indgivet saadant gammelt Ler i Brændevin, om Bylden var indvortes.⁵⁰⁾ Man har lagt et Omslag af „den mellemste Hyllebark, Soel rede, Grøn Kaal, Per-

silletop, Rugmeels Grød og Smør“,⁵¹) Omslag af „Timian, Salvie, Kameelblomster, Katosturt, Kongelys, Bulmeurt, Hørfrø, Skrepperødder og Bringes Urt. Plastre som Farsin Plaster, Schwadt Plaster og Hamburger Stik Plaster. Smurt med forskellige Olier: dobbelt Katoat Olie, Rosmarin-, Teglsteen-, Laverbær-, Kamille-, Æg-, Oliven-, Peter-, Johannes-, Catharine-, Spik-, Popolie- eller Terpentiniolie“. Endvidere er brugt gammel Fedt, Svovl og Kvægsølv.

„For Blodbylder tag Ister, Nelle- og Hørfrø og hed Aske og læg paa“.⁵²)

„Man kan og sætte Bylle hen:

Byll! Byll! du skal være saa forbuden at voxse i hans Navn, som har skabt baade Himmelen og Jorden, du skal forsvinde og Blive til intet i Navn G. F. S. o. h. A. Amen“.⁵³)

1) Rostgaard, 36, 524 ff. — 2) Kallske S., 23, 712. Thott, 718, 712. — 3) Marius Christensen: Fra Rasmus Rasks Hjem (Danske Studier 1922). [Findes ikke opført i den indledende Kildefortegnelse.] — 4) D. kgl. V. & L., 200, 109 (meget lign. Pag. 72). — 5) Heste-Lægeb. 1703, 48. D. kgl. V. & L., 230, 99. Esbach, 36. — 6) Bøhmen, 39 ff. Esbach, 37. — 7) D. kgl. V. & L., 230, 154. — 8) Heste-Kiender, den kloge, 62. — 9) E. T. Kr. S., 243, No. 73. — 10) Heste-Kiender, den kloge, 60. — 11) D. F. S. 1909/3 B, 45. — 12) Gerstenberg: Sympathi og Magnetisme, 46. — 13) D. kgl. V. & L., 230, 31. — 14) D. F. S., 1909/3, b, E. D. kgl. V. & L., 230, 148. — 15) D. F. S., 1909/3 B, 13. — 16) D. kgl. V. & L., 200, 74. — 17) D. kgl. V. & L., 200, 92, 104 og 106. — 18) Bøhmen, 23. — 19) D. kgl. V. & L., 200, 104. — 20) D. kgl. V. & L., 230, 5. — 21) D. kgl. V. & L., ny S., 32, 95 ff. — 22) E. T. Kr. S., 245. — 23) Smidt, 116. — 24) D. kgl. V. & L., 230, 98 og 127. — 25) E. T. Kr.: Danske Sagn VII II, 464. — 26) D. kgl. V. & L., ny S., 32, 95. — 27) Rohlwes, 52. — 28) Bøhmen, 100. — 29) Thott, 718, 409. — 30) Heste-Lægeb. 1703, 12. — 31) D. kgl. V. & L., 230, 97. — 32) Esbach, 3. Bøhmen, 8. — 33) Bøhmen, 7. — 34) D. kgl. V. & L., ny S., 32, 96 ff. — 35) D. F. S. 1909/3 B, 46. — 36) D. kgl. V. & L., 210, 89. — 37) Heste-Kiender, den kloge, 75 ff. — 38) Esbach, 76, 97. — 39) Thott, 734 II, No. 56. D. kgl. V. & L., 230, 141. — 40) D. kgl. V. & L., 200, 114. — 41) Faber, 103. — 42) Stockfleth: Kort Fremstilling, 43. — 43) Heste-Kiender, den kloge, 44. With, 209. Dahl, „Nyeste“, 50. — 44) Dahl, „Nyeste“, 50. — 45) A. M., 188, 5. — 46) Thott, 718, 449. — 47) Bøhmen, 35. E. T. Kr. S., 213, tilskrevet. — 48) Smidt, 117. — 49) Faber, 92. — 50) E. T. Kr. S., 234, Bl. 56. D. F. S., 1909/3 H. — 51) D. F. S. 1909/3 B., 31. — 52) D. kgl. V. & L., 230, 165. — 53) E. T. Kr. S., 234, Bl. 56.

Blodstandsning.

Af de kirurgiske Behandlinger, Menneskene bliver stillet overfor, er Blodstandsningen vel den oftest forekommende. Ikke sjældent gælder det Patientens Liv, om Blodet faar Lov at rinde. Kvaksalveren eller den kloge Mands Opgave var hurtigst muligt at bringe en Standsning af Blodet i Stand, deres Færdighed heri gav dem stort Ry, og ofte greb de til magiske Midler og Trylleformler.

Det er rimeligt, at disse Formler har været brugt fælles for Mennesker og Husdyr. Her skal imidlertid kun anføres et ringe Antal af den store Mængde, og særligt dem, der har Hentydning til at være brugt mod Blødning hos Dyr.

„Blod at stille saavel som paa Folk som paa Fæed:

Christus Triin i Jordans flod stille stod

I Nomen Gud Fader Guds Søns og Gud hellig aands Amen“.

3 gange skal du sige disse Ord og strøj Kredet ud af Rycken med den Høyre Haand og Spütte 3 Gange og saa paa Jorden“.¹⁾

„De soer Du foer paa Jorderig,
dem læger Gud Fader i Himmerig,
de hverken Boller eller Bløder,
De hverken svier eller møer,
I Navnet G. F. S. o. H. A. gientages 3 Gange“.²⁾

„Skriv paa en Seddel:

„Habelle En brun Føl	} stæden for brun Føll skrives ved hver Begivenhed det Kolør og Navn“. ³⁾
Habelle En brun Føl	
Habelle En brun Føl	

„Eller: Hanna brun Føl blodet Betta
Hanna brun Føl blodet Betta
Hanna brun Føl blodet Betta“⁴⁾

„At stille Blod ved disse 6 Bogstaver:

O I P M L I

Naar man skriver disse Bogstaver i Panden paa Persijenten og binder et Tørklæde derover, saa stilles Blodet strax“.⁵⁾

En Kone kurerede et Føl, der havde skaaret sig, saa at Blodet stod som fra en Tønde, hun bandt en Seddel ved Føllets Hale. Der stod:

„Hingsten Pæjer bløder Beta“.⁶⁾

Mange er de magiske Midler, der har været brugt:

„Skjær en Gren af et Esketræ med et Snit St. Hansdag eller Juledag, men den maa ei røre ved Jorden, tag en Pind af samme Gren og fraa i et Saar, som er hakket eller skaaret sønder, saa stiller Blodet strags, men den Gren maa skjæres i Guds Navn“.⁷⁾

En klog Mand (Jens Kusk) raadede til at grave en Høle, hvorpaa en Hest havde skaaret sig ned under Lergulvet i Stuehuset.⁸⁾

„Tag en træ Kille af en stige, stol eller skamel, Rør den omkring i blodet og slaae den I igjen. Hvor den før har været forsøgt“.⁹⁾

„Tag Mosset paa et Dødning Hovet og leg paa Aaren eller Stædet, hvor det Bløder, hjælper wisselig“.¹⁰⁾

„Rinder Blodet formeget, bruges at tage en Linned Lap, stikke i Hullet, siden tage Lappen og bære paa Kroppen og holde den varm i 24 Timer, men man bør passe, den ei kommer til Metal, siden graves den paa et Sted, hvor den kan raadne“.¹¹⁾

„Vask et Stykke hvidt uldent Tøi i Frø-Sæden, tør det i Solen, gjentag dette 4 Gange; naar du da vil bruge det, klippes et Stykke dobbelt saa stort som Saaret og lægges paa, da standser det“.¹²⁾

Man har som blodstillende Middel brugt „Hare Øren brændt til Pulver, eller brændt Perlemor, Hare Haar, varmt Hestemøj, Veyrauch,

Æggehvide, Papir, Taskeurt, Bynke, Galæble, Tormentille, gemene Kul, Rautensafft, Gartheil enten indgive eller bundet under Tungen“.

1) E. T. Kr. S., 240. — 2) D. F. S., 1909,3 G. — 3) D. F. S. 1909/3 D. — 4) D. F. S. 1909/3 D. — 5) D. F. S. 1909/3, b N., No. 4. — 6) E. T. Kr.: Danske Sagn VI^{II} 462. — 7) E. T. Kr. S. 221. — 8) E. T. Kr.: Danske Sagn, VI^{II} 463. — 9) D. F. S., 128/1. E. T. Kr. S., 220. — 10) D. kgl. V. & L., 230, 110. — 11) Fogh, 16. — Hestekiender, den kloge, 82. — 12) E. T. Kr. S., 245.

Forgiftede Saar, Hævelser, Bylder m. m.

(sv: Tussebitt, Vikslebitt).

Det var for vore Forfædre ikke altid saa lige til at afgøre, hvad Aarsagen til mange af Husdyrenes Hudbetændelser, Saar, Bylder og Hævelser egentlig var, ofte kunde jo saadanne opstaa ganske pludseligt eller antage et ondartet Forløb. Det var da intet Under, at man mente, Aarsagen maatte ligge i Bid af forgiftige Dyr eller anden Gift, der trængte ind i Legemet. Efterhaanden, som man fik Kendskab til disse Dyrs Natur, maatte Troen bortfalde paa deres „Forgiftighed“, og Aarsagen til de Skader, for hvilke de havde faaet Skyld, maatte søges andre Steder.

Den mest kendte nordiske Giftslange er Hugormen, den er dog ikke i vor folkelige Litteratur angivet at have fortrædiget Hesten, og den vil derfor blive omtalt under Kvægets Sygdomme. Et Haandskrift har Betegnelsen: „*Naar en Hæst bliver beedt udaf en Slange eller Snog*“.¹⁾ Man kaldte det ogsaa *Orm-Slag*,²⁾ *Saar af Slanger*³⁾ o. s. v. Af andre Dyr, der mentes at kunne foraarsage forgiftige Saar, maa navnlig nævnes *Væselet* (Vessel Vissel),⁴⁾ *Odderen*,⁵⁾ samt et ikke nærmere angivet Dyr, der udspyede Edder.⁶⁾ Endvidere maa som giftige Dyr nævnes *Myg*, *Fluer*⁷⁾ og *Bremser*. Sind taler om:⁸⁾ „Heste, der har faaet Gift ved Urter, Skorpioner, Slanger, eller naar *forgiftige Mus* og *Rotter* har brækket sig i Høet“.

Behandlingen af saadanne forgiftede Saar var meget ofte magisk. Endnu den Dag i Dag behandles Hugormebid flere Steder i Jylland med Hugormekød o. lign.

„At bortvaske Ormslag med Vand: Tag reen Vand i en Keel, smid Vandet op paa Taget, tag dette Vand, som løber ned af, tag det i Keelen, Vask Hevelsen i dette Vand med din højre Haand og sig:

„Galden af en Fisk og Jeder af en Snog,
O Herre Jesu! du est io en læger saa God,
ald ieder og for Gift Ned i den sorte iord“,

da afstryger du din Haand paa Grøn iord. Sligt Giøres 3 Gang, det kand et Gang giøres i wær Time“.²⁾

Eller man signede for Gift, idet man sagde:

„Hesten stod paa Heden bunden,
Dragen haver Dig beslagen,
Jeg signer Dig for Blaaedder og Graaedder

og alle Slags forgiftig Edder, saa snart skal Du faa Baand og Bud,

og det skal blive eder lige saa forbuden at gjøre mere ondt, som en gammel Mand, der inden Thinge og Dom, der sværger værre og ved bedre i Navnet G. F. G. S. G. H. A. Amen Fadervor“.⁹⁾

Som det sikreste Middel er det anbefalet at dræbe det Dyr, der har bidt, tage dets Kjød og lægge paa Saaret. Samme forsikrer, at disse Dyrs Haar ogsaa kan uddrage Giften.⁸⁾

Til Omslag har man brugt „Menneskepis, Hundeskarn, Harefedt, Vogns mørelse, Oksetælle, Komøg, eller lagt Rødløg stegt i Ildmører og skaaret i Skiver paa Saaret. Man har taget Knopper af Popler lagt i Svinefedt i en Kjælder og blandet med Saft af Vejbred, Natskade, Luthbatter, Mohnen, Dild, Kryds Urter og grønne Olieblade. Gnedet Hævelsen med en Græstørv og ombundet en saadan med Græsset indad. Kogt Bønneurt Rødder, Hesselrødder og Sinaurødder og toet Saaret dermeed, eller den inderste Bark af Fichtentræ kogt i Vin. Man har taget Hampefrø og Husløg, stødt dem og kommet med Hampeblaar paa Saaret. Vadsket Saaret med en Blanding af Laut Stok, Slif Stens Sand og Gamle Urin eller med Brændevin, hvid Sæbe, Skorpionolie og fin Theriak. Men naar Maanen er fuld, tager man Sevenbom, venedisk Glas, Hvideløg, gammelt Smør, Honning og Sommerhvedemeel som Salve og lægger paa“.

Indvendig er givet „Kvægtheriak, Bomolie, Laustok i sød Mælk eller Matrem i sød Mælk, Giftrod, Hyllemos, Enzian, Corbendikt, Rhabarbara og Lang Peber“.

1) D. kgl. V. & L., 230, 77. — 2) D. F. S. 1909/3 B., 44. — 3) Heste-Lægeb., 1703, 29. — 4) Bøhmen, 60. — 5) Heste-Lægeb., 1703, 45. — 6) E. T. Kr.: Danske Sagn VII, 462. — 7) Heste-Kiender, den kloge, 20. Gerstenberg: Sympathi og Magnetisme, 45. Heste-Lægeb., 1703, 45. D. kgl. V. & L., 230, 107. — 8) Sind, 333. — 9) D. F. S., 1909/3, A II. D. F. S., 1909/3 G., No. 14.

Sadeltryk og Seletryk.

(sv: Sadelgrått, Sadelkula under sadel).

Ved Fejl i Sadel eller Seletøj, samt hos særligt disponerede Heste (skarpt Mankeparti) kan der til Tider opstaa forskellige Læsioner af Hestens Mankeparti. Disse Læsioner kan være af meget forskellig Intensitet og Udstrækning, meget ofte er det kun en øm Hævelse under Sadelen eller Mankestykket, i sværere Tilfælde dog med Læsioner af Huden og i værste Tilfælde med Ødelæggelse af Senevæv og Torn-tappe, der ved Infektion giver Bylder og Fisteldannelser (Mankefistel).

Navnet var *Sadelbrud*¹⁾ eller *Trykning og Skade paa Viderristen*,⁴⁾ man sagde ogsaa, at „*Hesten var frat paa Ryggen*“.²⁾

„Sadelbrud kan være paa tre Maader“, siger „den kloge“:³⁾ „a) Naar der er en Hævelse efter Sadelen, b) Naar Huden er løsnet fra Kjødet, c) Naar der er bleven Saar“. — „Den kommer mest, naar Sadelen er for snæver til en rund flad, eller for stor til en høj og for smal Viderist. Trykning paa den mellemste Del af Videristen er værst, thi derved saares Seenen og Been i Rygraden“.⁵⁾

Sadeltryk var en frygtet Skavank for Rytteren, — i ældre Tid ikke

mindre end en Katastrofe, — man søgte derfor ogsaa at undgaa den paa mange forskellige Maader, mest brugt var Foraarets Frøæg: „At en Hest iche brydis aff Sadelen, tag et ubrugt Klede, blød det i foraaret i padeleg och lad det tørris och leg under Sadelen, saa trychis iche Hesten“. ⁶⁾ Man har i samme Hensigt brugt et friskt aftrukket Lammeskind med Hudsiden mod Hestens Hud og Sadelen ovenpaa. ⁷⁾

Men var Skaden sket, var det en almindelig Kur at tage Hestens egen Urin paa Leer og lægge paa, eller Hestemøg ⁸⁾ eller Komøg, „gam-melt Leer og Ædike, ⁹⁾ man har ogsaa flittigt badet Hævelsen med fedt Møddingvand“. ¹⁰⁾

1) Abildgd. H. & Q., 91. — 2) Heste-Lægeb., 1703, 31. — 3) Heste-Kiender, den kloge, 50. — 4) Dieterichs, 37. Faber, 108. — 5) Thott, 718, 346. Hansen: den kloge Kones Bog, 42. Gerstenberg: Sympathi & Magnetisme, 45. — 6) Gerstenberg: Sympathien & Magnetismen, 45. — 7) E. T. Kr. S., 245. No I og II. Rostgaard, 36, 523. — 8) E. T. Kr. S., 234, 34. — D. F. S., 1909/3 H. — 9) With, 198.

Vorter — Papillomer.

(sv: Varter).

Vorter, og de efterbeskrevne Tarrer, dannes ved en pletvis stærk Vækst af Overhuden, der ofte bliver trevlet og fliget, ved at Udløbere fra Læderhudspapiller rager op deri.

Hos Menneskene har man brugt mange overtroiske Kure for at faa Vorter til at forsvinde, særlig anvendt er Forsætning (se Henvisninger og Forklaringer).

Af Behandlinger anføres: „Har en Hest Vorter, da stryg den daglig med varm Urin fra en Grisesoe, den vil da bortvisne og forsvinde“. ¹⁾

Man har ellers brugt at binde eller skære dem af, brænde med gloende Jern eller dryppe Skedevand derpaa, og skulde de brændte Vorter opsvulme, da smøres med en kostelig Salve af „Honning, Bleeg-hvid, Rosenvand og Vernes“.

Tarrer.

(sv: Ink, Inkar, Oksel, Flør).

Tarrer er egentlig blot større Vorter, de kan blive som et Hønsæg, men hos Kvæget som et Menneskehovede eller mere.

Det gamle Navn var Oksel, ²⁾ Aadsel, ³⁾ Anvekst, ⁴⁾ Tindere, ⁵⁾ Tadere. ⁶⁾

Faber ³⁾ siger: „Aadsel er en blød Udvæxt paa Hestens Krop eller Hoved“.

En gammel magisk Kur var „at bevæge højre Lægefingre avet om Ogslet“ og sige:

„Ogsel have de Brødre ni, ni blev til otte, otte blev til syv o. s. v. 1 blev til slet ingen“. ⁷⁾

Man kunde ogsaa sætte „Gevægster“ væk paa følgende Maade: „Tag 3 Steen i rindende Vand, som løber bestandig, gaa hjem og brug dem. Gnid om Gevægsten 3 Gange med hver Sten avet om og forvar dem

saa, hvor hverken Folk eller Kreaturer kommer. Du maa vogte Dig for, at ingen kommer Dig i Møde, saa har Du ingen godt af det den Gang. Dersom Gevæxten holder fast paa Huden eller Kjødet, saa hjælper det ikke“.⁸⁾

Eller „tag et Stykke flesk, omsmør Taddrerne, Grau det ned i en Mødning“.⁶⁾

Man har, for at faa dem til at forsvinde, ombundet dem med Svine-møg, bortskaaret dem med en Jernskinne, hvorefter de er smurt med Linolie, Honning og Fernis eller „Saltohlie“.

Man har ogsaa udtrykket dem enten med en Snor eller Knibtang og brændt Stedet.⁶⁾

1) Heste-Kiender, den kloge, 66. — 2) Esbach, 77. — 3) Faber, 34. — 4) Aarhus Statsbibliotek, 381, 205. — 5) Bøhmen 70. — 6) D. F. S., 1909/3 B., 17. — 7) E. T. Kr.: Danske Sagn, VI II. — 8) E. T. Kr. S., 226.

Nældefeber.

Pludselig opstaaede flade Hævelser i Hestens Hud benævnes Nældeudslæt eller Nældefeber. Lidelsen, der gerne er ledsaget af Kløe, skyldes en eller anden giftig Paavirkning, enten Insektstik eller Berøring af visse giftige Planter, endelig ved en indre Giftvirkning af Fodringsmidler eller ved visse Febersygdomme.

I ældre Tid ansaa man denne Sygdom for at være opstaaet ved Bid af visse Dyr som Væsel, Odder eller „en forgiftig Orm“. Særligt fik førstnævnte Skyld for at kunne „blæse“ Sygdommen paa Hesten „Naar en Hæst har det heele Liv besat med Bulder, som en Vespel kand have blæst ham paa“¹⁾ eller „den bliver blæst af en forgiftig Orm, og deraf faar Bylder over hele Livet“.²⁾ Man har dog ogsaa ment, at Aarsagen kunde være, „at Hesten var kørt varm, og den da var kørt i Vand op paa Siderne“.³⁾

„Man skal kjende denne Skade derpaa, at saadan en Hest bliver gierne rød i Øjnene og stor i Hovedet og nep kand see“.²⁾ Stockfleth siger:⁴⁾ „det er en Udslagsfeber med Knuder og Vabler“, han kalder den: *Knudefeber*.

Man har for denne Lidelse smurt Hesten med stødt Dødningehoved blandet med Salt og Vinbærme,²⁾ eller „Smier spanske Fluere og hæde neller“.

„Bliver en Hest udslagen, da tag Vantze Urts Roed, graf den op paa en Fredag paa en af vor Frue Dage ved Solens Opgang, og bind Hesten den under Tungen, saa bliver han sund igien“.⁵⁾

Indvendig har man givet „Hyldethe, Kamilleblomster, Laurbær, Krop pulver, Entzianrod, Rabarbra, Corbendigt Pulver, lang Peber, venedisk Theriak og endelig Krebssteen“.

1) D. kgl. V. & L., 210, 74. — 2) Esbach, 99. — 3) D. F. S., 1909/3 B., 34. — 4) Stockfleth: Kort Fremstilling., 69. Haandskrift i priv. S., Jac. Christoffersen. — 5) D. F. S. 1909/3 P., 408.

Skurv — Psora.

(sv: Skorff, Qwistdroppe, Wäsig).

Denne Lidelse, der med et nyere Udtryk kaldes Ekzem, er en i Regelen med Kløe ledsaget Hudbetændelse, ved hvilket Dyret, ved en stadig Skubben og Gniden, faar læderet Huden, der da bliver skællet og skorpet. Aarsagen er sædvanlig Irritation af Huden ved Urenlighed, Lus o. s. v. eller ved stadig Fugtighed. Dog ogsaa forskellige indvendige Sygdomme kan give Anledning til denne Lidelse.

Skurv har været kendt fra meget gammel Tid, den er saaledes omtalt sammen med Skab i 3. Mosebog 14. Kap., hyppigst er dog disse to Sygdomme gjort identiske.

Medens man i Sverige har antaget, at denne Lidelse kom af Tagdryp eller Honningdug, der faldt fra Træerne, har man i Danmark tilskrevet Aarsagen: „a) at Hesten ikke flittig aftørres, b) naar man lader den svelte, c) af hidsigt Blod“. ¹⁾ — „Den kan komme af Urenlighed, eller naar der er et Hønsehus tæt ved Stalden“. ²⁾

Kursmedebøgerne har haft forskellige Benævnelser paa denne Lidelse, saaledes *Skrubureenhed*, ³⁾ *Rue* og *Kratze* ⁴⁾ eller *grindig* ⁵⁾ eller *Raude*, ¹⁰⁾ *Fnat* og *Reudige*. ¹¹⁾

Man har til Behandling af Skurv brugt „Hare Galde, Mands Pis med ulæsket Kalk eller strøet Pindsvine Pulver deri“. ⁶⁾ Meget brugt var det ogsaa at lave en Lud af „Høsemøg, Vinranke, Aske og Kaabervand til Tvætning“. ⁷⁾ Urin baade fra Menneske og Ko har været brugt i ustrakt Grad, og til Salver er forskellige Fedtsorter som „gillet Svine Fedt“ anvendt.

Fra Planteverdenen er taget talrige Midler baade til udvortes og indvortes Brug, saaledes „Wantze-Urts Roed, grav den op paa en af vor Frue Dage paa en Fredag ved Solens Opgang og bind Hesten under Tungen“. ⁸⁾ Man har indgivet Dyret „Hesselurter, Eber Rod, Børne Klør, Dyvels Dræk, Mester Rod, Sassefras, Sassaparilla og Sevenbum i lunket Øl“. ⁹⁾ Man har ogsaa brugt Salver og Brænding.

¹⁾ D. kgl. V. & L., ny S., 32, 63. — ²⁾ Dieterichs, 69. — ³⁾ D. kgl. V. & L., 230, 151. — ⁴⁾ D. kgl. V. & L., ny S., 32, 63. — ⁵⁾ D. kgl. V. & L., 230, 40. — ⁶⁾ D. kgl. V. & L., ny S., 32, 66 ff. — ⁷⁾ D. kgl. V. & L., 210, 75. — ⁸⁾ D. F. S., 1909/3 P. — ⁹⁾ D. F. S., 1909/3 b. Q., 13. — ¹⁰⁾ D. kgl. V. & L., 210, 75. — ¹¹⁾ D. kgl. V. & L., ny S. 32.

Ringorm — Trichofyti.

Denne Lidelse, der skyldes en Svamp: Trichofyton tonsurans, der lever i Haarvækkene og forårsager ringformede haarløse Pletter, er ikke meget omtalt i gamle Dyrlægebøger, vel sagtens paa Grund af dens Godartethed. Er den nævnt, er det gerne sammen med Skab, saaledes i en Recept, der gaar igen i flere gamle Haandskrifter:

„For Ringorme eller andre saar paa folch och heste“ ¹⁾ „For Ringorme eller Skab, der æder om sig“. ²⁾

Behandlingen har været „Smørelse med Holsurt kogt i godt Øl og tilsat gammel Ister, Tierre, Qwegsolv, Laurbær og Svegel“. En Smørelse, der nok skulde gøre det af med „Ormen“. ¹⁾

Som indvendigt Middel er brugt „hvid Enzian, Laverbær og Dødnings Hoveder kogt i Vin, Øl eller Vand i en ny glasseret Potte“.²⁾

Det er rimeligvis denne Sygdom, som flere gamle Kursmedebøger benævner *Haarorm*³⁾ eller „*Naar der gaar Orm i Haarene*.“⁴⁾

En Behandling heraf lyder: „Tag den første Tude Leeg, kom det i en Nye Potte, lad det staa i 20 Dage vel tildækket under Jorden, derefter Sie Vandet fra og vask Haarene paa Hesten dermed i fuld Maane 3de Gange i 9 Dage, der skal icke komme Orm deri, og er der nogen Orm, da skal den wisselig døe“.³⁾

Man har ogsaa brugt at bade den med et Afkog af „Siebenbaum Træ, saa flyder de alle af, mens du seer derpaa“.⁴⁾

Man har endvidere for denne Lidelse indgivet Hesten „Bregne, Sevenbum, Katte Møg, Sommerhyld, Laurbær og Zedefer Frøe sammen med varm Ædike, og gnedet den med Hvedemel, Arsenik og Honning“.⁵⁾

1) Thott, 254, 167. Kallske S., 23, 400. Rostgaard, 161, 10. — 2) D. kgl. V. & L., 200, 82. — 3) D. kgl. V. & L., 230, 74. — 4) D. kgl. V. & L., 200, 47.

Skab — Skabies.

(sv: Skabb — n: Skab eller Stald Klaar).

Skab er en smitsom Hudsygdom, der optræder hos alle vore Husdyr og skyldes nogle i Huden eller paa Hestens Overflade levende Snyltere, der tilhører de tre Slægter: *Sarcoptes*, *Dermatocoptes* og *Dermatophages*. Sygdommen er ledsaget af stærk Kløe og ofte af Foldedannelser af Huden. Den kan medføre Døden.

Skab er sikkert den ældste kendte Sygdom, den er saaledes omtalt i Hammurabis Lov ca. 2000 Aar f. Kr. I Bibelen er den sammen med Skurv omtalt i 3. Mosebog 14. Kap. Den er skildret saavel af Columella som af Vegetius og var sikkert i Oldtid og Middelalder en uhyre stor Plage. I vore gamle Byskraaer er Skab et stadigt tilbagevendende Kapitel: „Hvis en Mands Heste eller Qvæg faar Skab, skal Ejermanen være pligtig til saadant at afskaffe og lovlig at skille sig derved. Vil han det ikke, efter han paa Tinge er advaret derom, skal Ooldermanden med menige Naboer og Borgere tage disse Kreaturer og lade dem omkomme, uden at Ejeren kan gøre Krav paa Erstatning, men han skal for sin Modvillighed bøde 2 Mark. Vægrer nogen af Borgerne sig derved, skal de ogsaa bøde 2 Mark“.¹⁾ Dog Boden for ikke at dræbe sine skabede Dyr er enkelte Gange sat til saa stor en Sum som 4 Rigsdaler for hvert skabet Dyr og til Markmanden 4 Mark,²⁾ i hine Tider en mægtig Sum. Ofte er Boden dog ansat i Øl fra ½—1 Tønde. Uden sine Heste var Bonden ilde stedt og maatte af den Grund ofte gaa fra Gaard og Hjem. En Indberetning, som efterfølgende, taler sit tydelige Sprog: „1680 vidner St. Salby Bymænd, at Søren Jensen Jyde blev ganske forarmet forrige Aaringer, ved at Hestene døde af Skab. Præsten vidner, at Manden for sin Fattigheds Skyld maatte forlade Gaarden“.³⁾

Beskrivelserne af Skab er mangfoldige, saaledes skriver Sind:⁴⁾ „Skab er en Sygdom, der avles i Huden og deles i 3 Slags: a) den

skiellende, hvor der i Huden sætter sig smaa Skiel som Klid, b) en guul rødagtig Skorpe, hvorunder findes smaa rødagtige Korn, c) en ædende og gnavende, der giver Saar og er af en raadnende Art“. Faber⁵⁾ siger: „Skab kan være fugtig eller tør, hvilken sidste ogsaa kaldes *Kviste*“. Han anfører her Abildgaards Mening, der dog tilføjer, at „bliver en Hest smittet af en Hest med tør Skab, faar den gærne vaad Skab og omvendt“. ⁶⁾ Stockfleth⁷⁾ skriver: „Skab er en chronisk smitsom Hudsygd, der hyppigst begynder paa Halsen, hvor Huden bliver belagt med graaagtige Skorper, og der danner sig tætstaaende Rynker eller Folder, „Rufler“.“

Om Aarsagen til Skab har der været stor Uenighed. Columella mente, den kom af Sult, medens Vegetius antog den for at være smitsom. Sind⁴⁾ siger: den kommer af Skarphed i Blodet eller Vædskerne, og Abildgaard,⁶⁾ at Hestene sædvanlig faar Skab enten af Hunger, slet Foder eller Smitte. — „Skab kan Hesten faa af ilde kureret Muk, eller Skade i Straalen, af Forkølelse, strengt Arbejde, for fedt eller for uselt Foder og endelig ved Smitte“. ⁸⁾ — „Den udbreder sig ved Smitte, men kan ogsaa være oprindelig hos Heste, der er udsatte for slet Behandling, usundt Opholdssted, Sult, Fodring med fordærvet Foder“. ⁹⁾ Man har været uenig, om Smitteevnen stammede fra et særligt Smitstof eller den saakaldte Skabmiddles Overførelse fra det ene Dyr til det andet. ¹⁰⁾ — „Skab kan udbrede sin Smitte til en heel Græsning, til en heel Stald, ja til Heste, der blot gaar den forbi under Vinden. Man maa afholde skabede Hunde og Katte fra sin Hestestald, da de let kunde smitte Hesten“. ⁵⁾

Ligesom Skab er den første benævnte Sygdom, man kender, saaledes er den ogsaa den første Sygdom, man træffer paa i vore gamle danske Haandskrifter, nemlig i Arnamagnæanske S. 187 8vo, hvor det lyder:

„Ad scabium caballi: Om thin hæst ær scabeth, Tac en annen hest oc som scabet er oc dræb oc stænc hans bloth ahø æller akorn oc hæsten scal thæt ætæ, tha worther han heel oc faar aldræ meræ scab“.

At bevare Hestene for Skab var en stor Opgave, her skal nævnes: „et forsøgt Raad, at Bæsterne iche skall bliffue skaabet, om di end drager till andre skaabet Bæster eller kneppis med dem paa Marken. Her imod skall brugis effter skreffne: Mercurium, Qwegsølf, Spansgrønt, Madfett, Rugmeel, der blandis og Bæsterne dermed besmurt om Næsen, Halsen, Lyskerne, om Øjnene, om Munden. Dette bevaarer vist for Skaab“. ¹¹⁾

„Toe dine Hænder i Fasten med Frøe Leeg, og naar en Hest er skabet og ruet, saa leg din Haand paa det onde Sted, til hand bliver varm, saa forgaar han Skabbet og Ruen“. ¹²⁾ — „Tag et støche spech, stich det tæt med grøn havre, dyp det samme spech i tierre, og tænd ild deri med et lius, og lad det dryppe i tierren, og naar den bliver heed af det varme flesk, kom stødt hvid kaaberrøg deri og smør det paa“. ¹³⁾

Behandlingen for Skab gik ellers altid ud paa først at gnide Hesten med en Lud, der helst skulde være gammel og sur, til Tider er den anført kogt med Malurt, derefter blev Dyret smurt med en Smørelse eller Salve af vidt forskellig Indhold, men Grundlaget var en Olie som

„Laurolie, Popolion, Linolie, Bomolie, Terpentiniolie, Majmaaneds Smør, gammelt Smør eller Fedt, som ikke er kommet i Vand, Kamfedt, Fedt af et gillet Borgsvin, Taxfit af en skaaren So, Tran, Tjære, grøn Sæbe, Honning Vox, Menneskens Dræk, Gullands Tjære, Skorpionolie eller Fløde“.

I denne Konsistens er blandet: „Radix Alrauni,¹⁴⁾ troltzt wrtt roed, den mellemste Bark af Huus Beinen Holtz, Laurbær, Huusløg, Alantsrod, Skrafranis eller den gule Skal af Skidbærtræ“.

Og af uorganiske Stoffer: „Alun, Spanskgrønt, Kobberrøg, Qvægsølv, Vigtril, Svovl, Chalcut, Arsenik, Salt, Vinsten, Bøsse Krudt, Antimonium crudum, Spidsglas og ulæsket Kalk“.

Man har ogsaa brugt for denne Sygdom at smøre Hesten med „Mælken af en Sild“, eller med den Salve, der bliver, naar man lader røde Snegle i 9 Dage staa i en tilklinet ny Potte.¹⁵⁾

Af Bademidler er Urin anvendt i udstrakt Grad, mest Barne-Pis, men ogsaa Kopis, ofte sammen med Hønseskarn. „Wchlut kalch och gammell allerbitterste och harpeste suod suudet vdi Reent Wand¹⁶⁾ Pis, hvori gule Skreprødder er kogt (Spidsskræpperødder), Tobaksaske med Menneskeurin, Hollandsk Tobak, Sevenbum og Bøge Aske kogt i Ølbærme, eller Alantsrod stødt i Blyantsvand“.

Da man til visse Tider har været af den Formening, at Skab kunde komme indvendig fra, er det intet Under, at man har forsøgt at drive Skabet ud. Dette er sket med „Laurbær, Foenum Græcum, Sevenbum, graat Svovl, Nyserod og Salt eller med Præservingende Hestepulver.¹⁷⁾ Storskræpperod, Kulsukkerurt, Guldblommeurt, Enebær, Strandløgshonning og ren Honning“. Dette kaldes „den blodrensende Latværg“.¹⁷⁾ Som indvendigt Middel var dog mest af alt brugt „Antimonium, enten Repar, vitrum eller crudum, endvidere Bebergel“.

Aareldning er forsøgt anvendt, saaledes paa „Spore- og Lunge-Aaren“ eller begge „Sporaarer“ og begge „Lungeaarer“. Man har trukket Haarsimer, bestrøget med „Ægyptiaksalve“ ved Boven. Man har brændt Skaben med et hedt Jern, til Huden er bleven krumpen, hakket Stedet med en Flitte og bundet Brød og Salt derpaa en Nat og Dag.¹⁸⁾ Endelig har man taget Blod fra Halsaaen og strøget Blodet derfra i 3 Dage paa det skabede Sted.¹⁸⁾

1) Danske Vider og Vedtægter I, 18 og, 2) Danske Vider og Vedtægter, II, 202, III, 532. (Findes ikke opført i den indledende Kildefortegnelse.) — 3) Extraordinaire Skattemantal i Høelse Sogn, 1682. (Findes ikke opført i den indledende Kildefortegnelse). — 4) Sind, 296. — 5) Faber, 112. — 6) Abildgaard, H. & Q, 53. — 7) Stockfleth, 67. — 8) Just: Haandb., 82. Just: Anviisning, 154. — 9) Dahl: „Nyeste“, 43. — 10) With, 240. — 11) D. F. S., 1929/64, 4. (Af Oluf Jørgensen Degn i Asminderød, 1678, tilskrevet: Elise Beynons Barmhjertige Samaritan, 1677. — 12) D. kgl. V. & L., ny S., 32, 75. — 13) Aarhus Statsbibliotek, 381, 200. — 14) Esbach, 72. — 15) D. kgl. V. & L., ny S., 32, 61. — 16) Thott, 202. I Kap., 90. — 17) Lommebog f. Kudske, 16. — 18) D. kgl. V. & L., ny S., 32, 61.

Springorm — Malleus.

(n: Hestekopper, Sot).

Snive (se denne) og Springorm er en smitsom, sædvanlig chronisk forløbende Sygdom, der særlig optræder hos de enhovede, men ogsaa

hos Mennesket og enkelte Kødædere. Ved denne Sygdom udvikler der sig Saar, Knuder og Svulster i Huden, paa Slimhinder og i indre Organer. I mange Aarhundreder ansaa man Snive og Springorm for at være to helt forskellige Sygdomme, og først den danske Veterinær E. Viborg paaviste, at de to Sygdomme var identiske. Den virkelige Aarsag, Snivebacillen, blev opdaget af Löffler 1882.

Snive og Springorm var kendt allerede i Oldtiden, den er saaledes omtalt af Aristoteles, Vegetius og Jordanus Ruffus, der kalder den „de verme“ og siger, den opstaar enten i Brystet, ved Hofferne eller i Egnen om Testiklerne.

Paa Grund af vore Forfædres Beskrivelse af disse to, for dem, saa forskellige Sygdomme, maa vi ogsaa anføre Snive og Springorm hver for sig.

Springorm var den Sygdom, som man egentligt blot benævnedes med Navnet „Orm“, „Aarm“,¹⁾ og Abildgaard siger ogsaa:²⁾ „det er den Sygdom, som Hovsmedene kalder Ormen, og som, hvis den kaster sig paa Næsen, kaldes den indvendige Orm, men er egentlig det samme som Snive“. At Almuen virkelig troede, det drejede sig om en Orm, viser Sind, der skriver: „Af saadan Ukyndighed har denne Sygdom formodentligt faaet Navn, hvorved de give Ormen allehaande løjerlige Navne, og nogle er virkelig af den Mening, at det er en levende Orm, som frembringer Knuder paa Hestens Krop, ligesom Muldvarpen i Jorden, hvorfor de brænde hedt Svovl paa Stedet med gloende Jern, eller bestryger Ormeknuderne med Rottekrudt, men det vederstyggeligste og dummeste er, naar de faar i Sinde at ville læge og fordrive Ormen med Konster og Hexeri“.³⁾ Blandt Kursmedenes Benævnelser for denne Lidelse maa nævnes *Knude Orm*,⁴⁾ *den oprivende Orm*,⁵⁾ *den ridende Orm*,⁵⁾ *den udædende*,⁶⁾ *Ormen uden paa* eller *Ormen mellem Hud og Kjød*,⁷⁾ *Spudorm*,⁸⁾ *Hestepaacher*,⁹⁾ *Hestekopper*.¹⁰⁾ En gammel tysk Benævnelse, der ogsaa fandt Vej i dansk Kursmedelitteratur, var *Burtzel* eller *Pryzel*.¹¹⁾ „der er trede Slags Burtzel, den første Slags begynder for i Næsen, den anden imellem Knæene og Hoven, hvor Ormen ligger, der bliver en Byld som en Nød stor. Den tredje Orm begynder ved Rumpen og er saa stor som en Hasselnød, og Hesten river og kløer sig imod Veggene“.¹¹⁾ — „Der gives mange Slags Orme, Gule, Brune, Røde og Sorte, hvilke er næsten en Finger lang, de opkaste somme Tider mange og undertiden faae Vabler eller Knuder, derefter bryder de op, og Ormen suger eller trækker store Huller derudi“.¹²⁾ — Andre Navne er *opkastende*, *udkastende*, *udverfende Orm*,¹³⁾ „*Orme, som Hesthe ædhe*“¹⁴⁾ og *Franzos Orme*.¹⁵⁾

Beskrivelserne er ret udførlige: „Naar man finder smaa Hævelser af en Nøds Størrelse, der sætter sig hist og her paa Bugen, Halsen, nedent under og bag ved Kieftbeenene, samt bag ved og paa Svælget, hvilke lader sig flytte og skyde frem og tilbage under Huden, har man Aarsag til at tro, at Hesten har Knude Orm“.⁴⁾ — „Springorm kendes paa smaa udhulede, flæskeagtige, vædskende Saar, der enten udvikler sig paa snordannede Strengede eller paa Hævelser af en udbredt Beskaffenhed“.¹⁶⁾ — „Naar Byldene aabnes, giver de blege, toppede, flæskeagtige Saar, som kun giver lidet Rodd, og dette er stygt og fittigt“.¹⁷⁾

Om Aarsagerne har man derimod været meget uenig: „Den kom-

„Heng Hesten ham uvidendes et Hestebeen om Halsen, saa døder Ormen efterhaanden“. ²⁵⁾ — „Tag en Haar eller 10 udaf Manen, stich dem i en Hull paa et Bredt, der en Knast er udfaldet, og leg Brettet over en Dør med Haar 8te dage, der mange folch ind og udgaar, saa forgaar Hesten de Ridendes Orme“. ²⁶⁾ „Tag Hestens Haar og stich krutzviis igiennem en Wegewardt stiche, saa kommer Hesten sig“. ²⁷⁾ — Eller „thag en Aff de store sortte thudser och stich en pind i giennell hender, gjør den fast paa en slet plads, Och gjør Ild paa den, saa hun Kand brendis till polluer, och skal den brændis i Nyd och brugis i Nyd, Eller Brændis ij Neen och brugis i Neen, och der Skall iche mere giffues en hest eller hope mere, end en hasell Nød er stoer, ellers er det for Møget“. ²⁸⁾ — „For Hestekopper tages 3 spegesild, fleche dem i Røggen och komme i huer 9 eller 13 Korn foenum grecum och komme i hesten“. ²⁹⁾ — „For den oprivende Orm, tag Qwindemelk, Myrer, Honning og Bygmeel, bind dette Plaster derover en Nat, saa finder Du Ormen i Plasteret“. ³⁰⁾ — Man har brugt at give Hesten „skravet Elfenben i sød Mælk“ eller „en levende Muus Vaage brændt i Pulver“. ³¹⁾ Endvidere Hesteblood, Menneskeblood, Gaaseskarn, Katteskarn, Hesteskarn, Menneskeskarn, Skarn af en Kat „med et Slags Haar“, Ulveskarn, hvidt Hundeskarn, Høneskarn, Menneskeben, et pulveriseret sort Hundehoved, en pulveriseret Muldvarp, Faareskarn, Hestens eget fastende Vand, „Hane Øjne, fastende Dreng Pis, Folke Ister“, usaltet Smør, Bævergejl, alt dette, dels at indgive, dels at smøre med.

Af Plantemidler er brugt en Hoben, her skal nævnes: Først og fremmest „Pokkephols“, idet man tænkte sig, at Springorm var en Slags Syphilis (Pokker), endvidere „Dyvelsdræk, Jalapparod, Hvideløg, Linde- og Elleknopper, Saffran, Aloe, Rhabarbara, den inderste Bark af Ege-træ, Linsenpulver, Beenbruch, Bilsenfrø, Sevenbum, Laurbær, Myrra, Entzian, Holz Rod, Bibinelle, Sadille Frø eller Høns Bønne Frø, der ogsaa kaldes Blomme Frø, Ingefær, Felix Urt, Tigertivum, gul Viol Rod, Pæretræ Kærner, Mester Rod, Slange Myrd Rod, Lunge Urt, tørrede Snørrebaands Rod. Bær rod, Pestilents Rod, Malurt, rød Hane Kam, Paradis Korn, Enula Campana, Turmerich, Laut stock, stege Rødløg i Ildmører, skære dem i Skiver og lægges hede paa, ³²⁾ Nyse Rod, Sanct Jonas Urt, Agrimonia, Tormentille Rod, Ædder Nelder, Hasseltræ Løv, som er taget mellem begge vor Frue Dage, Alantsrod, læg et lidet Stykke for i Panden imellem Hud og Kjød en Fredag før Solens Opgang. ³³⁾ Bilsenfrø, Eberrod, Schwartzrod, Petersillierod, Agoricum, hvid Kommen, Blod Urt, Lavendler, Hunde Tunge Rod, Krafturt kaldet Sarm Rod, Brunelle Urt, Christrod, Wegewart, Johannes Urt, Sassaparella, Regnfan, Krage, Krud o. s. v.“.

„For oormæ som hesthe ædhe: tagh mirra oc risen stok, gjør thet till pulver, oc hwardh menniske eller hesth then oorm ædher, tha strø thet pulver ther wdi, thet er goth“. ¹⁴⁾

Af uorganiske Stoffer er brugt „Alun, hvid Koberrøg, Spanskgrønt, Mercurium, rød Kridt, graa Svovl, Æthiops miniralis, Skedevand, Arsenik, Venedisk Glas, Fordrivelses Steen, Kaaber fiilspaan, Petter Olie, Slivestens Sand, reent Vand fra en Kilde kastet paa Taget, Hepar Antimonii, Atramentum Juni, Hammerslag, Vogn Tjære og ulæsket Kalk“.

Aareladning er sjældent brugt, men da paa „Lunge Aaren“ eller begge „Lunge Aarer“ og „Spor Aarer“,³⁴⁾ eller „man har ladet to Aarer paa hans Gumme og ladet Blodet flyde i Halsen“,³⁵⁾

Haarsime under Huden i Bringen har været anvendt af enkelte.³⁶⁾

Sind skriver:³⁷⁾ „naar Smedene adskiller Ormene i de lægelige og de ulægelige, da er det et Tegn, at de ei kjender dens mere eller mindre giftige Egenskab, men naar det eengang lykkes dem at læge et Slags Orme, som dog sjældent skeer, da er visselig deres Videnskab ej Skyld deri, men det sker af en blot uformodentlig Hændelse, siden de bruge et Lægemedel, som hedder Død eller Helbred“.

1) A. M., 819, Bl., 15 h. — 2) Abilgd. H. & Qv, 49. — 3) Sind, 297. — 4) Heste-Kiender, den kloge, 52. — 5) Heste-Læggb., 1703, 41 og 42. — 6) Bøhmen, 13. — 7) Esbach, 11 ff. D. kgl. V. & L., 200, 32 ff. — 8) D. kgl. V. & L., 230, 131. — 9) Kallske S., 23, 712. — 10) Thott, 718, 355. — 11) D. kgl. V. & L., 230, 133 ff. Heste-Læggeb. 1703, 19. — 12) D. kgl. V. & L., 200, 112. — 13) D. kgl. V. & L., ny S., 44 ff. — 14) Thott, 249, No. 80. — 15) Bøhmen, 60. — 16) With, 250. — 17) Fogh, 37. — 18) Dieterichs, 105. — 19) Dahl: „Nyeste“, 42. — 20) Faber, 73. — 21) Abilgd: „Raad“, 21. Faber, 74. Fogh, 37. — 22) D. kgl. V. & L., ny S., 32, 43 ff. — 23) Aarhus Statsbibl. 381, 204. — 24) Rostgaard, 161, 19. — 25) D. kgl. V. & L., ny S., 32, 49. — 26) D. kgl. V. & L., ny S., 32, 142. — 27) D. kgl. V. & L., ny S., 32, 153. — 28) Kallske S. 23, 712. — 29) Thott, 718, 355. — 30) Heste-Læggeb., 1703, 42. — 31) D. kgl. V. & L., 200, 85. — 32) Lommebog f. Kudske, 18. — 33) D. kgl. V. & L., ny S., 32, 51. — 34) Smidt, 112. — 35) Heste-Læggb., 1703, 18. — 36) Heste-Kiender, den kloge, 53 ff. Fogh, 37. — 37) Sind, 297.

Hestens Haarlag.

For en Hests Skønhed spiller dets Haarlag en stor Rolle. En vel-behaaret Hest af smuk Farve og med passende Aftegn har alle Dage været Menneskene en Øjenlyst. I Middelalderen søgte man at frembringe saadanne Heste ved at farve dem med en eller anden Farve. Senere søgte man at opnaa smuktfarvede Heste ved Udvalg.

Haaraffald: „Om en hesth vorder scallet, saa tage en yrth hedher mediche och siwdhe hene vel medh olie och vride then i gemen en kledhe och smør hesthen ther medh“.¹⁾

Eller „om Haarene gaar af, da tag stødt suoffuel, Spansgrønt, gammel Smør och bøsse krud med Menniske pis til en Salfue at smøre med“.²⁾ — „Indgive Hesten 8 Æg, som har ligget i Viin-Ædike i 24 Timer“.³⁾ — „Man kan tage 2 Bier, som er døde udi Honning, og regnorme, brende dem og med Smør at smøre med“.⁴⁾

Vil man, at Haar vel skal vokse: „Da tag galte Flæsk og smelt og kom i koldt Vand, bland det derefter med Honning og Linolie, og smør Hesten med“.⁴⁾ — „Toe med Konge Lyys Vand“⁵⁾ eller „brænd Bønnestraae til Aske, gjør en Lud deraf, og kæm Hæsten dermed“.⁶⁾ — „Man thage Occan Røder och toe den vel, brendt dem i Aske och lag en lud der aff och toe Hestens manen, eller huor du vilt haffue Hør skal voxte“.⁷⁾ — „Kom Menneske Skarn i en stor Potte, dæk den til, grav den 2 Alen ned i en Mødding, lad den staa deri 3 Nætter og 3 Dage, tænk saa paa, hvilken Time du har sat den ned, og paa samme Time tag den op og vrie det igiennem en linned Klud, kem Hesten

med en Kam, og dyp Kammen i det opvriede“.⁸⁾ „Man kan ogsaa smøre med Honning, Bjørnefedt, Kattfedt, Hestefedt eller Flæsk og Hvidløg“.⁹⁾ Eller „smøre med den Salve, naar sorte Snegle blandes med Salt og henstaar nogen Stund“.¹⁰⁾

Vil du, at en Hesits Man og Rumpe kand groe lang: „Saa rusker mand de slemme og korte Haar af og skiærer en liden skiore paa enden af Rumpen, at det forbrændte Blod kand løbe ud af dend gyldne Aare, dernest kaager mand Katost Roed og Markrødder i Øll, og dermed kiemmes rump og Man, derfor uden smøres hand med Manchefeedt i Rumpe-tangen saavel som og lidet paa Mannen“.¹¹⁾

At frembringe sorte Haar paa en Hest: „Kommer man Sucher i et Saar, da udkommer Ingen hvide Haar, men er der kommet hvide Haar, saa tager mand en Muldvarp, hakker den smaa og koger med usaltet Smør og smører varmt paa Stedet, saa kand mand Et par dage effter pluche Haarene af med fingrene, og skal igien udvoxe Sorte Haar“.¹²⁾ — „Kog en levende Muldvarp i Saltvand, lad den ligge i tre Dage og vadsk derpaa de betræffende Steder med dette, saa falder de hvide Haar ud, og sorte voxer i Stedet. Anvendes dette Middel overfor sorte eller brune Heste, bliver Stjernerne hvide“.¹³⁾ — „Kog en Muldvarp i Vand, stød den til Pulver i en Morter, bind det paa Hesten nogle Dage, saa falder de hvide Haar af, og vogser sorte igien“.¹⁴⁾

„Åt gjøre en hest en sordt flech: Thag sølvergløde sidst lodt? och en halff haandfuld wlesket Kalck, stød sølffuerglødets smaadt thill puluer oc kom det saa wdj en pott biuge ludt, jo skarpere, jo bedre, och Lad det fange en Liden opsoudt, stryg det saa paa den huide Pleedt med en Kludt, saa bliffuer dett soerdt“.¹⁵⁾ — Det hjælper dog ikke længere end et Aar, vil du have det ikke ret stort, da stryg det tyndt paa“.¹⁶⁾ — „Har Hesten hvide Haar eller pletter paa Ryggen, da tag Guldglød og ulæsket Kalk, der røres i en skarp Lud af Bøgeaske og smøres paa, først bliver det rødt, siden brunt og til sidst sort“.¹⁷⁾

„Vil man, at Haarene ikke skal forandre Coulør, da tag af samme Hests Skarn, tryk saften af og besmør de Steder, hvor Haarene afgaar, saa faar de samme Couleur igien“.¹⁸⁾

At frembringe hvide Haar paa en Hest: „Tag Malt Orme, syd dem vel i reent Vand og lad dem ligge derudj i tre Dage, toe saa en sort Hest med det Vand, saa voxer ham hvide Haar“.¹⁹⁾

„Colerus siger, at en sort hest kand blive hvid, dersom mand syder en muldvarp saalænge, at hand falder fra hinanden og det i salt Vand eller lage og bær paa hesten“.²⁰⁾ — „Tag Fedtet (af Muldvarpen), som svømmer oven paa Vandet, smør Stedet dermed, som du vil have hvide Haar“.²¹⁾ — Eller „bind Høsemøg en Nat paa det Sted, du vil have hvidt“.²¹⁾

At gøre en Hest en hvid Stjerne eller blisset: „Tag et tilstrækkelig stort Stykke Brøddeig, gør det ganske heedt i en Bageovn, bryd det fra hinanden, tryk den koghede Masse fast mod Hestens Pande og lad det sidde der paa, til det bliver kold og gandske tør. Er dette Tilfældet, saa riv den af, Haarene følger da med, og siden gror kun hvide“. Ogsaa paa Benene er dette Middel anvendeligt. Man kan og-

saa indgnide de Steder, man vil have hvide, med Grævlingefedt.²²⁾ — „Man kan gøre det samme med Krummen af nyt Brød, og naar Haarene er afgangen, da tage et Aarejern og prikke det alfuld af smaa Huller og toe med Brændevin“.²³⁾ — Eller man kan „for at faae Blisse paa en Hest, rage Haarene af i Nyet, at Blodet gaar ud, strøe finstødt Vitriol der paa og derefter smøre med Bjerneister, Møllefedt, Linolie og Bomolie“.²⁴⁾

1) A. M., 819, Bl. 14 h. — 2) Rostgaard, 36, 507. — 3) Esbach, 101. — 4) D. kgl. V. & L., 230, 162. — 5) D. F. S., 1909/3 B., 47. — 6) Heste-Lægeb., 1703, 31. E. T. Kr. S., 221 III, No. 32, 242, No. 27. — 7) Thott, 718, 347. Aarhus Statsbibl., 381, 206. — 8) D. kgl. V. & L., 230, 110. — 9) D. kgl. V. & L., 230, 28. — 10) E. T. Kr., Tillægsbind I, 94. — 11) Esbach, 101. — 12) Thott, 733, No. 12. E. T. Kr. S., 242, No. 29. — 13) Gerstenberg: Sympathi og Magnetisme, 44. Fausbøl: Minder, 78. Heste-Lægeb., 1703, 46. E. T. Kr. S., 221 II, No. 29. — 14) D. F. S., 1929/64 C., 54. — 15) Thott, 202, Kap. 162. — 16) E. T. Kr., Tillægsbind I, 94. — 17) D. kgl. V. & L., 200, 17. — 18) D. kgl. V. & L., 200, 18. — 19) Konstebog, en artig og nyttig, 1798. Samme, 1810. — 20) Rostgaard, 161, 9. — 21) D. F. S., 1929/3, D. 6. — 22) Gerstenberg: Sympathi og Magnetisme, 44. — 23) Rostgaard, 36, 504. E. T. Kr.: Tillægsbind I, 94. — 24) Heste-Kiender, den kloge, 19.

Lus — Pediculidæ — hos Hesten.

Almuens Meninger om Loppernes og Lusenes Opstaaen har ofte været af den mest forunderlige Art, saaledes tænkte man, at de opstod af sig selv i Støv og Skarn, Sind skriver derom:¹⁾ „Det gaee Heste som Børn, naar de ikke holdes rene, tager Urenligheden Overhaand og de faae Luus“. Og om Lusenes Liv var Meningerne lige saa mærkelige. Man mente saaledes, at en Hest kunde have: „Lusesved, der skal være iagttaget hos slet røgtede og oplejede Dyr. Aarsagen er enten, at Lusenes Æg er lagt i Svedhullerne uden paa Kroppen, eller at de er indvandret i Blodet og igjen afsondres med Sveden. De kan ogsaa bortgaae med Gødningen og Urinen“.²⁾

Saadanne ejendommelige Meninger var vel Aarsagen til, at man mente at kunne fordrive Lusene ved et Forbud: „At signe for Luus paa Heste og Qveg:

Gaae til og tag en nap med dine Fingre imellem hans Ører og sig: „Jeg forbyder eder i Luus at æde eller Skjere i hans Kjød“; tag siden i hans Manke til hans Hale og sig lige saa tre gange: „Jeg forbyder eder i Luus at æde eller skjere i hans Legeme i Navn G. f. G. s. G. h. A. Amen, Fadervor“; for hver nap tag en tot Haar og kast bort“.³⁾

„Falder der luus paa best eller kred, schal de bænd Rød melle i asche og stoue lud af og kuog tog kredet ij. Malurter at kuoge i Vand og saa at tuog Kre i Huidløg og at nie Kredet ofuer med er ogsaa got for luus og nid“.⁴⁾

Man har brugt at smøre med gammelt Fedt, Smør, Flæsk og Linolie eller Qvægsølv og Ister, dog siges der, at dette ikke er godt, „thi hvis Dyret kommer til at slikke sig, saa bortsvinder di og døer“.⁵⁾ Man har brugt „stødt Stadion“⁵⁾ vasket med Afkog af Sabadillefrø eller Lusegræs (*Lycopodium*), „Cryxaminum?“ i tyndt Øl eller sort

Tobak, Høsemøg, Sildelage og „surt Pie, eller Bilsen Urter, Malurt og Høsemøg kogt i Vand“, „Prager Luus urt Frøe tillig med nogle Svine Lorter og Grøn Eigtril“. ⁵⁾ Ellers har man meget brugt at koge Tobaksstilke i Urin, at vaske med, eller man har fældet Aske over de Steder, hvor Lusene sidder. ⁶⁾

Og for at fordrive Gnidderne af Haarene har man blandet Saften af Sant Hans Urter med ulæsket Kalk og gnedet Haarene med, eller „stødt Nellefrøe og ladet det ligge i Ædike og toet Hovedet med“. ⁷⁾

1) Sind, 226. — 2) Haandskrift i priv. S., Jacob Christoffersen. — 3) E. T. Kr. S., 237 II No. 23. Ohrt: Trylleformler, Nordjysk Capp. I, 7. — 4) E. T. Kr. S., 239. — 5) D. F. S., 1909/3 B., 42. — 6) D. F. S., 1909/3 B., 42. — 7) Heste-Kiender, den kloge, 57. — 7) Ny kgl. S., 65 b., No. 212.

Forgørelse af Hest.

Man ansaa i ældre Tid Hesten som det Husdyr, der var mindst udsat for Forgørelse. Saa mange af dens Sygdomme var fra tidligere Tid kendt, deres Aarsager laa saa klart i Dagen, at der blev mindre Plads for de overnaturlige Kræfters Virksomhed.

Og dog var der ved Hestens Sygdomme nok, Forstanden ikke kunde greje, og som Menigmand straks var villig til at betragte som Udslag af Menneskers onde Villie. Kuren blev indrettet derefter:

Men hvorledes var nu Symptomerne paa denne „Sygdom“?

Et Par Beskrivelser lyder: „Naar en Hest er forhegset, har han følgende Tegn: Han hænger med Hovedet under Krybben, og Haaret af Manken og Rumpen falder af, han sveder og kan ikke af Mathed flytte en Fod“. ¹⁾ — „Naar en Hest er forgiort og forhexet, han staar og hænger med Hovedet i Krybben, sveder, stønner og kand ingen Skiendsel lege“. ²⁾

Vigtigt var det, at man havde et eller andet magisk Middel, der kunde forebygge Forgørelsen. Her skal nævnes:

„Slaa en Hestesko med ni Sømhuller opover Stalddøren, thi naar den er der, kan ingen Hex gaae igiennem den Dør“. ³⁾ — „Man binder et Hvidløg fast i Manken, saa kan Hexene ikke røre Hesten“. ⁴⁾ — „Asken, som om Juleaften fremkommer paa Arnestedet, gemmes og blev St. Hans Aften strøet langs Hestens Ryg, da var den beskyttet mod al Trolddom“. ⁵⁾ Eller man bandt en arvet Sølvknap i Halen paa hver Hest, thi en saadan Hest kunde der ikke kastes onde Ord paa. ⁶⁾ — I Jylland plejede man, naar man red eller kørte ud, først at gaa hen foran Hesten og gøre Kors for dem, at intet Ondt skulde møde. ⁷⁾ — Skulde Hesten overvinde Mørkets Magter, maatte den kun have en Farve og ikke være redet af noget Fruentimmer. ⁸⁾ — Var det Paaske-morgen, skulde Hestene trækkes gennem en Aa eller Flod, ellers blev de syge. ⁹⁾

Men var Skaden allerede sket, maatte mere til:

„Om en Hest er forgiort: Før Hesten ud i rindende Vand og sig saaledes for dig selv:

„Jeg øser udaf den dybe Grund,
 hvori er druknet baade Kat og Hund.
 Ich bitte meine Pferdt vor den Anfahl“.

Tag siden af samme Vand og kast Kul derudi tillige med tre Skiver ristet Brød, tag saa en Visk Høe, vrie det haardt tilsammen, og vask eller sving dermed om 3 gange korsviis frem og tilbage i Vandet og giv siden Hesten samme at drikke, hvad der bliver tilovers, og Hesten ey formaar at drikke, slaae det bort paa en Korsvey“.¹⁰⁾

Et andet Middel:

„Skiær et Hul paa Skindet paa Hestens Kryds, løft nogle Gange op i Skindet, saa at der kommer Luft igiennem Hullet. Kom siden Bomolie derudi, og skiær et Snit korsviies paa Overlæben og Munden, saa at den kan komme til at slikke Blodet i sig. Siden rives med en Kniv paa begge Forfødderne (eller Bagfødderne) ovenpaa Hoven en Figur og lige saadan for Hestens Hoved i Væggen“.¹⁰⁾

„Om onde Folk vil forgjøre en Hest: Tag Hjærtet eller et Stykke deraf og Lungen og Leveren, kom det i en Potte og brænd det til Pulver, tag et Lod, deel det i tre Deler og giv hver Hest noget deraf i sit Foder nogle Gange, tag saa Potten og grav den ned under Fodstykket, hvor Hesten gaar ud og ind“.¹¹⁾ — „Eller tag 3 Haar i Stjernen, 3 over Forboven og 3 over Bagkrydset ved venstre Side, stiltiendes, og som brændes“.¹²⁾ — „Tag et Dødingehoved af en Kirkegaard, dernæst tag et Stykke Træ i Vand, tag saa Træet ud, siden tag en Potte, tag deri for 6 sk god skarp Æddike. Skid saa i Potten, saa meget du vil, i Æddiken, skrab noget af Benet og af Træet og kom det op i Potten og rør alt vel sammen med Træet og giv Hesten ind, men man skal binde den Hovedet op, at den kan bekomme det alt sammen. Slaa saa dens Bug- og Skankaare, bind den Træet og Benet under Manken paa den højre Side og sæt den siden paa det Sted, den før stod, saa bliver den bedre fra samme Time“.¹²⁾ — „Farveurt, Menneskebeen, Træ, som ligger i flydende Vand eller derfra er opkastet, før Solens Opgang stiltiendes hentet og pulveriseret, af hvert 1 Lod i en Maadtbien indgydes (indgives?) Hesten. NB. Sort Simel, 5 finger Urt. Du kand og give ham at æde Wegwarts Roed, som paa Maria Magdalene Dag stiltiendes mellem 11 og 12 Slet er hentet, omkring en finger lang“.²⁾

St. Hans Aften og andre Tider skulde Heste og Kvæg, som var forhekset, børstes 3 Gange inden Solnedgang ud ad Ryggen med en Troldkost.¹³⁾ — Gav man en forhexet Hest St. Hans Urt at æde, tabte Fortryllesen sin Kraft.¹⁴⁾ — Junge meddeler:¹⁵⁾ „hvorledes en klog Kone, ved en magisk Hestekur, rullede en Mands dobbelt sammenlagde Strømpebaand op om sin Foldekniv, og under nogen hocus pocus lod den løbe ud med Baandet“. For en forhekset Hest gav Maren Haaning Medicin, hvori skulde kommes Kirkebly.¹⁶⁾

„Er Hellet fra din best og kred, saa tag 3 Ege Pelle og bore H(uller) i Leg alle de Slags Korn, som du saar i Jorden I Christen J(ord) i og sla en Rønne naule derfor og Sschrive? iesu Kors paa dem og grafer saa den ene ned i din forstue og den anden ned Mit i din gaar og den 3 i din port, som du kører ud og ind af daglig, og det schal du giøre

3 afftner før Vollemers afften, og du schal tage Nytaar afften Chri (sten) Jo(rd) og sla runt om din gaar og i dine Huuse og stuer og i dine senge“.17)

„Naar en Aarings Hest og Fæ døe: Graf Abbis Roed og giv ham om Morgen en at æde, det er og godt for Trolddom“.18)

1) D. F. S., 1929/64, C 48. — 2) D. F. S., 1909/3, P., 6. — 3) E. T. Kr.: Jydske Folkeminder, IX, 12. — 4) D. F. S., 1904/41, Afd. C. No. 59. — 5) D. F. S., 1904/41, Afd. C. No. 60. — 6) E. T. Kr.: Skattegr., 7, 41. — 7) Thiele, 54. — 8) Junge, 246. — 9) Uhrskov: Sagn og Tro, 18. — 10) Heste-Kiender, den kloge, 20 ff. D. F. S. 1909/3 b. R. II. Ohrt: Trylleformler. Nordjysk, C. III, 30. E. T. Kr. S., 242, No. 26 og 27. — 11) D. F. S., 1929/64, VII, D. 6 og C. 48. — 12) D. F. S., 1929/64, C., 48. — 13) E. T. Kr.: Skattegr., II, 110. — 14) Gerstenberg: Sympathi og Magnetisme, 47. — 15) Junge, 209. — 16) Rasmussen: De kloge Koner i Vindblæs, 19. — 17) E. T. Kr. S., 240. — 18) D. F. S., 1909/3, P., 430.

At lamme en Hest.

Dette at gøre en Hest halt paa magisk Vis ved Anvendelse af sort Magi overfor dette Dyr, synes at være en gammel Foreteelse, men det er overmaade vanskeligt at sige, hvad Aarsagen er til, at netop denne Lidelse er valgt som Objekt for Menneskenes onde Villie. Et Fingerpeg ligger der dog maaske deri, at saa mange Haltheder opstaar pludseligt og for Menigmand af uforklarlige Aarsager, hvilket let giver Anledning til Troen paa en overnaturlig Opstaelsesmaade. Efter de ikke faa kendte Anvisninger at dømme, maa sort Magi ofte her have været anvendt:

„Tag Pergament og skriv derpaa: „Lember 4 uf o c“.

Stik saa det igjennem en Hest Skoe Søm, som er slaaet en Søndag Morgen før Solens Opgang j Heste Fjedet, og mærk Stedet ganske vel, thi dersom du ey finder Stedet igjen, da bliver Hesten halt for sin gandske Livs Tid“.1)

„Eller tag 3 Søm af en gammel Heste Skoe, et Søm af en gammel Liigkiste, som er opgravet af Jorden, slaa dette Liigkiste Søm mit imellem di 3 i en Hestes Hovslag i Jorden i Fandens Navn, saa bliver Bestet saa længe halt paa samme Ben, donic auferantus e terra.1) Men trækker man Sømmet ud af Jorden igjen, saa halter Hesten ikke mere, men er som tilforn“.2)

„Tag tre Søm af en funden halv Hestesko, et Søm af en Døds Ligkiste. Med de fire Søm prikkes du først paa Hestens Fod, stik dem saa ned overkryds i Hestens Fodspor i Jorden, saa kommer Hesten til at lamme. Naar du gjør det alt tilbage igjen, saa er den Skade kureret“.3)

„Tag et Hestekosøm, der har været trukket ud af en Fod, som har været stukket, og sæt det siden et Sted, hvor et andet skoet Bæst haver gaaet, nemlig det Sted, hvor Sømhovedet haver sat, men glem ikke Stedet, thi ellers er al anvendt Umage forgjæves“.4)

Flere lignende Kunster er kendt.5)

„Naar du vil kjøbe en Hest, da kan du, mens du akkorderer med

Manden om Hesten, løfte den ene af Fødderne op og med et Stykke Staal, som er stryget paa en Magnetsteen, stryge Hesten under Foden, saa bliver den lam, og du tænker ved dig selv:

Ribos Reuter Fortum Fortum Negtum
 Probatum^{.5)}

Mads Grøntoft (Bedsted i Thy) fortæller, hvorledes han i 1889 helbredede en Hest, som ved Forgørelse var gjort „krevl paa det venstre Forben“.

Han strøg det tre Gange og sagde ved første Strøg:

„Vig bort Satan og alle dine onde Gjerninger, thi det staar skrevet (ved andet) Du skal tjene Herren din Gud og dyrke ham alene (ved tredie) I Navn † † †“.⁷⁾

1) Lorenzen: Signeform. og Trylleraad, Jydske S. IV, 146 og 160. — 2) D. F. S. 1909/3 b. P., 3. — 3) D. F. S. 1929/64 VII D., 5. — 4) E. T. Kr. S., 243, No. 91. — 5) Grundtvig, gl. d. M. II, 112. E. T. Kr.: Skattegr., 7, 41 og 371 D. F. S., 1909/3 B., 48. And. Christensen: Fynske Bønders Liv, 46. Hemmelighedernes Bog, 92. — 6) D. F. S. 1929/64 VII D., 6. — 7) Ohrt: Trylleform I. E. T. Kr: utr. S. VII Bl. 13.

Mareridt.

(n: Alp, Nat Marren).

Efter gammel nordisk Tro rider Maren — et kvindeligt Væsen uden nærmere Bestemmelse — til visse Tider Mennesker og Heste. For Menneskenes Vedkommende sker det under Søvn og under Kvælninganfald, og for Hestenes under Uro og Svedfrembrud. Fælles for begge er en Tilbøjelighed til Sammenfiltrering af visse Haarpartier, „Marelokker“. Beslægtet med den nordiske Mare er den tyske Drude, der mentes at have en Svane eller Gaasfod, derfor hedder ogsaa Marekorset, en Femodsstjerne skrevet i et Træk, paa tysk „Drudenfuss“.

Det er kun meget faa Beskrivelser, der er givet af denne Lidelse hos Hesten udover Sammenfiltreringen af Mankehaarene: „der kunde være i de mest forunderlige Fletninger, selv om Manken, Aftenen før, var kæmmet nok saa omhyggeligt, og i Regelen var Hesten desuden svedig. Det var kun Vallaker, men ikke Hopper, Maren red“.¹⁾ — „Hestene kunde have Marelokker saa lange, at de naede ned til Knæene, og der kunde ligesom være dannet Huller i Lokken, saa man kunde putte en Finger deri, disse kaldtes Stigbøjler, fordi man siger, at Maren sætter Foden der“.²⁾ — „Man mente, det kun var enkelte bestemte Heste, det hændte, andre skete der aldrig noget“.³⁾ — „De Heste, som Maren rider, er i Almindelighed saa kildne i Manken, at man ikke kan røre ved dem“.⁴⁾ — „Hestene har selvfølgelig stor Skade af al den Strangeren, idet de stundom slet ingen Hvile kan have for deres Plageaander, og det kan ske, at de ordentlig skummede, naar man gav dem Foder om Morgenen“.⁵⁾ — „Mareridelse hos hesten times om natten, hand kand ey drage aanden, saa hand i dend bryden og strid, at drage aanden, bringes i stor sved og afmagt ... Om morgenen, du kommer i din stald, skal du finde hæsten i stor sved

og hans krop meget afmægtig, eller muelig hand fornemmes kuns at sveede i lyskerne, paa halsen og ved roden af hans ører“.⁶⁾

Maren var en mærkelig Skikkelse, om Dagen en Kvinde, om Natten i Skikkelse af en lille graa Kat.⁷⁾ Dens Oprindelse skyldtes, at en Kvinde, for at kunne føde sine Børn uden Smerte, var krøbet igennem en Horseham, den Ham, hvori Føllet fødes. Det mandlige Afkom af en saadan Kvinde blev Varulv, og begges Kendemærker var, at deres Øjenbryn var sammenvoksede over Næsen.⁸⁾

Som Beskyttelsesmiddel mod Maren:

„Skriver man et Mar Kors over Hæsten Paa Bielken“⁹⁾

Eller hænger en Tordensten, eller, i Mangel heraf, en langagtig, spids Flintensten op over Døren i Stalden.¹⁰⁾ En ægte Tordensten er Vættelelyset.¹¹⁾

„Men reder Maren nogen, det være sig Hest, Koe, ja endog Mennesker, da sker en af Mar Lokker af. Men bor et Hull i beselingen eller i sængstokken og sæt den Lok deri, driv en Pind fast ind ved den, men vil du see, hvad det er, da slaa en Spand Isse kold Vand paa Chreaturet, er proberet“.¹²⁾ „Eller skrif et Kors i Hæstens Pande med din Finger, som er døppet i ny Tiære og i Navnet Gud fader og Søns og Hellig aands † † † Amen“.¹³⁾ Det hjalp ogsaa, om man tog Hestens Mile eller et Stykke af dens Manke og kastede det op i en Tornebusk, thi saa maatte Maren ride den.¹⁴⁾ Man har i en Pose i Manet paa Hesten „paabunden Divelsdræk, Piohn Rod, — som er opgravet 3 Dage før Maanen gaar af i sidste Qvarter, — og lidt Kristen Jord“.¹³⁾

Endvidere har man indgivet „folk Skarn i sød Mielk, Diwels Dreek og Folk skarn og Sværden dæger at waske mæd og paa bonden Tag saa Hørfro, Æg, Staal, Røntræ, Kristen Jord, lad det i en Pegel, Grau det i Jorden under Døren og saa Hørfro, Bebergell, Diwels Dræk og noget Piohn Rod og Røntræ. Røg Stalden dermed, medens Hæsten er ind“.¹³⁾

1) Forh. Folketingsmand Jens Larsen i Nordjyllands Venstreblad 12. Oktbr. 1907. — 2) E. T. Kr., Skattegr., 10, 34. — 3) D. F. S., 1906/23, Top., 46 — 4) E. T. Kr., Jydske Folkeminder, 8, 66. — 5) E. T. Kr., Skattegr., 4, 85. — 6) Thott, 203, Cap., 48 ff. — 7) E. T. Kr., Skattegr. I, 78 — 8) Uhrskov: Sagn og Tro, 164. — 9) D. F. S., 1909/3 B., 54. — 10) Thiele, 191. — 11) Sejer: Bornholmske Folkeminder, 51. — 12) D. F. S., 1909/3 B., 32. — 13) D. F. S., 1909/3 B., 54. — 14) Sejer: Bornholmske Folkeminder, 51.

Troldrid.

Et gammelt Udtryk for en eller anden Lidelse hos Hesten var Troldrid, uden det dog nu er muligt at fastslaa, hvilken Sygdom det har drejet sig om. Om Behandlingen af en saadan troldreden Hest meddeler Villads Christensen:¹⁾

„En Præst Hr. Peder Christensen i Hem havde en Hest, der var blevet troldreden. Han sendte Bud til Thy efter en Karl, der var forfaren i forbudte Kunster. Denne skulde bruge et lille Barn og 2 Sengklæder, der havde været over Lig. Det hele skulde foregaa efter Sol-

nedgang en Torsdag og helst Kristi Himmelfartsdag. Han satte Barnet paa den syge Hest. 3 Gange drog han det paa sin Æst hen ad Hesten fra Haartoppen til Halen. Den mellemste Gang gav Hesten en Skronni fra sig, og Barnet skreg“.

1) Christensen, V.: Hexeprocesser, 49.

Sygdomme, hvis Identitet det ikke har været muligt at fastslaa.

Sprek i Næsen eller andet Sted (Heste-Lægebog 1703, 28).

Aglene (D. kgl. V. & L. 230, 163).

Gurfey (D. kgl. V. & L. 230, 156).

Om en Hæst er tyngelt (Heste-Lægebog 1703, 23).

Naar en Hæst har Slier.

Hoppe ifol.

At faa en Hoppe ifol har, ligesom for vore Dages Husdyrbrugere, ogsaa for vore Forfædre haft sine store Vanskeligheder. Med en Frugtbarhedsprocent af knap 50 maatte det mangan Gang synes som et Slumpetræf eller som Udslag af mystiske Kræfter, om Hoppen blev ifolet, og man maa derfor ikke undre sig over, at disse vore Forfædre forsøgte alle Midler, selv magiske, for at raade Bod paa Ufrugtbarheden, eller at de drog Varsel af mange Ting for at faa Kundskab, om Befrugtningen var sket, og om det blev et Hoppe- eller Hingsteføl, dennes Udseende o. s. v. Man var dog ogsaa klar over, at Ufrugtbarheden kunde skyldes Handyret, hvorfor man ogsaa her søgte at indvirke.

Aarsagen til Hoppens Ufrugtbarhed har, ligesom for Koenes Vedkommende, været tilskrevet overnaturlige Magters Indvirkning. En Hoppe maatte ikke „brystes“ (bestiges) fra fjermer Side,¹⁾ og havde man været med den til Hingst, maatte man ikke stige af fra fjermer Side,²⁾ thi i begge Tilfælde blev den ikke ifol. Havde man en Hoppe for en Ligvogn, maatte man vende den ved „Kirkestetten“, da den ellers ikke blev ifol.³⁾ Man har ogsaa antaget, at en Hoppe kunde være gold af Indbildning, idet den havde set sit eget Billede i Vandet, naar den drak.⁴⁾ Andre har antaget, at den kunde have Modbydelighed for Hingstens Farve og derfor ikke vilde modtage den,⁵⁾ eller endelig, at Hoppens Ufrugtbarhed kunde skyldes, at den var for fed eller for mager.⁶⁾

Menneskers Opfindsomhed for at faa en Hoppe ifol har været stor, talrige er de Kure, der i denne Henseende er anvendt. Her skal anføres:

„Vil Haars iche haffue hest, da tag Tyre Kjød, Krommen aff nye Brød och Hørfrø, stød det tilsammen och forbland i Løbe och giff Horset fastendes ind at forterre. Da skal hun strax vil haffue hest, Bliffuer och met det samme strax i foel“.⁷⁾

Tanken at binde de to modsatte Køn i noget uadskilleligt ligger vel til Grund i følgende Behandlinger: „For en Hoppe, som skal til Hest, førend du lader den springe, gif den Honning ind og enne Kaalfrøe, naar den er sprungen. Skil saa en Vogn ad og rid hende igiennem. Sank saa Vogn igien“. ⁸⁾ En Mand i Jylland fik, for at faa sin Hoppe ifol, af en klog Mand to Stykker Brød, hvori var stukket et Par Papirstrimler samt en Malhægte og en Kroghægte. Brødet med Papiret skulde Hoppen have ind, og Hæfterne blev lagt paa hver sin Side af Stalddøren, hvorigennem Hoppen blev ført, hvorefter de blev banket sammen, at de ikke kunde skilles. ⁹⁾

Af andre magiske Kure maa nævnes, at man straks efter Bedækningen stak en Synaal med Garn igennem Hoppens Hale eller Øre. Kuren skulde udføres tiende, og Naalen med Garnet skulde blive hængende. ¹⁰⁾ Fra flere Sider er anbefalet at bruge en Harekilling taget ud af Moders Liv: „Naar man lader en Hest till sin Hoppe, tag en Haare Unge af Moderens liff, brent dend til Puluer, giff Hoppen dett at driche, førend du lader hinde till Hæsten, eller giff denne Puluer i Saldt og Brød at æde“. ¹¹⁾ — „Vil Hoppen ikke lade sig af Hesten, skeer saa stiltiende en Røn-Kiep, slaa Hoppen 3 Slag for rompen, saa snart Hæsten sidder af hende, og 3, naar hun gaar ind ad Stalddøren“. ¹²⁾ Det er vel den samme Idé, der ligger til Grund for en Behandling som den, at man straks efter Bedækningen har overhældt Hoppen med koldt Vand, redet den ud i en Dam, givet den en Spand koldt Vand i Enden ¹³⁾ eller blot foretaget en hastig Ridetur paa Dyret, nemlig den, at Dyret „nu er afhæstet“, nu maa den ikke mere tænke paa den Ting.

Fra flere Sider nævnes, at ogsaa Maanens Facer kunde have Indflydelse paa, om Hoppen blev ifolet. Man skulde saaledes lade den bedække i Nyet i Majmaaned, ¹⁴⁾ eller i hvert Fald i Nymaane. ¹⁵⁾

En Hoppe, „som ej vil nemme Hest“, har man indgivet Hviden af et Æg, 9 Draaber Terpentin og 9 Draaber Lakritsolie, noget før Hesten springer. ¹⁶⁾ Og gav man en uvillig Hoppe en à to Pægle Honning en Time, før den lodes til Hesten, lod den sig villig bedække. ¹⁷⁾

Ogsaa paa Hingstens Ufrugtbarhed søgte man at indvirke. Et af de mest almindelige Midler var at tage „det Næt“, hvori et Føl er født, tørre det og male det fint og give det paa Hestens Foder, „saa voxer dens Mod“. ¹⁸⁾ Man har endvidere brugt at stikke en Nælde i Hingstens Mund, naar den skulde bedække Hoppen, ¹⁹⁾ eller indgivet Hingsten „Hjortebrunst, Christrod, Attigrod, Eberrod, Farren Urter, Harespring, Flagermus og Haresten (Hoder), ²⁰⁾ Mandelolie og spanske Mygger ²¹⁾ samt grøn Malt, der er lidet vindet, og Æggehvide“. ²²⁾

Med Hensyn til Bedækningstiden, da har man anset Morgenens for den bedste, ²³⁾ og, som før omtalt, „paa Ny“, idet man mente, at Hoppen da fødte tidligere, end om det skete i Næ. ²⁴⁾

En vigtig Ting var det at kunne bestemme eller i hvert Fald at kunne forudsige Føllets Køn og andre Ting ved Føllet. En gammel Beretning lyder: „Vender hesten, naar han springer horset, hoffuedet imod den højre side og slaar sig aff hende till den højre side, faar hun hestføl. Men slaaer hand sig aff hende ved den venstre side, faaar hun marføl“. ²⁵⁾ Andre skriver: „Øg, som bedækkes i tiltagende Maane, brin-

ger Hingsteføl, ved aftagende Maane Hoppeføl, og lægger den drægtige Hoppe sig paa venstre Side, bærer den et Hingsteføl, lægger den sig paa højre Side, har den et Hoppeføl^{.26)} „Men vil man endelig have Hingsteføl, dæ skall mand lade hæsten komme til hoppen udj Nyet och Naar det er Vesten Vejer“^{.27)} — Vil man have „Marføl, da ven Hoppen i Mod Soelen, i Medens Hæst springer“^{.28)} — „Vil du have et Hestføl, saa lad Hoppen bespringe tre Dage efter Nymaane, og lad det ophøre tre Dage før Fuldmaane. Derimod lad den bespringe tre Dage efter Fuldmaane og lad ophøre tre Dage før Ny, saa bær den et Hoppeføl“^{.29)}

Mange andre Ting var der at iagttage ved Hoppens Bedækning: Vilde man saaledes have Føllet til at ligne Hingsten, maatte man lade Hoppen snuse til Hingstens Mule før Bedækningen,²⁵⁾ men skulde det ligne Moderen, maatte Hoppen ikke se Hingsten før bagefter.³⁰⁾ — Vilde man have Føllet blisset, skulde man vende Øget mod Solen, medens Hesten sprang.³⁰⁾ Derimod skulde man være forsigtig, ikke at vende Hoppen mod et Vindue, for da blev Føllet, det fødte, glasøjet.³¹⁾ Vilde man have et Føl af en bestemt Farve, skulde man under Bedækningen stille Hoppen den attraaede Farve for Øjnene.³²⁾

Kastning: Men var end Befrugtningen sket, truede dog mange Farer Fosterets Liv. En af de værste var Kastningen. Med mange magiske Midler søgte man at forhindre denne Kalamitet. Saaledes maatte man vare Hoppen for oprusket Foder eller Foder, som Mus havde skaaret eller haft sin Gang i.³³⁾ Man maatte ikke have en Kat i Vognen, naar man kørte med et ifolet Øg,³⁴⁾ spænde den for en Ligvogn eller kaste en brugt Halmfletning fra Træskoene op under den.³⁵⁾ Heller ikke maatte man klappe et Læs Gødning med Skovl, hvor et Føløg var forspændt, eller sidde op paa Læset fra højre Side.³⁶⁾ Farligt var det endvidere at hugge paa en Vognkæp paa en Vogn, hvor en Følhoppe var forspændt.³⁷⁾

Et gammelt Ord siger, at Øg kan man fodre Føllet af, og Ko kan man sulte Kalven af. Øget kaster dog ikke let Føllet, om det gaar med et Hesteføl, men gaar det med et „Marføl“, kaster det grumme nemt.³⁸⁾

Man havde dog ogsaa forskellige Midler at anvende: „for at hoers iche skall kaste føll, giff hende lidet fenniche frøe ind at forterre, da gaar hun sin tid vd och kaster iche føllet“^{.39)} — Man har endvidere brugt Vejbreddblade, „Segljord“ og Kvædesaft.⁴⁰⁾

Folingen: Som bekendt foler en Hoppe hurtigt og, som det synes, uden Smerte. Men kommer der Forhindringer for Felingen, er man ogsaa hurtigt klar over, at Faren derved er langt større end for Koens Vedkommende i samme Situation. Ogsaa vore Forfædre var klar over dette, men havde sine egne Meninger herom: Man maatte passe paa, at et Føløg ikke gik over oprinket Tøjr, „ellers blev der Streng for Føllet“^{.41)} — Man maatte ikke sætte sig op at ride fra fjermer Side, da Føllet saa fødtes baglænds.⁴²⁾ Var der ved Felingen Fare for Hoppens Liv, skulde man stoppe dens Næsebor med en Haand, saa Hoppen ikke kunde faa Aande derigennem, da fødte den langt lettere og langt snarere.⁴³⁾ Tørrede man „Lappen“ („Følpaten“, d. e. Hippomanes) og gav Hoppen i Havre, fik den en let Følen.⁴⁴⁾ Denne „Føl-

patte“ mente man, Føllet pattede paa, indtil det fødtes, men saasnart det fik Hovedet udenfor, spyttede det den ud.⁴⁵⁾

Vilde Hoppen efter Følgingen „ikke blive ren“, d. v. s. blive af med Hammen, skulde man tage Fennikel kogt i Vand og tilsætte Vin og Olie, lunket skulde det stoppes i Hestens Næse og holdes nogen Tid inde, da vilde den straks kaste Hammen fra sig.⁴⁶⁾ — En ejendommelig Idé var det, at Hammen ikke maatte fjernes fra Følboksen, men skulde forvares og raadne der.⁴⁷⁾

Føllet: Forskellige Forhold ved Føllet førte man tilbage til et eller andet, der havde hændt Hoppen i Drægtighedsperioden. Var Hoppen saaledes i den Tid spændt for en Ligvogn, kunde Føllet blive blindfødt,⁴⁸⁾ eller det døde, inden det var ti Dage gammelt.³⁷⁾ Havde man skaaret Halen af et drægtigt Føløg eller rusket Haar af det, mente man, at Føllet ikke fik Manke eller Hale, eller det vilde komme til at „tygge Tøjr“, d. v. s. æde Reb.⁴⁹⁾ At Føllet var blindt de første 9 Dage, var en almindelig Antagelse,⁵⁰⁾ ligesom den, at man helst skulde holde Øget til Hest i Nyet for rigtigt at faa det til at vokse.⁵¹⁾

Vanskeligt var det til Tider at vænne Føllet fra Moderen. En Anvisning herpaa lyder saaledes fra gammel Tid: „Tag Føllet fra Moderen den 3. Dag, førend Maanen tager aff, og lad Føllet iche komme till Moderen en Dag og en Nat, den anden Dag lad det till Moderen igjen og lad die saa meget, som det mest kand, saa det faar en stor Bug, saa tag det igjen strax fra Moderen, lad det saa intet mere till, saa bliffuer det frisk“.⁵²⁾

1) D. F. S. 1936/1, 882. — 2) E. T. Kr., Skattegr., 4, 56. — 3) E. T. Kr., Jyske Folkeminder VI, 262. — 4) Thott, 203, Cap., 93. — 5) Dieterichs, 6. — 6) Thott, 203, Cap., 93. — 7) Thott, 241, Bl. 27, v. — 8) Thiele, 54. — 9) E. T. Kr., Festskrift. — 10) E. T. Kr. S., 222, No. 223. — 11) D. F. S., 1929/64 Tilskrevet i Eliæ Beynons Barmhjertige Samaritan af Degn Oluf Jørgensen, Asminderød, 1678. — 12) D. F. S., 1909/3 B., 34. — 13) D. F. S. s., 1936/1, 109. — 14) Heste-Kiender, den kloge, 13. — 15) Ussing: Ingvor Ingvorsens Fortællinger, 79. — 16) Ny kgl. S., 67 f, 137. — 17) Thott, 733, No. 11. — 18) Fogh, 13. — 19) Thott, 203, Cap. 91. — 20) Esbach, 2. — 21) Bøhmen, 7. — 22) Esbach, 2. — 23) Bøhmen, 5. — 24) E. T. Kr.: Tillægsbind I, 93. Grundtvig: Livet i Klokkergaarden, 105. — 25) Thott, 241, Bl. 26. — 26) Gerstenberg: Sympathien og Magnetismen, 45. — 27) Rostgaard, 36, 496. — 28) E. T. Kr. S., 212, 165. — 29) D. F. S., 1929/64, C., 54. — 30) E. T. Kr., Jyske Folkeminder IX, 12. — 31) E. T. Kr.: Tillægsbind I, 114. — 32) Gerstenberg: Sympathien og Magnetismen, 45. — 33) Thott, 733, No. 11. — 34) E. T. Kr.: Tillægsbind I, 92. — 35) E. T. Kr.: Danske Sagn, ny Række II, 461. — 36) E. T. Kr.: Skattegr., 7, 67. — 37) E. T. Kr.: Tillægsbind I, 93. — 38) E. T. Kr., Jyske Folkeminder VI, 292. — 39) Thott, 241, Bl. 27 h. — 40) Sind, 332. — 41) E. T. Kr.: Tillægsbind I, 115. E. T. Kr., Jyske Folkeminder VI, 357. — 42) E. T. Kr., Skattegr., 456. — 43) Thott, 203, Cap. 95. — 44) Ny kgl. S., 67 g, 299. — 45) E. T. Kr., Skattegr. 4, 57. — 46) Thott, 203, Cap. 95. — 47) E. T. Kr.: Tillægsbind I, 115. — 48) Reimer: Nordlynsk Bondeliv IV, 506. — 49) E. T. Kr., Skattegr., 7, 41. E. T. Kr., Jyske Folkeminder VI, 262. — 50) E. T. Kr., Skattegr., 4, 58. — 51) E. T. Kr., Jyske Folkeminder IX, 12. — 52) D. F. S., 1929/64, Tilskrevet i Eliæ Beynons Barmhjertige Samaritan af Oluf Jørgensen Degn i Asminderød 1678.

Aareladning — Veneseccio.

Et af Menneskenes ældste operative Indgreb paa Husdyr er sikkert Aareladningen, den har saaledes været kendt saavel i Oldtidens Ægypt-

ten, som i Indien og Kina. I den gamle græske Dyrlægekunst gives Anvisning paa Aareladekure, saavel hos Hippocrates som hos Aristoteles, ligesom de romerske Veterinærforfattere: Columella, Absyrus og Vegetius har Kapitler om Aareladning.

I de mange Hestelægebøger, der i det 16.—17. og 18. Aarhundrede blev udgivet i Europa, er Aareladningen en af de mest omtalte Kurmetoder. Man forfægtede fra en enkelt Side den Anskuelse, at Aareladningen skulde ske til bestemte Aarstider og under bestemte Stjernetegn. Særligt mentes Maanens Facer at have stor Indflydelse paa det Tidspunkt, Aareladningen skulde foretages.

Medens Aareladningen i den humane Lægekunst efterhaanden tabte Terræn, holdt den sig i den veterinære helt op i det 19. Aarhundrede, ja endnu anses den, overfor enkelte Sygdomme, som den bedste Kurmetode.

Man aarelod i ældre Tid som oftest saa nær det syge Sted som muligt, og Aareladning paa enkelte bestemte Aarer mentes at være særligt virksomme overfor visse Sygdomme.

De Aarer, man hos Hesten nærmest slog, var „Øjenaaren, Kolleraaren, Musaaren, Kernaaren (eller Gummeaaren), Halsaaaren, Lungaaaren, Bugaaaren, Sporaaren, den forreste og bageste Skrankaare, Knæaaaren, Kegelaaren, Fesselaaren og Straalaaren“.

Dog var der dem, der havde en anden Mening om Tingene, saaledes skriver Sind:¹⁾ „Halsen er det eneste Sted, hvor man skal aarelade. Naar man hurtigst kan udtrække Blodet af Halsaaaren, hvorfor saa ulejlige sig med de mange Biveje saasom: Bovaaren, Sporaaren, Skamaaren, Øjeaaaren og en Mængde andre, som Smedene nævne, men ej kende. Mange have gjort en Nødvendighed af en Vane og troe, at deres Heste maae blive syge, om de ei blive aareladte paa St. Stephans Dag. Denne Dag har hos disse Folk saadan Lægekraft, at ingen Dag det hele Aar ligner den, men den gamle Vane har bragt dem til at glemme, at denne Dag er alene beqvem til Aareladen, fordi de kan lade deres Heste derefter hvile et Par Dage“.

„De gamle ville gjerne aarelade 4 gange om Aaret, andre 3 gange og nogle kun En gang, nemlig om Foraaret, naar Hesten sættes paa Græst“.²⁾

„Een Hingst skal Aarlades 2 gange om Aaret, nemlig for Aar og Efter Aar, men Vallaker og unge Heste, som ikke er over 4 Aar, skal man kun om for Aaret ganske lidet Aarelade. Aareladendet maa skee i aftagende Maane, naar der indfalder Friheds Dage“.³⁾

„En Hoppe og en Vallak Aarlader man gjerne i tiltagende Maane, men Hingste i Aftagende Maane“.³⁾

At aarelade en Hest paa St. Birgittæ Dag hindrer, at den ikke løber løbsk eller faar Kuller.⁷⁾

Af Aareladeblodet søgte man at udlede Sygdommens Natur: „I Forfangenhed er Blodet ovenpaa bedækket med en graa, klar og seig Hinde, der er meget tyk. Har Hesten Lungesyge, har det en tyk, gul Hinde paa sig, men næsten intet Vand. I hidsig Febre ligeledes en guul Hinde, der undertiden er 3 à 4 Fingre tyk“.⁴⁾

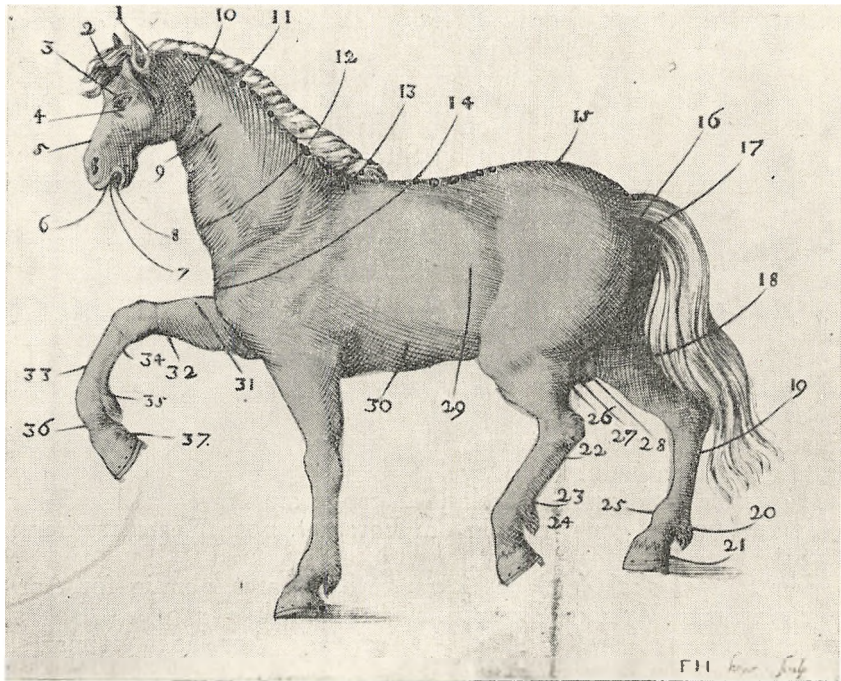
Skulde det ske, at Blodet efter Aareladningen ikke vilde stilles, skulde man lade Hesten æde „tusind Knuder, en urt, som voxer gjerne

paa gl jord eller gl veye, saa stilles blodet strax".⁵⁾ Og „slaar man Aaren i giennem, saa skal der strax stærk Træk paa, saasom Suurdey, Rewen Lautt Stogsrod, Huus Løg, lidet Lud af en farre Gryde warmt Paa lagt".⁶⁾

Pladshensyn gør, at der ikke her kan gaas nærmere ind paa Aareladekunstens Historie.

1) Sind, 185. — 2) Thott, 203, 118. — 3) D. kgl. V. & L., 200, 114. — 5) Just: Anviisning, 137. — 5) Ny kgl. S., 67 f, 75. — 6) D. F. S., 1909/3, B,, 35. — 7) Gl. kgl. S., 2499.

En „Aareladehest“.

Forklaring paa de Tal, som er tegnet paa denne „Aareladehest“:

- 1) Aaerne i Ørene er gode at lade, naar en Hest har bolne Ører eller ved Forvridning af Halsen.
- 2) Aaren i Panden er god at slaa, naar en Hest har Kuller, eller den har ondt i Hovedet og for den fallende Sot.
- 3) og 4) Aaren over og under Øjnene er gode at lade, naar en Hest har blinde og dumme Øjne.
- 5) Aaren over Næsen er god at slaa for den Sygdom, som kaldes Colera, og for Smerte i Hjerneskallen.
- 6) Aaren eller „den tredie Kern“ er god at lade, naar en Hest har forløbet sig og er varm, saavel som naar den har ædt for meget.

- 7) og 8) Aarerne over og under Tungen er god at lade, naar en Hest har Halsbetændelse.
- 9) Aaren mellem Kammen og Halsen er god at slaa, naar en Hest har ædt for meget.
- 10) Aaren paa Halsen er god at lade for Krop, og naar Hesten har Skade paa Lunge og Lever.
- 11) og 13) Aaren paa Manen bliver brugt at slaa, naar Hesten ikke vel kan fortære Foderet.
- 12) Aaren paa Brystet er god at lade for Gulsot.
- 14) Aaren paa Boven er god at slaa, naar en Hest har forslaget sig.
- 15) Aaren paa Krydset er god at lade, naar en Hest har gjort sig Skade.
- 16) og 17) Disse Aarer er gode at aabne, naar en Hests Endetarm hovner.
- 18) Aaren paa Underlaaret er god at slaa, naar en Hest har Skorbug.
- 19) og 22) Aarerne bag i „Knæet“ eller „Skrankaarerne“ er gode at slaa, naar en Hest er redet stiv.
- 20) 23) 24) og 35) Disse Aarer er gode at slaa for at trække al Slags Fugtighed ud af Fødderne.
- 21) og 37) Aaren under Hoven kaldes „Straaleaaren“. Den er god at slaa for Fuldhov.
- 25) og 36) Aaren paa det underste Led næst ved Hoven kaldes „Kegelaaren“. Den er god at slaa for urene Laar og for Pindhose.
- 26) 27) og 28) Disse Aarer er gode at lade, naar Skodet hovner paa en Hest.
- 29) Aaren i Lysken kaldes „Dynnninge“. Den er god at lade for fede Heste, naar Fedtet smelter i Livet paa dem.
- 30) Aaren i Siden kaldes „Sporaaren“. Den er god at lade for hidsige Heste, naar de i deres Arbejde har været „forhidsige“.
- 31) og 32) Aarerne over Knæet er gode at lade, naar en Hest har hovne Ben.
- 33) og 34) Aarerne under Knæet er gode at lade for Muk.

(Billedet fra J. Coleri: *Oeconomia*. Forklaringen udarbejdet efter Manuskript 210 i D. kgl. Vet. & Landh. Bibliotek.)

Kastration.

Kastration af Husdyr har rimeligvis været kendt i Oldtidens Kulturlande længe før Historiens Begyndelse, og den er ligeledes velkendt hos flere af vore Dages Naturfolk. Dens egentlige Oprindelse maa sikkert ses under Religionens Synsvinkel.

I Danmark laa Udøvelsen af Kastrationen i Middelalderen og i Aarhundrede derefter i Hænderne paa visse privilegerede Hestegildere og Svinesnidere, et ryggeløst Folkefærd, der ofte endte deres Liv bag Fænglets Mure eller i Galgen. Noget skriftligt Minde om deres Bestilling har de ikke efterladt sig. At Kursmedene ikke foretog Kastration, bekræftes af det Forhold, at ingen Kursmedebog omtaler Kastrationens Kunst. Først i det 19. Aarh. fik de eksaminerede Dyrlæger *Privilegium* paa denne Operation.

De faa Notater, vore Kilder har om Kastration, er følgende:

„Notatu dignissima om Heste; Naar mand vill skiere en Hest ud, da skall mand forvare, at der er Ingen suin hoess, till saa lenge at hand er legt, huis nogitt suin kommer udj stallden, som hesten staar eller paa Marcken lugter paa samme hest eller Rører hannem, da døer hand, dersom hand er skaaren, sueller samme skade op af samme Natur at suinene hafuer været hannem saa Ner, att Hesten hafuer fangit lugten deraf“.¹⁾

Om Tidspunktet for Kastrationen siges der:²⁾ „Heste er Best at

skiære ved St Hansdag tider og da dend mindste steen først, de skal sættes i Svale paa Mager græs og Maa Indtet Kærne faa, bliver de Betend, da tag piæhen af Nymalche Melk og noget ædiche og Hvide af Et Æg, slaad det vel Sammen og 2 (toe) ham med, Hvor hand er Ressen“.

„Er Hestens Gemæch hoven, efter han er gildet, da tag Segelbom, syd det og lad den Dunst 3 Gange i en Dag opfare lige paa hans Gemæch“.³⁾

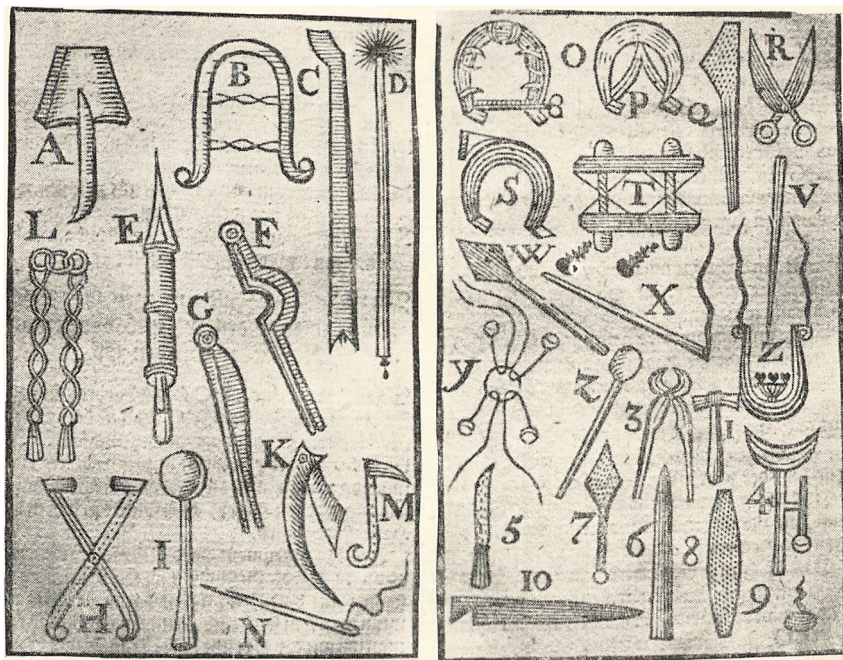
Man maa vel have ment, at en Hest kunde blive sky ved at blive kastreret, der skrives saaledes:⁴⁾ „Naar mand vil gilde en Hest, da kleb hannem Ørene till, och tag hannem en seck ofuer siunen och lad ham saa gillde, saa blifuer hand Indtett skye“.

„Om Vaaren, naar Føllet er 3 Aar, skieres eller vallakes de. Hingst-Føller skiæres i September saavel som i April Maaned i deres 3die Aar, mens de kan være paa Græsset. Derfor gives af Bønderne 8 Skill., af andre 2 Mk. fra 16. Junii 1686“.⁵⁾

Kastrationens Historie er imidlertid et saa stort Omraade, at en nærmere Udredning vil fordre større Plads, end der her kan gives.

1) Rosgaard, 306, 56. — 2) Thott, 733, No. 22. — 3) Heste-Lægeb. 1703, 13. — 4) Rostgaard, 36, 506. — Danmarks og Norges oekonomiske Magasin VI, 61.

Kursmedeinstrumenter.

Fortegnelse over Kursmedeinstrumenter og hvortil de bruges.

- ABC. bliver brugt, naar en Hest har Tandspidser (Skævertænder).
- D. bliver brugt til at søge, om en Hest har en uren Hals, og om der er Orme deri.
- E. bliver ligeledes brugt, om en Hest har Hævelse i Halsen, og den ikke kan synke; da skal man med dette Instrument sprøjte den i Halsen, saa den kan faa Luft. Den kan ogsaa bruges, naar en Fugtighed har sat sig imellem Hud og Kød, og den er forstoppet i Livet. Endvidere kan den bruges til at sætte Heste et Clyster med.
- F. bruges, naar en Hests Tunge er meget beskadiget og ikke kan heles, samt naar Hesten bliver reden, og dens Tunge stadig hænger den ud af Halsen. Instrumentet bruges til at fastholde Tungen, at man lettere kan afsnitte.
- G. bliver brugt, naar en Hest har hængende Ører til at fæstne og holde dem, medens man bortskærer.
- H. bliver brugt, naar man vil udtrække Hestens Ulvetænder.
- I. bliver brugt til at brænde med, naar en Hest skal brændes for Mundgalle (Krøten i Munden).
- K. bliver brugt, naar man vil bortskære Svulster og andre onde Skader.
- L. bliver brugt til at tvinge en Hest med, at den staar stille, naar en Skade skal skæres eller forbindes.
- M. bliver brugt til Aareladning og til at stikke den tredie Kern.
- N. bliver brugt, naar en Hest har „Hauk“ i Øjnene.
- O. bliver brugt, naar en Hest har forslaaet sig, og Hoven er gaaet af eller borttraadt.
- P. bliver brugt, naar en Hests Sener krympe. Man maa slaa Instrumentet fast paa den raske Fod, ligemeget om det er for eller bag, da vil Senen igen blive frisk.
- Q. bliver brugt til at brænde, naar en Hest har Spat eller „Läst“. Instrumentet maa være lavet af Kobber.
- R. bliver brugt til at afklippe Hungertitterne i Munden og Haar paa onde Skader.
- S. bliver brugt, naar en Hest gaar bag paa Taaen, og man maa da slaa den saadan paa Hoven, at den tvinger Foden lige igen.
- T. bliver brugt, naar en Hest har brækket et Ben, til at holde Benet sammen, at det bedre og paa rette Maade kan sammenvokse.
- V. bliver brugt, naar en Hests Bug svinder, saaledes at man brænder Hesten mellem Hud og Kød, efter at man først har aabnet Huden, at man med det gloende Jern kan komme derind.
- W. bliver brugt til at brænde en Hests Spækhals.
- X. bliver brugt, naar man efter at have brændt Spækhalsen, trækker en Haarsime gennem Hullerne.
- Y. bliver brugt til at kaste Hesten med, naar man skal skære den for „Hauk“.
- Z. er god til at trække al Fugtighed og Urenlighede fra Hals og Hoved. Den er ogsaa god, naar en Hest har Bylder i Halsen. Den kaldes det „kølende Mundstykke“.
1. er en Hammer og bliver kaldt „Huffschlag“.
 2. er god, naar en Hest er bleven skudt, til at uddrage, og naar man for Sener ikke kan komme til at skære.
 3. og 4. bliver brugt ved Beslaget.
 5. bliver brugt, naar man skal rengøre en Fuldhov.
 6. er god til at udstryge Plastre og Salver.
 7. og 8. bliver ligeledes brugt ved Beslaget.
 9. et Bor, hvormed man udborer Sømmet, naar en Hest er fornaglet.¹⁾
 10. bliver brugt, naar en Hest skal brændes i Stregbrænding.

(Billedet er fra Michael Böhmen: Ein ganz neu Büchlein . . . Ross: Artzeneiien 1746
Pag. 121 ff.

Kvægets Sygdomme.

I Forhold til de mægtige Værdier, der gik til Grunde, naar Sygdom og Soter hærgede Kvæghjorden, var de Hjælpemidler til Helsebod, der i Middelalderen og nærmest følgende Aarhundreder stod til Landmandens Tjeneste, for intet at regne. Enhver Kreaturejer maatte føle sin fuldstændige Afmagt, naar saadanne Epizootier gik over Landet og paa kort Tid ødelagde Generationers Slid og Forhaabninger. Det gik endog saa vidt, at man til Tider maatte ophøre med at holde Kvæg, fordi Risikoen for Sygdomsangreb var alt for overvældende.

En almindelig Raadvildhed fik Landmanden til at søge Hjælpen i Magiens Verden eller søge Hjælp hos dem, der af Folket havde faaet Prædikateret „kloge“, Mænd og Kvinder, der havde erhvervet sig Kyndighed paa dette specielle Omraade, eller som var frække nok til at give sig Udseende af at have erhvervet sig denne Kyndighed. Andre søgte Hjælp i de Midler, som Medicinkræmmere falbød paa Markeder: Universalmidler af hemmelig og mystisk S sammensætning — en Udplyndring af den fattige Landbefolkning. — Senere søgte man Hjælpen i de Bøger, hvor Datidens Vismænd havde skrevet filosofiske, for den almindelige Lægmand oftest uforstaaelige Udredninger over Husdyrsygdomme og de mest anbefalelsesværdige Kure mod disse.

Saaledes var i korte Træk Forholdene helt til Midten af det 18. Aarhundrede hvad angik Kvægets Sygdomme. Trangen til en virkelig rationel Behandling af Husdyrenes Sygdomme voksede sig bestandig større, ja Trangen til en virkelig videnskabelig uddannet Dyr lægestand blev saa stor, at Tanken om Oprettelse af en Veterinærskole maatte realiseres. Den blev Begyndelsen til Dyr lægekunstens Historie i Danmark.

Imellem vore Dages højt udviklede veterinære Kunst og forne Tiders fattige Forsøg paa en Forstaaelse og Behandling af Husdyrsygdomme er Forskellen vel uhyre — Kilderne til dette Arbejde giver rigeligt Besked herom. Dog er der en Ting, der forener hine og vore Tider ogsaa paa vort Fags Omraade, nemlig Menneskenes Trang til Erkendelse.

Her vil vi efter lignende Retningslinier, som er anvendt for Hestens Vedkommende, se lidt paa vore Forfædres Opfattelse af Kvægets Sygdomme og deres Behandling.

Øreorm.

Øreorm er egentlig en Slags Byld eller ondartet ædende Saar i Huden og Tudbrusken.¹⁾

„Hos Kvæg ser man undertiden, at en Orm er falden i Øret. Det lykkes vel ikke altid at faa en saadan ud igien, man maa derfor med en Klud om en Pind udvaske Øret med lunket Vand.“²⁾

¹⁾ Dahl: „Nyeste“, 112. — ²⁾ Dieterichs, 58.

Sygdomme i Øjet hos Koen.

Den Sygdom i Kvægets Øjne, der tiest er beskrevet, er Fremfald af Blinkhinden (se samme Lidelse hos de andre Husdyr). Man mente, denne Lidelse kom af, at Kvæget var forslult og afmagret.¹⁾

Man har kaldt den *Jærnol*¹⁾ eller *Wolen*.²⁾

Havde en Ko daarlige Øjne, har man brugt at stryge det med et Vættelys tre Torsdagsmorgener over Øjnene,³⁾ drysse knuste Vættelys i disse,⁴⁾ vaske med sur Valle eller blæse „udbrændt Victril“ ganske fint pulveriseret gennem en Pennepose i Øjet.⁵⁾

„For dend hinde, som groer paa øynen paa qvæg, tag det brente leer, som findis inden i munden udj bager ofnen, det bruneste er det beste, og stød det vell smaat udj en morter til pulfuer. Blæs det siden udj øynene giennem en pennefedder 3 eller 4 gange, effter som det giøres behoff till“.⁶⁾

Hyppigst brugte man dog at stikke en Naal med Traad ind imellem Øjeæblet og Hinden og trække Hinden ud o. s. v.¹⁾ (se samme Lidelse hos Hesten).

¹⁾ D. F. S., s. S., 1936/1, 458. — ²⁾ D. F. S., s. S., 1936 1, 1876. — ³⁾ D. F. S., 1904/41. Kamp, J.: utr. Saml. No. 158. — ⁴⁾ Andersen, Lars: Folkesagn og Folketro, 53. — ⁵⁾ Just, A. F.: Bondepractica, 103. — ⁶⁾ Ny kgl. Saml., 67 f. Medicinsk hist. Museum, L, 53, 408.

Hjernebetændelse.

Hjernebetændelse hos Kvæget er vel ofte af tuberkuløs Natur, men kan ogsaa skyldes andre Aarsager.

Et gammelt Navn for Sygdommen var, at Kvæget var *ørhovedet* eller *ørt*,¹⁾ at det *havde hoffuitvæ* eller *var gallne*.²⁾ Man sagde ogsaa, det havde *Vildelse*,¹⁾ *var taabeligt*³⁾ eller havde *Flyvekuller*.⁴⁾

At Sygdommen kunde paaføres Kvæget ved Forgørelse, var i ældre Tid en almindelig Tro.⁵⁾ Dog ogsaa andre Ting er tilskrevet som Aarsag: Lagde man saaledes Kongelys i Kobaasene, blev Kvæget taabeligt,³⁾ og det samme mentes at ske, om man maledede avet om med en Haandkværn.⁶⁾ En mere naturlig Forklaring er den, at Sygdommen kommer af, at Kvæg jages eller trækker stærkt i Solhede, og der

siges, at man maa skelne mellem denne Sygdom og den, Tyre viser, naar de bliver uvane (mandolme).⁴⁾

Der skrives⁷⁾: „bliffuer Qvæg gale, da tag usied Melck, lad det 9 gange tiendes løbe igiennem Kirke Nøgelens Øye, leg et straae huer gang det gaar igiennem, gif det saa baade Melken og straaene ind“.

„Og for en fee hoved, som er gal og fortryllen, ben ved hornet Alle Mands Harnisk for 2 sk., det hiælper, som kiøbes Paa Abeteker“.⁵⁾ — „Giff dennom it støck Smør oc brøe att æde oc lad dem saa løbe i Jesu Naffn oc føl dem effter huor di løber hen, bliffuer staaende for dens Dør, som dennom haffuer forgivett“.²⁾

Man har for denne Lidelse givet Kvæget „Stiridser“,¹⁾ og gnedet Tungen med Salt og Hvidløg eller med Timian, som er søndergnedet med Vin.

P. Syv anbefaler meget¹⁾ Aareladning for denne Lidelse, saaledes ved at skære et Stykke af Øret, riste Rumpen eller med en Kniv at skære ind paa en af de store Aarer, „som lader sig tilsyne mellem Øjnene og Næsen“.

1) Rostgaard, 161, 28 og 30. — 2) Rostgaard, 36, 439 og 449. — 3) E. T. Kr.: Tillægsb. I, 116. — 4) Dieterichs, 80. — 5) E. T. Kr. S., 212, 129. — 6) E. T. Kr.: Tillægsb. I, 116. — 7) Additamenta, 713, 318.

Kan Kvæget ikke tygge Drøv.

(sv: Drøppamistung, n: sluppit ørten).

Et af de første Tegn paa Koens Sygdom er, at Drøvtygningen standser. Dette Symptom blev i ældre Tid anset som en selvstændig Sygdom og behandlet som saadan.

Agerbech siger:¹⁾ „Naar en Ko ei tygger Drøv, kan det komme deraf, at Tungen har trukket sig for langt ind i Halsen og er for kort“. Efter denne Beskrivelse maa det være den samme „Sygdom“, der er kaldet *Tungekastelse*.²⁾ og som beskrives saaledes: „Tungen snærper sig ind i Halsen, bliver sort, det har en trang Aandfang, kan intet æde og dør om en 14 Dage“. Abildgaard kalder³⁾ „Sygdommen“ *Braam* og siger: „den bestaar i en Krampe i Halsen, hvorved Tungen trækkes tilbage. Kreaturet staar i Fare for at qvæles, og det falder og dør strax, ifald det ikke strax hielpes“.

Behandlingen af disse tre beskrevne Sygdomme var, at man trak Tungen frem:³⁾ „Tungen maa udrykkes 3 a 4 Gange daglig og krystes og klemmes indefra ud ad Enden og smøres med Bomolie. Noget Honning smurt om Munden er og godt“.²⁾ „Man skal gnie Tungen vel med Salt og trække den frem og tilbage, saa giver dend sig ud igien“.¹⁾

Forøvrigt har man brugt mange magiske Midler:

„Naar Hexer binder Monden Paa en qu, da tag 3 gloendes gløder og kom udi een Kolsblad og kom den i koeens Hals og spõt tre gang udi Monden“.⁴⁾

„Om Quæg ej kand tyge dreff: kom reent Wand i et Fad og slaae Vandet op paa taget og holt fadet hastig under igien. Lad Vandet

rende i fadet, gif det siuge Nød det at driche“.⁵⁾ Man har ogsaa givet en saadan Ko Spyt af en Drøvtyggende paa et Stykke Brød.⁶⁾ — „Tag Noget af dend drew, it faar skiuder op, at wil tyge paa sin egen drew igien. Kom det i det siuge Qvæges Mund, saa kand det deraf komme til at tyge paa sin egen drøv igien“.⁵⁾ — Naar en Ko havde „tabt Drøvet“, saa gav man det et Blad af Salmebogen ind.⁷⁾ Eller man gav det „Svot“ med Brændevin og Salt Morgen, Middag og Aften⁸⁾ eller Brændevin og stødt Peber.

(I Sverige har man i slige Tilfælde hentet Drøv hos en af Naboens Køer, og i Finland lod man en Kvinde tygge Halm og gav Koen.⁹⁾

P. Syv siger:¹⁰⁾ „Vil man rekke haanden ind i halsen paa et nød, naar det tygger drøv, og udtage drøvet, da vantrives det strax, ja endog dør deraf“.

1) Agerbechs Manuskript, 1751, Pakke i Rigsarkivet, Kvægsygen, Sjæll. Skrift II. (Findes ikke anført i den indledende Kildefortegnelse). — 2) D. F. S., s. s., 1936/1, 2581 — 3) Abildgaard: Raad mod de alm Sygdomme, 38. Fogh, 52. — 4) E. T. Kr. S., 212, 20 — 5) Thott, 732, No. 24. Additamenta, 713, 315. Medic. hist. Museum S. L., 46 II, 329. — 6) E. T. Kr. S., 245, Nr. 8. Oldtidens Sorteb., 36. — 7) D. F. S., s. s., 1936/1, 333. — 8) E. T. Kr. S., 241, (17). Ny kgl. S., 67 f, 210. — 9) Heurgreen: Husdjuren i nordisk folketro og folksed, 269.) — 10) Rostgaard, 161, 30.

Naar Drøbelen falder ned.

Hos Menneskene kendes det Forhold, at Drøbelen — den lille kødagtige Tap, hvori Ganesejlet ender — kan være for lang og komme til at genere Indaandingen. Det er vel dette Forhold, der i nedestaaende er overført paa Koen. Det drejer sig rimeligvis dog her om den Tilstand hos Koen, at den har et Fremmedlegeme i Spiserøret.

„Naar Drøbelen falder ned paa et Kreatur, maa det have et Kaalblad med Regnorme i eller Drikkevand, der er løbet igennem et Hul i en Sten, men Hullet maa ikke være frembragt ved Menneskehaand“.¹⁾

1) E. T. Kr.: Danske Sagn, VI II, 478.

Naar Qvæget ei kan slikke sig.

I tre gamle jyske Manuskripter¹⁾ finder man dette Udtryk. Det er vel ikke let at sige, hvilken Sygdom det har drejet sig om, da slet ingen Beskrivelse forefindes.

Kuren for denne „Lidelse“ bestaar i at „støde Hvidløg med smaat Salt og gnide Tungen og Halsen dermed saa langt ind, man kan. Dette hjælper det siuge Nød til at Sliche sig igien“.

1) Additamenta, 713, 314. Thott, 732, No. 52. Ny kgl. S., 67 f, 210.

Løse Tænder.

Ved Undersøgelse af Koens Mund opdager Menigmand let, at dens Fortænder ikke sidder fast som hans egne, men kan rokkes en Smule

i Kæben. Dette Forhold var Aarsag til, at Almuen betragtede Koens løse Tænder som et Sygdomsbegreb, og en meget almindelig Foreteelse var at se Bonden gnide sine Køers Tænder med et eller andet Ingrediens. Helt til Nutiden er denne Kur brugt:

„Naar Køerne ikke vilde æde, troede man, det var, fordi Tænderne var gaaet løse paa dem, og man tog da og gned dem i noget Sod og Salt og sagde:

„Solen staar op i Øster og gaar ned i Vester,
dermed vil jeg dine løse Tænder fæstne
med Sod og Salt og Malt
og en gammel ulden Pjalt“.

Det skulde gøres 3 Gange“.¹⁾

„Naar Tænderne ere løse, skal du Nie dem med Sod og med Salt, malt og en ulden Palt I. N. G. F. S. og H. A. Amen“.²⁾

Niels Mikkelsen, Aalborg, raader:³⁾ „Hvede dem med en Hvedsten / oc gnide dem med Salt / oc gif dem Salt at slicke / saa bliffuer det strax bedre“.

Indgnidningen blev særligt foretaget Jule- og Nytaarsmorgen⁴⁾ eller om Foraaret før Udbindingen.⁵⁾

For løse Tænder har man ogsaa givet Køerne et Havreneg at æde,⁶⁾ eller badet Tænderne med Alunopløsning eller en Blanding af Æddike, Vand og Brændevin.⁷⁾

1) D. F. S. 1928/2 — 2) E. T. Kr. S., 239, — 3) Aalborg, N. Mikkelsen. Ny kgl. S., 67 f. 210. — 4) E. T. Kr.: Skattegr., 7, 46. — 5) Sorø Mus. S., Bruhn: Dyrilække B. No. 10. — 6) D. F. S., s. S. 1936/1 2164. — 7) Sorø Mus. S., Bruhn: Dyrilække B. No. 10.

Mund- og Klovesyge — Aphthæ epizooticæ.

(sv: Mul och klovsjuka.

Mundsyge er i Norge kaldet Galdsot (Galdrsot)).

Blandt alle smitsomme Kvægsoter er Mund- og Klovesygen vel nok den mest smitsomme, dertil kommer, at Smitstoffet stadig er ukendt, og Udbredelsesmaaden som oftest er gaadefuld. Mund- og Klovesygens Farlighed beror mest paa alle de mange Følgesygdomme, der ses i dens Spor, som Yverbetændelser, Kastning, Børbetændelser, Hjertelidelser, Ufrugtbarhed, Klovlidelser o. s. v.

At Mund- og Klovesyge har været kendt her i Landet fra meget gammel Tid, er utvivlsomt. Naar den imidlertid ikke er nærmere omtalt før i Slutningen af 18. Aarhundrede, er Aarsagen sikkert den, at den i Forhold til de to da herskende stærkt dødbringende Soter: Kvægpesten og Kvægets ondartede Lungesyge (Lungesot) er blevet regnet for uvæsenlig.

Sygdommen er omtalt 1788,¹⁾ 1790.²⁾ I Sommeren 1822 forekom den flere Steder paa Sjælland, 1828—29—30 flere Steder i det nordlige Jylland, 1838 paa Sjælland, 1841—42 rundt om i Danmark og Holsten.³⁾ Den var her igen 1861—62.⁴⁾

Sygdommen blev i 18. Aarhundrede kaldt *Tungekræft*,⁵⁾ senere blev den kaldt *Trøskesyge*,¹⁾ *Mundsyge*,⁶⁾ *Brand paa Tungen*,⁷⁾ *Mulesyge*,⁸⁾ *Yversyge*.⁹⁾ Meget ofte er Mundsygen forvekslet med Aktinomyose.¹⁰⁾

Foruden Kvæget mente man, Sygdommen ogsaa kunde angribe Faar, Svin og Heste.⁵⁾

Beskrivelserne er højst uensartede, saaledes skrives:¹¹⁾ „Man mærker ingen Sygdom paa Qvæget, men vil man trække Tungen ud, vil man bagtil ved Struben finde en aflang paa tværs gaaende Hulhed. I denne skal, efter Sigende, ligge en Orm eller en Mængde Insekter, hvilke æde saa længe i Hullet bag paa Tungen, indtil denne falder ud, og Qvæget maa døe af Sult“.

Denne Beskrivelse dækker, som man ser, langt mere Aktinomyosen. Denne Sygdom er da ogsaa senere kaldet „ondartet Tungekræft“.¹²⁾

Andre beskriver Sygdommen saaledes: „Tungekræft plejer at angribe Kvæg paa en Græsning eller i en Egn og for det meste efter stærk Tørke. Den kan dog komme paa enhver Aarstid og er smitsom. Undertiden indfinder Klovesygen sig tillige med Mundsygen“.¹³⁾ — „Tungekræft eller Trøskesyge viser sig ved smaa Blegner eller Knopper paa Tungen, Ganen, Gummer og Læber. Ofte angribes Hornkvæget tillige samtidigt af Klovesyge“.¹⁴⁾ — „Den godartede Klovesyge og den godartede Tungekræft pleier at herske som en Sot og angriber det meste Qvæg i en Egn, men paa falder ogsaa Faaret og Svinet, undertiden ogsaa Hesten“.⁹⁾ — „Klovsyge er ofte en Følge af Kvægets Skørbug i Munden“.¹⁵⁾

„Trøskesygen er smitsom og er en Landefare. Viborg mener, den er en Form af Kokopper. Sædvanlig er Sygdommen ej farlig“.²⁾

Som Aarsag er angivet Svækkelse,²⁾ Omskiftelse i Temperaturen, fordærvet Foder eller Foder med Rust, Meldug eller Svamp og raadt Vand.¹⁶⁾

En ejendommelig magisk Behandling af Mundsygen hos Kvæget er denne:

„Med de tre Fingre, hvormed man aflægger Eden, drejer man paa Mulen, som om man havde en Nøgle i en Laas, og siger:

X X X løser og jeg drejer Gange 3 og Gange 3

† † † Hephata“.⁶⁾

Man har brugt at udskrabe Blæggerne paa Tungen med en Sølv-ske eller en Sølvpenge, indtil der kommer Blod, og strø Kalk i Saa-ret.¹⁷⁾ Man har endvidere brugt „at toe Tungen med skarp Saltlage, indgive norsk Salt og komme Salpeter og spansk Salt i Hullet paa Tungen“,¹⁸⁾ „gnide med Salpeter, Peber og brændt Alun“⁷⁾ eller indsprøjte bitter Infussion i Munden“.¹⁾

„Som oftest bliver de syge Dyr helbredet i 5—8 Dage, men de Kalve, som falder til Jorden under Sygdommen, kunne ikke reddes fra Døden“.⁸⁾

Angaaende Mælken siges:¹³⁾ „Mælken af Køer, der have Mund- og Mulesyge samt Klovesyge, kan nydes uden Fare. Men saa saare

Tungekræft indfinder sig eller Formodning om, at Sygdommen kan gaa over til Miltbrand, bør Mælken ikke nydes“.

1) Haandskr. i priv. S.: Jac. Christoffersens Manuskript. — 2) Just: Anviisning, 293. — 3) With, 315 ff. — 4) Stockfleth Kort Fremstilling, 122 ff. — 5) Riegels, 49. Abildgaard, H. & Qv., 129. Aarhus Statsbibliotek, Manuskript, 381, løs Seddel — 6) Fundne Bog, 16. With, 315 ff. — 7) Just: Anviisning, 293. — 8) Larsen: Jens Hovsmed, 35. Dieterichs, 150 ff. — 9) With, 315. — 10) Rohlwes, 130 ff. — 11) Adres-Avisen 1790, No. 276. (Findes ikke anført i den indledende Kildefortegnelse). — 12) With, 315 ff. — 13) Dieterichs, 150 ff. — 14) Dahl: „Nyeste“, 106. — 15) Rohlwes, 116. — 16) Bagge, 40. — 17) Agerbechs Manuskript, 1751, Pakke i Rigsarkivet, Kvægsygen, Sjæll. Skrift II. (Findes ikke anført i den indledende Kildefortegnelse). — 18) Aarhus Statsbibliotek, 381, (løs Seddel).

Mundsvamp eller Trøskesyge hos Kalve.

Beskrivelsen af denne Sygdom lyder: „Kalven faar hvide Blegner paa Tungen og Ganen“.1) — „Blegnerne har et hvidladent Udseende og er hyppigst paa Tandkjødet, Gummerne og Tungen. Gaae Blegnerne itu, blive smaa Saar med hvide Rande tilbage“.2) — „Kalvene bliver ligesom forfangne“.3)

„Man mener, Aarsagen er, at Kalvene faar for meget og for feed Mælk“.1)

1) Dieterichs, 62. — 2) With, 321. — 3) Faber, 181.

Katarrer.

En gammel Benævnelse for Katarrer i Næsen eller Lungerne var *Flod (Flaad)*. I nogle gamle Manuskripter er Navnet imidlertid blevet til *flom*¹⁾ eller *Fluer*.²⁾

En Beskrivelse lyder: „Da vorder det tyk og ligger og fraer udaf Munden“.3)

Behandlingen er udelukkende magisk:

„Bratfang, Bratflod, den Herre Jesus bad selv at opstaa, at dette onde maa flyve bort som Auner for Vinden“.4)

„Tag et Selvgiort Hull bore træ eller Sten og gif det igiennem Sød Melk og Salt eller galden af en Høved og kommer deri. Skiær et Stykke af øret og Svøbe i en blaa Klud og Set i en Klemme og kast det over Fæhuset, paa det Sted, det falder, graf det i Jorden. Lad øret bløde i Salt og Soed Melk og lad det i det igien“.3)

„Tag et Naaelstraad og en Sylsten⁵⁾ og et stække af det højre Øre, bind det sammen, kast det over et Hus tiendes mod Vinden“.1)

1) D. F. S., 1909/3, R. II, No. 27. — 2) E. T. Kr. S., 221, II, No. 32. — 3) Medicinsk hist. Museum, S. L., 62, 65. — 4) D. F. S. 1909/3 b K. 20. — 5) E. T. Kr. S., 242, No. 32.

Oksens ondartede Lungesyge — Pleuro-pneumonia contagiosa bovim.

Sygdommen er ogsaa kaldet *Lungekræft* eller *Lungebrand*.⁰⁾

Denne Lidelse er en for Kvæget ejendommelig smitsom Lungesyg-

dom, der tidligere har været meget udbredt i Europa, men nu næsten er udryddet, paa Rusland nær. Flere Steder har den for mindre end hundrede Aar siden forvoldt store dødeligt forløbende Epizootier, selv om Sygdommen i Dødelighed ikke er saa farlig som den virkelige Kvægpest.

At Sygdommen, i hvert Tilfælde i 17. Aarhundrede, har været velkendt i Danmark under Navnet *Lungesot*, viser de uhyre mange Raad for denne Sygdom, der i dette Aarhundrede er optegnet i vore gamle veterinære Haandskrifter. Raadene bærer ofte Datidens kendte Navne, f. Eks. Gref Rantzaus Raad for Lungesoet,¹⁾ Niels Juels,²⁾ Kongelig Majestæts Livmedicus Dr. Fabricius,³⁾ Johan Drøynes,⁴⁾ Jomfru Anna Sophias,⁵⁾ Skriver i Ringsted Sr. Præben Rasmussens,⁶⁾ „Issaias abeteker“ i København,⁷⁾ Petri Orlofs,⁸⁾ Rønnau Billes⁹⁾ o. s. v.

I 18. Aarhundrede hører man mindre til denne Sygdom. Den store Dele af Danmarks Kvægbestand ødelæggende Kvægpest trængte i dette Aarhundrede den mindre ødelæggende Lungesot i Baggrunden, og i det 19. Aarhundrede kendes Lungesoten kun fra mindre Udbrud; saaledes er den nogle Gange indslæbt med fremmed Kvæg; 1849 paa Gaarden Faurholm ved Frederiksborg; 1861 paa Matstrup ved Horsens og 1886 ved Kolding.

Nogen Beskrivelse findes næsten aldrig i vore gamle Kildeskrifter. En enkelt lyder: „At kiende om det er Lungesoet, et Nøed hafr: Naar de røde Stræger, der sidder paa det huide i Øynene paa Qvæget, bliver huide eller blege. Naar Nødet har drucket, om mand da gifr det høe, og det da hastig haaster deri, og det saa strax derpaa puster, som det vil styrte, og lifvet gaar ud eller ind paa det“.¹⁰⁾

Det er ejendommeligt at se hvor faa magiske Midler, der er brugt mod denne Sygdom. Af Trylleformler findes der saaledes ingen, og de øvrige er kun i mindre Grad baseret paa overtroiske Forestillinger.

„Siud en Nøde lunge under lukt log i Menniske Vand, gif det siuge Fæ huer I skumskee fuld ock de karske lige saa“.¹¹⁾

Man har brugt at koge en flaaet Ræv i Øl sammen med Byg og indgivet de syge Dyr, eller koge en Myrebo med Jord og alt og indgive Dyrene Drikken.

„En kalff lunge, som er IX Dage gammelt, suier lilier zum nogle urter groffuer j heden paa gammel jord, kaldes lwnge wrter, geede melck, alt dette at siude samele wnderrlugt log i en reytt gryde oc giff siden huerd nød wdj 3 morgene 3 skedefulde, førend de faar at æde“.¹²⁾

Man har ogsaa brugt tørret Ulve Lunge sammen med Rævekød stegt i en Ovn, den tørrede Lever af et lungesygt Nød, eller det Vand, hvori en levende Kat er kogt¹³⁾ samt „Myrer med deres Heste“ og en „ondt forgiftet Skruptudse“.

Som Forebyggelsesmiddel var „Fæteriakken“ et Universalmiddel. Denne Efterligning af den virkelige, men alt for dyre venetianske, blev ofte fremstillet i Hjemmene. En Tønde deraf stod hos Oldermænden i Landsbyen, og herfra hentede man, naar Behov gjordes, en Skefuld til sit syge Kræ, men i Tider, hvor Pesten blandt Kvæget forekom, tyede man til gamle prøvede Rescepter paa „Fætheragelsen“, f. Eks.:

„Angelica, Holtsurt, Baldrian Rod, trinde Hollurt, Beeskurt, Agri sylvestris, Lofstilke Rod, Entzian Rod, Tormentil Rod, Kuissurt, Sedef, Laurbær, Bebergel, Enebær, Murtefrø, Myrrha, Alun og venetisk Theriak, alt dette stødt smaat og blandet med Honning“.¹⁴⁾

Et Par andre Universalmidler er „Svampen, der sidder paa Lindetræ“ samt Roden af den hvide Aakande, men ellers er anvendt en uhyre Mængde Plantemidler som „Pimpernelle, Corbendikt, Skardian Rødder, Salvie, Akelej, Hypericon, Ringelblomster, Persillefrø, Lungeurter, Aggermand, Rækholt, Humle, Dyvelsdræk, Ysop, Peber, Malurt, Mesterurt, Krementer Urt, Rødløg, Rude, Hosurt (Haasurt?), Peberrod, Løng Swus, Jord Kraft, Brændt Rug, malet Malt, Grønkaal, Svamp, der sidder paa Egetræ eller sidder paa Hesseltræ, og Singrøn“.

Endvidere „ulasket Kalk, Sod, Salt, Bøge Aske, Antimonium, Rislæders Pulver, Schichril, Svovl, Alun, Koberrøg, Salpeter, Victril, Bøsekrudt, Tjære, Terpentiniolie, Enebærolie, Spikolie, Croto Metallae, Spanskgrønt, Spidsglas, Raansoe, spansk Salt, Lüneborgersalt, Svovlblomme, rent Salpeter og Bolus“.

Som Blandingsmidler for disse Sager er brugt Brændevin, Øl, Ed-dike, Urin, rindende Vand, Mælk og Kærnemælk.

Raadenes Alder kan bedst ses af de anførte Maal som „Planker, Øsel, Kolding Kander og Viborg Skæpper“.

Tidspunktet for Behandlingen har ved disse Kure ofte spillet en stor Rolle, f. Eks.:

„Skiertorsdag, Langfredag og Paaske Morgener, før Solen staar op, skal du give dem en skive got rugbrød oversmurt med honning huer nød og tyren med, saa bliver det bevarit fra siugdum, og onde mennesker kand ej skade det“.¹⁵⁾

En Kur for Lungesot, der har været meget brugt, var at stikke et Stykke „Wrang Krud“ i Doglappen og lade det sidde, til det af sig selv faldt ud.

Ogsaa Aareladning har været overordentligt meget anvendt mod Lungesot, særlig paa „Lungeaaren“, men ogsaa under Tungen og i Ganen eller under Halen. „For at Qveget ej skal blive sygt af Longe Soet, er det fornemmelig nyttigt, at det slaas op paa Halsen 2 Gange om Aaret, baade foraaet og Michelsdags tiider“.¹⁶⁾

Ved disse Aareladekure var det meget brugt at give det syge Dyr mere eller mindre af Aareladeblodet ind.

0) Rohlwes, 152. — 1) Additamenta, 713, 346. — 2) Additamenta, 713, 345. — 3) Rostgaard, 36, 463. — 4) Thott, 204, 221. — 5) Thott, 204, 226. — 6) Thott, 204, 226. — 7) Kallske Saml., 23, 703. — 8) Ny kgl. Saml., 67 f, 68. — 9) Rostgaard, 36, 461. — 10) Additamenta, 713, 346. — 11) Additamenta, 713, 346. Thott, 732, No. 6. — 12) Ny kgl. S., 314 d, 70, — 13) Thott, 733, No. 1. — 14) Additamenta, 713, 347. — 15) Thott, 732, No. 8. — 16) Thott, 732, No. 5.

Kvægpest — Pestis bovina.

n: Kreaturpest.

Kvægpest er en hastig forløbende meget smitsom Kvægsot, der væsentligst viser sig ved Betændelser paa Slimhinderne og med Saar paa

disse af en særlig Beskaffenhed, Forstoppelse og voldsomme blodige Diarreer og som Regel Døden i Løbet af faa Dage. Sygdommen optraadte med kolossal Voldsomhed i Europa i 18. Aarhundredet og bortrev store Dele af denne Verdensdels Kvægbestand. Den fulgte især i Krigens Kølvan.

Da Kvægpesten har været indgaaende behandlet for Danmarks Vedkommende af Kristen Klastrup og Philip Hansen (D. v. B. A. 1936), skal her kun fremhæves enkelte Træk.

Sygdommen er af Abildgaard¹⁾ kaldt *den almindelige Qvægsyge*, et Navn, der ogsaa senere er benyttet,²⁾ men i endnu ældre Tid²⁾ er den kaldet *Fæpestilentz* eller *Fædød*.³⁾

Der er ingen Tvivl om, at denne Sot har optraadt her i Landet flere Gange lige fra de ældste Tider, men det har været umuligt for Befolkningen at adskille den fra saa mange andre Soter, der hærgede Kvægbestanden, saasom Oksens ondartede Lungesyge (Lungesot), Mund- og Klovesyge eller Miltbrandsepizootier. Langt op i det 18. Aarhundrede ansaa man flere Steder her i Landet Kvægpesten som en Art „ondartet Lendeblood“ og behandlede den som saadan..

En Beskrivelse af en saadan „Lendeblood“ eller „Styrkeblood“ lyder:

- „a) Qvæget er uroligt, tripper med bagbeenene og spretter undertiden dermed
- b) hænger med hovedet og ørerne.
- c) Taber paa Melcken, som nøye maa observeres og Curen strax bruges.
- d) løffter halen tit op lige som den vilde gøde, mens kommer ganske lidet ud og ickuns Tørt som en fraade af grøn sæbe, da det snart er forsildig.
- e) Tyger meget langsomt drøf og icke som sædvanligt.
- f) wed opstaaen recker det sig ickun halv, thi det sticher dem i røgen, da de hastig opholder.
- g) Den yderste ende af halen er ligesom wissen og blød og med handles efter Recept.
- h) hudden paa ryggen af qvæget er meget fast og wil ey lade sig træche op“.⁴⁾

P. Syv skriver⁵⁾ om Tegn om „Fæ pestilentz“:

„Naar Saturn, Jupiter eller Mars eller 2 af dem kommer sammen in humano signo. Det er observeret, at der da var Konjunktionen Saturn og Mars udi Tyren, som forarsagede en skrækkelig kuld og derefter fæ-død; faarene, enddog de vare svage, blev dog ved magt, hvilke maaskee have døed, om dende Konjunktion havde skedt udi Vædderen. Ao 1479 fuit conjunctio Mars et Saturnus in signo humano et postis cruditissima successit ut et prius Ao 1408 et maxime Ao 1345 ex Jul Baricelli Horto Geniali“.

Man søgte Tegnene i Himlens Stjerner, som man søgte Midlerne i Magiens Verden:

„Om fæ dør af mekæt tha scriff the firæ ewangeliste nafn:
+ johannes + lucas + marcus + matheus

ofhæ et permen oc gjør een boræ meth eet heet jærn i konnæ horn oc læg ther i thet breek oc lit af miræra oc sithæn lyc thæn boræ atter geen meth wit wax Sithen scrif pater noster alt til panem nostrum oc panum nostrum scrif j een annet breek oc swa thet alt wt oc gjør een boræ ofæn i dynræ trætræ thær sum fæt gaar wt oc læg thet fornere breek j thet oc i thærskælen nithræ gjør // een annæn boræ oc læg j annæn lotæn oc mæthæn thu gjør thættæ tha sigh pater noster“.³⁾

For Kvægpesten er der ofte gjort Nødild,^{5a)}, ja det er vel den Sygdom, hvorfor denne ejendommelige Skik oftest er bleven brugt, og som et Middel mod Kvægpesten nedgravedes i det 18. Aarhundrede ikke sjældent et levende Kreatur, hvorefter de andre Kreaturer dreves hen over Graven.⁶⁾

Her skal angives „et tilforladelige Middel mod Qvægsyge, som hidindtil er holdet hemmelig: Tag Svampen, som voxer paa Lindetræer, læg dem i Qvægets Driche og lad det driche deraf, der døer iche een Koe eller andet Fæ for dig“.⁷⁾

Om den Behandling, de kvægpestsyge Dyr har været underkastet i 18. Aarhundredet, giver nedenstaaende god Besked:

„Efter at der iblandt Hornfæet her paa Gieseegaards, Ottestrups og omkringliggende Naboers Godser ey ved nogen Slags Middel enten af Medicamenter eller Urter har været at hemme og bekomme, er mand tilsidst, da mand det bortdøde qvæg Anatomerede, kommen i erfaring, at det har været plaget med Et Slags Lende eller Styrke blod, som dog ey er af den ordinaire Sort, men er meget tøndere og vandigere, som gaf anledning til at slutte, det er Extraordinaire Blodgang imellem Hornfæet Grasserede, og da mit hollænder quæg paa Ottestrup for ohngefehr 5 Ugger siden begyndte at syge, Meyersken sammesteds af adskillige Kiendetegn falder paa, at det saakaldede Lendebloed der udj maatte være Aarsag, i den henseende gaf hun sig til at tage det fra dem, da snart alle Hundrede Kiør, 6 undtagen, befandtes deraf inficerede, mens formedelst samme qvæg af og til tabte Melken og ey synderlig vilde æde, har hun dermed Continueret og ved Blodets fratagelse brugt efterfølgende Sorter og omgang Derved, det Gud skee lof Til Datum alsammen Conserveret, saa iche et eneste nu paa nogen tid har været syg, meget mindre noget deraf bortdød ...

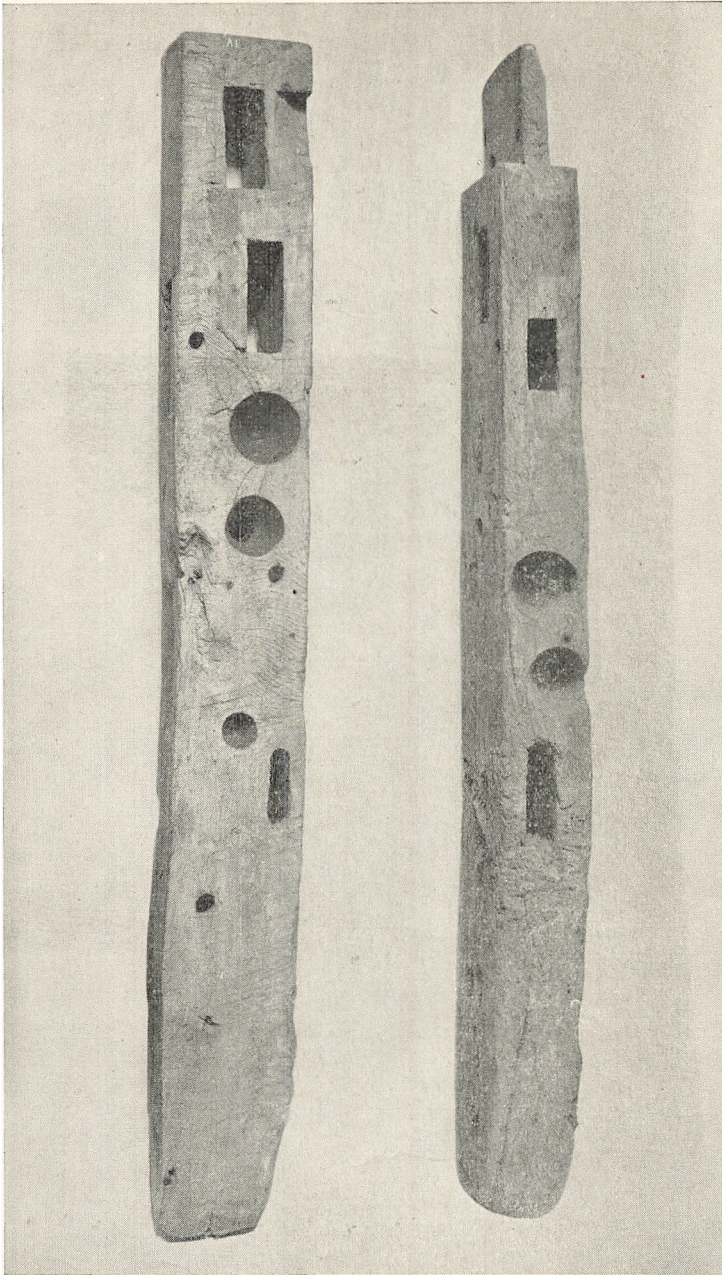
Recept for den iblant Hornfæet i denne Egn Grasserende fordærvelige Blodgang:

1. Alt Qvæget forsøges og visiteres, enten det er frisk eller sygt, wed et erfaren Menniske, som forstaaer at tage Lendebloedet derfra; og saa fremt noget findes, tages det vel og altsammen ud.
2. Derpaa tages strax brændewin, som en dags tiid tilforn maa være sat paa stødt Laurbær, og giwes hver qvægshøvet ind, som er fuldvoxne, saa meget som for 1½ Søsling, det, som er mindre, faar en mindre portion.
3. Saa snart de har faaet brændewinet, skal hwer qvæg have saa meget nye malchet Melch som et lidet studs Glas fuld.

NB. Y steden for brændewin og melchen kunde bruges en skeefuld Laustinolie, om den er at faa, mens ieg har ladet for-

Dragning af „Nødild“ i Jylland paa Kvægpestens Tid ved Midten af det 18de Aarh:

To Nødildsstolper (Nationalmuseets III Afd., Dansk Folkemuseum No. A. 1 og A. 3.) fra Lindum (Nørlyng Herred, Viborg Amt) og Handest (Nørhald Herred, Randers Amt).

høre i Kiøbenhafn og har ey kundet faae den der, des aarsag saa har ieg betient mig af Safften af Laustichen og giort samme wirkning.

4. Er hornene kolde paa qvæget, skiær mand i det Enne ørnlappe een liden tomme fra hovedet et rist, saa stor som en half finger, at der kommer vel blod ud. Kommer der ey blod af det enne, skiær mand det i det andet, saa bliver hornene strax warmere. Risten gaar fra kanten af øret og iche mit paa.
NB. det skader iche, at mand ligeledes handler med det qvæg, som har varme horn.
5. Kommer 8 a 10 draaber Terbentin olie bag i Nachen og gnier med en Haand, ligeledes nogle af samme draaber paa hornene tæt ved howedet og gnier som tilforn.
6. Tages en Pennfeder med federen paa, som Dyppes i Deger olie eller Swærten Dege, stiches op i bege Næse Boerne og dreyes omkring, at deraf noget bliver sidende.
7. Ligeledes dyppes fingeren i bemelt Swærten Dege, og dermed smører mand quæget tit om begge øynene, dog saaledes, at aldeles intet deraf kommer i øynene.
NB. Det hielper for det qvæg, som har drybendes øyne.
8. Er tungen for langt ned i halsen, at mand iche kand faae den vel ud, tages stor groft Salt i handen og gnier tungen med og treches paa den frem og tilbage, saa kommer den ud.
9. Wdj det 3de eller 4de leed fra Rumpen skiæres i halen med en knif, at blodet deraf kommer ud, dernæst afristes dermit af blodet, naar det ey løber længere, og stedet gnies med Salt og May Smør og bindes en klud om, eller og mand kand risse halen op i enden fra saa langt som en finger, at der kommer blod ud.
10. Er sygdommen meget gammel hos qvæget, at der kommer ickun Tønt fra det, og det Tyche blifver tilbage, tages af de hvide lillie Rødder, som voxer i Hauferne, en liden haandfuld og koges vel i got øll, gives quæget ind med smør udi med Rødder og alt. Er lillie Rødderne ey at faae, kommes gaase fet og gammel smør i en kande gott øll og indgifves quæget saa varmt, det kand tolles. Ved dette sidste er at observere, at mand tager Æder Næller, en god haandfuld, og kommes først i øllet, lader det koge vel, tager nællerne af, lægger dem bag over lenderne af quæget saa varmt, det kand taale dem, og bliver legende saa længe, de kand, dernæst tages øllet og Safften og kommes gaase fett og gammel smør udi og gifves, som før er sagt, quæget ind.
11. Qvæget maa ey staa inde men ud loches paa græs, naar det er skeet, undtagen det er formeget varmt eller formeget kalt, at det kand vel røre sig.
12. Anden eller 3die Dagen i det seneste, efter Lendebloodet er taget fra dem, maa qvæget igien visiteres, og, om noget blod har sanchet sig, igien da at udtages og indgives Brændevin sat paa laurbær lige som tilforn.
13. Det er meget tienligt, at mand bader nogle gange om dagen, naar Malchningen er forbi, røge og smøge paa Malchpladsen for de

sunde qvæg med Tiære med Svogel og det saaledes, at mand rætter sig dermed efter vinden, at den fører Røggen imellem qvæget, som har god behag derudj⁸⁾)

„Habekuk-Olie har sit Navn af en Orientalisk Læge fra Bethlehem ved Navn Habakuk, hvilken har opfundet denne Olie, som er det bedste Middel mod Pest eller Qvægsyge, naar man giver en Ox 16 Draaber paa et Stykke Brød tillige med en Hvideløgs Knup. Giver man Qvæget denne Olie og Hvideløg tre Gange om Aaret: Paaske, St. Hansdag og Juul, saa befries Qvæget for Sygdommen“⁹⁾)

Man har brugt at give det pestsyge Kvæg „Hvidløg med Lyneborg Salt,¹⁰⁾ Angelicarod med hvid Senop kogt i gammelt Øl,¹¹⁾ Laurbær, Holurt og Teriagels, Lønborg Salt, Huidløg, Loustilch, Skorstenssoed i Øl og Ediche,¹²⁾ Ysopvand med Hvidløg og Terpentin“¹³⁾)

Som forebyggende Middel er brugt „Menneskeurin, der sprænges paa den første Givt Foder,¹⁴⁾ Hundegræskarrod, Oxetungerod, Tormentilerod med Kommen eller Koriander paa Brød kogt i Øl, Antimonium og Flos sulphuris, 5—6 Blade af Belladonna eller Natskade med store sorte Bær, Levestok, Vinrude, Venedisk Mithridat, Malurtknopper, sort Nyseurt, Baldrian, Angelica, hvid Sennep, Wiedertodt, Bolmefrø, Dild, Fennikel, Kampher, Myrrha, Virak, Assa Foetida, Svovl, Kobbervand, alt dette i Sildelage“¹⁵⁾ Endvidere er, som Forebyggelsesmiddel, brugt Blaaler udrevet i Vand samt Læderaffald, undtaget det alunerede, kogt og afsiet, hvorefter Vædsken indgives.¹⁵⁾)

Aareladning var en meget anvendt Kur for Kvægpest.

1) Abildgaard, H. & Q.. 108. Faber, 155. — 2) Rostgaard, 161, 33. — 3) A. M., 187, 96. — 4) Thott, 723, 158. — 5) Rostgaard, 161, 43. — 5a) E. T. Kr.: Gamle Folks Fortællinger, I, 77 ff. — 6) Kamp' J.: Danske Folkem., 205 ff. — 7) Ny kgl. Saml. 65 b, Bl. 18 v. Rostgaard, 161, 27. — 8) Thott, 723, 158 ff. — 9) En meget nyttig Lægeb., 1807, 48. D. F. S., 1909/3, b. P. 381. — 10) Thott, 732, No. 11. — 11) Thott, 732, No. 12. — 12) Thott, 732, Nr. 41. — 13) Kallske Saml., 23, 701. — 14) Faber 155. — 15) Larsen: Jens Hovsmed, 35 ff.

Tuberkulose — Tuberculosis.

(sv: Skroflan, skraveljsjukan, torrsjukan, stäkran — n: stiklan — isl: sollnar kyr).

Tuberkulosen, d. v. s. den af Tuberkelbacillen (Koch 1882) fremkaldte Sygdom, viser sig paa højst forskellig Maade, hyppigst som en tuberkuløs Lungebetændelse med Smaaknuder i Lungevævet eller som større tuberkuløse Svalstdannelser rundt om i Legemet i Lever, Milt, Æggestokke, Bør, Yver, Bryst og Bughinde o. s. v. Den er som oftest langsomt forløbende.

Sygdommen optræder særligt hos Mennesket, Kvæget, Svinet og Fjerkræet, og Smitsstoffet optages dels ved Indaandingen, dels med Føden. Hos Kvæget har Tuberkulosen spillet en overmaade stor Rolle, især i de senere Tiders forcerede Kvægbrug, man har endog antaget den forcerede Mælkeydelse som Aarsagen til Tuberkulosen.

Det er vel uden for al Tvivl, at Tuberkulosen hos Kvæget ogsaa er bemærket i ældre Tid, dog er den sikkert oftest indrangeret under de

Sygdomme, „man ikke ved hvad er“. Det er dog sikkert den samme Lidelse, P. Syv giver Navnet „Naar Lever og Lunge forfuldes“. ¹⁾ Man kaldte den senere *Franzosenkranckheit*, ²⁾ idet man troede, at den opstod ved veneriske Menneskers Omgang med Køer. Man har ogsaa kaldt den *Kjertel* eller *Skrophelsyge*, ³⁾ *Lungesyge*, ⁴⁾ *Parresyge* eller *Tuberkeltæring*, ⁵⁾ *Perlesyge* ⁶⁾ og *Svindstot*. ⁷⁾ — *Perlesygen* har ogsaa givet Anledning til, at man talte om „*Fittets Storkning hos Kvæget*“. ⁸⁾ Man har ogsaa kaldt den *Skrammelsyge* ^{8a)} og om *Kreaturet bliver klippet og suet ind i Kiødet*. ^{8b)}

Beskrivelsen af en lungesyg Ko lyder: „Feber, Gysen, tør og heftig Hoste, Rygraden krummer sig i Vejret, men bøjer sig ned, naar man trykker sagte paa den“. ⁹⁾ — „Den tygger kun sparsomt Drøv, har et kort Aandedrag, Heede i Hovedet, spidser ikke Ører, slaar ikke med Rumpen, Haarene er klamme, Slim flyder ud af Næsen o. s. v.“. ⁷⁾

Om Aarsagen har der været forskellige Meninger, f. Eks. den, at Kvæget drikker „forfuldet Vand“, ¹⁾ Luftens hastige Forandring fra Varme til Kulde, Rimfrost om For- og Efteraar, ⁴⁾ for stærk Fodring og en fuldstændig Forandring i Fordøjelsesredskaberne formedelst Næringsmidler, til hvilke Kvæget ikke er vant, og i den stedsevarende Uvirkosomhed paa Stald. „Ofte virker ogsaa Trækvind paa Kvæget“. ¹⁰⁾ — „Aarsagen kan være en Svahed i Blodet, som irriterer Kjertlerne, hvormed de staar i Forbindelse“, ¹¹⁾ — slet Pleje og Røgt, ¹²⁾ — Forkøelse. ¹³⁾ — „Lungetuberkeltæring er en arvelig Sygdom, derfor maa man ikke tillægge Kalve af Køer med kronisk Hoste. Smittende Egenskaber kan man ikke tillægge den“. ¹⁴⁾ — „Den holdes for smitsom, naar den har opnaaet en høj Grad, og adskillige Kreaturer paa en Gang er angrebne deraf“. ¹⁵⁾ — „Hovne Halskjertler faar Hornkvæget let paa lave fugtige Græsgange“. ¹⁶⁾ — „Man vil have bemærket, at Franzoser er arvelige“. ¹⁷⁾

Om Perlesygen skrives: ¹⁸⁾ „Man finder ved Slagtning, at Brysthulen og Mavehulen er fulde af forhærdede Kugler, der er rundagtige, hænge fast ved hinanden og er snart større, snart mindre. Køerne er tyrgale, men bliver ikke med Kalv“. — „I Begyndelsen skulde de danne Blærer, men efterhaanden blive faste i deres Masse“. ¹⁹⁾ — Adskillige saadanne Køer er saa gejl, at de idelig blive tyregale, men de blive uden Kalv, og skulde en saadan Ko blive med Kalv, bør denne ikke bruges til Opdræt“. ²⁰⁾ — „En Ko, der lider af Parresyge eller Perlesyge, kaldes en Rejling, Mandolm, Mandholm, Brummer eller Brumler“. ⁶⁾ — „Fittets Storkning i Køer, Dyr, Harer og Faar er en ulægelig Sygdom, der indfinder sig i vaade Sommer-Maaneder ... Aabner man disse Dyr, da er Fittet overalt paa Mave-Nættet og i de fitdannede Glanduler grynet og stivt. Leveren er besynderlig opfyldt med Knuder, Kiertlerne næsten alle syge o. s. v.“. ⁸⁾ — „Skrammelsyge kaldes det, naar Kjødets paa Hornkvæget, efter at de have været længe magre, ikke kan forhindre, at Huden fæster sig og gror til Benknoglerne, hvorefter Dyrene ikke kunne trives, førend Huden igjen er blevet løsnet“. ²¹⁾

Som man af ovenstaaende kan se, har man ikke formaaet at sondre mellem Cystedannelser i Æggestokkene og Tuberkulose i Baglivet.

Behandlingen er ikke meget omtalt. Flere Kilder raader at slagte, „da Kjødet er aldeles spiseligt“.²²⁾

„Naar en Ko svinder ind, og Mand ved ey, hvad den skader, gæk til den, naar sollen er ned gaaet og Kast Ild 3 gang i Koenes Mund udj fandens Navn og spøt 3 gang i Koenes Mund“.²³⁾

For Lungesyge er brugt Aareladning, Damppose, Haarsime i Brystet, Klysterer samt Indsprøjtning i Næsehulen af Vand kogt med „Byg, Malvablade, Salvieblade eller tilsat Vinædike og Honning“.⁹⁾ Man har givet „Eberwurtz og Lungeurter, Terbentinspiritue i Klidedrank,¹⁾ Røden af vild Kongelys,²⁴⁾ gnedet Kiertlerne med Saltvand,⁸⁾ eller give Omslag af Malurt, Kløverbloster og Graabynke kogt i Øl“.¹³⁾

„Er Huden groet fast, maa den igjen løsnes ved at vaske med varm Kjødlage eller Saltlage og Ister langs ad Dyrets Ryg, men er Sygdommen gammel, maa man paa begge Sider af Rygraden gjøre en Aabning foran Ribbenene og holde Saaret aabent 8—14 Dage, samt vaske Saltlage ind under Huden med en lille Træspaan og udstryge al den Luft, der sidder langs ad Ryggen, idet man med det samme trækker Huden løs fra Benknoklerne“.²¹⁾

„Man maa afsondre det syge Hoved fra det andet Livvare, thi Sygdommen er ofte smitsom“.¹²⁾

1) Rostgaard, 161, 28. — 2) With, 306. Rohlwes, 150. — 3) With, 260. — D. kgl. V. & L., 135, 7 b. — 4) Abildgaard, H & Q., 126 ff. Just, A. F.: Bondepractica, 101. — 5) Rasmussen, S.: Dyr lægebog, 21. — Bagge, 260. — 7) Riegels, 37. Faber, 184. — 8) Riegels, 46. — 8 a) Larsen: Jens Grovsmed, 33. — 8 b) E. T. Kr. S., 234, (52). — 9) Just, A. F.: Anviisning, 282. — 10) Dieterichs, 126. — 11) D. kgl. V. & L., IV, 135, 7 b. — 12) Faber, 168. — 13) Larsen: Jens Hovsmeds Dyr lægebog, 29. — 14) Stockfleth: Kort Fremstilling, 115 ff. — 15) Dieterichs, 127 ff. — 16) Larsen: Jens Hovsmeds Dyr lægeb. 29. — 17) Rohlwes, 150. — 18) Dieterichs, 143. — 19) With, 306. — 20) Faber, 190. 21) Larsen: Jens Hovsmeds Dyr lægeb., 33. — 22) Dieterichs, 143. — 23) E. T. Kr. S., 212, 41. — 24) Just, A. F.: Bondepractica, 101.

Smitte hos Kvæget.

Skønt ukendt med Bakteriens Virksomhed som Aarsag til Sygdom har vore Forfædre dog haft en Forestilling om Sygdommens Overførsel fra et Dyr til et andet; dette taagede Begreb kaldte de Smitte og foretog magiske Behandlinger derimod:

„Læg Julenat en Favn Hø ud paa Marken, uden nogen ser det. Giv Kvæget fastende af dette Hø, saa vil det være bevaret mod Smitstof“.¹⁾ — Eller „giv Kvæget lidt tørret og pulveriseret Kiød af en sund, slagtet Oxe, dyp det i Edicke“.²⁾

1) Oldtidens hem. Bog, 42. — 2) Oldtidens Sorteb., 37. Gerstenberg: Sympathi & Magnetisme, 49. E. T. Kr. S., 245, No. 16.

Miltbrand — Anthrax.

(sv: Ränselvärk, Frasolen, Svartolen, Mjeltbrand — n: Snarresyge, Braafæng, Hellig Ild, Miltsyge.)

Miltbrand er en ondartet, smitsom, oftest dødeligt forløbende Sygdom. Dyret styrter som Regel pludselig om uden forudgaaende be-

mærket Sygdom med blodig Udflod fra Mund, Næse eller Endetarm. Til andre Tider kan den dog have et langsommere Forløb med blodigt Udflod, særligt fra Endetarmen, med Krømper og Hævelser omkring paa Kroppen. Aarsagen er Miltbrandsbacillen, en sporedannende Bakterie, der især opholder sig i Jorden.

Miltbrand har været kendt allerede i den græske og romerske Oldtid og var overordentligt udbredt, ofte foraarsagede den store Epizootier med Massedødsfald blandt Husdyr og Vilddyr. I Danmark optræder Miltbrand nu spredt og er stedbunden, oftest til visse Mosestrækninger o. lign.

Det var for vore Forfædre vanskeligt at skelne mellem en almindelig Blodgang og Miltbrand, ligesom mellem denne og Miltbrandsemfysem. I vore Kilder er de tit blandet saaledes sammen, at man vanskeligt kan identificere den enkelte Lidelse, og i de fleste Tilfælde, hvor Sygdommen er omtalt som Miltbrand, er det Miltbrandsemfysem.

Dieterichs skriver:¹⁾ „Miltbrand er en pludselig angribende, meget farlig og hastig dræbende Sygdom, den kan ved Berørelse og Indaanding blive smitsom“. — „De bedst forede Kreaturer er sædvanlig de første, der dør“.²⁾

Aarsagen er angivet som Mangel paa Vand i hede Somre, raadent Vand,¹⁾ Fodermangel, sumpige Enge,¹⁾ for stærk Fodring, „alt for hede og kvalme Stalde,²⁾ om Vinteren stor Kulde“.³⁾

Medens vore Kilder sjældent angiver nogen virkelig Kur for Miltbrand, anføres som forebyggende Middel: „at forhindre Udbredelse af Miltbrand blandt Qvæget: Tør og pulveriser et Stykke Kjød af et creperet Creatur og giv de syge og sunde disse een Gang, hine et Par Gange en Smule ind deraf“.⁴⁾

„Naar Fæ vorder hastig syg, at Tungen resner og Sortner og anden Dag dør som en Pest, Tag wrang Krud og Stik et lidet hull inde i forslaget med en syel og Stik en liden ende af forbn Roed der udj, Som 3 die parten af 1 syenaal lang det minste gjøres kand“.⁵⁾

1) Dieterichs, 149. — 2) Faber, 179. — 3) Rohlwes, 155. — 4) Gerstenberg: Sympathi & Magnetisme, 49. — 5) Medic. hist. Museum L., 62, 66.

Kolik hos Kvæget.

n: Inflammation i Tarmen.

Denne Sygdom er ogsaa, ligesom en tilsvarende Sygdom hos Hesten, kaldet *Flugt*,¹⁾ *Vreed*,²⁾ *Bugvrid*,³⁾ *Stille Blod*,⁴⁾ *Mave- og Tarmbetændelse*.⁵⁾

Beskrivelsen lyder hos Faber:⁵⁾ „Livvaret æder ikke og slaar med Benene mod Vommen“, og hos Abildgaard:⁶⁾ „Dyret slaar med Benene paa Vommen, seer sig til Maven og har et uroligt Adfærd, da det har Smerte i Indvoldene“.

Aarsagen mentes at ligge i, at Dyret har ædt Gift eller giftige Urter⁶⁾ som Ranunkler, Tidløs, Rødkrone,⁵⁾ eller at Koen havde faaet for meget koldt Vand, Søm eller Glasskaar i Maven,⁷⁾ ligesom en Aar-

sag kan være Forkjølelse, „naar Hududdunstninger er undertrykt“.7)

En lignende Formel som den, der er læst over Hestens Kolik, er ogsaa brugt for Kvægets:

„For Flugt: Herved læser jeg over denne Koe for nuft og for Flugt og for Vrid og for Bugebi og for alle de Ting, som skade kan, at de af Luften maatte bortsvinde og aldrig mere at komme igien i Navnet (†††) Amen“.1)

„Naar et Kreatur er urolig, tag saa et Kaalblad, skid lidt derpaa og stik det i Kreaturets Hals med noget Brød bagefter, at det kan synke det ned, saa bliver det rolig“.8)

Man har endvidere brugt at „stoppe en brenndt frøe i Svellingen i Halsen“9) — eller „en warm Folke Lort wel blandet med ædiche og Lad det rende ned i Halsen paa det siuge Hoved, saa faar det bedre for sting og wrid, og ald anden ind wortes tarmenes wred“.2) — Eller „man skal lade det strax ind i It faarestj som Møgit er inde“.2)

Ellers er givet Urin med Theriak, tyndt Øl pisket med Salt, Afkog af Havregryn, Hørfø eller sød Mælk med Glaubersalt samt fede Olier. Ogsaa Aareladning er brugt.10)

1) D. F. S., 1909/3 b N. IV, 127 — 2) Thott, 732, No. 23 og 53. — 3) Larsen: Jens Hovsmød, Dyrlæggeb., 30. — 4) Riegels, 39. — 5) Faber, 157. Sorø Mus. S. Bruhn: Dyrælke B., No. 12. — 6) Abildgaard, H. & Q., 131. — 7) Rasmussen, S. Dyrlæggeb., 3. — 8) D. F. S. 1929/64, D. 7. — 9) Medic. hist. Museum L., 62, 64. — 10) Sorø Mus. S. Bruhn: Dyrælke B., No. 12.

Forslugelse — Dilatio acuta ruminis s. ingestio.

(sv: Vattusott, vattutroll.)

Naar Koen fik Kolik efter Forslugelse, mente man i ældre Tid, at dette skyldtes, at den havde drukket noget levende i sig med Vandet. Man mente oftest, at dette levende var Vandkalven (Dystiscus) eller andre Insekter. Idéen er ældgammel, den træffes saaledes hos Avesta (de gamle Parserers Bibel) og hos Aelianus. Ogsaa ved Børslyngning træffer man af og til Koliksymptomer. Denne Sygdom er helt til Nutiden behandlet med at vælte Koen over Ryggen for at faa rettet Slyngningen, og vore Forfædre har, som vi senere skal se, ved at bære sig ad paa samme Maade, skønt ud fra fejlagtige Opfattelser af Sygdommens Natur, naaet til den rette Behandling af Børslyngning.

P. Syv skriver¹⁾ om Vandkalven: „Kommer de i Mennisker eller fæ, da maa de endeligen døø, thi de miste beenene, blive afmægtige, røster og dirrer“. — „Naar Qvæg og Heste ei have rene klare Vandsteder, men nødes til at drikke Vand, der rider paa Dyndet, hvorved det let kan drikke Vandkalve i sig eller andre Insekter, der æder sig ind i Maven, og den i Underlivet udtraadte Luft gjør, at det er saa overmaade meget spændt“.2) — „En Slags Vandinsekter, der ligner noget Skarnbasser, paastaar Almuen, dræber Koen, om hun faar en saadan i Livet“.3) Det er rimeligvis det samme, der i Jylland kal-

des Grundorm,⁴⁾ Grundel⁵⁾ eller Grøndwrøvl⁶⁾ eller en Snegell,^{6a)} Æven.¹⁶⁾

Dog ogsaa andre Dyr kunde, mente man, foraarsage lignende Lidelser, saaledes de Spanskfluier, der opholder sig paa Esketræers Blade ved Vadesteder.³⁾ Endvidere „Ommen“, det er Haletudsen,⁷⁾ Orm,⁸⁾ Musereder,⁹⁾ Dugorm,¹⁰⁾ eller Gifte som Æder,¹¹⁾ Spindelvæv,¹²⁾ Fjer¹³⁾ o. s. v. Græs kunde være giftigt for Dyrene, særligt det, der voksede omkring Egetræer,¹⁴⁾ og man har ment, at „Agern kunde gro i Kvæg“.¹⁵⁾

Den ovennævnte Behandling, at vælte Koen over Ryggen, træffes i en Mængde Kilder:

„Faar et Kreatur en Æve i sig, maa det om paa Ryggen⁶⁾ for at faa Æven til at krepere“.⁸⁾ — „Naar et Best bliffuer tycht och hoffuen aff gifft, som det dricher i sig, da skalt du strax kaste dette paa Røgen och wælte det offen fra en side till en anden, saa queles gifften i skar-nett“.¹⁶⁾ — „Om fæ faar vandkalve i sig eller drikker ondt i sig, vend det om paa ryggen, saa kvelles vandkalven“.¹⁷⁾ — „Naar en Ko faar en Vandkaal i sig, skal den om paa Ryggen,“¹⁸⁾ helst i Faarestien.¹⁹⁾ Det samme gælder „Grundworm“¹⁹⁾ og Gift.²⁰⁾

For Vandkalve og anden Gift er det ellers almindelige Raad at indgive Teriak eller Brændevin. For „Dugorm“ et nygjort Hønsæg med Salt, og for „Musereder“ usiet Mælk med Bomolie. For „Agern“ en fed Kaalret med Ister. Ellers er for Forslugelse brugt at give Koen et Lækatteskind ind, „det hjælper Øjeblikkelig“.²¹⁾

For at forgive Vandkalve angiver Børge Pedersen en særlig Kur:²²⁾ „Mand skall tage en Snog, eller en hugorm er best, den skal Mand veye, saa skall Mand tage lige saa Meget Ruebrød och samme Orm och brød i en potte sette och vell tilluche och sette paa en Ild och brende til puluer, dette skall Mand strøe i Vandett, saa dør dj“.

(Om „Æven“ se endvidere under Nældefeber.)

1) Rostgaard, 161, 29. — 2) Riegels, 45. — 3) Just, A. F.: Anviisning, 249 ff. — 4) D. F. S., 1929/64, D. 7. — 5) E. T. Kr.: Jydske Folkem., IV, 357. — 6) E. T. Kr.: Skattegr., 3, 191. — 6a) Thott, 718, 437. — 7) Kamp, J.: Danske Folkem., 185. — 8) Additamenta, 713, 313. — 9) Additamenta, 713, 313. — 10) Rostgaard, 36, 455. — 11) Rostgaard, 36, 455. — 12) Rostgaard, 161, 41. — 13) Rostgaard, 161, 41. — 14) Paulli, 351. — 15) Rostgaard, 161, 23. — 16) Thott, 718, 437. — 17) Rostgaard, 161, 29. — 18) E. T. Kr.: Danske Sagn VI II 477. — 19) E. T. Kr.: Jyske Folkem. IV, 357. Medic. hist. Museum L., 46 II, 329. — 19a) D. F. S. 1929/64 D. 7. D. F. S. s. S. 1936/1 2581. — 20) Ny kgf. S., 65 b, Bl. 33 v. — 21) E. T. Kr.: Danske Sagn VI II, 476. — 22) Rostgaard, 36, 459.

Trommesyge — Meteorismus acutus ruminantium.

(sv: Fylda, Skjeltan, stort skrov, qualster, bråe, trumsjuka — n: Strengja, Digra, Kost, Stinde, Degerhed — isl: lemba).

Ved Drøvtygningen undviger de ved Gæringen i Vommen opstaaede Gasarter, men bliver Gæringen unormal stor, eller der sker Hindringer for Opræbningen, vil Vommen udspiles og derved udøve et Tryk paa Mellemgulvet, hvorved Aandedrættet besværes, hvil-

ken Tilstand kan udvikle sig i den Grad, at en Kvælningsdød bliver Følgen, om der ikke skaffes Hjælp i Tide. Man skelner mellem en hurtigt forløbende Form, der skyldes Optagelse af for stærkt gærende Fodermidler, og en langsomt forløbende, hvis Aarsag oftest er Tuberkulose i Brystskillevæggens Lymfekirtler.

Trommesyge er ogsaa kaldet *Opblæelse*,¹⁾ *Gigt i Indvoldene*,²⁾ *Om queg bliffuer tygt, som dett skulle Brøste*.³⁾

Ogsaa i forrige Tider har man delt Trommesygen i *den hidsige* og *den langvarige*,⁴⁾ *den hurtige* og *den langvarige*.¹⁾

Faber angiver:⁵⁾ „Almuen siger om denne hastig dræbende Sygdom, at Kreaturet enten er solskudt, jordskudt eller modskudt eller har drukket ondt i sig“.

Aarsagen, mente man, var „umaadelig Nydelse af meget saftige Foderurter, eller naar et Stykke Kartoffel eller Roe sætter sig fast i Mavepiben eller Spiserøret“.⁶⁾ — „Aarsagen kan være slet eller fordærvet Foder, Fodring med Fordærvet eller raadne Haugeurter, Roer, Rødder, Kartoffler o. s. v.“⁵⁾ — Almuen har ment, at om Kvæget aad Græsset, medens Duggen endnu laa paa Spindelvævet, blev det tykt og døde, man mente, at Hugormen kunde samle Giften af Duggen, der laa paa Spindelvævet,⁷⁾ saa havde Kvæget ikke ondt deraf.

Mange mærkelige Behandlinger har været brugt for Trommesyge: „Tag et blaatt Klede och bindt om tungen och biede et lidet støche af tungen, der er en forgiftig orm i Vand, kommer den enten i folch eller fæ, da Maa det endelig døe, der paa skall kiende, at det Rister och skielluer och icke kand staa. Da skall mand lunke Vand oc strax slaai dennom, at dj kand spie. Tag saa en urt kalldiss tusindgylden och sye Udj Vin och gif saa folck eller fæ, som trenger till den Vin at dricke Juvat“.⁸⁾

Meget brugt mod Trommesyge var at brænde et Snogeskind til Aske og give Koen det ind i sød Mælk.⁹⁾ Ogsaa Skindet af en Lækat er brugt.¹⁰⁾ — „Tag en stompet Stiche, dyp den i tierre og stich ind i Næseboren Paa quæget, som haver ondt, saa Pruster det ud det onde, og det faar igjen bedre, dog skal tages iagt, at Mand ej sticker For langt ind“.¹¹⁾

Man har endvidere brugt „Krudt i Mælk eller Teriak, Fætheriak, Skorpionolie og Snustobak i Mælk“. Paa sine Steder har det været Brug mod den hidsige Trommesyge at knække et Æg i Halsen paa Dyret, andre Steder har man røget med Svovlstikker under dets Næse for at tvinge det til at hoste.¹²⁾ Indgivet „fed Fyrespaan kogt i Vand, Kaalfrø eller Sennep eller Steenolie i Brændevin“.

Man har ogsaa brugt Klysterer af Vand og Salt eller Afkog af Tobaksblade, „flygtig Alkali“ eller grøn Sæbe opløst i Vand.

En Kur, som man ofte endnu ser, er at stikke en tyk Kæp i Koen's Mund, binde begge Ender op ved Hornene og trække Koen en længere Tur.¹³⁾ Og endelig kan man stikke med en Trokar (Trommespyd), „som alene Dyr lægen har“.¹⁴⁾ Dalgas siger dog:¹⁵⁾ „et Creatur, der ofte faar Trommesyge, maa jo før jo hellere afskaffes“.

1) Dieterichs, 133. — 2) D. kgl. V. & L., IV, 135, 7 b. — 3) Rostgaard, 36, 471. — 4) With, 289. — 5) Faber, 185. — 6) Dahl: „Nyeste“, 83. — 7) E. T. Kr.: Skattegr.,

7, 67. — ⁸⁾ Rostgaard, 36, 470. Ny kgl. S., 67 f, 207. — ⁹⁾ Ny kgl. S., 67 f, 207. Additamenta, 713, 313. — ¹⁰⁾ Andersen: „Folkesagn“, 41. — ¹¹⁾ Thott, 732 No. 18. — ¹²⁾ With, 292. — ¹³⁾ D. F. S., s. S. 1936/1, 1944. — ¹⁴⁾ Just: Anviisning, 290 ff. — ¹⁵⁾ Dalgas, 200.

Forstoppelse hos Koen — Obstipatio.

(sv: Lasatorra, lasabrænna.)

Forstoppelse hos Kvæget træffes sjældent uden som secundær Lidelser. Men i ældre Tid mente man, at særlig Bladmaven var udsat for Forstoppelse. „Naar det er meget tør Sommer, og lagleppen bliver forbrændt af joerd og andet, som kveget gnaver i sig“. ¹⁾ Som Aarsag er ogsaa nævnet „Seglgræs“. ^{1a)}

Sygdommen er kaldt *Bindelse*, ¹⁾ *Gjødetrang* ²⁾ eller: *Naar Qveg ey kand møje*. ³⁾

Som Kur har man fra gammel Tid og igennem Aarhundreder brugt at indgive Hønseskarn: „Tag Hønses møg och tuer dett udj øll saa tygt som en Velling och giff Nødet ind, saa Møger dett strax“. ³⁾ — „For fee, som har bendels, tag 5 Katlort og 9 Hønslort af det bron og indgiues udj Lye øl“. ⁴⁾ — „Kan fe icke møge sig, da skal tu giwe dem musse lorte ind ih øll eller ih win, ded hielper nest guds hielp“. ⁵⁾ Man har endvidere for Forstoppelse givet „Pis af en Hund“, ³⁾ Gaasefedt, Akelejefrø og „hakkede gaasesokker“. ⁶⁾ — „Om en Oxe eller ko icke kandt haffue sin stollgang, da tag blo Lillerodt oc stød den smaa och giff dem i Varmpt øll“. ⁷⁾ — „Tag en svalerede, stød dend smaa og sold dend igiennem et sold og kom dend i usiet sød melch og gif ind“. ⁸⁾

Endvidere er brugt Gaasefedt, Hørfør, Ormemel, Malurt, Hylde-træ, Piletræ og Bøgetræ, „lidet deraf menget med Gaasefedt“, grøn Sæbe, Blaaler og stødt Svovl.

„Lad det Siuge quæg, som der af har ondt, Driche wand af En Pande igiennem et selvgiort Egge træ“. ⁹⁾ — „Tag et træ, Som er it Selffvoxit huul paa, lad der løbe Wand igiennem 3 eller 4 gange och gif det at drich. Det hielper nest guds hielp, och om de icke kand lade deris Vand“. ¹⁰⁾

¹⁾ Rostgaard, 161, 24. — ^{1a)} E. T. Kr., Tillægsbind I, 116. — D. kgl. V. & L., IV, 135, 7 b. — ³⁾ Rostgaard, 36, 467. E. T. Kr. S., 228, No. 138. — ⁴⁾ E. T. Kr. S., 212 60. — ⁵⁾ Kallske S., 23, 723. Thott, 254, 157. — ⁶⁾ Rostgaard, 161, 26. — ⁷⁾ Thott, 718, 332. — ⁸⁾ Ny kgl. S., 67 f, 209. — ⁹⁾ Thott, 732, No. 43. — ¹⁰⁾ Medic, hist. Museum, L., 46 II, 330.

Diarre hos Kvæget — Catharrhus intestinalis acutus.

(sv: Utsótt — n: Spræte. Hos Kalve: Livsyge.)

I vore Dage, hvor Kvæget fodres regelmæssigt og med sundt Foder, er Diarreer langt sjældnere end i ældre Tid, hvor Kvæget ofte blev

fodret med fordærvet Foder, eller om Sommeren ofte selv maatte søge sin Føde og i Hungertider nøjes med Græs fra sur og sid Bund, med Skovgræs eller med forskellige Urter og Blade. Diarre hos Kvæget er dog som oftest af ringe Betydning og hæves, naar Aarsagerne fjernes. Men hos Spædekælven er Diarre en farlig Sygdom, der ofte har Døden til Følge.

Fra ældre Tid er Sygdommen kaldt *Løsen*,¹⁾ *Bugløb*,²⁾ *Giennemgang*,³⁾ *Løs i Livet*,⁴⁾ *ondt i Livet*,⁵⁾ *Durchløb*,⁶⁾ *Maveskjærelse*,⁷⁾ *Indsyge*,⁸⁾ *Udsotelse*.^{8a)} Hos Kalvene er Sygdommen kaldt *Lifløb* eller *ovet Liv*.⁹⁾

Om Aarsagerne er ikke opgivet synderligt. Dahl skriver dog:¹⁰⁾ „Aarsagen til Diarre maa søges i Kreaturets ringe Røgt og Fodring med mugne og fordervede Fødemidler“.

Det er ikke faa magiske Kure, der har været anvendt for denne Lidelse:

„For et Fæ, som har Bugløb, klip 3 Klip imellem Ørerne, 3 Klip over Boven akkurat over Hjærtet, 3 Klip af Enden af Halen, for hvert Klip stryges tilbage i Navn G. F. G. S. G. H. A. Amen. Derefter tager man alle disse Haar, kaster dem paa gloende Ild stiltiendes i Guds Navn“.¹¹⁾

„For Queg, som har Løsning, Tag Malt, Holtzurter og Skarntyrt, det skal stødis og giwiss det siuge Nød ind udj Kierne Melch. Tag saa en Kat og lad den gaa 3 gange omkring det siuge Nød“.¹²⁾

„Tag en Jordfast Kampesteen op af Jorden, stryg det syge Nød for Rumpen med steenen. Leg den saa strax i Stedet igien, som den laa før, saa stilles det“.¹³⁾

„Tag rindende Wand imod strømmen. Kog det i en Welling i got rugmeel, giw det syge Nød saa lenge, det har ondt, og maa det ickun Mælche lidet, naar det skal indtages“.¹⁴⁾

Endvidere har man brugt at indgive „wnøg og egh bagt i en kage eller møn rø i Sø mlk eller kas frø“.¹⁵⁾ — „Koe kiød svøbt i en ulden Klud og brændt i Ilden, Skindet af Gaasefødder tørret og gnedet smaa, røget Okse kjød i Winædiche, friske Faare Lorte udtværet i Mælk, Hou skiæll at indgives udi sød Mælk, Hønsegres siudet i øl, gamle og tørre Slangeskind i Lofft Melch, Boghvedegryn, antinalti, salt og brendevin samt 6 Hønseæg i sød Mælk, Teglstent fintrevet i sød Mælk. Dernæst Malurt, Kridt, Stenkul, røde Skreppe Røder, Skarntyde, Teragelse, Kvæder, bagede Pirrer, Stalachtiles, Ossa sepia, Hyperikon, Blaaler, Birke, Elle og Egeløv kogt i Øl“. — Meget brugt var „Hyperikonknopper kogt i Vand, Muskat og Spiskommen i sød Mælk, og Eddernelder og hvide Lillier kogt i Øl, Vinstenssalt og Rhabarber i Vand“; dette kaldes „Thaers Middel mod Durchløb“.¹⁶⁾ samt Skræppefrø kogt i Vand.

Man har endvidere brugt Aareladning, taget Aareladeblodet, brændt dette og „blandet det med Krusemynte, Weiber kogt i Vand og indgivet det syge Kre“.¹⁷⁾

1) *Additamenta* 713, 315. — 2) E. T. Kr. S., 243, No. 66. — 3) D. F. S. 1909/3 B, 4. — 4) Ny kgl. S., 67 d. 22. — 5) E. T. Kr. S., 213, No. 63. — 6) Larsen: Jens Hovsmeds Dyrlægeb., 30. — 7) E. T. Kr.: Danske Sagn, ny Række IV, 462. — 8)

Bornholmsk Udtryk. — 8a) Faber, 162. Dieterichs, 110 ff. — 9) Thott, 732, No. 40 og 42. Additamenta 713, 323. — 10) Dahl, „Nyeste“, 81. — 11) E. T. Kr. S., 243, No. 66. — 12) Thott, 732 No. 41. — 13) Thott, 732, No. 41. — 14) Thott, 732, No. 41. — 15) Ny kgl. S., 67 d, 22 ff. — 16) Lodberg-Krarup, II, 40. — 17) D. F. S., 1909/3 B, 4.

Orm.

Orm hos Kvæget er en sjælden forekommende Lidelse. Et Par af vore Kilder har dog en Bemærkning desangaaende:

„For Ormen i Mennesker og Qvæg: Tag 3 Haar af samme Menneske eller Fæ og treck dem igiennem en stilke af daschellurth, lad dem sticke deri, saa dør Ormen“.¹⁾

„Paa et Sted, hvor der kryber mange Regnorme, lægger man et Livbælte, jo flere Orm, der kryber over dette, desto bedre. Dette Bælte binder man om et Kreatur, der lider af Orm, og alle Orme gaar da bort“.²⁾

1) D. kgl. V. & L., ny S., 32, 41. — 2) Fundne Bog, 16.

Blodgang - Dysenteri — Gastroenteritis - Dysenteria coccidiosa bovum.

Virkelig Dysenteri er en sjælden Sygdom hos Kvæget, det, man i ældre Tid betegnede som Blodgang, var helt andre Sygdomme eller Følgesygdomme til andre, som langvarige Diarreer, Miltbrand, ondartet Katarrfeber og flere.

En gammel Betegnelse for en saadan Afgang af Blod fra Endetarmen er *Lændeblood*,¹⁾ *Suengeblood*,²⁾ *svingel Blood*,³⁾ *Svindeblood*,⁴⁾ *Rygblood*,⁵⁾ *Svænge*.⁶⁾ Man talte om den „*stille Svinge*“, naar Køerne ikke var rigtig i Stand.⁷⁾ „*Naar Blodet skiuder sig op i Ryggen*“.⁸⁾ „*Naar en Koe er forhist af Blodet*“.⁹⁾ „*Somme taler om Skud i Blodet*, somme kalder det *Springblood*“,¹⁰⁾ *Blodschodt*,¹¹⁾ *Blodsting*,¹²⁾ *Den gyldne Aare*.¹³⁾

Det er ikke faa Beeskrivelser, man har af denne Sygdom. Her skal anføres:

„Lændeblood kommer særlig om Foraaret og Sommer og i indtrædende Tørke, og for det meste viser sig ved det røde Vand. Man maa aldrig tillade, at Røgttere eller andre kradse med Neglene i Kreaturets Masttarm, for formentlig at bryde Rygbloodet itu, de skade derved meget“.¹⁴⁾ — „Lændeblood viser sig ved, at Blod, enten flydende eller i Klumper, gaa bort med Giødningen“.¹⁵⁾ — „Somme Tider led Køerne af Rygblood, de var da forfærdeligt ømme paa det Sted, hvor Blodet havde sat sig“.¹⁶⁾ — „Svindeblood viser sig ved Brænden over Lænderne, brændende Horn o. s. v.“¹⁶⁾ — „Lændeblood viser sig sjældent uden i Forbindelse med andre Sygdomme“.¹⁷⁾ — „Den viser sig ved Feberhidsighed, stønnende og besværligt Aandedræt, Forstoppelse og Ansamling af levret Blod i Endetarmen (Tyskerne kalder den Rückkenblut, Uebergeblut, Afterblut)“.¹⁸⁾ — „Den kan være af milt-

brandsagtig Karakter“.19) — „Den forekommer mest i Forbindelse med Blodpis“.20)

Om Aarsagen til Lændeblood er der ikke anført synderligt. Viborg skriver dog, at den skyldes „stærk Fodring med Bærme og Spøl, Forædelse i ungt Græs eller Klever, muggen Halm, fordærvet Foder“.18)

„Det er en unaturlig Hede i Blodet, at det giver sig for meget til Jertet og beblendes med andre Wædsker, saa at den naturlige Wærme fra Hjærtet kand ikke have sin rette Gang til de stæder, som med rette burde, det er den faldende soet“.10) — „Lændeblood er to Slags, den ene er Rød Blood, den anden er hvid Slim, begge Slags sidder langs ad Ryggen inde i Endetarmen. Kvæget tripper med Bagbenene, hænger med Hovedet, Taber paa Mælken, løfter Halen tit op og ned, ligesom det vil gøde, tygger meget sendrægtig Drøv“.21) — Og endelig siger Bagge:22) „Rygblod — Lændeblood er en Form af Miltbrand, som har sit Sæde i Stortarmen og Endetarmen“.

Det er klart, at en saadan Sygdom let maatte blive opfattet som værende af dæmonisk Karakter og blive behandlet derefter. Sygdommen nævnes saaledes i Anne Kruses Signeremse:22a)

„Jeg stod i Øster, jeg saa i Vester,
jeg saa en blodig Skierme,
hun bider nær ind og nær Ben,
dermed signer jeg dette Menneske (eller Kreatur)
mere for Sjælskud, Nisseskud, Dværgekud,
Blodskud, Elleskud, Pigeskud,
Blaakonger, Hvidekonger, Hyldekonger,
Syldekonger, for alle de Underskud, som skudte er,
og alle de Slag, som slagne er mellem Himmel og Jord.
Troldered og anden Smaared — Nu revner Stok, nu revner Sten,
for alle de Sten, som er imellem Himmel og Jord,
I Navnet Gud Fader, Søn og Helligaand“.

Der var to andre Metoder, der blev meget anvendt for denne Sygdom, den ene bestod i at tage Lændebloodet fra Koen, ved at en Mand smurte sin Haand ind i Olie eller Fedt og varsomt udtog det af Mastarmen.15) — Den anden Metode bestod i en Aareladning paa Halen, „at skjære for blod“.10) „Naar Kalvene havde Springblood, blev de skaaret i Halen for at komme af med det onde Blood“.10) — „Det skeer paa en lang fre Dag stiiil Tiendes før Solen opstaa, saa skal Manden self udskiære blodet Paa et værd Kreatur, saa faar de ikke ont af Blood dette Aar“.23) — „Skiær Studen i Rumpen i det 3die Led øfverste fra og strøg blodet af Ryggen ned derimod“.8)

„For Fæ, som haffuer Blodschodt, tag Leffuerenn Aff en oder och giør denne smaa och deraff tag nogitt och chom j gott øll och giff det siuge quiiig, det same hielp och Menniskene“.24) — „Er en Koe forhist af Bloodet, tag Miød, Brændeviin og en ny mennesk Skid og stød sammen og gif hende det ind“.9) — Endvidere er indgivet „Jernurt, Kridt, Bloodrod, Terpentiniolie, Dyvelsdræk, Terpentiniolie i lunket Vand og tilsat den rødspættede venediske Skjægsæbe“. For Bloodgang har man indgivet Vejbreddfrø og grøn Boghvede „i tvende flendbrød med Vinsteen og bomolie, men der maa ingen dæmpe blodgang de

første 6 dage“. ²⁵⁾ Man har ogsaa givet „en guul Frøe ind i Dey eller med paastrøet Salt, ²⁶⁾ eller det Vand, man barcher Huder i, ²⁷⁾ Tormentille Roed i sød melch, ⁸⁾ Stolt Hendrik kogt i Øl, Kommen kogt i Øl og tilsat feeuft og varm Mælk, Pulveriseret gammel rød Teglsteen i Øl“. Endvidere „Bebergel, Drageblod, Aa popro nogs, Speds Glass kogt i Wiin, Martram, Lynneborg Salt i Kiernemelch, eller noget af den Havre, der staar og groer paa Marcken“.

En meget brugt Kur var at sætte Klysterer, f. Eks. af Menneskeurin, Hørfroafkog, Havresuppe med Linolie, af Hørfro og Malva, eller endelig lunket Vand, hvori Gummi eller Snedkerlim er opløst.

Man har for „Svingeblood“ indgnedet Krydset med „Terpentinolie, Spikker Olie, Rotten Peter Olie og Sant Johannes Olie“ eller lagt et Stykke raat Hampearn i Bærme og lagt det varmt over Lænden eller en „Ville“ Hampeblaar.

Man har aareladt for „Svendeblood“ 2 Gange den første Dag og siden 5 Gange i 4 Dage.

1) Abildgd.: H. & Q., 131. Just: Anviisning, 287. — 2) Thott, 732, No. 47. — 3) E. T. Kr. S., 234 (18) — 4) E. T. Kr. S., 239. — 5) Grundtvig: Livet i Klokkergd., 114. Fjeldstrup No. 15. — 6) Rasmus Rasks Faders Lægeb. (i Danske Studier 1922). (Findes ikke anført i den indledende Kildefortegnelse.) — 7) D. F. S. 1929/64, D. 8. — 8) Ny kgl. Saml., 67 g, 250. — 9) D. F. S., 1909/3, b, C. Bl. 126 v og 127 h. — 10) D. F. S., 1909/3, B., 4 ff. D. F. S., s. S., 1936/1, 2636. — 11) Thott, 254, 158. — 12) Ny kgl. S., 69 h, 40. — 13) Haandskr. i priv. S. Jac. Christoffersen. — 14) Dieterichs, 141. — 15) Just: Anviisning, 287. — 16) Riegels, 39. — 17) Faber. 177. — 18) Viborg: Vetr. lagttagels., 1807—08, 32. — 19) With, 302. — 20) Sorø Mus. S., Bruhn: Dyrslækket., No. 15. Fjeldstrup, No. 15. — 21) Agerbeck: Manuskript 1751, Pakke i Rigsarkivet, Kvægsygen, Sjæll. II. (Findes ikke anført i den indledende Kildefortegnelse.) — 22) Bagge. — 22a) D. F. S., 1928, 2. — 23) D. F. S., 1909, 3, B, 19. — 24) Thott, 254, 158. — 25) E. T. Kr. S., 235, No. 45. — 26) Just: Bondepractica, 101. — 27) Thott, 718, 350.

Ondartet Katarrfeber — Coryza gangraenosa bovum.

Ondartet Katarrfeber er en af ubekendt Aarsag hos Kvæget optrædende stedbunden Sygdom, hvis væsentlige Symptomer er Katarrer paa forskellige Slimhinder som Næse, Øjne, Luftrør, Betændelse i Mund, Tunge og Hornhinde. Til Tider Forstoppelse, der kan veksle med Diarre.

Sygdommen er i ældre Tid kaldet *Sortesyge*¹⁾ eller *Snuesyge*,²⁾ hvilken sidste beskrives saaledes: „Øjnene rinde, Tungen tør, Snot-hinden svullen, Durkløb, Dyret bliver blindt“.

Behandling var Aareladning, Dampning samt Haarsime i Brystet, samtidigt har man indgivet Blaabærsuppe.²⁾

1) Haandskr. i priv. S., Jac. Christoffersen — 2) Just: Anviisning, 281.

Blodpis — Hæmoglobinuri — Piroplasmose — Hæmoglobinuria enzootica.

(sv: Blodsott, Blodpis, Blodpinkning, Rødsjuka, Sommersjuka —
n: Raudsot, Rødsot, det røde, Inflammation i Nyrerne.)

Blodpis er en Sygdom, hvor der med Urinen udskilles Blod eller Blodfarvestof, hvorved Urinen antager en rødlig Farve.

Aarsagen kan dels være en Irritation af Nyrerne, ved at Kvæget æder Planter med skarpe, f. Eks. terpentinholdige Blade, men først og fremmest skyldes Sygdommen en Blodsnylter, der overføres fra Dyr til Dyr med den almindelige Skovflaat. Sygdommen har været kendt fra meget gammel Tid og ofte behandlet antidæmonisk.

Medens det ældste sjællandske Navn var *Blodpis*,¹⁾ synes i Jylland Navnet *Blodailen* eller *Blodalen* at være lige saa gammelt.²⁾ Den er ogsaa kaldet *Blodsoet*,³⁾ og Viborg benævner den:⁴⁾ *Blodpis*, *Blodlanen*, *Blodstal*, *Blodmien*, *Blodailen* og *Rødsyge*. Et enkelt Sted er den kaldet *Vinsoet*,⁵⁾ *Blodsyge*,⁶⁾ *Gressesiuige*,⁷⁾ *Blodtone*.⁸⁾

Sygdommen gav sig jo hurtigt nok tilkende, derfor finder man ikke nogen Beskrivelse af den i ældre Kilder. Dalgas skriver,⁹⁾ at Sygdommen i Begyndelsen ytrer sig ved hyppig Trang til at urinere, og snart antager Urinen et bruunt eller blaaladent Udseende, Dyret taber Ædelysten, holder op med at tygge Drøv o. s. v.

Da man jo ikke kendte Blodsnylteren som Aarsag til Blodpis, blev alle Former af denne Sygdom tilskrevet skarpe og urindrivende Planter som Løgarter, Ranunkler, unge Skud af Eg og Bøg,⁹⁾ „Græsløg, Ulvemelk, Hanefod,¹⁰⁾ Ramslæg, Bregner, Ørnebremmeløv“.¹¹⁾ Joh. Paulli siger:¹²⁾ „de gamle taler om en Urt, som de kalder *Herba sangvinalis*, der skulde foraarsage Blodpis hos Qvæget, og at Linnæus har opdaget, at denne Plante er det samme som Hvideved, og naar fremmed tilkjøbte Køer æder den, maa de sætte Livet til“.

Næsten alle, der taler om Aarsagen, er enige i, at Sygdommen væsentligst forekommer i Skovegne, og mener Stockfleth, særligt i Skovmoser, der er overskygget af Elletræer.¹³⁾

Det virkelige Forhold er, at det er Skovflaaten, der overfører Sygdommen fra Dyr til Dyr, men at disse i Tidens Løb erhverver sig Uimodtagelighed mod Blodsnylteren.

En Sygdom som denne, der kunde anfælde en nylig købt Ko, men ikke angribe de paa Stedet værende, maatte ofte faa Skyld for at være paaført af onde Mennesker. Vi ser da ogsaa, at den ofte er behandlet med magiske Midler:

„Naar en Ko pisser Blod: Da tag en Pen(d) og gaa stiltiende hen og sig disse Ord 3 Gange:

Christus og St. Peder de fulgtes ad paa en Vej, der mødte dem en Ko. Da sagde St. Peder til Christus: Den Ko pisser Blod.

Christus stak sin Stok i Jordans Flod og sagde:

Stadt Blod“.¹⁴⁾

Eller „det syge Dyr stryges 3 Gange over Lænden, og man siger:

Moses med sin Stav
vandrede over det røde Hav.
Havet stille stod,
saa byder jeg, at dette Blod
skal stille staae
og ej mere gaee“.15)

„At stille Ajlen paa Kre:

Meta. N. N. i S. har en braaget Koe eller Stud, som pisser Blod. Kresti Blod holdt op at bløde paa Korse og Krees Blod bløder ikke mere.

Meta Hana i Navn ††† Amen Beta“.16)

Eller for Blodpis:

„Stands Ajlen og vend som Manden, der drog til Ting, svor og vidste ikke bedre“.

Dette skulde siges sagte, medens man tre Gange strøg fra Halen til Overlænden.

Denne Kur skulde læres fra en Mand til en Kvinde og fra en Kvinde til en Mand.17)

„Et Rod for Blod pies paa Kreaturer: Saae skal du sige:

„Saae sand som Jomfrou maria haver boerret jesom onder sit iærde, saa sand skal dette Væ(sen) ej nødét skade“,

saae skal du stryge lenden med di 3 fiengere paae den høyre han, di som bryges, nor du sver paa tienget og med 3 †††“.20)

Af de skrevne Formler er der en, der findes flere Steder omend i noget varierende Form:

„For Ajlen skrives: Lunglinus, hvi stak du Jesu mine, Stil Blod, løb Vand“.18)

At stille Ailen:

„Mandens Navn og Bye. Kreet's Kolør.

Mirra Petra.

I. N. G. F. S. og H. A. Amen“.19)

Her skal nævnes en hel Del andre magiske Behandlinger for denne Lidelse:

„Om kiør malcker eller pisser blod, da stryg dem 3 gang korsvijs med en gnidesteen“.21)

„Naar man ei kan stille Blod paa Qvæg, saa tag en Kiil af et Trin paa Stien af en Skammel eller Bænk, rør den om i Blodet og slaee den ind igien, hvor den har siddet, saa stanser Blodet strax. Er Probe-ret“.22)

„For Ailen stiltiendes gior: Tag en Teilsteen op af en Ouns Arne, Lad Koen Pisse derpaa, læg saa Steenen lige som den før har lagt om Wendt Tiendes Giort“.23)

Ogsaa „Flydelsen af en ung Piges Løndom“ stiller Ajlen.24) — „Man tager en ny Potte, lader Koen still Tiende Pesse dær i, sætter det paa Ilden og Kaager det, og Rørret der i med en ege Pind, Tag det saa, Kast det i Rinden Wand eller Dam. Tiende Giort“.25)

„Blodpis (Ajlen) hos Hornqvæget kann man standse ved blot at vende den Tørv, det syge Høved har pisset paa“.26)

„Naar det pisser Blod, tag sammé Blod i din Skøe af din Fod og lad Blodet i det igien“.²⁷⁾

„Mand skall tage et støche aff en hiorte piss och skaffne det smo i sød melch och giffue den siuge att æde“.²⁸⁾

„Eller tag 3 levendis frøer og kom i halsen paa det Nød, som haver ondt, og Lad dem komme Levendis ned i Nødet“.²⁹⁾

„Tag blod urt och hønse møg och stød smaa sammen, er det en stud, da skal det giffues ind wdj et Dreng barns wand, menn er det en koe, skall det giffues hende wdj hendis egen Melch“.³⁰⁾

Blodpiss helbredes ved, at man stiltiende vender Grønsværet paa det Sted, Koen kaster Vandet, dernæst springer over Stedet, eller man indgiver Koen tre sorte Skovsnegle, en hver Dag.³¹⁾

Der siges, at vil man stille Blodajle, og Dyret er „udajlet“, inden man gør det, saa dør det.³²⁾

Man træffer ved Behandlingen af denne Sygdom en udstrakt Anvendelse af rødfarvede Lægemedler som „Cinnober Mønie, rød Bolus, Tegsten, Rødvin, Bursa pastoris, røde Bønner og røde Nælder, røde Bynker, rød Mellefrø, som ogsaa kaldes Blodurt, Æggeblomme eller en lille rød Orm, der er i Græsset og ser ud som en Edderkop o. s. v.“

For Blodpiss har man givet „varm Mælk af det qvæg, som har gaaet stedse paa samme græsning,“³³⁾ samt frisk røget Kjød. Eller „tag Swale reder og giv dem ind, og Leg Swaller i wand og lad det syge Nød driche deraf“.³⁴⁾ Endvidere er brugt Gudemælk, ristet Rugbrød med Vox, Hønse Æg, fedt Flæsk skaaret i Terninger, Fedt af en uskaaret Gedebuk, usaltet Flynder, „Excremen hominis vel suis“, og en Sild dyppet i Tjære.

En almindelig Kur var denne: „Holt et kar under nødit, naar det lader sit vand, gif nødit det ind igien ock tag den mellemste Bark af Rønnetræ ock gif nødit det ind i rødvin“.³⁵⁾

Af Plantemedler er anvendt en Mængde, først og fremmest de to Blodurter, af hvilket den ene af Bønderne er kaldet „rød melldt“,³⁶⁾ samt den lille Blodurt eller Tormentille, som vel nok er den, der virkelig er kaldet Blodurt. Endvidere er anvendt „Morgenfrue, Laabstok, Bynke, Holdsurt, Angelica, Isop, Kornurt, Salvie“, disse ni grønne Urter er brugt sammen med tørret Rug og nymalket Mælk.³⁶⁾ Man har brugt „Polygonium majus, Hyldeblomster, Malurt, Kamelblomster, Pors, Storskærm, Hækkebær, Laadkrone, Baldrian, Galæbler fra Aleppo, Krusemynte, Matrem, Mesterurt, Jomfruhaar, Pion Rod, Pulembosk, Tørre Agern, frisk Bulmeurt, Egebark, unge Skud af Rønnebærtræ, Spiskommen, Hørfør, Rølliker, især er brugt 3 Rølliker paa Smørrebrød, Vejbredfrø, Renfanfrø, Husløg, Stinkende Storkenæb, ogsaa kaldet Roberts Urt, Hampefrø, Stenurt, Tørrede Slaan Akelejerod, Skjalder, den mellemste Bark af Rønnetræ o. s. v., hvid Stivelse og Brændevin“.

En meget brugt Kur var at tage nyspundet Garn fra Haspen, koge det i rindende Vand og indgive det syge Dyr Vandet; endvidere er givet „Skorstenssod, gammelt Ler af en Bageovn, Vitriol-Spiritus, Edike, Krudt, Salpeter, Alun, Glaubærsalt, Kridt, pulv. Mursten, Bly sukker, Saltlage, Sillelage, Harlemer olie, Terpentiniolie, Teilstensolie, Skorpionolie, Lin Roe eller Bomolie, Svovlbalsam, solveringeret Rust“.

Man har ogsaa brugt Aareladning, hvorefter Koen er indgivet Blodet.

- 1) Additamenta, 713, 316 ff. — 2) Ny kgl. S., 67 f, 209. — 3) Rostgaard, 36, 864. — 4) Viborg: Vetr. lagtt., Afhandl. i fysikalsk o. s. v. Bibl. II, 571. — 5) Kallske S., 23 723. — 6) Thott, 718, 326. — 7) Thott, 718, 332. — 8) D. kgl. V. & L., IV, 7 b, 43. — 9) Dalgas, 195. — 10) Dieterichs, 99. Faber, 158. — 11) Dahl, „Nyeste“, 88. — 12) Paulli, 48. — 13) Stockfleth: Kort Fremstilling, 108. — 14) D. F. S., 1909/3, H, 46. — 15) Orion II, 314. — 16) D. F. S., 1909/3 B, 3. — 17) D. F. S. s. S., 1936/1 3054. — 18) E. T. Kr.: Danske Sagn VI II, 473. — 19) D. F. S. 1909/3 B, 2. — 20) D. F. S., 1909/3, b. N. III, 38. — 21) Additamenta, 713, 304. — 22) E. T. Kr. S., 212. 84. — 23) D. F. S., 1909/3, B, 2. — 24) D. F. S., 1909/3, B, 15. — 25) D. F. S. 1909/3 B, 15. — 26) D. F. S., 1906/30 (Grundtvig utr. Skrifter). — 27) Medic. hist. Museum L., 62, 65. — 28) Kallske S., 23, 723. — 29) Thott, 732, No. 45. — 30) Kallske S., 23, 730. — 31) E. T. Kr.: Skattegr., 4, 55. — 32) E. T. Kr.: Danske Sagn VI II, 473. — 33) Aarhus Statshibl., 381 a, 209. — 34) Ny kgl. S., 67 f, 65. — 35) Additamenta, 713, 304 ff. — 36) Additamenta, 713, 304 ff.

Urintrang.

(isl: vatnsótt.)

Ved Skedekatarr hos Koen eller Forhudskatarr hos Tyren og Studen er Urineringen forbunden med stor Smerte, hos de sidste endda til Tider med Kolikanfald; disse skyldtes dog oftest Blæresten eller Ansamling af en stinkende fedtagtig Masse i „Sluggan“¹⁾ eller Urinrøret („Pesselen“).¹⁾

Uden at spørge om Aarsagen fæstede man sig i ældre Tid alene ved den stadige Trang til Urinering: „Naar en Ko ej kan pisse“,²⁾ „Naar en Ko er tvin paa Vandet“.³⁾

Det er ganske naturligt, at vore Forfædre ved Behandlingen af denne Lidelse først og fremmest har gjort Brug af det rindende Vand: „Naar Kjør ej kan pisse, skal man tage en Knort af et Træ, som er Hul paa mit igiennem, leg det i en Spand vand og Kreen drikke deraf, det hielper strax“,⁴⁾ ellers gennem et „sterre Hull“.⁵⁾ — „Slaa Vand paa et Tag med et Fad, tag saa af det Vand, som dryper af taget, gif dem det“.⁶⁾ — „Tag en svalerede, stick hul igiennem og slaa vand i og lad dricke af det vand“.⁷⁾ — „Tag glas, brend det udj ilden og stød noget smaa, tag saa rindende Wand imod strømmen og lad det deri. Lad det Siuge Nød driche deraf“.⁸⁾

Mod denne Lidelse er ogsaa brugt „Pis af en Hund“.⁸⁾ „Mand tager høe, hakelse eller quasten Krud, Oksen breckeñ paa Latin Resta bonis og siud det med bønnen, gif Nødet af den Suppe i halsen“,²⁾ eller „tage smidde Sijn ock slaae i sønder ock gifve dem ind i Gaaseister“.²⁾ Endvidere er brugt „Vatten Karse, bloe kloker sydet i øl, Malurt og Peberrod i Rinskvin, Angelica, Byncke og Malurt kogt i gammel Øll og tilsat tierre“.

Man har endvidere raadet at „toe Dyret under de sidste Ribben med koldt Vand“, gnide samme Sted med stærk Sæbebrændevin, indgive Brændevin og Bomolie. „Vanskeligt er det ikke at tage Vandet fra Qvæget med Instrumenter, hvis i Pissegangen Hindringen skulde være“.⁹⁾

„Nar et nød ei kand Lade sit Wand: Tag ræfue och muse skarn, stød det til smaa, tuer det i sting melk, mand kand oc komme noget hampefrø derudi“. ¹⁰⁾

1) Dieterichs, 77. — 2) Additamenta, 713, 315. — 3) E. T. Kr., 212, 151. — 4) Rostgaard, 36, 467. E. T. Kr. S., 228, No. 137. D. F. S., 1909/3 H. E. T. Kr. S., 234, 43. — 5) Thott, 732 No. 44. — 6) Additamenta, 713, 315. Thott, 732, No. 44. — 7) Ny kgl. S., 67 l., 209. — 8) Thott, 732, No. 44. — 9) Riegels, 43. — 10) Rostgaard, 35, Bl. 34 h.

Vattersot — Hydrops ascites.

Ved visse Leverlidelser, saasom høj Grad af Iktesyge, hos meget forsultent Kvæg, ved Tuberkulose og andre Sygdomme ser man til Tider Vattersot hos Kvæget.

Det er rimeligvis til saadanne Tilstande, der henvises, naar der i Kilderne omtales „Fæe, som raadet Vand staaer udj“, ¹⁾ „Vand, som piner Fæe“, ²⁾ „Vand hos Kvæg“. ³⁾

Behandlingen var Aareladning, hvorefter man tog noget af Aareladeblodet med „Malurt Koppe“, Enebærolie, lidt Sod og Salt og indgav Dyret. ¹⁾ „Indgive Menneskeskarn blandet med Ædike“. ²⁾ Terpentiniolie i en Æggeskal nedstoppet i Halsen. En Spiseskefuld Tjære indgivet, eller man „opslaar en Aare“. ³⁾ Man kan ogsaa indgive Æggeblommer „slagen udj edicke“. ²⁾

1) Thott, 733 II, No. 2. — 2) Ny kgl. S., 67 f 214 og 216. Thott, 732, No. 53. — 3) Lodberg-Krarup I, 68.

Gulsot — Leverbetændelse — Icterus.

(sv: Gulsot, Lefwersjuka — n: Leverinflammation.)

Ved Leverlidelser eller ved høj Grad af Iktesyge forekommer af og til Gulsot hos Kvæget.

En Kilde skriver ¹⁾ om Kendemærkerne, at Øjnene rinde, der samle sig en stor Mængde gult Vox i Ørene, samt viser sig en gul Farve under Overlæben.

Aarsagen er angivet at være Mangel paa Fordøjelse og fejlfuld Fodring. ²⁾ Forkølelse, sumpige, sure og moseagtige Græsgange, kold og fugtig Stald, slet og fordærvet Hø, „Leverikter forekommer sjældent hos Qvæget“. ³⁾

For Gulsot hos Kvæget har man indgivet „Calmusrod, Signeknopbægerfrø, Storskjermrod og Køkkensalt udrørt i lunket Øl“, ⁴⁾ eller Skorstenssod, Hampefrø, Hvidløgsknopper og Vinrude kogt i Menneskeurin, samt vasket med varm Urin paa Ryggen“. ⁵⁾

1) Larsen: Jens Hovsmed, 29. — 2) Dieterichs, 130. — 3) With, 286 ff. — 4) Dahl „Nyeste“, 90. — 5) Larsen: Jens Hovsmed, 29.

Solskud.

(sv: Trollskott, finnskott, lappakott — n: finnskott, alvskott.)

Navnet „Solskud“ er sikkert en af vore ældste danske Sygdomsbetegnelser for en Sygdom hos Kvæget. Navnet stammer fra den Tid, da Menneskenes Opfattelse af Sygdomsaarsagerne var yderst primitiv. Betegnelsen „Solskud“ har i gammel Tid dækket over en hel Række af Kvægets Lidelser, hvis Oprindelse syntes vanskelig forklarlig, først og fremmest gælder det dog den almindelige Afkræftelse enten paa Grund af en virkelig Sygdom eller paa Grund af den rene Sult.

Kvægets, særlig Malkekvægets, Vinterrøgt var i ældre Tid hos Bonden meget elendig. Saalænge Dyrene gik ude, kunde de sagtens bjærge Føden, der var som Regel uopdyrket Jord nok, men fra Dyrene kom ind om sent Efteraar, til man om Foraaret fik dem stablet op eller paa en Vognbund slæbt ud paa det første spirende Græs, var Dyrenes Røgt slet. Om noget Tilskud af Kraftfoder var der ikke Tale, Foderet var Halm og Hø, ofte Sidbundshø, svovlet og fattigt paa Næringsværdi.

Da Køerne intet Kraftfoder fik, blev de magre, ja mange Steder saa kraftløse, at de ikke kunde rejse sig ved egen Hjælp, men maatte hjælpes op om Morgenen. En tog ved Halen — „tog Koen ved Sengebaandet“ — og en anden tog ved Hornene, og saa hjalp Koen til — „Man rejste Køer“. Hvad det var, Køerne fejlede, vidste man ikke, men et Mittel derimod var at gøre smaa Indsnit mellem Leddene paa Halens øverste Del, og i disse Indsnit blev anbragt Bygkærner, indsat saaledes under Huden, at de kunde blive siddende der i længere Tid.¹⁾

Grundet paa et Par Symptomer hos lidende og svækkede Dyr har man ogsaa i Stedet for „Solskud“ brugt Betegnelsen „Haletom“ og „Horntom“ (se senere).

Beskrivelsen lyder i en af vore Kilder:²⁾ „Det er en Sygdom, der paaafalder Hornkvæget, der er forsultent og magert. Det viser sig ved en stor Grad af Svækkelse af det hele Dyr. I Almindelighed kan det ikke rejse sig ved egen Hjælp, Ædelysten er svækket og ofte ganske tabt, Drøvtygningen er standset, Ørene, Hornene og Halen er kolde ... De ukyndige paa Landet kalder den Horntomhed, fordi Hornene er kolde, og Haleorm, fordi Halen er kraftløs og slatten, og Solskud, fordi der ingen Kraft er i Lemmerne. Føler man saadanne Dyr i Siderne, da er Bugmusklerne slatne, der er Bevis nok, at det er den højeste Grad af Svækkelse. Almuen søger at kurere den ved at bore et Hul paa Hornene og lade Terpentiniolie, Salt og Ingefær løbe derind. Der kommer vel Varme derefter, men man vil let indse, at de ikke hæver Sygdommen fra Grunden af“.

With skriver³⁾ — men ganske fejlagtigt — „den almindelige Svækkelsestilstand kaldes Solskudssygen paa Grund af, at det svækkede Dyr, naar det om Foraaret slippes ud af Stalden, søger solrige Steder og ligger henstrakt for at bade sig i Solen“.

„Soelskud kiendes paa et huld, som kommer mellem sidebenene“.⁴⁾

Hvad Aarsagerne var til denne Lidelse, har man selvfølgelig været meget uenig om paa de forskellige Tidspunkter, men i Folketroen vil

man finde mange Eksempler paa, at Solen er betragtet som en Væsensfaktor, saaledes er det en gammel Tro, at man, naar man har malket Koen første Gang, skal passe paa, at Solen ikke kommer til at skinne paa denne Mælk, „da Koen saa let bliver solskjørren“. Af samme Grund maa man heller ikke „bære Skarnet ud“, saa længe Solen er paa Himlen.⁵⁾ Man har ogsaa ment, de kunde faa „Solskud“, naar man vandede dem lige i Solens Nedgang,⁶⁾ eller efter dens Nedgang.⁷⁾

For ingen anden af vore Husdyrsygdomme kendes saa mange magiske Behandlinger som for denne, særligt de mange Formler viser, at denne Sygdom har været kendt fra ældgammel Tid. Ogsaa Kuren med Sod, Salt og Malt viser hen til vore Forfædres første Forsøg paa en virkelig medicamentel Sygdomsbehandling.

En meget korrumperet, men sikkert meget gammel Formel, er følgende: „Queg: Ko den gik over den bry de? der mødte hin de solen den røde for saare fo sølle for sollen har mig sol skodt met ben og minne sinner mollen af ben saa vil jeg raade dig bag imellem bekke solle .det skal renne fra løver og fra longe fra tender og fra tonge fra hoved og fra hale og fra refben det med alle det hol som er i din side skal opføldes med kyd og blod i Navnet Gud Fader Søn og Hellig Aand“.⁸⁾

I sin Visitatsbog har Peder Palladius ikke alene overleveret os en gammel og meget ejendommelig Formel for „Solskud“, men ogsaa givet Oplysninger om, hvorledes en „veterinær“ Kur den Gang blev udført:

„Det sker icke end gerne gudfryctige folck vdi deris huse, at de faa skade af troldquinder. Haff ickun tro til Gud ... hvad skal det gelde, at ingen diæffuels troldquinde skal kunne gøre dig skade enten paa din melck eller smør, heller paa dit mandheld eller førlighed, heller paa nogen den ting, du haffuer vdi dit huss. Det sker ickun det wgudfryctige folck, som setter troen til saadanne troldquinder, ia tør end vel ogsaa bruge dem oc lade dem hente til deris heste, til deris Kør, til dem selff, naar de bliffue siuge, at hun skal komme oc signe dem. Hun gaar for din ko, hun gaar bag din ko, hun maa (med orloff sagt) kysse den bag, hun skal primsigne din ko, hun kan signe for den hede ild, hun kan signe for den kolde ild, hun kan signe for ict oc slick, hun veed saa mange lange remser, som diæfflen oc muncke haffue lært hende:

„Marie gick at veye, der kom de tre meye oc vor herre Jesus Christ oc S. Hans euangelist, Melcher, Jesper, Baltzer, Jesus, Maria, Anna i naffn faders etc.“.

En kostiert met edicke Diæflen haffuer hun, saa faar du ocsaa, om du lader dig eller dit fæ signe aff hende, vel kan din ko faa bedre, som dig kand tyckis, men din siæl fordømmis ind i helffuedis affgrund met din signelse“.⁹⁾

Denne gamle Mødeformel kendes i mange Varianter:

„Om Qveg bliffuer soelskuddett: Tag salt, Malt, huideløg, kom det j it Æg, naar det huide er løbet af Ægget, kom det ned i hallsen paa dett, Item riste rompen ad, tag saltit smør, huideløg, gnie rumpen med, bind saa en Klud om den och sig:

„Vor Herre gick ad vejen frem, der møtte hannem goede St. Anna,

Huur har du værít, sagde Vor herre. Hun suarede: jeg vaar hoess den mands queg vaar soelskudt. Vend dig om, sagde Vor herre, giff ham sod, salt, malt, huideløg och signe ham saa j naffn † † †“.

Och neffne saa huad queg det er j naffn † † †“.¹⁰⁾

„Bliver en Koe soelskaaden: Nu kommer jeg til Koen, stryger Koen langs ad Rygen og siger: sig self:

Jeg gik mig hen ad en Vej,
Jomfru Maria mødte mei,
Hun spurgte Hvad skader dei?
Jeg sagde Min Koe er soelskaaden,
Hun svarede Din Koe skader intet.

Tag Soed, Salt, Malt, skier Hornen af alle Klever, blan det sammen. Røg alt firebenet dermed“.¹¹⁾

„For Solskud (det er, naar Huden er groet fast):

„Vor Herre og Hjomfru Maria gik ud af en Vej, der mødte dem en N N Koe, som solskudt var. Saa gik de dem lidt bedre frem, da sagde Hjomfru Maria til vor Herre: Hvad skal vi gjøre ved denne Koe, som solskudt var? Giv hinde Sod og Salt, Havre og Malt, Hud og Horn, saa skal hun Bo og Bedring faae i Navnet (†††) Amen“.¹²⁾

For soelskudt Qvæg:

„Sante Peder og vor Herre gik ud af Vejen frem, der mødte hennem en solskudt Koe. Da sagde St. Peder til vor Herre:

Flye denne soelskudt Koe bedre.

Tag Soe og Salt, Haar og Horn, lad det være tilsammenlagt og det i Navn ††† Amen“.¹³⁾

En indgaaende Beskrivelse af en saadan Kur for „Solskud“ giver Præsten P. D. Faber:¹⁴⁾

„For Solskud m. m.: En gammel Matrone og en yngre ditto eller Pige begynde i ordentlig March efter Takt at træde 9 Skridt frem til Koen, derpaa samme Tour baglænds, hvilket derefter gentages to Gange. Derpaa begynder den gamle:

„Maria Magdalene
de mødte en syg Ko alene“,

derpaa gribes med de tre Fingre paa højre Haand langs ned ad Koens Ryg, over Lænderne og over Krydset under følgende Replike:

„For Solskud og Olskud og Mondskud
og alle de Skud, der flyver og faer
i Navn Gud Fader og Søn og hellig Aand,
i Navn St Peder og St Povel og St Buldrian“.

Derpaa afmarscheres 3 Gange, og Koen skal straks komme sig“.

Meddeleren (til Faber) tilføjer for egen Regning: „Dette tilforladelige Huusraad kan jeg ikke andet end meddele og anbefale, da det er lidet bekosteligt, siden Doktor og Apotheker er i en Person. Saadanne 3 eller fire kan fuldkommen gjøre en Qvæglægebog unødvendig, og naar enhver Avlsmand haver selv denne Recept tilligemed St Buldrians

Extrakt, kan en Koe kureres for 2 Skilling, hvorved tillige er den Nytte, at alle de gamle Professionister og Huuspraktiker kunne forjages som Fuskere og Bønhase, hvilket for det almene vel var saare ønskeligt.

Svinninge i Odsherred d 24 Junii 1793.

P. D. Faber“.

En Mand har meddelt,¹⁵⁾ at han som Barn hjalp sin Fader med at give en solskudt Ko Sod, Salt og Malt, medens Faderen derover læste:

„Ind Sod, Salt og Malt, ud alle onde Skudder“.

Andet Steds fra Odsherred meldes omtrent det samme:¹⁶⁾ „Naar en Ko fik Solskud, hentede man gerne en klog Mand eller Kvinde. Sod, Salt og Malt blev blandet i Vand paa en Flaske og gaves den syge Ko ind, medens man sagde:

„Sod, Salt og Malt ind, Solskud ud over alt“.

Om en noget anderledes Behandling af Solskud meldes samme Steds:

„Det skete tiest om Foraaret, at Køerne fik Solskud. Engang stod min Fader og Natmandskvinden ved hver sin Side af en Ko, som havde den Sygdom. Den ene af dem stod med en Kurv, der da sattes ned under Koen, mens der blev sagt:

„Solen staar op“.

Naar den anden fik Kurven, sagdes der:

„Solen gaar ned“.

Saadan gik det flere Gange rundt om Koen. For den Sygdom gaves der ogsaa ind Malt og Sod“.

I sin Harme over de endnu i Folket levende Rester af papistiske Vildfarelser meddeler Pontoppidan os ogsaa lidt om denne Kvægsygdom.⁷⁾ Han skriver: „Gummerne paa Kvæghovederne bliver, naar de vandes efter Solens Nedgang og derved faar løse Tænder, saa disse desarsag næppe kunne hænge fast ved Kæbebenene (vore Landmænd kalder det solskudt), gnedne med en Blanding af Sod, Salt og Malt, og de skulde stryges tre Gange henad Ryggen, hvormed, med Skam at melde, tillægges den bespottelige Formel: I Faderens, Sønnens og den hellige Aands Navn“.

At der blev læst over Køerne, huskede man selv længe efter, at Formlerne forlængst var glemte, saadan som her meddeles: „Naar Køerne bliver solskaadne, læses der over dem: Der tages Sod, Salt og Peber, lige saa meget som et Hønseæg, og det bliver bunden om Halsen. Der skrives ogsaa nogle Kors op og ned ad Halen“.¹⁷⁾

Endnu er bevaret Erindringen om Anvendelsen af mange magiske Midler mod „Solskud“, f. Eks. at lade Koen drikke koldt Vand over en Greb,¹⁸⁾ eller man tog et Stykke Brød, skar „et lidet Spund“ ud af Brødet, lod Solen skinne der igennem 3 Gange og lod Koen æde dette Brød.¹⁹⁾ „Tag en Svalerede, bryd dend smaae, kom dend i Kierne-melch og lad Koen driche“.²⁰⁾ — „Man tager Sod og Salt, Kommen, malet Malt, Hvid Kørrelsteen, Divelsdræk, Mesterrod, Sevenbom, Mirra, Benbrod, lige meget af hvert, saa meget af hvert, som tages

imellem 3 Fingre, og Horn af alle Horn og Klever, hermed røges alle 4 Ben, tiendes gjort en Gang daglig i 3 Dage“. ²¹⁾)

„Om Qveg bliver soolskodden: tag salt, malt, hvidløg, kom det i et eg, naar det hvide først er tagen af, kom saa eget ned i halsen paa nødet, rist rumpen, tænderne skal og gnies med soed, salt og hvidløg 3 gange, før solen staar op og efter dend er nedgangen“. ²²⁾) — „Naar en Ko er saa angreben af Solskaadenhed, at Hornene er tomme og kolde, er det godt at bore et bitte Hul deri og hælde nogle Draaber Terpentinolie derved. Ogsaa Elleblade og Ellebark er gode at koge og give en Ko, der er solskaaden“. ²³⁾) — „Ullen kuld er got og gni Pgg Horn Paa een Koed“. ²⁴⁾)

For at Kvæg ikke skulde faa „Solskarn“, satte man om Foraaret, naar Kvæget skulde ud paa Græs, en Kniv over Stalddøren. ²⁵⁾) — Man brugte ogsaa at give Køerne, der fik denne Sygdom, en saltet Sild dyppet i Tjære. ²⁶⁾) — En Kone skulde for Solskud stryge „med Skaaden“ paa Koens højre Side 3 Gange, saa var den kureret. ²⁷⁾) — Man har endvidere brugt at lægge et Sold i et Vandhul og lade Koen drikke Vandet deraf, ²⁸⁾) eller givet den lunket Øl gennem et selvgroet Hul. ²⁹⁾)

1) Christensen, And. Fynske Bønder, 32 ff. 2) Haandskr. i priv. S., Jac. Christoffersen. — 3) With, 288. — 4) Aarhus Statsbibl. 381 a, 212. — 5) E. T. Kr.: Skattegr., 4, 61. E. T. Kr.: Tillægsbind I, 116. — 6) Andersen: Folkesaagn, 23. — 7) Pontoppidan: Fejekost, 58. — 8) D. F. S. 1909/3 b N III, (sidste Blad). — 9) Palladius Vi-itatsb. (Lis Jacobsens Udgave), 110. — 10) Rostgaard, 36, 451. — 11) D. F. S. 1909/3 B, 29. — 12) D. F. S., 1909/3, b N III, 129. — 13) Ohrt: Trylleform I, 185. Rosenlundsaml. D. & D. — 14) Iris Maaneskriftet, 1793 III, 151. — 15) Historisk Samf. for Højby Sogn (Afskrift i D. F. S., løs Seddel). — 16) Andersen: Folkesaagn, 23. — 17) E. T. Kr.: Danske Sagn VI II, 469. — 18) Additamenta, 713, 312. — 19) D. F. S., 1909/3 B, 27. — 20) Tholt, 732, No. 27. — 21) D. F. S., 1909/3 B, (løs Seddel). — 22) Ny kgl. S., 67 f, 210. Thott, 732, No. 27. Additamenta, 713, 313. — 23) E. T. Kr.: Danske Sagn, VI II, 478. — 24) Ny kgl. S., 67 d, 22. — 25) E. T. Kr., Skattegr, 7, 67. — 26) With, 288. — 27) E. T. Kr.: Danske Sagn, ny Række VI, 339. — 28) D. F. S. s. S. 1936/1, 21. — 29) E. T. Kr.: Danske Sagn, ny Række VI, 339.

Horntom og Haletom.

(n: Halasot, rumpesykje, rumpevisk, halemack, bakgældringen.)

Som tidligere omtalt blev Solskudssygen i Tidens Løb tillagt andre Navne grundet paa denne Sygdoms mest udtalte Symptomer: „løse Tænder, kolde Horn og slattent Haletavle“. Selve Navnet Solskud blev vel ogsaa efterhaanden betragtet som en af Fortidens overtroiske Levninger, hvorfor man i Stedet satte Navnene Horntom og Haletom eller Rumpetom. Derimod er Navnet „Haleorm“, som nogle Kilder angiver ¹⁾) for samme, en ganske anden Sygdom.

„Horntom er en Ko, der har kolde Horn, og rumpetom, hvor Rumpen benet i de nederste Led er aldeles slattent“. ²⁾) — „Befindes Qvæget sig i en svækket Tilstand, og denne ledsages af kolde Horn, kaldes det *Horntomhed*“. ³⁾) — Dette er ganske det samme, som angives for Solskud: „der er en Slags Svinde, hvor efter kan komme Longsygen; disse Tegn kiendes Hær ved Tændernes Løshed, Halen slattig, dyb Hed i lederne i Lysken, Tom Hed i Hornene, Naar man Pekker Paa dem“. ⁴⁾)

Børge Pedersen kalder⁵⁾ Sygdommen *Rumpe siuge*, og P. Syv:⁶⁾ *Stert-Syge*, og begge siger, at Halen er saadan, at man kan svøbe den om sin Haand. Riegels kalder den i sin Catechismus for *Marven udaf Hornene*⁷⁾ og mener, „Sygdommen har sin Oprindelse af slet Vinterpleje, forsulten Græsning, og at mavert Qvæg tvinges til at gaa ude længe i det kolde, vaade Efteraar“.

Af Behandlingerne skal anføres:

„Om qvegets Horn bliver hulle og tomme, borrh it Huul udj quægets Horn med et Speigerborr, Hach Huideløg smaa og blend dem med Smør, som Saltet er vel afskierret, fyld dette udj Hornene, Og seet en pind i hullet, at det ej kommer ud igien, saa faar queget bedre“.⁸⁾

„For Rumpe siuge: Tag en Kniff och skierr i Rumpen, leg deri 9 byg Korn och bind saa Rumpen sammen igien med Røde Klude eller Rødt Silke och lad det sidde i 9 Dage, gjør det siden løss“.⁵⁾

„Man skærer en Ridse paa langs paa det Sted, hvor Halen er blødest, kommer Peber og Salt deri og forbinder med en Klud, helst en blaa ulden. Paa Hornene gyder man omtrent 6 a 8 Draaber Terpentin paa hvert Horn og gnider dem med Haanden, til de bliver varme. Dog maa man tage sig vare, at ei for megen Terpentin kommer paa Hornene, som let foraarsager Galenskab“.⁹⁾

„Er en Kou horntom, skal du nie hinde om Hornene med Terpentinline eller med Ny tierre“.¹⁰⁾

Andre har om Halen bundet Ingefær og Salt, og for Horntomhed kommet Smør og Salt i Ørene paa Dyret.¹¹⁾

Den bedste Kur angiver dog Rigels,⁷⁾ naar han raader at bruge Indgivelse af stærk Øllebrød og Rødvin.

1) Dahl: „Nyeste“, 113. — 2) Faber, 168. — 3) With, 288. — 4) D. F. S., 1909/3 B, 27. — 5) Rostgaard, 36, 435. — 6) Rostgaard, 161, 27. — 7) Riegels, 41. — 8) Thott, 732, No. 25. — 9) Just: Bondepratica, 102. — 10) E. T. Kr. S., 239. — 11) Aarhus Statsbibl., 381a, 211.

Haleorm.

En Sygdom hos Kvæget, der var ret almindelig i ældre Tid, var Saar og Bylder paa Halen, fremkommet ved, at Kvægets Skarn satte sig fast paa denne, saa de dannede hele Kager, hvorved Blodtilstrømningen hindredes, og brandige Saar blev Følgen.

„Haleorm bestaar af et slet bolnende om sig gribende Saar i Enden af Haletavlen“.¹⁾ — „Den viser sig ved brandige Steder eller Saar paa Halen, disse Saar æder om sig og kan til sidst bortæde hele Halen“.²⁾

Flere Forfattere forveksler denne Sygdom med „Haletomhed og Horntomhed“ (se denne).

„Orm i Halen kommer af, at der ikke bliver strøet under Kvæget, men at Halen idelig ligger paa Dræk og paa Stene“.³⁾ — „Aarsagen synes at være Urenlighed, naar Dyret ligger skiddent, deraf antager man, at der fremkommer Betændelse i Huden under den store Skorpe af Urenlighed, som ofte giver stinkende og brandige Saar, som undertiden gaar ind til Knoklerne“.²⁾

Behandlingen var at skære en Ridse paalangs i Halen med en Kniv, komme stødt Peber og Salt deri og omvikle det med en ulden Klud,⁴⁾ eller overskære Halen ovenfor det syge Sted og standse Blødningen med et gloende Jern. Man kan ogsaa give et Omslag af Sennop og tyk Terpentin blandet med slimige Midler.²⁾

1) With, 288. — 2) Haandskr. i priv. S., Jacob Christoffersen. — 3) Dieterishs, 66. — 4) Just: Anviisning, 295.

Slikkesyge og Stivsyge — Allotriophagia.

Slikkesyge er en ejendommelig, ikke nærmere Marlagt Sygdom, der ytrer sig ved, at Dyret slikker paa forskellige Genstande, det kommer i Berøring med. Sygdommen skyldes sandsynligvis Mangelen paa et eller andet Stof og har Forbindelse med Stivsyge.

Ogsaa i ældre Tid har man været klar over, at de to Symptomer: Slikkesygen og Stivsygen, havde Forbindelse med hinanden, og man har for disse Sygdomme brugt Navne som *Beenløshed* eller *Afmagt i Beenene*,¹⁾ *Benskørhed*, *Bensyge*,²⁾ *Marven gaar af Beenene*,³⁾ *Slikkesyge*⁴⁾

Flere Kilder fremhæver Tilbøjeligheden til at slikke paa al Ting, særlig alkaliske og saltholdige Sager.⁵⁾

Om Aarsagen har man været en Del uenig, oftest har Planten Benbræk været anført som Aarsag,⁴⁾ men det kan ogsaa skyldes slet eller fordærvet Foder.⁴⁾ P. Syv mener, at „om et nød æder Gramen *ossi-fragum*, der ligner *Gramen Caninum* (hundegres), da bliver seenerne saa svage og det ligesom lændebrüdes og beenløst. Maaske er der bly eller kvægsølvaarer under det græs, hvoraf det faar denne skadelige natuur“.⁶⁾ — Atter andre har ment, at Slikkesygen er smitsom, eller den fremkommer paa Grund af Efterabelse.⁵⁾

Man har for denne Sygdom brugt pulveriserede Been af andre Kreaturer, nogle mener, helst af et Kreatur, der selv har haft Sygdommen.⁷⁾ Andre anbefaler Tormentilrod, Tjære og Teriak i Mælk, kogt Byg samt et Omslag af Tjære og Faaremøg paa Beenene.⁸⁾

1) Lodberg-Krarup: Allehaande nyttigt, 68. — 2) Stockfleth: Kort Fremstilling, 129. — 3) Riegels, 42. — 4) With, 307. — 5) Rasmussen, S., Dyr lægeb., 11. Stockfleth: Kort Fremstilling, 129. — 6) Rostgaard, 161, 23. — 7) Paulli Urteb., 55. — 8) Paulli Urteb., 55.

Benskørhed — Benbrud.

Hos Kvæget optræder af og til Benskørhed med Tilbøjelighed til Benbrud. Aarsagen er Kalkmangel og gør, at Beenene, særlig hos det unge Dyr, bliver korte, tykke og skøre. Det ledsages ofte af Tilbøjelighed til, at Dyret slikker paa Vægge eller andre Ting, der er i dets Nærhed.

Man har ment, at Græs og Næringen er Skyld i denne Sygdom, særligt hvor der vokser Sivgræs, Kattesvans, Padderokker o. s. v.¹⁾ —

„Kvæg, der græsser fede Enge og Moradser, er meget udsatte derfor“.²⁾

Et Brud, der er meget almindeligt, er Brud af Horntappen eller Steilen, falstersk „Støjlen“, jysk „Slugen“.³⁾ — „Er Kjernen ogsaa brækket, maa Stumpen afsaves lige, og Aabningen tilproppes med Kork“.⁴⁾ „Afstødes Hornet af Sluden, paastryges med Tjære“.⁵⁾

1) Dieterichs, 144. — 2) Faber, 156. — 3) Dieterichs, 33. — 4) Faber, 154. — 5) Dahl: „Nyeste“, 111.

Forvridning.

I ældre Tid, hvor Kvæget ofte var nødsaget til at søge sin Føde i Moser og Kjær, Skov og Krat, var det mere udsat for at komme til Skade end i Nutiden.

Ligesom ved Forvridning hos Hesten var Trylleformler meget anvendt.

„Naar Fødderne var af Leddet paa fæmon:

Vor here hand paa biergett red,
hans foull foed sig vred.
Da segen Christ,
da segen Kors,
da segen sielff S. Maria,
Blod til Blod, are til are,
hielt och holden som det tilforn var.
I vor heris Naffn Amen“.¹⁾

„For Vred:

Kors † i Led Jesus † Saa gjorde Jomfru Maria for sit Fe. Mit Kreatur Helbred udriver Helbred gjenkommen. Gud bevare midt i dag og hver Dag fra onde Aanders Redin, imod Blodstrygning og Troldkvindes Haand, fra alle onde Sjælespottere, som flyver imellem Himmel og Jord, imellem Muld og Solen“.²⁾

Har et Menneske eller Kreatur forvredet et Lem, hentes en Signekælling, der med begge Hænder griber om det daarlige Lem, idet hun hvisker:

„Jesus gik ve æ Straand
aa vrej hans haand,
aa i æ seen, aa i æ seen,
aa i æ le, aa i æ le“.³⁾

„Eller man griber med begge Hænder mod Vinden 3 Gange, og derefter gnider man det forvredne Lem med Hænderne. Det er et ufejlbarligt Middel“.³⁾

„Skærtorsdag Morgen, før Solen opstaar, skal der tages rindende Vand imod Strømmen af en Bæk, som løber mod Nord, og deraf stænke nogle Draaber paa Fæts Ben, saa bliver det ikke halt den Sommer“.⁴⁾

Andre har brugt, naar en Ko blev halt, at trække den ud paa en

Græsmark og grave en Græstørv paa det Sted, hvor den stod med det daarlige Ben, saa kom den sig.⁵⁾

„Tag en Kornskieppe tiendes, sæt Foden der i eller Armen eller Haandlæd, og Dræe saa Skieppen om 3 Gange imod Solen, naar Solen er gaaet ned, i den Hellig Trefoldigheds Navn“.⁶⁾

1) Ohrt: Danmarks Trylleformler I, 266. — 2) D. F. S., 1909/3 b N IIII, 155. — 3) E. T. Kr., Jyske Folkeminder IX, 67 og 68. 4) E. T. Kr.: Tillægsbind I, 112. — 5) D. F. S. s. S., 1936/1, 3661. — 6) Maren Haanings Cyprianus (ved H. P. Hansen). (Findes ikke anført i den indledende Kildefortegnelse).

Forfangenhed hos Kvæg.

Den Lidelse hos Kvæget, der bærer Navnet Forfangenhed, har intet med den, der bærer samme Navn hos Hesten, at gøre. Forfangenhed hos Kvæget er en Henkastning af Giftstoffer eller Bakterier fra en betændt Bør eller Yver til Led- eller Seneskeder, særligt Hase- og Kodeled. Ogsaa en rheumatisk Form af Forfangenhed kendes hos Kvæget.

P. Syv kalder¹⁾ Sygdommen *Fang*, men ellers er det almindelige Navn *Forfangenhed*.

„Naar qvæg haver forfanget sig, haver det kaalde ører og mule og tygger ei drøv“.¹⁾ — „Kvæget gaar stivt og faar udbredte varme, smertefulde Hævelser omkring Ledene“.²⁾

En folkelig Mening var det, at om man lagde Baand, der havde været bundet om Risknipper, uløsté paa Ilden, blev Kvæget forfangent.³⁾

Man mente, man let kunde helbrede denne Sygdom ved stiltiende at grave en Jordtørv og af al sin Magt slaa denne 3 Gange for Koen Ende,⁴⁾ — eller slaa nogle bestemte Knuder paa en Traad,³⁾ — ved at indgive Koen „forgylt Plaster“ udrørt i Mælk,⁵⁾ — eller ved at rive Salt i Næseborene, gnide Tungen med Salt, skære Koen i Øret eller stikke den op i Næseboret, „at det bløder“.¹⁾

1) Rostgaard, 161, 27 og 28. — 2) With, 278. — 3) D. F. S., s. S., 1936/1, 887. — 4) E. T. Kr.: Jyske Folkeminder IX, 13. — 5) D. F. S. s. S. 1936/1, 2166.

Jordskud.

Koen har den Ejendommelighed, at den, saasnart den har prøvet at rejse sig uden Resultat, da bliver liggende uden mere at ville gøre Forsøget. Til Grund for Betegnelsen „Jordskud“ ligger da først og fremmest Koen Stædighed. — „Det hjælper at tærse en Hest, men ikke en Ko“.¹⁾ Dog ogsaa virkelige Lidelser som Lammelser o. l. kan have været Aarsag.

Foruden „Jordskud“ er „Sygdommen“ ogsaa kaldet *miltslagen*.²⁾

Angaaende Aarsagen har man ment, at naar Køerne var paa Enge, hvor Mosekonen bryggede, stod de i Fare for at blive „jordskudt“.³⁾

— „Det kunde give ligesom et Plut, idet der steg Dunster op af Jorden. Traf et Kreatur nu at være paa et saadant Sted, blev det jordskudt“. ⁴⁾)

Man har altid været bange for at komme til at slaa et Dyr paa det Sted, Milten sidder, og fra Bornholm ved man, at Hyrden havde forsynet den Fækæp, han brugte at kyle efter Kvæget, med visse udskaarne Tegn „melta marke“, thi ellers, i Fald han ramte Kreaturet: „meltade det“, faldt det om og kunde ikke rejse sig. ⁵⁾)

For at faa Dyret til at staa op forsøgte man mange forskellige Midler. Man har saaledes brugt at holde sin Hue fast om Dyrets Mund, ²⁾) eller slaa Koen i Siden med sin Træsko og lade den tre Gange lugte til den indeni, „saa stod den straks op“. ⁵⁾) Man har ogsaa brugt at tage en Kat i Halen og slaa ned paa Ryggen af Dyret, saa Kattens Kløer kom til at tage i, „hvis det kan rejse sig, saa gør det det“. ⁶⁾)

Men den mest almindelige Behandling var dog at skyde over og under Dyret med et Skud løst Krudt, idet man holdt Bøssen langs Ryggen med Bøssespibens Munding ud imellem Kreaturets Øren. ⁷⁾)

„I Egemosen er det Ellefolkets Skik at „skyde“ Kvæget, som da kaldes *elleskudt* eller jordskudt, det bliver stift og dør sikkert, dersom der ikke kommer hurtig Hjælp. Hjælpen bestaar deri, at Kvægstykket føres op af Mosen, og der skydes over det. Skuddet rettes fra Hovedet til Halen. Men ellers plejer Faren ikke at være meget stor, naar man, første Gang Kvæget skal paa Græs, lægger en Økse i Stald-døren og lade det gaa derover“. ⁸⁾)

1) Grundtvig: Livet i Klokkergaard, 113. — 2) E. T. Kr.: Danske Sagn VI II, 478. — 3) Grundtvig: Gl. danske Minder, 112. — 4) Grundtvig: Livet i Klokkergaard, 115. — 5) E. T. Kr.: Skattegr., 2, 122. — 6) E. T. Kr.: Tillægsbind I, 102. — 7) D. F. S. 1904/41 No. 13. Grundtvig: Livet i Klokkergaard, 115. E. T. Kr.: Danske Sagn VI II 476. — 8) Grundtvig: Gl. danske Minder, 1857, 77.

Naar en Ko ikke kan rejse sig — (Lamheder i Bagparten, Slag o. s. v.).

(sv: Korslamhet — n: Draugslag.)

Naar en Ko ikke vilde eller kunde rejse sig, sagde man, som tidligere omtalt, at det var jordskudt (se denne). I Jylland sagde man om et saadant Kreatur, at det var „ovalt“ og mente, dette enten kom af, at Hekse havde slaaet Kors eller Tegn paa det Sted, det havde ligget, ¹⁾) eller en Angelmus havde løbet over dets Ryg. ²⁾) Denne Angelmus har spillet en stor Rolle i Folkefantasiaen, man mente saaledes enkelte Steder, at det bragte Ulykke, om man kom til at slaa en saadan ihjæl. ³⁾) Løb en saadan Angelmus over en Kos Yver, satte den af paa Mælken, ⁴⁾) løb den ellers over Koen, kunde den faa „Ange“ (Lungesyge. ⁴⁾)

For at helbrede et saadant Kreatur maatte man have fat i et Menneske, der havde slaaet en Angelmus ihjæl med Bagen af sin højre Haand; naar dette Menneske med denne Haand tiende strøg paa Kreaturet, saa vilde det rejse sig og ingen Ting fejle. ¹⁾) Et saadant Menneske havde ogsaa den Evne at kunne se Kalven i Koen. ⁴⁾) —

„Kan man faa fat paa en Angermus og et Øjeblik holde den inde i sin Haand, vil man altid have god Lykke til at fodre Kvæget, og det vil trives for ham som for ingen anden“.⁴⁾

„Raad for Angermus: om det er kommen over et Creatur, da tag et lys, som haver været Paa et lig, og svi det der Med, det hjælper“.⁵⁾ — Man har ogsaa i sligt Tilfælde brugt at tage en Kat i Halen og slaa ned paa Ryggen af Dyret, saa Kløerne kunde komme til at tage i.⁶⁾

Paa Bornholm mente man, saadanne Lamheder kom af, at man ramte den med Fækæppen, dog blot man havde skaaret et X i den, gjorde det ikke noget. Dette X kaldtes Miltetegnet, ellers var Fækæppen ofte udskaaret med Figurer af Skibe, Bygninger eller Dyr. Naar Dyret var „meltat“, var det kun besvimet. Vogterdrengen skulde da tage sin Træsko, spytte i den og holde den for Koens Næse, derpaa banke med den i „Milthulen“ 3 Gange, saa gik Besvimelsen over.⁷⁾

Om Lamheder i Bagparten og „Slag“ skriver Abildgaard,⁸⁾ at de kan komme af Staldens Varme, usund Luft samt ved Koens egen Fuldblodighed.

¹⁾ E. T. Kr., Jyske Folkeminder VI, 263. — ²⁾ E. T. Kr.: Skattegr., 7, 69. Andersen, Lars: Folkesagn og Folketro, 23. — ³⁾ Andersen Lars: Folkesagn og Folketro fra Skippinge m. v., 33. (Findes ikke anført i den indledende Kildefortegnelse). — ⁴⁾ Kamp, J.: Danske Folkeminder, 178. — ⁵⁾ E. T. Kr. S., 212, 127. — ⁶⁾ E. T. Kr.: Tillægsbind I, 102. — ⁷⁾ D. F. S., 1936/1, 673. — ⁸⁾ Abildg. H. & Q, 130 ff.

Oksens ondartede Klovesyge.

(sv: Kløffsjuka — n: Værk i Foden.)

Den ondartede Klovesyge er egentlig en Brandbyld i Klovspalten. Aarsagen er en Infektion med Nekrosebacillen enten ved Saar i Klovvigen eller ved Mund- og Klovesyge. I særlig ondartede Tilfælde griber Brandbylden over paa Klovkapslen, hvorved Leddet aabnes, og en større Operation kan blive Følgen for at redde Dyret.

Denne Form af Klovesyge er ogsaa kaldet *Kløv Orme*,¹⁾ *Orm i Splitten imellem Kløvene*.²⁾

„Det er en Sygdom, som er ledsaget af Betændelse omkring eller inde i selve Kløven, som oftest gaar over i Forbolning og giver en tynd Vædske eller Materie. Sygdommen er ofte forenet med Tungekræft eller, som den ogsaa kaldes, Trøskesygen“.³⁾ — „Kløvesygen er ligesom Skurv i Koden hos Hesten“.⁴⁾ — „Kløv Ormen er hvid og haver et sort hovet, begynder strax paa beenet at lamme og om en dags tid eller 2 hendøer“.²⁾

Sygdomme i Koens Kløve mentes i ældre Tid at være opstaaet ved, at de „pattes af Vætterne“,⁵⁾ eller ⁷⁾ slet, muggent Foder, fugtige og urenlige Stalde.⁶⁾

For „Kløv Orme har man revet Koen imellem Kløvene med et Haar Reeb“,¹⁾ eller „man sætter et stykke træ imellem kløverne, og med en skarp spitz knif aabne huden og udkratze ormen“.²⁾ — Man har badet med Lud af Egebark og tilsat blaa Vitriol eller lagt hakkede Syre- og Malvablade paa. Andre har givet et Omslag af varm Æddike, smurt

med Ister og Salt kogt i Urin, eller dyppet lidt Blaar i Svovlsyre og blødt Saaret dermed.⁷⁾

1) Riegels, 41. — 2) Ny kgl. S., 67 I, 216. — 3) Haandskr. i priv. S. Jac. Cristofersen. — 4) Fogh, 53. — 5) E. T. Kr.: Tillægsbind I, 115. — 6) Faber, 174. — 7) Sorø Mus. S., Bruhn: Dyrslække., No. 2.

Fejl ved Mælken.

Foruden ved Sygdomme i Yveret (se Yverbetændelse og Blodmalkning) kan Fejl ved Mælken opstaa, naar Koen bliver fodret med visse Fodermidler, saaledes kan Kaalrabi, Vikker og Regnfang give bitter Mælk, Mosegræsser og Halvgræsser slimet Mælk.¹⁾ Foder, der indeholder blaat farvet Plantestof som Kløver, „Esparrette“ og Oksetunge, kan give blaa Mælk.²⁾

Fejlen kan dog ogsaa skyldes Karret, hvori Mælken er, eller Stedet, hvor Mælken opbevares.³⁾ Blaa Pletter paa Mælken indfinder sig helst i Efteraaret i koldt, vaadt Vejrlig,⁴⁾ og man antog, at uren Luft paa det Sted, Mælken opbevaredes, bar Skylden.⁵⁾

Det er dog klart, at saadanne Fejl ved Mælken af vore Forfædre oftest blev tillagt Heksenes Virksomhed. Forstaelsen af Renlighedens Betydning for Mælk og Smør var langt fra endnu gaet op for Almuen (se videre under Forgørelse af Mælk). En Behandling som efterfølgende maa da ogsaa synes saa ligetil:

„Naar Mælken bliver blaa, skal Fløden af det første Fad smækkes ind paa den gloende Ild. Bliver Mælken lang, skal man tage en Hyldestilk med tre Smaablade at malke paa.“⁶⁾

En gammel Bondeskik var at komme et Udtræk af Peberrod eller af Potaske i Mælken for at holde denne længere sød,⁵⁾ samt røge Mælkekarrene med Svovl eller oxyderet Saltsyre.⁵⁾ For slimet eller lang, sejt Mælk gav man Koen „pulveriseret Alun,⁷⁾ Bævergejl, Dyvelsdræk eller lang Peber kogt i Øl.“⁴⁾ Niels Mikkelsen, Aalborg, siger:⁸⁾ „Loesticke er Koen altid god til Melck / naar man indgifuer hinder det i Græsset eller Høet / eller oc baget i Brød“.

Endvidere har man for Blaamælk indgivet Kalkvand med Kalmusrod og Kommenfrø, samt udkogt Trækarrene, hvori Mælken sættes, med Enebærkviste. — „Forøvrigt bør man malke de Køer, der har Blaamælk, for sig selv, da de kan fordærve Mælken fra flere Køer.“⁵⁾

1) D. kgl. V. & L. IV, 135, 7 b. Stockfleth: Kort Fremstilling, 103 og 105. — 2) Diberichs, 100. Faber, 161. With, 304. — 3) Fjelstrup, No. 9. — 4) Riegels, 42. — 5) Just: Anviisning, 249 ff. — 6) Reimer IV, 501. — 7) Pedersen: For eller Oldtid (6). — 8) Aalborg, Niels Mikkelsen.

Yverhævelse.

(sv: Ösning, hösning, koa rår — n: Øtehøg, Frismen — isl: stalma ko.)

Hos mange Kvier og ligeledes hos stærktmalkende Køer finder man ofte mere eller mindre udbredte bløde Hævelser i Yveret kort før og lige efter Kælvingen. Denne Hævelse beror paa meget stærk Blod-

tilstrømning til Yveret og er ingen egentlig Sygdom. Den forsvinder som Regel faa Dage efter Kælvningen. Stockfleth siger, det er en Congestionshævelse og Tegn paa en god Ko.¹⁾

Det er denne Hævelse, man i ældre Tid i Jylland har kaldet *Omme* eller *Omni*,²⁾ medens den paa Sjælland er kaldet *Gust* eller *Gyst* i Yveret.

Man var vel ikke helt klar over Aarsagen, men baade Væselens³⁾ og Angelmusens Bid⁴⁾ har faaet Skyld for „Lidelsen“.

Det er derfor, man som Kur har brugt at gnide Koen med Skindet af en Væsel³⁾ eller en Lækat.⁵⁾

Forøvrigt har man i Jylland som oftest læst det bort:

„Medens Pigen malter den syge Kvie, siger hun: „Ommen ni er du herinde, fra ni skal du gaa til otte, fra otte til syv o. s. v. — fra 1 til slet ingen.“⁶⁾

En anden Formel lyder: Medens man gnider Yveret med en ulden Klud, siger man:

„Om han havde Døtre 12, 1 fra 12 kommer 11, 1 fra 11 kommer 10 o. s. v. ... 1 fra 1 kommer 0.“²⁾

Eller den, som malter Koen, læser 3 Gange, idet hun malter:

„Det ommerer og det gommerer fra Nørre Island, saa er det kommen, det gaar fra 9 til 8, fra 8 til 7 o. s. v.“⁷⁾

Naar Køerne har ondt i Yveret, fatter man en Patte med hver Haand, og idet man tager en Straale Mælk af den ene, siger man:

„Jeg malter Syven“.

Og idet man trækker med den anden Haand, siger man:

„Jeg malter Nien“.

Der spytted, og det hele gentages 3 Gange.⁸⁾

Pontoppidan skriver,⁹⁾ at denne Sygdom hos nogle kaldes „Omme“, og man plejer at sige, det ikke gaar af, før det læses af. Læsningen lyder:

„Otte vare de Omme, da det niende monne komme, Otte vare de syv, syv vare de sex o. s. v. ... to vare de een“.

„Men blif kiøernes Yver haarde, da tag den Skødsel, som mand sætter brød i Ofnen med, ock skrab op ad ock huid hundelort ock suogel ock noget soed, gif hende det ind at dricke.“¹⁰⁾ — Man mente ogsaa, at intet var saa godt i dette Tilfælde som at gnide Yveret med en Trepægleflaske, men den skulde være af grønt Glas.¹¹⁾

Man har endvidere smurt denne Hævelse i Yveret med raadne Gaaseæg¹²⁾ eller badet den med Afkog af „Ligstok“.

1) Stockfleth: Kort Fremstilling, 103. — 2) Gaardboe: Om Overtro 2. Række I, 41. —

3) Gerstenberg: Sympathi og Magnetisme, 49. — 4) D. F. S., s. S. 1936/1, 3443. —

5) D. F. S., 1909/3 B., 27. — 6) Ussing: Erritsø, 172. — 7) E. T. Kr.: Skattegr., 7,

44. — 8) E. T. Kr.: Skattegr., 10, 31. — 9) Pontoppidan, 62. — 10) Additamenta, 713,

322. Thott, 732, No. 31. Ny kgl. S., 67 f, 213. — 11) E. T. Kr.: Jydske Folkeminder,

VI, 263. — 12) Faber, 170.

Yverbetændelse.

(sv: Inflammation i jufret — n: Yverets Nedfalden.)

Betændelse i Yveret kan være af mange forskellige Slags og me-

get forskellig Betydning, alt efter de Bakterier, der kommer ind og forårsager Betændelsen, og om denne forefindes i en eller flere af Yverets Dele.

Som Aarsag til Yverbetændelse ansaa man i ældre Tid mange mærkelige Ting, saaledes mente man, at Yveret paa en Ko blev galt, om den, efter at den havde faaet Kalv første Gang, kom ud at drikke før Solnedgang.¹⁾ — Kogte Mælk over, maatte man komme Salt i Ilden, for at Yveret ikke skulde blive galt, og Vand i Mælken, før den koger, at Patterne ikke skulde blive ømme.²⁾ Smækker Pigen med Fingrene, naar hun malter, bliver Yveret ømt.³⁾

Man kunde dog forhindre, at Koen fik Yverbetændelse, naar den kælvede, ved, naar man „sætter den før Kælvningen“, d. v. s. malter den sidste Gang, før den bliver gold, at malke tre Straaler af hver Patte ned paa det modsatte Bagbens Klove.⁴⁾

Havde Koen Yverbetændelse, kunde det kureres ved at tage en Sten, der var jævn og glat, og med den stryge det betændte Yver og derefter sætte Stenen nøjagtig paa samme Plads, hvor den var taget.⁵⁾

Forskellige Yversmørelser var „Diantsalve, usaltet Smør, Linolie eller en Salve af Komøg, Høsemøg og Duemøg æltet sammen i en sort Sætte med lidt tykt Kalkvand,⁶⁾ Laut Stok Top eller Rod stegt i May Smør eller Silledoner kogt i Smør, varm Althe salle, Lissebohm Ohlie med Saffran og Kanelbark“. Man har endvidere brugt at smøre Yveret med Rævefedt, og lagt Hørfrø under Koen.⁷⁾

Man har indgivet Lækat Skind eller 3 Led af en Hare Hale kogt i Øl⁷⁾ eller lang Peber i Øl.

„Er der Byld i iveret, smør med gammel smør og indgiv loefstilche og blodurt i usiet melch“.⁸⁾

1) E. T. Kr.: Tillægsbind I, 113. — 2) E. T. Kr.: Tillægsbind I, 114. E. T. Kr.: Jyske Folkeminder IX, 16. Andersen, Lars: Folkesagn og Folkerto, 54. — 3) Thiele, 59. — E. T. Kr.: Skattegr., 4, 60. — 4) D. F. S. s. S. 1936/1, 3443. — 5) D, F. S. 1909/3 B, 24. — 6) D. F. S. 1909/3 B, 27. — 7) Aarhus Statsbibl. 381, 213.

Koen malter blodig Mælk.

(n: usläät melk.)

Ved Stød eller ved Taad af Nabokøerne fremkaldes ikke sjældent Blødninger i Yveret, hvorved Mælken bliver blodblandet. En anden Form træffes hos mælkerige Køer lige efter Kælvningen, hvor en stærk Blodtilstrømning til Yveret forårsager, at Mælken faar en rødlig, chokoladeagtig Farve. Baade denne Form og den almindelige Blødning i Yveret hæves som Regel hurtigt.

Det er vel ikke saa mærkeligt, at denne Lidelse af vore Forfædre blev anset for Hekses og lignende Væseners Værk. Naar man ved Malkningen af en ellers normal Ko fik Blod i Mælkespanden i Stedet for Mælk, skulde det nok sætte Fantasien i Bevægelse.

Foruden Heksemalkningen har man søgt Aarsagen til denne Lidelse flere andre mærkelige Steder, saaledes er det en gammel Tro, at

Tudser og Snoge pattede Køerne og derved forårsagede Blodmalkning; saaledes siger Niels Mikkelsen, Aalborg:¹⁾

„Om Todser komme i Stalden, da die de Køerne / oc Yfuerne skulle der aff meget op oc bulne / oc gifue siden ingen Melck / men Blod“.

At dette har været en almindelig Tanke, viser et Stykke hos Jacobi:²⁾ „man maa ikke bruge overtroiske, men naturlige Midler, da Blodmalkningen hverken har sin Oprindelse fra Hexe eller fra Spidsmusenes, Hugormenes eller Skruptudsernes Bid“.

En gammel Mening var det, at man ikke maatte skære eller plukke Græs, uden man spyttede derpaa, da Køerne ellers malkede Blod, om de kom over Stedet.³⁾ — Man mente ogsaa, at naar man forstyrrede en Skaderede, malkede Køerne Blod.⁴⁾

Af naturlige Aarsager er foruden Stød og Slag især nævnet Svømning i koldt Vand.²⁾ Stockfleth nævner⁵⁾ som Aarsag til nybærende Køers Blodmalkning, at dette maa anses som et Tegn paa Leverlidelse.

Som Aarsagen oftest blev anset for at være af dæmonisk Karakter, maatte Behandlingen af denne Lidelse væsentligst være magisk:

Man har saaledes raadet at give en Ko, der malkede Blod, sin egen Mælk at drikke strax efter Malkningen.⁶⁾

„Er en Koe kiøbt og fortryllet, saa hun mister Melken og malter bloed, skal man giøre en Kampsteen gloende og malke paa den trej gange i en bytte. Kom den ene Maal i en gryde paa Ilden og lad det syde gandske over og see i Ilden“.⁷⁾

Eller man kan tage paa Marken en Sten, søv ligger i Jordens Overflade, og malke 3 Straaler derpaa, saaledes at de træffer den Side, som laa ned ad. Derpaa bæres Stenen derud igen og lægges, som den før laa. Det hjælper.⁸⁾

Man har ogsaa brugt at tage Mælken fra en Ko, der malter Blod, gyde den i en Potte og sætte den over en Ild gjort af 9 Slags Træ. Naar Mælken koger, kommer den, der har forgjort Koen, man vælter da Potten med Mælken i Ilden, og Forgørelsen vil være forbi.⁹⁾

„Tag den malkede Mælk og giør dit Behov (salvo honore) deri og sæt til Ilden, da bliver Troldkonen bange“.¹⁰⁾

Eller „tag et Hønsæg og slaa saa stort et Hul paa det som en Toskilling og malk tre Draaber Mælk af den syge Patte deri og sæt Ægget paa Ilden. Det skal ogsaa hjælpe at malke den syge Patte gennem Bøjlen af et laant Sølvr“.¹¹⁾ Andre raader at tage den Mælk, som man malter af Koen 3 Morgener, og slaa det i det Hul, som Vangeledet løber i, og hver Gang skal man stryge Koen korsvis under Yveret med en „Gnidesten“, saa faar den bedre igjen.¹²⁾

En ung Pige, der kunde hexe, saaledes at Køerne malkede Blod, blev af Præsten døbt om igen, saa kunde hun ikke hexe mere.¹³⁾

Men man havde for denne Lidelse mange andre halvt magiske Kure, som „at tage et Stykke Sant Hans Rod, koge det i sød Mælk under lugt Log, og, saa snart det er lunket, da indgive Koen dette stiltiende enten før eller efter Solens Op- og Nedgang“.¹⁴⁾ Niels Mikkelsen, Aalborg, og flere efter ham har raadet at smøre Yveret med Smør og sætte Tjære i Stalden, „saa fly Tudserne bort“.¹⁾ Andre toede Koen Yver med rindende Vand, strøg Patter og Yver med Hvidløg eller med raadne Gaaseæg.

Man har endvidere indgivet Patienten forskelligt som „varm Svine Lort i Nymalket Mælk,¹⁵⁾ Aakanderod i Koens egen Mælk sammen med Theragelse. En Blanding af 5 Tormentille Rødder, 7 Serpentarie Rødder, 1 Haandfuld Agrimonie Urter, 1 Haandfuld Baldrian Urter og 1½ Haandfuld Salt i Ædike“. Man har indgivet „røde Blodurter eller rød Mjred“. En meget brugt Kur var at koge Aakanderødder i Koens egen Mælk og indgive det syge Dyr, eller „hvid Hundelort, rød reven Teilsten, lang Peber kogt i Olive“, eller endelig et Skud Krudt i en Pægl Ædike.

Aareladning har ogsaa været anvendt for denne Lidelse.

At man prøvede at forbløffe andre Mennesker ved paa et Øjeblik at forvandle Mælk til Blod, viser en Anvisning fra en Cyprianus¹⁶⁾ saaledes: „Tag omtrent 3 gran Sal. tartari og kaster det i en Hast i Mælkekanden, at ingen ser det, da faar Mælken strax en rødagtig Farve“.

1) Aalborg, Niels Mikkelsen. — 2) Jacobi: Underviisning IV. — 3) E. T. Kr.: Skattegr., 10, 28 — 4) E. T. Kr.: Skattegr., 4, 153. — 5) Stockfleth: Kort Fremstilling, 105. — 6) Oldtidens Sortebl., 36. — 7) Medic. hist. Museum L., 62, 69. — 8) E. T. Kr.: Danske Sagn VI II, 469. — 9) Thiele, 50. D. F. S.: 1909/3 A, No. 37. — 10) E. T. Kr.: Danske Sagn VI. — 11) E. T. Kr.: Skattegr., 4, 56. — 12) Additamenta, 713, 320. — 13) E. T. Kr.: Jvske Folkeminder VI, 179. — 14) D. F. S. 128/1, 85. — 15) Tilskrevet i Sorø Akademis Biblioteks Eksemplar af Simon Pauli: Flora Danica. (Findes ikke anført i den indledende Kildefortegnelse.) — 16) D. F. S. 1909/3 b. L. (løst Blad).

Sygdomme i Patten — Pattefejl.

En af de almindeligste Sygdomme i Koens Patter er Revner og Sprækker i disse, hvilket kan volde ikke ringe Gene ved Malkningen. (Om Kokopper se disse.) Pattefejl kan iøvrigt være, at Koen er saa blødmættet, at den taber Mælken, eller at Lukkemusklens i Pattespidserne er saa stram, at Koen bliver haardmalket. Er Lukkemusklens vokset sammen i den ene Side, at Mælkestraalen gaar skævt, siger man, at Koen er „vindpattet“.

En meget udbredt Almuetto var, at daarlige Patter (vaage Patter) kunde skyldes, at Mælken kogte over og løb i Ilden, men tog man blot et Par Saltkorn og kom deri, gjorde det intet.¹⁾ — Første Gang, en Ko malkes, skal Pigen slaa Forklædet over Spanden, da Koen i modsat Fald faar daarlige Patter.²⁾ — Hvis Pigen malker med „Negledey“ paa Fingrene, bliver Køernes Patter fulde af Vorter.³⁾

For daarlige Patter har man brugt at malke Koen gennem en arvet Ring.²⁾

Endvidere har man smurt Patterne med „gammelt Maymaaneds Smør, hvor Saltet var vel afskierret“,⁴⁾ eller „man tager Myssike (Bokar) og koger med frisk Maymaaneds Smør, som ikke er saltet. Denne Salve haves paa adskillige Hollænderier og kan vare fra Aar til andet“.⁵⁾ — Man har for daarlige Patter smurt med sød Fløde, Althæasalve, Laurbærolie, hvid Sæbe i Brændevin, „kølende Øjevand og Kirsebærgummi i Vand“.

Ønsker man en Ko skal blive blødmættet, skal Pigen, der malker

den, første Gang løse sine Klæder op,⁶⁾ eller Kvien skal første Gang, den malkes, malkes gennem et Sakseøje og derefter ned i en Æggeskal.⁷⁾ Dette sidste Middel skal ogsaa hjælpe for, at Koen ikke skal blive „vindpattet“.⁷⁾

Mod Forstoppelse i Patten paa Grund af et Saar skal syltede Lillieblade være et fortræffeligt Middel,⁸⁾ og for Haardmalkethed: „Lisbomolie“.⁹⁾

1) E. T. Kr.: Skattegr. 4, 56. E. T. Kr.: Skattegr., 7, 44. — 2) E. T. Kr.: Skattegr., 7, 46 og 69. — 3) E. T. Kr.: Tillægsbind I, 117. — 4) Thott, 732, No. 33. — 5) Paulli Joh. 80. — 6) E. T. Kr.: Skattegr., 4, 62. — 7) E. T. Kr.: Skattegr., 7, 42. — 8) Dahl: „Nyeste“, 127. — 9) D. F. S. 1909/3 b. C., 128 h.

Kokopper — Variola vaccina.

Kopper hos Kvæget er, skønt en nær Slægting af Børnekopper, i Modsætning til disse en godartet lokal Lidelse. Deres Betydning er væsentlig den, at de generer Malkningen. Enkelte Gange kan de dog give Anledning til Infektion med andre Bakterier, der frembringer de saakaldte brandige Kopper.

Om Kokopper skriver Bruhn:¹⁾ „Ægte Kokopper danne ved deres Udbrud smaa røde Knuder, der efter 5 Dagen fremkommer en kloben Bleg, der voxer indtil den 8de Dag, dennes blaagraa Skir træder stærkere frem, og den røde Rand deromkring forandres til en bred Ring. Ved Aabning findes den at være deelt i flere Rum, den indtøres lid efter lid, og Skorpen falder af efter umtrent 8 Dage“.

„Der haves flere Arter af Kokopper, de ægte, der tjener til Beskyttelse mod Menneskekopper, de falske, de gule og de brandige“.²⁾

I ældre Tid kaldte man denne Sygdom for „Pocher“.³⁾

„Det er det Materie, som er i disse pokker, som di waagsenerer Børne pokker med“.⁴⁾

For Kopper har man indgivet stødt Laurbær, Malurtfrø og Salt kogt i gammelt Øl og smurt med en Blanding af Tjære, Svovl, Laurbær og Fedt.³⁾ Eller man indgiver „Figner, Fenne Kaal og Saffran kogt i Vand“, smøre Kopperne med Rosen- eller Bomolie og derefter tage Høsemøg, Komøg og Duemøg og paalægge varmt.⁴⁾

1) Sorø Mus. S., Bruhn: Dyrslækket., No. 23. — 2) With, 324. — 3) Additamenta, 713, 318. Ny kgl. S., 67 f, 215. Thott, 732, No. 57. — 4) D. F. S. 1909/3 B, 56.

Vorter og Tarrer.

Vorter er smaa hornagtige Overhudsannelser og har ingen Betydning for Kvæget, undtagen de sidder paa Køernes Patter. Tarrer findes især hos Ungkvæg, de er langt større, meget karrige, kødagtige Udvækster og bløder ofte, de kaldes ogsaa *Grøer*,¹⁾ *Grøder*²⁾ eller *Tjeder*.³⁾

Vorter har man læst bort ved 3 Fredage ved aftagende Maane at sige:

„Vorte forsvind, ingen ved, hvorfra du er kommen, ikke heller jeg kan vide det. Gaa igen, hvorfra du er kommen“.4)

Naar Kvæget har Vorter paa Hovedet og Halsen, skal man underbinde Vorterne med Hestehaar ved aftagende Maane, „saa døe de hen“.5) — En klog Mand behandlede en Ko med en stor „Grøde“ ved at stryge tre Gange over den og derefter stryge af paa en Sten paa Marken.2) — For „Grøer“ har man badet med det Skum eller Fraade, som samler sig paa Mælken, naar Køerne malkes.6) — Og „for Taderer paa fee smøres med Snitris olli eller Neverin spiritus Oli“.7) — For „Tjeder“ paa Yveret bandt en klog Kone nogle sorte Traade om, mumlede noget og gravede noget ned i Stalden.3)

1) Dahl: „Nyeste“, 116. — 2) E. T. Kr.: Danske Sagn VI II, 467. — 3) D. F. S. s. S. 1936/1, 2092. — 4) Fundne Bog, 15. — 5) Gerstenberg: Sympathi og Magnetisme, 49. — 6) Dahl: „Nyeste“, 115. — 7) E. T. Kr. S., 212, 48 og 185.

Miltbrandsemfysem — Gangræna Emphysematosa.

Miltbrandsemfysem er en for Kvæget ejendommelig Sygdom, der minder en Del om Miltbrand, og som for ikke længe siden blev betragtet som en Form af denne Sygdom. Nyere Undersøgelser har imidlertid vist, at Aarsagen er en fra Miltbrandbacillen forskellig Bakterie, der igennem Smaasaar kommer ind og fremkalder Hævelse, hvorved Huden dør bort. Det mest karakteristiske ved Sygdommen er en Luftudvikling, der giver en knitrende Lyd, naar man stryger over Hævelsen. Sygdommen, der er stedbunden til lave, sumpige Egne og mest findes i jyske Moseegne, har som oftest Døden til Følge.

Sygdommen er i Jylland kaldt *Ilden*,¹⁾ *Ildsygen*,²⁾ *Rasselsygen*,³⁾ *Ilen*,⁴⁾ *Rasselbrok*,⁵⁾ *Den løbende Ild*,⁶⁾ *Bloes Ild*,⁷⁾ *Kalvesygen*,⁸⁾ *Edderwoll*, *Jedderwold*,⁹⁾ *Jedderslag*.^{9a)} Denne sidste Benævnelse er dog ogsaa brugt for en hel anden Sygdom, nemlig Nældefeber — Rosenfeber.

Af Beskrivelser skal her anføres: „Miltbrand eller Rasselsyge kan ytre sig under forskellige Former med og uden Hævelser uden paa Kroppen. Er Hævelserne af udbredt Beskaffenhed, give efter for Tryk med Fingeren, og der derved høres en knitrende Lyd, fører Sygdommen Navn af Rasselsyge. Det er oftest de bedst ernærede, der faar Sygdommen“.3) — „En Sygdom, der kaldes Jedderwold, hjem søger Kreaturerne næsten hvert Aar. Huden bliver oppustet og kan knase, naar man stryger hen ad den, som om der laa Papir underneden, og saa dør Dyret. — Dyret fik en lang ophovnet Stribe op ad Benene, hvoraf de led meget. Det begyndte ved et Led, og naar man strøg paa det, saa skraasede Huden“.10) — „Sygdommen begyndte i et Laar eller et andet Sted i Kroppen, og saa stivnede Blodet i dem, og de kunde ligge og være døde, naar man kom ned til dem“.11) — „Kødet blev helt sort, og Sygdommen kunde brede sig over hele Kroppen“.12)

„Naar Kreaturerne var Jedderwold, gaar Skindet løst, og det bliver tørt og skraaser, naar man stryger paa det, som om der er Kul under-

neden. Det er Vindblærer under Huden. Paa nogle faa Timer kan de dø af det“.¹³⁾

Som Aarsag er opgivet, at „Dyrene fik Sygdommen, naar de gik paa gammel uopdyrket Jord, hvor der groede vildt Græs. Da man begyndte at saa Rajgræs og Kløver, hørte den Sygdom op“.¹³⁾ — „Der groede en Slags Urter eller Græs i de sure uafgrøftede Kjær, og hvor Kreaturerne fik dem i sig, fik de Ildsygen og kunde ikke leve, uden der blev draget Ild over dem“.¹⁴⁾ — „Man mente ogsaa, denne Sygdom kunde befalde Kvæget, naar Ilden blev for gammel paa Gaarden, derfor maatte man nu og da lade Ilden paa Skorstenen gaa ud, at der kunde komme ny Ild i Gaarde“.¹⁵⁾ — „Man skulde altid sige: laan mig Ild og ikke giv mig Ild, hvis ens egen var gaaet ud, og man skulde hente Ild hos Naboen, thi hvis man sagde „giv mig Ild“, saa fik Kreaturerne paa samme Sted Ildsygen ligesom alle de Kreaturer, der gik over den Vej, hvor Ilden var baaret“.¹⁶⁾ — „Ildsygen er ikke smitsom“.¹⁷⁾

Man har endvidere ment, at Sygdommen skyldtes stor Hede, vedholdende tordensvanger Luft, langvarig Tørke, Mangel paa Vand, fordærvet Vand, Græsning i Ellekrat³⁾ samt kølige Nætter.¹⁸⁾

En saa ejendommelig Lidelse, med saa mystisk en Oprindelse, maatte selvfølgelig blive udsat for mange magiske Kure. Trylleformler og Amuletter har da ogsaa her fundet en rig Anvendelse:

„For femon naar det er jedder-slagen:

Ind kom orm hin snare,
aff gresett grøn,
moder kiøn.
Jeg slog mand hin schön,
saa jammerlig han giald,
der hand til Jorden fald.
Hør hør i Jesu naffn Amen“.¹⁹⁾

For „Jederslag“:

„Jederen ud af Jederens Tand, og Frelseren den blodige Mand bad dig stille staa og ikke være saa, men det maa bortsvinde ved Guds al Magts Haand I. N. G. F. S. H. A. ammen xxx xxx“.²⁰⁾

At „skrive for Ildsyge eller Russellbrok“ var noget, mange Mennesker kunde. Sedlen med det skrevne blev enten indgivet eller hængt om Dyrets Hals:

„For Ild paa Chreatur at indgives:

A M A M A X R A M A X A A“.²¹⁾

„For Ild som Stor og smaat Fæ tit bekommer item Svin:

Cotma Amaua Amaloo.

Skriv disse ord paa et styche papir og huer styche queg det ind udj lidet Suurdei“.²²⁾

„Mod Russellbrok gav en Mand Kvæget, naar dette skulde paa Græs, et Stykke Brød med en Seddel, hvorpaa var skrevet:

abracadabra“.²³⁾

„For Kalvesyge, naar huden skratter:

Amalafage	En saadan seddel indgives syge kalve
Amalafage	med en bid brød og 9 draaber Ol. Tre-
Amalafage	binth“. ²⁴⁾

„For Jeddervold skrives:

Alla Ma Allamafa Allamafoga“.²⁵⁾

„Jeddervold, der ogsaa kaldes den raslende Brand eller Emphysema, kan helbredes ved i Øret paa Koen at putte disse Ord:

San nam bet dat“.²⁶⁾

„For at hindre denne Sygdom indgav man Kreaturerne en Seddel, hvorpaa man havde skrevet:

Affa affala menos“.

Eller

„Amala amalafa falet“.²⁷⁾

Eller blot:

„Amalafaka“.

Dette stikkes i et lille firkantet Stykke Brød, der dyppes i Terpentintin og gives det syge Kreatur“.²⁸⁾

Flere Kilder opgiver, at man for denne Sygdom skal drage Ild. „A draw Ild“ var forbunden med store Omstændigheder,¹⁴⁾ og det kunde være baade en og to Dage, inden man fik Ild.¹⁵⁾ Det er vel derfor, man har brugt andre Metoder, f. Eks.: „Naar Køerne skulde paa Græs i Kæret, satte de en Pande med Gløder paa Dørtræet og trak Køerne ud over den, dette gjorde de for at forebygge en Sygdom kaldet Ilden“.¹⁾

For „Æder Woll“ har man endvidere indgivet det „aller første Eg“, en Kylling har gjort. „Kom det lige saa heelt I Halsen paa det siuge Nød, Og lad det knuses i stycher udj Halsen, Saa Brøster Gifften og det siuge Nød faa beder“.²⁹⁾ — Man har dernæst indgivet „Dyfveldræch, Rad. Meb. nigri, d. e. Wrangkraut og safran,³⁰⁾ eller sød melch og 1 stüche af en tør hugorm, saa lang som en finger,³¹⁾ Lichen Aptholus, en rød Art Mos kogt i Vand,²⁾ Braagede Gaaselorte udtværet i usiet Mælk,³²⁾ Ensianrod, Huulrod, Eberrod, Alandsrod, eller Spansgrøn, Koberrøg, Alun, Svovl, Melken af 2 Sild, Krudt og Tjære“.

Man har ogsaa „indsat Wrangkraaj under Huden; naar det havde siddet en Tid, aad det sig selv ud“.¹³⁾

Om Kødets Spiselighed er anført, at man godt kunde spise det undtagen i Leddet, hvor Sygdommen kom.²⁷⁾ — Nogle Forfattere have ikke alene intet mod Afhudning af Dyret, men tillade endog Nydelsen af Kødet.³⁾

En Mand skrev for „Jeddervold“: „Lille Djævel hjælp Du mig, — Sjæl og Legem giver jeg Dig“.¹³⁾

1) D. F. S., s. S., 1936/1, 1899. — 2) Just: Bondepractica, 101. — 3) With, 310.
4) Bagge, 68. — 5) D. F. S., s. S., 1936/1, 3135. — 6) Rohlwes, 143. — 7) D. F. S.
1909/3, b Q., 13. — 8) E. T. Kr. S., 222, 290. — 9) D. F. S. 1909/3 B, 34. — 9a) Ohrt;

Tryllef. I, 166. Maren Lyrings Bekendelser. D. F. S. 1909/3 B, 34. — ¹⁰⁾ E. T. Kr.: Danske Sagn, VI II, 473. — ¹¹⁾ E. T. Kr.: Danske Sagn ny Række VI, 340. — ¹²⁾ D. F. S., s. S. 1936/1, 1999. — ¹³⁾ E. T. Kr.: Gamle Folks Fortæll. I, 62. — ¹⁴⁾ E. T. Kr.: Jydske Folkeinder VI, 205. — ¹⁵⁾ Thile, 56. — ¹⁶⁾ D. F. S. s. S., 1936/1, 1173. — ¹⁷⁾ E. T. Kr.: Danske Sagn, ny Række VI, 340. — ¹⁸⁾ Sorø Mus. S. Bruhn: Dyr: lækkeb., No. 21. — ¹⁹⁾ Ohrts Tryllef. I, 266. Maren Lyrings Bekendelser. ²⁰⁾ D. F. S. 1909/3 B, 34. — ²¹⁾ E. T. Kr. S., 212, 49. — ²²⁾ D. F. S. s. S. 1936/1, 3000. — ²⁴⁾ D. F. S. 128/1 Bl. 23. E. T. Kr. S., 222, 290. D. F. S. 1909/3 B. 31. — ²⁵⁾ E. T. Kr. S., 213, No. 59. — ²⁶⁾ E. T. Kr.: Danske Sagn VI II, 473. — ²⁷⁾ E. T. Kr.: Danske Sagn VI II, 472. — ²⁸⁾ Fausbøl: Minder. 77. — ²⁹⁾ Thott, 732, No. 10. — ³⁰⁾ Ny kgl. S., 67 f, 153. — ³¹⁾ Ny kgl. S., 67 f, 153. — ³²⁾ Thott, 732, No. 9.

Nældefeber — Rosenfeber — Urticariae.

Nældefeber eller Rosenfeber er Knuder eller Hævelser rundt om paa Kroppen, om Øjne eller i Endetarmskronen, Kønslæber o. s. v. Disse Hævelser fremkommer grundet en eller anden Giftvirkning, men har ringe Betydning og svinder som Regel lige saa hurtigt, som de er kommen og uden Behandling. Denne Sygdom er af Almuen ofte blevet forvekslet med Miltbrandsemfysem.

Sygdommen er i Jylland som oftest kaldt *Qvolster*.¹⁾ I Hansens Kurebog skrives:¹⁾ „Det samme, som demper Jeder Woll, demper og Forgift og Qwolster, wilket er en Grads imellem vær andre, men ikke lige“. — Man har om denne Sygdom sagt, „at Koen har faaet Edder²⁾ eller Skarn i sig“,³⁾ at „den er æveblæst“,⁴⁾ „blæst af den kjøne“, d. v. s. *Væselen*,⁵⁾ eller „Koen har faaet Gift i sig“.⁶⁾

Beskrivelser lyder:

„Et Kreatur siges at være blæst, naar det svulmer op et eller andet Sted“. ⁵⁾ — „Qvolster er en forgift svaghed, som fæet angribes af, saa at det bliver tych og øynene store, at de rinder med vand“. ⁷⁾ — „Naar et Væsel bider en Ko, bliver den ligesom oppustet og fuld af Vabler“. ⁸⁾ — „Naar Koen har faaet Qvolster i sig, svulner det op ved Ører, Øjne, Yver og Børsprække“. ⁹⁾

Som Aarsag til denne Sygdom er angivet foruden *Væselen*, der som oftest er anført at have „blæst“ Sygdommen paa Dyret,²⁾ tillige „Æven“ som efter Folketro var det mest giftige Dyr her i Landet. Den har en Tommelfingers Længde og har Hoved i begge Ender.¹⁰⁾ Andre siger, den opholder sig i Engene, er af en Fingers Tykkelse, har tilsyneladende fire Øjne og et brunligt fløjelsagtigt Udseende.¹¹⁾ Man mente ellers, der var to Slags, den ene paa visne Træers Blade, den anden i vaade sumpige Enge, den første var grøn, medens sidstnævnte var graa.¹²⁾

Et tredje Dyr, der har faaet Skyld for at kunne fremkalde denne Sygdom, var den røde Jordmidde, og det er egentlig denne, man har kaldet „Qvolster“, den beskrives som en lille rød Orm. „De ligne smaae krybende Frøe af en høj rød Farve, ligesom de var overstrøgne med Cinnober. Deres Gift er stærkere, end nogen anden Modgift kan hæmme det, her hjælper hverken Theriak eller Mitridat“. ¹³⁾

Skarn (og Edder) mentes at forekomme paa Græs og Urter paa Marker og Enge og hidrøre fra giftigt Kryb, Orme, Tudser og lignende, men mest fra „Æven“ eller „Jøven“, der ogsaa kaldes „Blæs-

worm“. Man har ment, den var Vandsneglens Unger, der vokser oppe i Asketræer.¹⁴⁾

Man har ogsaa ment, at Nældefeberen kunde skyldes, at Koen fik Mariehøns i sig,¹⁵⁾ en „Grundworm“¹⁶⁾ eller Forgift.¹⁷⁾

Da Nældefeber er en Sygdom, der saa at sige kan forsvinde sporløst, medens man staar og ser paa det, var den særlig egnet til at blive behandlet med Signen og andre magiske Midler:

„For Skarn (Edder) stryger man paa det Sted, der er hovent, og siger:

Hjorten gaar paa vilden Hed
med Bildt og Boldt og Mil i Tømm,
og der kom Jesus gangende frem.
O Hjort, hvi staar du der saa længe?
Jeg er saa haardt med Jedder bespændt.
Da skal du ej længere være med Jedder bespændt,
end jeg kan sætte min højre Haand
ned til den signede Jord“.¹⁸⁾

Og for Gift siger man:

„Hesten stod paa Heden bunden,
Dragen haver Dig beslagen.

Jeg signer Dig for Blodetter og Graaetter og alle Slags forgiftig Edder, saa snart skal Du faa Baand og Bud, og det skal blive eder lige saa forbudet at gjøre mere ondt, som en gammel Mand der uden Tinge og Dom der dværger værre og ved bedre i Navnet G. F. G. S. o. G. H. A. Amen Fadervor“.¹⁹⁾

„At dølge Skarn:

Jeg setter eder i Ederens Mund, jeg døder Ederen alle Stund i Navnet ††† Amen“.²⁰⁾

En mærkelig Kur, om Sygdommen foraarsagedes af den røde Jordmidde, angiver Bøje:¹³⁾ „Man skal tage den første, man finder af disse smaae Æderkoppe om Foraaret, legge den midt i Haanden, væde med Tungen paa en Finger og med samme søndergnie det lille Dyr samt gnie saa længe om i Haanden, indtil den bliver tør. Den anden Morgen vasker man alt af, og uanset, man siden tvætter sig mange 100 Gange, beholder dog den Haand sin lægende Kraft det ganske Aar igennem. Naar et Kreatur bliver sygt af dette Dyr, tager man et lidet Stykke Brød, spytter i Haanden paa samme Sted, hvor Dyret blev søndergniet, gnier Brødet om, indtil Haanden bliver tør, og giver Kreaturet Brødet, da det strax hjælpes fra den forestaaende Død“.

Man har ogsaa brugt at indgive nogle Haar af en hvid Væsel.⁸⁾ — „Tag af en ny Mulleskod, pis derpaa i sin høyre Træskoe, indgif det strax“.²¹⁾ — Allermest brugt for denne Lidelse var Skorpionolie, Theriak, en Spegesild dyppet i Tjære, Svovl paa et Stykke Brød, Bøssekrudt i Urin, Kaalfrø i Mælk. „Fin Teriak, Skorpionolie, Benneditspulver, Hugorm, Ensianpulver og Tudsepulver“. Eller nymalket Mælk og Hvidløg, „Gyldentplaster“ indsvøbt i et Skræppeblad, „grøn Svaleurt (Seledoner), Rudesaft“.

„For Edder, som enten Menneske eller Kvæg har faet i sig, Tag

grøn Sebe og giv saa meget ind, som et Hønsæg er stor, det er forsøgt og har hjulpet baade Mennesker og Fæ²²⁾

Man har for Nældefeber brugt baade Aareladning og Røgning samt følgende mærkelige Kur: „Man skal lægge et Stykke linned Klud om Tungen og bide med det skarpe af sine Tænder et lille Stykke af Enden af Kreaturets Tunge,²³⁾ og behold dette saa længe i din Mund, medens du gaar til rindende Vand, og spyt det der i Vandet, da er Koen strax helbredet“.²⁴⁾

¹⁾ D. F. S. 1909/3 B, 32. — ²⁾ E. T. Kr. S., 218, (7). — ³⁾ E. T. Kr.: Skattegr., 10, 28. D. F. S. 1909/3 b N IIII, 137. — ⁴⁾ E. T. Kr.: Skattegr., 3, 191. — ⁵⁾ E. T. Kr.: Skattegr., 2, 142. — ⁶⁾ D. F. S. 1909/3, A. — ⁷⁾ Ny kgl. S., 67 f, 149. — ⁸⁾ E. T. Kr.: Tillægsb. I, 115. — ⁹⁾ E. T. Kr.: Skattegr., 2, 29. — ¹⁰⁾ E. T. Kr.: Jyske Folke-minder, 8, 64. — ¹¹⁾ E. T. Kr.: Skattegr., 3, 48. — ¹²⁾ E. T. Kr.: Skattegr., 2, 143. — ¹³⁾ Bøye; Sikre Erfaringer, 330. — ¹⁴⁾ E. T. Kr.: Skattegr., 3, 48. — ¹⁵⁾ E. T. Kr.: Danske Sagn VI II, 477. — ¹⁶⁾ Isager, 364. — ¹⁷⁾ Ny kgl. S., 67 f, 217. — ¹⁸⁾ Her efter Ohrt: Danmarks Tryllef. I, 260. — ¹⁹⁾ D. F. S. 1909/3 A III. — ²⁰⁾ D. F. S. 1909/3 b, N IIII, 137. — ²¹⁾ D. F. S. 1909/3, B 32. — ²²⁾ E. T. Kr. S., 218 (7). — ²³⁾ Ny kgl. S., 67 f, 149. E. T. Kr.: Danske Sagn VI II, 477. E. T. Kr.: Skattegr., 2, 29. E. T. Kr. S., 234 (43). — ²⁴⁾ D. F. S. 1909/3 H.

Ringorm — Trichofyti.

Ringorm er en af en Svamp foraarsaget Hudlidelse, der særligt forekommer hos Kalve og Ungkvæg paa Hovedet, Udsiden af Lemmerne o. s. v. Sygdommen kan gribe i den Grad om sig, at den kan dræbe Dyret.

Hos Kalvene er denne Sygdom i ældre Tid kaldet *Meelpletter*¹⁾ eller *Qviste*,²⁾ de kaldes paa tysk formedelst deres Lighed med Dejt *Teigmähler*.³⁾

„Sygdommen skal mest opstaa i lumre Stalde, naar Kalven faar Føde, der, om den end ikke er fordærvet, dog ikke kan taaes af Fordøjelsesredskaberne“.¹⁾ — „Det er en Art Skab, der kan smitte“.²⁾

Baade hos Mennesker og hos Dyr har man „læst Ringorm af“. Det gik som Regel for sig paa følgende Maade:

„Ringorm er 9 Slags, og de sættes bort med en arvet Sølvknap, som køres avet om i en spiralførmig Kreds fra Midten af Ringormen og udefter, idet man siger:

„Ringorme er ni, en fra ni er otte, en fra otte er syv o. s. v., en fra en er Nul“.

Det skal gøres en Tirsdag, Torsdag eller Søndag Aften efter Solnedgang“.⁴⁾

Eller „man tager en Metalnaal med Hoved paa og stryger avet om og siger:

„Siddet du der, Ringorm, med dine Unger 9, du skal ikke have ni, du skal ikke have 8, du skal ikke have 7 o. s. v., du skal slet ingen had“,

og det læses 3 gange og hver Gang siger vi i Navnet (++++) Navn og Naalen af hver Gang og helst paa Gulvet, det maa helst sked om Torsdagen“.⁵⁾

Mindre magisk var det at smøre en Blanding af Krudt og sød Mælk

paa Skorperne,⁶⁾ eller vaske med grøn Sæbe i rent Vand og smøre med „hvid Vitriol“ i Svinefedt.¹⁾

1) Sorø Mus. S., Bruhn: Dyrslækk. No. 22. Dieterichs, 64. — 2) Faber, 178. — 3) With, 332. — 4) E. T. Kr.: Skattegr. 4, No. 300. — 5) Brev i D. F. S. fra H. Hansen Ullmann. (Findes ikke anført i den indledende Kildefortegnelse. — 6) Ny kgl S., 67 f, 132.

Skab hos Kvæget — Scabies.

(sv: facsna — n: Skab, sjøl, slektorm.)

Skab hos Kvæget er af ringe Betydning, det optræder som oftest blot som Haleskab med lidt Skorpedannelse og Kløe.

En særlig Form af Skab var det, man i ældre Tid kaldte *Svæld* eller *Suell*,¹⁾ og som i en af vore Kilder beskrives saaledes:¹⁾ „Svæld viser sig ved Haaraffald og Svækkelse, den har megen Lighed med Skab, men afriver man Skorpen med Haarene, saa viser der sig en feed Hud nedenunder og ingen Saar som ved Skab. Hos Køerne kendes *ondartet Svæld*, som paafalder Køerne med Svækkelse og Haaraffald, skorpet og rynket Hud, den forekommer sædvanlig om Foraaret og paa Køernes Hals“. — „Svæld eller Mug kan ogsaa sidde om Øjnene, paa Boven eller anden Steds“.²⁾ I en ældre Beskrivelse staar dog, at „ved *Suell* falder haaret af, og det vorde saar“.³⁾

Medens der ikke er angivet noget om Aarsagen til Svæld, der anden Steds betegnes som *Skurf* eller *Udslet*,⁴⁾ siger Faber,⁵⁾ at Aarsagen til Skab kan være usundt Foder, slet Næring, Ureenlighed eller Smitte, og Dahl angiver,⁶⁾ at „Skab ligesom hos Hesten er anstikkende“.

Der er vist ingen Tvivl om, at det, man har betegnet som Svæld, i det væsentligste har været en Skurv foraarsaget af Ureenlighed. I de af vore Kilder, hvor Behandling for Skab og Svæld forefindes, er der da heller ingen synderlig Forskel paa den, der bliver Skab, og den, der bliver Svæld til Del.

„For Kvæg eller Faar eller Heste, som er skabede: Tag en leffvendis Hugorm, kast ham i sydhet Vand, lad ham sydis i Smuld under lucht log, toe stedet paa Liffveret meget vell med dette Vand det hedeste, mand kand holde sin haand deri, oc giff liffveret ind 3 skeder fulde deraff at driche. juvat“.⁷⁾

I en af Kilderne angives: „Itt forsøgt remedium for scab paa heste oc quæg oc sueld paa fæ“. Dette Middel, der bestaar af „Mercurium, Qvægsølv, Sevenbum, Swovel, Lawbær, Spansgrøn, Koberrøg, aloen og skrafanis i gammelt ister, hvor saltet er frtaget“, siger Skriveren, at han har faaet den af „den dannemand Hrr Biørn Anders i Reersleuff ved Roskild d. 22. Maj 1640“.⁸⁾ Man har saaledes, som man vil se, ved Kuren ikke gjort Forskel paa de to Sygdomme.

For Svæld har man brugt „Fedt og Kakkelvovsgriim,⁹⁾ Dyvelsdræk, Tran, Svovl, Tjære og Madfedt, Salmiach, Bøsse Krud og grøn Sæbe, Tran, stødt Svovl og Sod, Sort Tobak i stærk Brændevin. Endvidere stærk Bøge Lud, som kand bære et Æg, grøn Fitriol i Madfedt“.

„Tag en heste skrabe og skrab degt? den pladtz, huorpaa Suælden

er, og wandet pippet ud. Tag saa en gloende Ildskoul, kom salt derpaa og lad det blifwæ gloendes, gnie saa saltet gloendes i huden, huor Studen er suældt (Mons Otte Marswiin)^{.10)}

For Skab er brugt „gullands Tjære“, nymalket Mælk, saltet Sild, „Bøssekrud“ og Svovl. Afkog af Tobaksstilke i Urin og tilsat Svovl-blomme, Teriak og Smør. Man har strøget de skabede Dyr med Enebær-suppe bag Ørene, og røget Stalden med Tjære og Enebærris. Endvidere er brugt Kalkvand og Terpentinolie, Tran og Svovl, Linolie, Svovl-blomme og Alun samt Steenkul blandet med „Amurca“.

1) Haandskr. i priv. S., Jac. Christoffersen. — 2) Hansen, H. P.: Kloge Folk, 205. — 3) Additamenta, 713, 318. — 4) Ny kgl. S., 67 f, 214 ff. — 5) Faber, 184. — 6) Dahl: „Nyeste“, 119. — 7) D. F. S., 1929/64. (Af Præsten Jens Vind i Asminderød tilskrevet Eliæ Beynons Barmhjertige Samaritan 1677.) — 8) Ny kgl. S., 314 d, 71. — 9) Hansen, H. P.: Kloge Folk, 205. — 10) Ny kgl. S., 67 g, 290.

Vaarbylder.

Oksebrensen (*Hypoderma bovis*) afsætter om Sommeren sine Æg paa Kvægets Hud, hvilket foraarsager, at Kvæget bisser. Ved at slikke sig optager Koen Æggene, der opløses, og den frigjorte Larve vandrer, efter at have gennemboret Svælgets eller Spiserørets Vægge, ud under Huden, hvor den danner de almindeligt kendte Vaarbylder, hvori Larven lever, for næste Foraar at falde ud, forpuppe sig i Jorden og atter udvikle sig til Brems.

Lidelsen er i ældre Tid kaldt *Verner*,¹⁾ eller *Virner*,²⁾ *Varesygen*,³⁾ *Vener* eller *Venebylder*,⁴⁾ *Hveneknuder*,⁵⁾ *Hvidgaller*,⁶⁾ *Haarbylder*,⁷⁾ *Vardebülde*⁸⁾ og *Qvægorme*.⁹⁾

De Kilder, der omtaler Opstaaelsesmaaden, mener, at Bremsen — „Oxevaren“ — borer et Hul i Huden og lægger sine Æg derind, hvor de udklækkes til et fuldkomment Insekt.³⁾

Som et Forebyggelsesmiddel, „at Qveg icke faar Werner, da tag Meske fra, naar mand bryger, ock thoe Rygen paa dem, naaar de er XX Dage gamle“,¹⁾ eller „Kveg skal om vintertid, naar det er taget ind, toes vel med varmt piss, saa det kand gaa ned i bonden paa huden.“²⁾

„Men vil mand fordriffue Verner paa qveg, tag berme och Edicke tilsammen och noget af den Melck, som Kallene leffner, Naar de først faar at dricke, och stryg Rygen met och stryg saa Rygen opad.“¹⁾ — Man har herfor brugt „en Salve af Kaaberrøg, Bleghvidt, Qvægsølf, grønne Enebær og Ister af en Galt at smøre, der huor det giøris for Nøden, dog wel ey paa de stæder, som quæget kand slicke sig.“⁹⁾ — Endvidere har man brugt Bærme og Aske, Tran og Tjære, glinsende Skorstenssod og Smør samt et Afkog af Valnødblade.

1) Ny kgl. S., 67 b, Bl. 7. — 2) Rostgaard, 161, 27. — 3) Haandskr. i priv. S., Jac. Christoffersen, — 4) Dieterichs, 65. — 5) Dahl: „Nyeste“, 118. — 6) Faber, 194. — 7) Just: Anviisning, 294. — 8) Sorø Mus. S., Bruhn: Dyrslækket. No. 4. — Thott, 732, No. 55.

Lus paa Kvæg — Pediculidæ.

(sv: Löss — n: Luus.)

Kvæg er ofte plaget af Lus af forskellig Art, og den Skade, disse Snyltedyrl foraarsager paa Huld og Mælkeydelse, er vistnok større, end man i Almindelighed antager. I ældre Tid, hvor Kvæget blev holdt under yderst primitive Forhold, er der ingen Tvivl om, at Luseplagen ofte har foraarsaget Afkræftelsestilstande hos Kvæg og især hos Kalve: „Naar Kvæget kom ind om Efteraaret, kunde de have hele Pelse af Lus“. ¹⁾ Enhver kan tænke sig til, hvordan det da saa ud næste Foraar.

Man har haft flere mærkelige Opfattelser, hvorfor Kvæget fik Utoøj, man har saaledes ment, at det kunde faa Lus, hvis man spiste Brød i Kohuset, ²⁾ eller hvis man ikke havde Handsker paa, naar man bandt Køerne ind om Efetraaret. ³⁾ Om dette skriver Erik Pontoppidan: ⁴⁾ „Paa den Dag, da Kvæghøvederne forlade de gode Græsgange og vende tilbage til Krybben, maa ingen Gryde sættes over Ilden, og den, som binder Køerne i Baasene, maa nødvendigvis være iført uldne Vanter, ellers maa man befrygte Lusesyge i Stalden“. — En gammel Regel var det ogsaa, at man ikke maatte kaste gamle Halmvisker op under Køerne, for saa fik Køerne Lus. ¹⁾ — Den første August maatte man hverken røre Kornet eller Høet, „thi de mener, at af det faae komme luus paa fæet“. ⁵⁾ — Som Aarsag anføres endvidere, ⁶⁾ at Kreaturer, som græsse paa side og mosede Græsgange, ligesom forsulnte Kreaturer og saadanne, som røgtes stærk med Høe, er meget udsatte for at faa Luus, og ligesom hos Hesten har man ogsaa hos Kvæget ment, at de kunde have Lus indvendig i Haarene og Huden. ⁷⁾

Det ser ret ejendommeligt ud, at man ved Hjælp af Trylleformler har ment at kunne fordrive Lus hos Dyrene, men dog har saadanne været anvendt:

„Om at signe for Luus paa Bæster og Qvæg: Saa gor man stiltiende Til og Tag Et Nap Med dine fingger jmellem hans ører:

„og jeg forbyder Eder i Luus At æde eller skiere i Hans kiød“. Tag siden i hans Mankke og sig:

„Legesaa forbyder jeg Eder i Luus at æde Eller skiere i Hans Mankke“, og Til hans hale og sig:

„jeg forbyder Eder i Luus at æde Eller skiere i Hans Legeme i navn g. f. g. s. g. h. Amen fadervor“.

Nottebene for hver Nap Tag En Todt af og kast bort“. ⁸⁾

„For Udtøje:

Lus! Lus! Lus! skal forsvinde som Dug for Solen og Avner for Vinden og rindende Vand i Navn G. F. G. S. G. H. A.

saaledes 3 Gange 3 Aftener efter hverandre Torsdag, Søndag og Tirsdag“. ⁹⁾

En ejendommelig Brug gjorde man af Asken, der blev tilbage fra Julehøjtiden; herom skriver Pontoppidan: ⁴⁾ „Skulde Dyrene plages af Lus, skulde de bestrøs med Jule Aske, det er Aske, som stammer fra Christi Fødselsfest, maaske St. Stephan, hvem anden Juledag er helligst, anses for Hovdyrenes Patron“. — „Skulde det hele Aaret gaa

Bonden og hans Qvæg godt, maatte han ved Begyndelsen af det forrige Nye Aar eller Jule Aften sigte Bøge Aske paa sit Qvæg, dette bevarede dem i den Tid fra de nu almindelige Qvæggluus^{.10)} — „For at fordrive Luus paa Kreaturer skal man bruge Asken, som er blevet tilbage, naar man har tillavet sin Nytaarsaftens Nadver. Man tog Asken i et Sold og rystede det henad Koens Ryg^{.11)} — „Lus paa Kreaturer har man tidligere ment at kunne fordrive ved at binde en Ring af Flyverøn om Koens Hals^{.12)}

Allermest brugt som Lusemiddel var vel nok Kvægsølv, det indgik i en Mængde Lusesalver. P. Syv siger dog,¹³⁾ at „man kun maa smøre, hvor Koen ikke kan slikke sig, thi faar den det i sig, kan den vantrives og ellers blive ufruktsommeligt“. Et gammelt Middel mod Lus paa Kvæg var Sod og Stegefedt,¹⁾ eller man sved de lange Vinterhaar af Dyrene og derefter vaskede med et Afkog af „Jomfrutobak^{.14)} Afkog af Høns- eller Duemøg er godt.¹⁵⁾ „Vaske med Kourin eller fettet med saadet, hvori en half gaas er søden^{.16)} Endvidere med Malurt kogt i Vand, Klid kogt i Æddike, eller gnide Dyrene med Hvidløgssaft, Sildelage eller Tran. Man har „stødt Malt, Holdsurt og Skarntyde tilsammen og smurt dermed eller strøet fin Kalk over Dyrene“. — „Tag Et Eble og steg det, blende saa queg Sølf udj asken af det stejchte Eble og Menge det vel sammen og gjør en Salve deraf og smør quæget med^{.17)} — „Falder der Luus paa Best eller Kred, skal du brende Rød Molle i asche og stoue lud af og kuog, toe Kredet ij Malurter at kouge i Vaand at toug Kre i Huidløg og at nie Kredet ofuer med er ogsaa got for luus og nide^{.18)}

1) D. F. S., s. S. 1936/1, 2323. — 2) E. T. Kr.: Tillægsbind I, 117. — 3) E. T. Kr.: Skattegr. 7, 42. — 4) Pontoppidan, 57. — 5) Gl. kgl. S., 2499, (25). — 6) Dahl: „Nyeste“, 120. — 7) Riegels, 40. — 8) E. T. Kr. S., 233, No. 30. — 9) D. F. S., 1909/3, R III, 73. — 10) Junge, 234. — 11) E. T. Kr.: Danske Sagn VI II, 478. — 12) E. T. Kr.: Skattegr., 4, 55. Thott, 732, No. 54. — 13) Rostgaard, 161, 25. — 14) D. F. S., 1936/1, 2157. — 15) Sorø Mus. S., Bruhn: Dyrslækket. No. 3. — 16) Rostgaard S., 161, 26. — 17) Thott, 732, No. 54. — 18) E. T. Kr. S., 239.

Myg — Bremser — Fluer.

Forskellige Sædter kunde om Sommeren plage Kvæget, saa dette blev uroligt, bissede og løb sin Vej. Et godt Raad, for at holde disse Skadedyr borte, var derfor ikke af Vejen.

Allerede Niels Mikkelsen, Aalborg, giver et saadant Raad: „S. Jørgens Dag / naar Fæet drifuer / saa bestryg dem med Sieleflesk^{.1)} Andet Steds skrives,²⁾ at det skal bestryges med „sjælleflæsk paa St. Toegers Dag“.

Eller mod Fluer: „bestryg et nød med Persicaria non maculosa contavreo og fumario^{.3)} — „Besmører man om Sommeren Heste og Kvæg med Saften af Græskarblomster, da sætter ingen Myg sig paa dem og langt mindre stikker dem⁴⁾ — eller „stød Laffuerber oc kom det udi Ollie oc smør fæit der Med^{.5)}

1) Aalborg, Niels Mikkelsen. — 2) Ny kgl. S., 67 f, 217. — 3) Rostgaard, 161, 28. — 4) D. F. S., 1929/64, D. 8. — 5) Rostgaard, 36, 448.

Giftige Bid.

Ved giftige Bid forstaar man Bid af Giftslanger, Bid af rabiessyge Hunde o. l., men i ældre Tid var Begrebet langt mere vidtrækkende, og mange Saar af usikker Oprindelse fik Skyld for at være opstaaet grundet paa Bid af saadanne Dyr som Væseler, Tudser, Firben, Snoge o. s. v. Dog var Hugormen det Dyr, der blev tilskrevet de fleste af saadanne Saar. I ældre Tid har man haft de mærkeligste Forestillinger om Hugormen og dens Levemaade. En gammel Lærdom var, at „Hugormen ginge før ret, d. e. oprejst, saa som Mennesken“.¹⁾ — „Paa Nordfyn tror man, at Hugormen har et Næb som en And, den har sin Rede ved Vandet, og man kan høre den rabbe. Naar den vil forfølge et Menneske, bidder den sig selv i Halen og løber rundt som et Hjul, og den stærkeste Hest kan da ikke løbe fra den“.²⁾ — „I en Hugormebolig findes altid en Hugormekonge, den har et meget stort Hoved, og kan man faa et saadant kogt og blot smager paa Suppen, bliver man synsk og kan f. Eks. se Kalven i Koen. Hugormefedt kan have samme Virkning“.³⁾

Endnu finder man flere Steder i Jylland Hugormeskind og Hugormekød brugt som Lægemedel, særligt mod Kreatursygdomme.

I en gammel Cyprianus⁴⁾ findes om Hugorme Skind og Hellighed: „Naar de Elsker kierligst, saa tager Man hugormens hale, Nemlig skuden, og vil du tage Rumpen med, da skader det vel ikke, Nemlig den yderste ende af ormens haled og gjør et pulver paa et reen ste Med beenspaan og giem de samme pulver renlig Høflig?, det har Nie Mæsterlig og Naturlige kunster, jngen Maa vide det uden dig selv Allene. Et Nyt og dødeligt Saar Læg noget deri, det hjælper strax“.

„Paa den første Dag, Maanen gaar i Østen, efter at Nyet er tændt, da brænd et Hugormeskind til Aske. Samme Aske har megen Nytte. Strør man Asken i Saar, da læger det strax“.⁵⁾

I vore gamle folkelige Lægebøger findes opnoteret en hel Række Trylleformler mod Hugormebid, eller for at Hugorme ikke skal bide:

„Her kom Hjorten gangende,
 Og frem han hælder med Takken sin.
 Hvorfor hælder Du med Takken din?
 Jeg maa vel hælde med Takken min,
 thi den Hugorm haver slaget mig.
 Ja haver den Hugorm slaget Dig,
 Da skal den ikke skade Dig,
 Men det skal komme i haarden Steen
 Og i død Mands Been.
 Og forsvinde som Dug for Sol
 Og Kulde for Ovnens Varme.
 I Navnet Gud Fader, Søn og Hellig Aand“.⁶⁾

„Jomfru Maria gav mig Bast og Lin, hvormed jeg skulde den Hugorm binde, først om hans Hoved og saa om hans Hale, at han ingen Mand skal kunne skade, og det i Navn 3 Gange G. F. S. og Hellig Aands.

Gjør i det samme Kors over hans Hoved og Hale og tag dem saa fat“.7) „Jom Fru mare under lin den Hun Hør ord det med os at binde, I navn gud fader“.8)

At binde en Hugorm:

„Staa herud du Orm saa broget. Jeg binder Dig med 3 Guds Ord i 3 Mands Navn i Navn G. F. S. o. d. h. A. Jeg skal dig dit Bo forbyde, at du ikke mere deri maa krybe. Jeg binder dig med 3 Guds Ord i 3 Mænds Navn i Navn G. F. S. o. d. h. A. Jeg skal din Tunge binde, at du intet Edder udspuder paa mig. Jeg binder dig med 3 Guds Ord i 3 Mænds Navn i Navn G. F. S. o. d. h. A. NB. Du skal sige Navn til hvert Guds Ord“.9)

Vil man løse den igen, da sig:

„Jeg løser dig du Orm den broget i Navn G. F. S. o. d. h. A., at du i dit Bo maa komme, som du før har gjort, i Navn G. F. S. o. d. h. A., at du igien din Tunge maa røre, som du før har gjort, i Navn G. F. S. o. d. h. A.“.10)

„Møder du en af de onde Orme, skal du staa ganske stille, dine Hænder skal du folde, og mens du ser paa Ormen, skal du sige ganske sagte:

„Hugorm saa skøn
i Busken saa grøn,
spar du mig og mine,
saa sparer jeg dig og dine“.

Ormen skulde saa strax forsvinde uden at gøre mindste Skade“.11)

„At en Hugorm ikke kan bide: Sig stiltiende:

„Osi Osi Opion“

Saa kan man tage den i Haanden“.12)

„At binde en Hugorm:

„Maria tog Nøgle og Lin, hun gik en Hugorm at binde, først for dens Hoved og saa for dens Hale i Navn G. F. S. og Hellig Aand“. „Armt? om med din venstre Haand 3 Gange“.13)

Eller, naar du ser den, sig:

„Ormen jeg binder dig, ligesom de førde vor Herre Bunden fra Caiphas til Domhuset i Navn Faders Søns og hellig Aands“.14)

„Du Hugorm jeg binder Dig i nomine Pe. Fe. Se. spt“.15) Eller „Leg du gram, til du faar skam, du skal være saa for budet at bede mej, som præsten er at Christne dej i nom Pe. Fe. sept“.16)

„At en Snog eller Slange skal løbe i en Kreds: Gjør en Kreds med en lang Kiep om den og siig disse Ord:

„Her skal du blive liggende i denne Kreds, indtil Jomfru Maria føde: bedre Sønner end Christus i Navnet G. F. S. og Hellig Aand“.17)

„At løse en Orm:

Houormen den Lede gak onder Bosken den Brede, skye mig, Som Herre forlod dig, da han frelste mig i N. F. S. og H. aa“.18)

„At Orme ikke skal bide dit Kre for dig, og at du kan tage Orme i Hænderne:

De gamle Aaldinge brugte efterskrevne, naar de vilde have Slanger i deres Huuse for deres Døre til Forvogter.

De toede deres Hænder i Peberods Vand, andre gniede dem med Huideløg og bar Aske Blade paa sig, da kan ingen Orme, Slinger eller Hugorme skade Dig, du kan frielig uden al Redsel tage dem i dine Hænder, deres Edder kan ikke skade dig.

Toe med en Klud dine Kreaturers Been og Hoved, helst Næsen, med dette Vand, eller gnie det et par gange om Ugen med Huideløg, og er det paa de Stæder, der er mange forgiftige Orme og Skrup Tusser, da gnie dem des oftere. Dette Middel holder dem og frie for adskillige Sygdomme, som de ellers æder i sig i Græsset^{.19)}

„Griber du en Hugorm over Nakken og stryger den over Nakken indtil sin Stjert med noget Uldent, saa kan du siden lade ham løbe paa din bare Bryst, og han gjør dig ingen Skade“^{.20)}

„Quæg som er ormestungen tag hønsemøg i et glas, lad en dreng pisse derpaa, gif det saa ind“^{.21)} — „Indgiv Urin i sød Mælk“^{.22)} — „Man tager Tjære og gnider Saaret dermed, smører ogsaa Dyrets Mund og Næse dermed samt giver det Bladene af Mesterrod og lader en pisse i en Træsko, hvilket Vand til Slut hældes i Dyret“^{.23)} — „Boracus (Miød Wrtt) er ypperst for alle andre wrter, at hun er tryk for hugorme, dricher mand hende med wiin, da leger det hugorme bid“^{.24)} — „Oleum Benedictum er en drabelig Lægedom mod forgiftige Dyrs Bid, især for grønne Slangers, Hugormes og imod Biers og Wepsers Stik, om man dermed stryger over Skaden“^{.25)} — „Naar du oversmører en Hugorm med Thierre, saa skyer den dig ey alene, men den Løber Hen ind i sin boe og uddriver alle de andre † †“^{.26)} — Godt er det at hugge Hugormen midt over og anbringe Hovedenden paa Saaret^{.27)} „thi Bideren er bedst mod Bidsot“^{.28)} — „Tager du verbeni saft og salver Hænderne dermed, da kan du uden fare tage en Slange i Haanden“^{.29)} — „Tag Fjederne af en Hane, som sidder ved Rumpen, og hold den ved Forgiften, den trækker det altsammen, men Hanen dør. Liseben Olje gjør det samme, og Surdej Hyldebark og Sennep er og godt. En god Drik Vineddike er og godt, det uddriver alt Forgift“^{.30)} — „Tag en Citron, skær den i støker og hold det ene Stykke paa Skaden, spis et Stykke af det andet“^{.31)}

Slaar man en Hugorm ihjæl, kan man være vis paa, der kommer flere. Bliver man bidt, skal man søge at komme til Vand før Ormen, da den i saa Tilfælde vil dø, medens Biddet bliver uskadeligt, hvis man faar vasket det af i Vandet, før Hugormen kommer deri, i modsat Tilfælde dør man af Biddet^{.32)} — Man kan ogsaa indgnide det bidte Sted med Bomolie eller Tjære og indgive det syge Dyr „Fætheriak i sød Mælk“ eller Tjærevand^{.33)}

„Er en Ko stukket af en Orm, vaskes med usiet Mælk, hvori er omrørt Scorpion-Olie og Dyvelsdræk samt Omslag af Havregrød“^{.34)}

For giftige Bid hos Qvæget overhovedet skal man lægge en tørret Tudse derpaa^{.35)}

„Slaas et Creatur af Firben eller Snoge, helbredes det ved Urin eller Tjære“^{.36)}

Og mod Væselbid paa Yveret, skal man gnide Biddet med det aftrukne Skind af en Væsel, det læges snart og har ingen slemme Følger^{.37)}

„Om en Rotte pisser paa en Koe, der bliver en Knude, den skal smøres med Bomolie, saa bort svinder den“.³⁸⁾)

¹⁾ Lucidarius, 121 (Udgave 1909). (Findes ikke anført i den indledende Kildefortegnelse.) — ²⁾ E. T. Kr.: Skattegr. 2, 45. — ³⁾ E. T. Kr.: Jyske Folkeminder VIII, 65. — ⁴⁾ E. T. Kr. S., 233, I, No. 24. — ⁵⁾ E. T. Kr. S., 226 (3). — ⁶⁾ Kunsten ved Sympathiraad, 23. Kbhvn. 1854. Svendborg Avis 9/8 1924. (Disse to Kilder findes ikke anført i den indledende Fortegnelse.) — ⁷⁾ D. F. S., 1909/3 b P. Jydske Samlinger 122. — ⁸⁾ Ny kgl. S., 67 d, 24. — ⁹⁾ E. T. Kr. S., 243, No. 24. — ¹⁰⁾ E. T. Kr. S., 243, No. 24. — ¹¹⁾ E. T. Kr.: Æresbog, 95. — ¹²⁾ D. F. S., 1909/3. b, C, 128 h. — ¹³⁾ D. F. S., 1909/3, b, P, 14. — ¹⁴⁾ D. F. S., 1909/3, b, S. — ¹⁵⁾ D. F. S., 128/1, 44. — ¹⁶⁾ D. F. S. 128/1, 44. — ¹⁷⁾ D. F. S. 1909/3, b, P, 14. — ¹⁸⁾ E. T. Kr. S., 234 (27). — ¹⁹⁾ E. T. Kr. S., 221 (Cyp. 1771 PPP). — ²⁰⁾ E. T. Kr. S., 221, No. 23. — ²¹⁾ Additamenta, 713, 313. Thott, 732, No. 22. — ²²⁾ D. F. S. 1904/41, No. 74. — ²³⁾ E. T. Kr.: Danske Sagn VI II, 477. — ²⁴⁾ Ledreb. Haandskriftet, 15. Det kgl. Bibl. (Findes ikke anført i den indledende Kildefortegnelse.) — ²⁵⁾ D. F. S. 1909/3 b D. — ²⁶⁾ D. F. S., 128/1, 53. — ²⁷⁾ Isager: Dansk Folkemedicin (i Bibliotek for Læger 1905, 370). — ²⁸⁾ Havamål (Den højes Tale), 138. (Findes ikke anført i den indledende Kildefortegnelse.) — ²⁹⁾ D. F. S., 128/1, 86. — ³⁰⁾ E. T. Kr. S., 220, No. 90. D. F. S., 1909/3, b, P, 2. — ³¹⁾ D. F. S., 1909/3 b, C, 122 h. — ³²⁾ E. T. Kr.: Skattegr. 2, 28. — ³³⁾ Just: Anviisning, 300. — ³⁴⁾ Riegels, 40. — ³⁵⁾ Gerstenberg: Sympathi og Magnetisme, 49. Oldtidens Sorteb., 36. — ³⁶⁾ Lodberg Krarup: Allehaande nyttigt, 70. — ³⁷⁾ Gerstenberg: Sympathi og Magnetisme, 49. — ³⁸⁾ D. F. S., 1909/3 B, 57.

Rovdyr.

Utvivlsomt har Rovdyrene i ældre Tid voldt ikke ubetydelige Tab paa Kreaturbestanden. Mange gamle Beretninger taler herom. Et af de værste Rovdyr var Ulven, der ofte blev en stor Plage. Befolkningens ret magtesløse Værn over for dette farlige Rovdyr maatte lede ind paa den Tanke, om man ikke ved magiske Midler kunde aflede Faren.

I et af vore ældste Lægehaandskrifter¹⁾ findes følgende Trylleformel:

„Om thu wilt at thiufæ tackæ æy thit fæ oc æy ransmæn oc æy ulwæ tackæ thet tha scrifh thætæ ofæn dyrnæ træthær the gange wt:

Domini qui creasti equos porcos boues uaccas et oues adiutorium hominum: crescant opera tua et defende animalia tua de dentibus luporum et de manibus immicorum christus illa † ducat christus illa † reducat et per intercessionem sancti custachij defende illa de lupis et latroni bus amen“.

Og fra et nyere Manuskript:

„At binde Ulvens Mund:

Jesus gik ud ved Havsens Sand med Kjep og Stav i hans Haand. Far hen du slemme Ulv, det graa Ulv, Bondemandens Ganger graa skal du lade staa, Tidsel og Tvang skal være din Føde og Næring i de tre deres Navn ††† Amen“.²⁾)

Eller man læste et Ulvekors for sine Dyr:

„Herre Jesus kom,

Fri mig fra Ulven den grum.

Gud bevare mit Faar og mit Fæ,

at de ej gjør mig mere Meen

end en lille Mus under en jordfast Sten“.³⁾)

Ogsaa andre Rovdyr foruden Ulven voldte Fortræd paa Husdyr-
bestanden. En „Binding“ lyder:

„Maria gik til Jesus og sagde: De onde Dyr gjør os Skade her-
omkring. Og Jesus sagde til Maria: Gaa hen og bind dem i mit Navn.
Nu skal jeg binde i Jesu Navn alle Ulvemunde, alle Ulveklør, alle
Høyenæb, alle Høyeklør, alle Rævemunde, alle Ræveklør og alle an-
dre skadelige Dyrs Munde, Amen“.⁴⁾

„Paaskedag fastende skal man tage en Sten og bide deri tre Gange,
det stærkeste man kan, og ved hver Gang skal man sige:

„Ikke skal Udyr faa mere Kød af mit Fæ, end jeg af denne Sten“.
Siden har Udyr ingen Magt over Fæet dette Aar“.⁵⁾

„Vil man bevare Kvæget mod Ulve, da giv det den 1ste Maj tørt
Ulve Kød at æde, da er det fri et helt Aar“.⁶⁾

„For Fæet, at Ulvene ikke skal gjøre dem noget, skal man tage 3
Lunger og Lever af Ulve og læg dem tilsammen i Viin Ædike og lad
staae i 9 Dage, lad det tørres, stød det til Pulver, gif Fæet det ind
med Mælk“.⁷⁾

Pontoppidan skriver:⁸⁾ „Paa den 25. April undlader de klogere af
Bønderne at sønderskjære Jorden med Plovjern eller besvangre den
med Sædekornet, for ikke at udsætte Kvæghovederne for de vilde
Dyrs Anslag“ — Vilde man holde Ræve og Maare borte, slog man
blot et Stykke Ulveskind fast paa Slaget,⁹⁾ men vilde man dræbe Ræve
og Ulve, blandede man Ulveurt med Arsenik og strøede det paa et
Aadsel.¹⁰⁾

1) A. M., 187, Bl. 55. — 2) Ohrt: Danmarks Tryllef. II, 47. — 3) E. T. Kr.: Jydske
Folkeminder, VIII, 401. — 4) D. F. S., 1909/3, H, Bl. 4. D. F. S. 1909/3 H. E. T.
Kr. S., 234 (57). 5) D. F. S., s. S., 1936/1, 1308. — 6) E. T. Kr. S., 217, 61. — 7)
D. F. S., 1909/3 P, 389. — 8) Pontoppidan, 57. — 9) E. T. Kr. S., 245 No. 2. —
10) Ny kgl. S., 65 b, Bl. 26 h.

Blodstillen.

At stille Blod eller, som man ogsaa sagde, „dølge Blod“ var en af
de Forretninger, den kloge Mand ofte blev stillet overfor, og mange
magiske Kure er her kommet til Anvendelse:

„Blod at stelle saa vel som paa Folck som paa Fæ:

Christus tren i Jordans Flod stelle stod“.¹⁾

„Stik din Lægefinger i Skaden og sig:

Chrestus hafte et Hul i sin Side, og det maa værken blø-
de eller svide, det stælte Gud i N. G. F. S. H. A. Amen.
X X XXX X X“²⁾

„Jesus tog en lille hvid Kjæp i sin højre Haand, han sagde: saa
sandt som han kan stille al Verdens Flod, saa kan han ogsaa stille
dette Blod i Navnet G. F. S. o. H. A. Amen.

Læs det tre Gange“.³⁾

„At stille Blod og Bullenskab:

Christus blev døbt i Jordans Flod, som Vandet stille staaer, saa stil-

ler jeg dette Blod, at det verken skal bulne eller svie i Navnet ††† Amen“.⁴⁾

„At stille Blod ved disse 6 Bogstaver:

O I P M L I

Naar man skriver disse Bogstaver i Panden paa Persijenten og binder et Tørklæde derover, saa stilles Blodet strax“.⁵⁾

Eller „skriv følgende 9 Gange:

Hanner (Kreaturets Navn) bola beta“.⁶⁾

En meget almindelig Kur var denne: „Naar man ei kan stille Blod paa Qvæg, saa tag en Kiil af et Trin paa en Stie eller af en Skammel eller Bænk, rør den om i Blodet og slaae den ind igjen, hvor den har siddet, saa staaer Blodet strax. Er Proberet“.⁷⁾

„Vil du stille Blod paa en Kalf: tag en Æggeskal og lad dryppe tre draaber udj og sæt det paa Ilden, saa stilles det, eller tag en jordfast Steen og Lad dryppe paa den, lad den i sit Sted igjen“.⁸⁾ — „At stille Blod paa Køer: tag en grøn Frøe, brænd den i aske Paa En hed ild skufe, og Tag Saa det Puluer og bind udj En lin Klud og bind om halsen paa det queg, som Blodet løber paa, huad slags queg det er, saa stilles Blodet strax uden ald tuifl“.⁹⁾ — En Snogeham, som er funden, er ogsaa god til „at dølge Blod med“,¹⁰⁾ ligeledes brændte Hærer eller brændt og stødt „Perlemutter“.¹¹⁾

1) E. T. Kr. S., 239. — 2) D. F. S., 1909/3 B, 57. — 3) E. T. Kr. S., 220, No. 138. — 4) D. F. S. 1909/3 b. N^{III}, 138. — 5) D. F. S. 1909/3, b N^{III}, 115. — 6) Fausbøl, 77. — 7) E. T. Kr. S., 212, 84. E. T. Kr. S., 220, No. 95, D. F. S. 1909/3 R^{III}, 75. — 8) Medicinsk hist. Museum, L 62, 69. — 9) Thott, 732, No. 48. — 10) Ny kgl. S., 351 c, No. 172. — 11) D. F. S. 1909/3, R^{III}, 75.

Sygdomme hos Kvæget.

Med det Kendskab, vore Forfædre havde til Sygdommenes Natur, deres Aarsager m. m., maatte der selvfølgelig blive en hel Del Lidelser, man stod aldeles uforstaaende overfor, og vilde man ikke lige antage Forgørelsen som Aarsag, maatte man udskille saadanne som „ubevidste Sygdomme“,¹⁾ „ukendt Syge“,²⁾ „For alle Slags Syge“.³⁾ Eller „Syge, man iche til wisse kan sige, hvad er“⁴⁾ o. s. v.

Angaaende Aarsagerne til Kvægets Sygdomme søgte man dem ofte paa de forunderligste Steder, saaledes var det en almindelig Folke mening, at om man skød Skader, vilde der dø et Kreatur i Gaarden for hver Skade, man skød.⁵⁾ Sygdomme blandt Kvæget kunde ogsaa skyldes, at man maledt Malt om Søndagen,⁶⁾ at man havde „spændt Døre i Stalden“,⁷⁾ at man havde nedfejlet Spindelvæv i Kostalden,⁸⁾ at en græssende Ko havde traadt i en Fuglerede,⁹⁾ at man havde bortgivet sine Pæoner i Haven,¹⁰⁾ at der den Dag, Køerne var sat i Marken, var sprunget en Kat over deres Vej,¹¹⁾ at Røgteren Julemorgen var gaaet fastende til Køerne,¹²⁾ at Slibestenen var gaaet rundt mellem Jul og „Hellig 3 Konger“,¹³⁾ at man havde skudt en Ugle,¹⁴⁾ eller ryddet en Dysse paa sin Mark.

Hvad enten nu Kuren var forebyggende eller helbredende, var den meget ofte magisk:

„Denne Læsning er for Qvæg:

Jeg læser over dit Qvæg for alle slags Sogter, for Maadesogt og Gulsogt og Vattersogt, for alle Slags Krampe og stivsyge og alt undt, som flyver og fare imellem Himmel og Jord, som paakommer Hornqvæget efter Solen er staaet op og hund er gaaet ned, skal du faae mægen Mælk og Smør, at dinne Køer blive Tyrgal, Løve med Tyr og blive med Kal og gaae deres rigtige Tid ud og Kælve Godt“.¹⁵⁾

Man mente, at naar en Krage sad gentagende Gange paa Hustaget og skreg, varslede det snarlig Ulykke og Sygdom blandt Kreaturerne, man plejede da at gaa udenfor og byde den noget Brød med de Ord:

„Vi har Brød at give dig, men ikke Kød, det kan vi ikke undvære“.¹⁶⁾

Over syge Kreaturer plejede en Kone ved Roskilde at læse:

„Kan du ikke æde Halm, saa kan du æde Hø,
og kan du ikke leve, saa kan du dø“.

Der døde aldrig noget Kreatur, hun havde læst over.¹⁷⁾

Junge skriver ogsaa:¹⁸⁾ „naar et Qvæghovede blev sygt, hentedes en Koedoktorinde, hun falder paa Knæ for den, læser, korsor, signer og maaler den, dertil bruges en Mands Halsklud og tvende afbrudte Straastykker“.

Mange ejendommelige Forebyggelsesmidler har været anvendt:

„At Kreet ikke skal blive syg:

49) = ∴ β 9 ∴ 1 ∴ 9 = 00) P 0 9 ✕ ∴ ∴ ∴ 9 9 4 (0 - 2 i P.) ∴ ∴ ∴

Skrief disse bogstaver. Tag Hovedet af et Toaars Kre, som er død, skier Hovedet af, stik din Skrift i den, hæng det op wæd en Han bielk“.¹⁹⁾

„Tag Secundinam i noget og heng i Skorstenen, saadant kan du ogsaa tage Skallerne efter Giæs, etc., og saa længe de henger der, da kommer Kreet intet til“.²⁰⁾

„At Kurere Mennesker eller Kreaturer: Det som tages ind eller gives dem:

Filigræcum, Brun hæste Pulver, graa Strandpulver, Paradiskjerner, Finedrik, Mæsterrod, Flyverøn, Beværgrelt, Kjerkens Muld, og, naar dette er givet dem, Haanden om Hovedet, siig saa:

„Det inde, som er Dig paaført i Djævelens Naven, skal drives tilbage i 3 Mænds Naven og gaa over til det Sted, hvorfra det er kommet, i Naven G. F. S. o. H. A. Amen“

derefter gjøres 3 Kors og siig:

„Vig bort Satans List, min Frelser er Herre Jesus Christ“ derefter Fadervor bagvendt. Før man gjør dette, tager man en Negel af hver Storta og hver Tømmelfinger x Haar af deres Hoved, og det brændes op i Djævelens Naven ved stærk Ild“.²¹⁾

En anden Maade at kurere paa: „Naar Klipningen begynder, siges disse Ord:

„Er det onde Dig paaført i Djævelens Naven, saa gaa nu bort i den samme igjen til det Sted, hvorfra det er kommet. Bort Satans List, min Frelser er Herre Jesus Christ“.

Dette Støkke læses 3 gange, imens der klippes, 3 Klip i Panden og 2 i Nakken. Kaars. Derefter stryges 3 Gange og siges:

„Bort Satans List o. s. v.“

læg det paa Ilden tillige med den sædel og Røn, og den sædel er 3 hjørnet, og skriv paa den „Bort Satans List“, hak med Saxen, til det bliver Opbrændt, Medens det brændes Læses:

„Er det Onde Dig paaført i Djævelens Naven, Brænd nu op i den samme igjen og gaa over til det Sted, hvorfra det er kommet. Bort Satans List o. s. v.“^{.22)}

„Mod ubevidste Sygdomme hos Dyrene, hak Hjærtet af et dødt Kræ af samme Race, bland dette med Foderet og giv dem at æde, ligeledes Urin at drikke af et frisk Kræ“^{.23)} — Men „et Preservativ for alle svagelige Tilfælde blandt Hornqvæget er, at tage en god Kiedelfuld Wand og lade sterk kaage og derudj kaster en levende Kat og lader den kaage saa længe, noget af Katten er igien, og giver hvert Hoved af samme Wand“^{.24)} — „Fejler et Kreatur noget, skal man tage en Troldkost og stryge med henover det syge Sted“^{.25)} — „Hafr Qvæg ont, skal mand skiære det tuert ofuer Rumpen, en Spande langt fra Kroppen under Rumpen, och blifuer det lam udj beenene, skal mand skiere den lille klof af“^{.26)}

„For at standse Sygdom mellem Kreaturerne skal man skaffe en Hundehvalp, som skal begraves levende under Dørtrinnet og paa den Maade, at den sættes baglænds med Poterne i Vejret. Naar den er død, skal den atter graves op og have nogle Klude og nogle Ører med sig og atter begraves, eller nedgrave en død Kat liggende paa Ryggen med Hovedet udad, 9 Hørfrokærner og 3 Nipper St. Hansmuld skal lægges mellem Kattens Forben. Det kunde ogsaa hjælpe, hvis man solgte Kreaturet paa Skrømt. Betalingen var 3 Sk.“^{.27)} — Eller „tag en ung drengs naturlige Vand og Malurt Knuper og malet Sennep og giv Nødet“^{.28)}

„For siug Quæg: Tag rindendes Vand imod Strømmen i en nye rød Potte ock tage saa meget Salt 3 gange, som mand kand tage imellem siine fingre ock kaste i forbn Vand, saa skal mand gaa til det Huus, som det siuge Quæg er i, ock slaa forben Vand ock Salt op paa Taget, ock skal du saa sige:

„Jeg slaar Vand ock Salt op paa taget, nu skal denne Siugdum icke længere vare med dette Quæg, før dette Salt ock Vand vorder til grønt Græs ock groer i Jesu nafn“^{.29)}

„Sygt Kred at hielpe: Tag Refue Kiød og brend i Pulver og gif Kre ind i sød melch udsiet, og Hiend (Hæng?) en Refue Raad i dit Fed Huus, lende swamp og lade Kredet driche ofver og gifue noget af swampen ind“^{.30)} — „Mand kan tage 9 Slags hafve Urter och hacke svarlig smaa med Salt och gifve dem 3 gange ind“^{.31)} — Eller „køb en Urt paa Apoteket, som kaldes Kristurt, og boer et hul paa det venstre Øre paa nødet og stick af samme Urt i hullet og et støcke imellem Kløverne“^{.32)} — „Tag læckat skind og lad det ej komme paa Jorden, gif lidet ind heraf, hielper strax“^{.33)}

„Mod Vandheld og Død blandt Kræature tag Leveren, Lungen samt det halve Hjerte af en Kræatur, der er død af en ubekjendt Sygdom, kom det i en ny ubrugt Potte og kline Laaget vel til med Leer. Potten

sættes i Ilden og brændes til Pulver og indgives hver Kræatur 3 Morgener^{.34)} — Naar Køerne var syge, skulde de trækkes gennem brændende Halm,³⁵⁾ eller „tage Gløder i en Ildpote og nogle Blade, der brænder med en sød Lugt, dette skal føres fra Koens Næse, under Halsen, mellem Forbenene, under Bugen, mellem Bagbenene og samme Vej tilbage“^{.36)} — Man har indgivet syge Køer Kirkegaardsjord, taget tiende, naar Solen gik ned,³⁷⁾ eller Jord fra hver Hjørne af Kirken og drysset paa Kreaturet.³⁸⁾ — „Gaa en Søndag, Tirsdag eller Fredag til Kirkegaarden, tag tre Haandfulde Kirkegaardsmuld under din højre Fod, hvilket skal bindes paa det syge Kreaturs Ryg“^{.39)} — Man har endvidere Nytaarsmorgen, som et Forebyggelsesmiddel, indgivet 3 Aks af hver Slags Sæd.³⁹⁾ — Man har boret Huller i Koens ene Horn og i Hullet indstukket et lille Stykke Papir, hvorpaa Fadervor var skrevet.⁴⁰⁾

Ved Nedrivning af en gammel Stald i Skellinge? fandt man følgende mærkelige Sager skjult i Tømmerværket. De var anbragt i et Par Borehuller, som siden var lukket med Træpropper. I det ene Hul laa der en indtørret Snog og en lille Sølvmønt. I det andet laa en Faare-skindspong, som indeholdt lidt Kviksølv, et Par Hvidløg, en Stoppe-naal og noget Dyvelsdræk.⁴¹⁾

Er Dyr syge, skal det ogsaa være godt at affyre en Bøsse under Bugen af Dyret, men med Bøssen maa være dræbt et Menneske,⁴²⁾ begrave en Hugorm levende under Dørtrinnet,⁴³⁾ eller foretage „Støbning“, hvortil bruges 4 Slags Bly: almindeligt Bly, Klædebly, som toges af stemplet Klæde, Kirkebly fra et Vindue i Kirken, og Korsbly fra et Vindue, hvor det korsers sig, hertil kom arvet Sølv. Alt dette smeltes ved 9 Slags Ild, d. e. en Ild af 9 Slags Træ, og støbes derefter over det syge Dyrs Hoved igennem en aabnet Saks eller et Sold i en Bøtte Vand.⁴⁴⁾

For „Kvægmist“ har man gravet en Hestepande ned i Kostalden.⁴⁵⁾ Nogle brugte ogsaa at hænge en flaaet Rævekrop op i hver Ende af Kostalden.⁴⁶⁾ — Mod alle arvelige Sygdomme hos Kvæget skal man hemmelig, uden noget ser det, Julenat lægge en Favn Hø ud paa Marken, staa tidlig op Julemorgen og giv Kvæget fastende af dette Hø at æde, det vil da være bevaret mod Smitte og anden Sygdom.⁴⁷⁾ — Man har ogsaa for Sygdom og Uheld blandt Kreaturerne begravet en død Hund i Stalden.⁴⁸⁾ Eller begrave et Dyr levende, og naar det har ligget en vis Tid, grave det op igen og give det syge Dyr det som Medicin.⁴⁹⁾

„For quæg, som driffues fra et sted till et andet, at det icke skal bliffue siugt, da skall mand tage lidet jord oc græss oc lidet smør oc brød och putte i halsen paa det, førend det æder af andet græss, som det skal veræ“^{.50)} — Fedt, som er kogt af en flaaet Ræv, er godt for en Barselkvinde, som ikke kan føde, naar hun tager det i varmt Øl, ligesom det er godt for Kvæg i alle Sygdomme.⁵¹⁾ — „Og bliver Quæg hastig syg, tages ett nytt Rød Kalmersir Silke, som ej haver været brugt, og klip samme Silcke meget smaa og giv det i Ediche med Theragelse“^{.52)}

Endvidere har man givet „Vejbredblomster i deres Moders Mælk, Marubium og Lungeurt koft i Vand, Terpentiniolie i et Hønsæg,

Svampen af Lindetræ, Pilesvamp kogt i sød Mælk, en Spegesild dypet i Tjære, Smidsinder i Vand, Svovl, Krudt og Dyvelsdræk, Mesterurt, Levestok, Kongsurt og Malurt, stødt Silpsium i god Rødvind, Bævergejl, Ulvegejl og Mithridat med Laurbær, Safran, Bøssekrudt, Theriak, Angelicarod og Pomerantsskal, Byg-, Havre- eller Blendkornsmalt, Bygmalt, Løv og Mos af Hassel, Isop i sød Mælk, Ephøe Gundelreeb, hedenske Vund Krud, Belidonne Roed, Mistelurt, Bokar, Holurt, Korsørd, vilde Nelder, som groer under Ege, Lofwestilck, Alron,⁵³⁾ Løng Svus⁵⁴⁾ og Croto Metallorum“.

„Vil en Ko æde Vidjeblade (Blade af Graapil), vil den leve, ellers vil den dø“.⁵⁵⁾

Sygt Kvæg har man aareladt, oftest under Halen, men ogsaa paa „Aaren under Tungen“ eller blot ved at skære lidt af Dyrets Øre.⁵⁶⁾

For Sygdom hos Kvæg, hvad Slags det er, har man brugt „at smøre med Ravolie i Næsen⁵⁷⁾ og røge med Matrillia, Mesterrod, Myrrha, sort Kommen, Sevenbum, Sandrod, Dyvelsdræk, Leverstens Røgelse og Benbrud, af hver Slags købes for saa mange Skillinger, som man har Kreaturer, som skal røges“.⁵⁸⁾

1) E. T. Kr. S., 245, No. 11. — 2) Rostgaard, 36, 448. — 3) Additamenta, 713, 314. Pedersen, Henrik: For- eller Oldtid, (1). — 4) Ny kgl. S., 314 ck. Bl. 8. — 5) Kamp: Danske Folkem. 220. — 6) E. T. Kr.: Gamle Folks Fortæll. I, 81. — 7) E. T. Kr.: Tillægsbind I, 116. — 8) Just: Anviisning, 249. D. F. S. s. S. 1936/1, 825. — 9) Reimer, IV, 506. — 10) Andersen, Lars: Folkesagn og Folketro i Odsh., 60. — 11) D. F. S. s. S. 1936/1, 911. — 12) Kamp: Danske Folkem., 204. — 13) E. T. Kr.: Skattegr., 7, 67. — 14) D. F. S., s. S. 1936/1, 19. — 15) D. F. S. 128/2 (Tjørnehoveds. II, 1 og III, 4). — 16) Ohrt: Danmarks Tryllef. I, 450 (Odense Skoleprogram 18/4 1773). — 17) E. T. Kr.: Skattegr., 10, 32. — 18) Junge: Den nordsjæll. Almue, 209. — 19) D. F. S. 1909/3 B, 9. — 20) D. F. S. 1909/3 b A I, 23. — 21) D. F. S., 1909/3, R II, No. 33. — 22) D. F. S., 1909/3 R III, No. 34. — 23) Oldtidens Sorteb., 36. — 24) Thott, 733, No. I. — 25) Reimer IV, 505. — 26) Additamenta, 713, 318. — 27) Grüner Nielsen: Læsøfolk, 217. — 28) Thott, 732, No. 16. — 29) Additamenta, 713 309. — 30) E. T. Kr. S., 239. — 31) Additamenta, 713, 312. — 32) Additamenta, 713, 311. — 33) Ny kgl. S., 67 f, 206. — 34) Pedersen, Henrik: For- eller Oldtid. (5). — 35) D. F. S. s. S. 1936/1, 251. — 36) D. F. S., s. S. 1936 I, 1025. — 37) D. F. S. s. S. 1936/1, 332. — 38) D. F. S., s. S., 1936/1. 332. — 39) Østsjællands Folkeblad 21/3 1925 (Findes ikke anført i den indledende Kildefortegnelse.) — 40) D. F. S., s. S., 1936/1 372. — 41) Skive Folkeblad 5/9 1913. (Findes ikke anført i den indledende Kildefortegnelse.) — 42) D. F. S., s. S., 1936/1, 661. — 43) Thiele, 57. — 44) Thiele, 132. — 45) Kamp: Danske Folkem.. 191. — 46) E. T. Kr.: Jyske Folkeminder IX, 16. E. T. Kr.: Skattegr., 7, 42. — 47) Fundne Bog, 16. — 48) Uhrskov: Sagn og Tro, 71. — 49) Andersen, Lars: Folkesagn og Folketro i Odsh., 49. — 50) Thott, 718, 44. — 51) Ny kgl. S., 67 f (løst Blad). — 52) Thott, 732, No. 14. — 53) Thott, 732, No. 35. — 54) Thott, 733, No. 10. — 55) E. T. Kr.: Skattegr., 4, 54. — 56) D. F. S. s. S. 1936/1, 902. — 57) E. T. Kr. S., 243, No. 68. — 58) D. F. S. 1929/64, D 8.

Trivsel.

Ogsaa for Kvægets Vedkommende har man i høj Grad udnyttet de magiske Midler for at indvirke paa Dyrenes Trivsel. Ofte drejede det sig om Undladelser:

Man maatte saaledes vogte sig for at spise i en Stald, hvor Kreaturerne var inde, da de ellers ikke mere trivedes.¹⁾ I samme Henseende heller aldrig slaa Kreaturerne med en Staldkost,²⁾ eller med en afbarket Gren.³⁾ Kommer man ud i en Kostald, maa man ikke føle paa Dyrene eller spytte i Stalden, thi saa kan intet trives der.⁴⁾

„At Kreaturer skal lykkes og trives: Staae tidlig op og gaae strax til alt dit Qvæg, stryg det over alt Hænderne, tag en Gaasefjer og med det bløde af Enden pir dem op i deres Gane. Gjør det hver Morgen. Men begynd saa at give de Æde, som du var først ved, thi imidlertid løber og Sygdomsslimen fra de andre“. ⁵⁾ — „Klip den nyfødte Kalv 8 smaa Snit i Øret, tag Blodet deraf og giv Koen paa Brød, strø saa meget Salt, Du kan holde mellem tre Fingre, paa Kalven og lad Koen slikke det, saa vil saadan en Kalv altid trives“. ⁶⁾ I samme Hensigt skulde man Julemorgen gnide Køernes Tænder, saasart man kom op. ⁷⁾

Naar en Mand havde Kreaturer, og han traf en Staalorm, skulde han lade den løbe tre Gange over sin Haand, for naar han gav Kreaturene med den Haand, trivedes de godt. ⁸⁾ Godt var det ogsaa at nedgrave en levende Kalv under Dørtræet, for at Kvæget skulde trives. ⁹⁾ Man skulde Paaskemorgen tage „en Potte Kjærnemælk og hænge den urørt tildækket Aaret igiennem i en Skorsten og give Kalven det ind“. Eller naar en Kalv var født, mærke den i Øret og lade bløde tre Draaber Blod paa et Stykke Rugbrød og „give ham det i Halsen, før du giver ham Drikke, da skal han leve og trives“. ¹⁰⁾

„For ung Fæet, der ej kand triwis: Kast det Nød omkuld og skiere de patter eller gimer, som sidder i Munden, og slaae Et Høns Eg Med skal og kom det i Halsen Med Een Pott Øll, saa kommer Qvæget sig igien“. ¹¹⁾

En gammel Skik, som Christian den 4. ved Forordning forbød, var den, som Birkerød i sine Optegnelser omtaler: ¹²⁾ „Før end noget drengbarn kommer til christendom, den skal sættes paa en bahr hest at ride, men et pigebarn skal sættes paa en bahr koe, det mener di skall gifve dem lyche med og til alle slags fæe og chreature“.

For at faa Kvæget til at trives mente man ogsaa, at Tjenestfolkene, der bandt det ind mod Vinteren, skulde have uldne Vanter paa. ¹³⁾ „Og St. Hans Aften skal noget af det bedste og fedeste Græs afslaaes og, naar det er vel tørret, bortlægges for sig selv og gemmes, og, naar noget Fæ bliver svagt, er det en Lægedom“. ¹⁴⁾ For Resten er det godt „i Martij Maanet at stryge Qvæget med en Halm Wisk, at de Løse haar kand komme af dem. I May Maanet er det godt at give Malke Qvæget Saldt og støtte Laufrebær paa Brød 2 Gange om Dagen. ¹⁵⁾ I September, naar der af mange fine smaa Dugperler paa Spindelvævet — flyvende Sommer — bygges Bro fra Stub til Stub, da fedes bedst alt Markens Kvæg. ¹⁶⁾ Og i Oktober er det godt at give Qvæget Smør paa Brød med Terach, saa bliver det frisk Aaret igiennem“. ¹⁷⁾

„Vil en Ko ikke trives, da skal man tage Flyverøn, Mesterrod, sort Kommen og graa Svovl og indgive den“. ¹⁸⁾

1) E. T. Kr.: Skattegr., 4, 61. — 2) E. T. Kr.: Tillægsbind I, 117. E. T. Kr.: Skattegr., 7, 68. — 3) Uhrskov: Sagn og Tro, 181. — 4) D. F. S s. S., 1936/1, 2465. — 5) D. F. S. 1909/3 b A, 12. E. T. Kr.: Gamle Raad, 300. — 6) Fundne Bog, 9. — 7) Mortensen: Landsbyliv, 48. — 8) D. F. S., s. S., 1936/1, 87. — 9) Ny kgl. S., 351 c, No. 138. — 10) D. F. S. 1929/64 D. 7 og C. 48. — 11) Thott, 732, No. 50. — 12) Gl. kgl. S., 2499 (37). — 13) Gl. kgl. S., 2499 (21). — 14) E. T. Kr.: Danske Sagn VI II, 474. — 15) D. F. S. 1909/3 Q 8 og 9. — 16) Reimer, 2, 232. — 17) D. F. S. 1909/3 b Q, 11. — 18) Hansen, H. P.: Kloge Folk, 205.

Held og Uheld.

Ikke mindst indenfor Kvægbruget er Held og Uheld meget almindelige Begreber, og paa mange forskellige Maader har man søgt at indvirke paa disse.

Man søgte at udlede Uheldet fra forskellige Forhold. Klippede man saaledes Negle om Mandagen, eller der, medens man sad og malkede, kom en Tudse ind i Stalden, eller man havde ødelagt en Dysse, gav det Uheld blandt Kreaturerne.¹⁾ Man maatte den 14. April og 14. Oktober rengøre Mælkekarrene, saa at Sommer- og Vintermælken ikke kom sammen, ellers fik man ikke Lykke med Bedriften.²⁾ „Juledag skall man indthett queg i Vand, paa det, at det skal iche faa lage brønde om sommeren och dø“.³⁾

„Forskellige Dage har de gamle For Kastet, for at Chreaturet icke skuldet faa udhel: D. 25 November er Cathrine Dag. D. 16 Oktober er Galde Dag. D. 23 November er Chlemens Dag. D. 13 December er Lucia Dag. D. 23 Apriles er Georgius Dag“.⁴⁾

En Ting, der ofte blev brugt for at faa Held, var Ønskekvisen, den skulde skæres en Julenat af en Hasselbusk eller Slaaentorn, det sidste Aarsskud og danne en trekløftet Gren. Naar man vil bruge den, tager man den i Haanden og siger:

„Jeg hilser dig, du min ædle Ønskekvist, jeg søger og finder dig og besvæger dig ved den Kraft, som du besidder, at du vil sige mig, hvad jeg byder dig, og det saa vist og sandt, saa rent og klart, som Solen skinner ved Middagstide. Saa gør du da din Pligt og misbrug ikke din Magt til at udrette noget skadeligt, men kun vidne til mit og mines Gavn, Glæde og Tilfredshed. Basta“.

Vil man bruge Kvisten mod Kvægsyge, „da skal den skæres en Torsdag i Nymaane, tidlig før Solens Opgang, og paa Kvisten skal man indridse med et nyslaaet Hestekosøm:

„Kvindens Sæd skal søndertræde Slangens Hoved“.

I sin Stald skal man saa gøre en Ild paa en Jernpande og derpaa gøre en Røg af Hvidløg, Svovl, Beg, Kristtorn og Bukkeblade, og naar Røgen stiger i Vejret, skal man sige:

„Defi † Ministrachel † Jota † Mifana † Hisanam †

O Lama † Basulai † Nonai † Mungis

† Lorrat † Pacem †“

Man maa passe, at ingen overrasker, medens man foretager sig nogen af disse Handlinger, og kun en, som man sikkert kan stole paa, maa vide, hvad man foretager sig, eller hvad man har gjort“.⁵⁾

„Hansens Kurebog“ angiver⁶⁾ for Uheld:

„O. W. { „Her skrives for Wan Held for dend Mands Kiør
Døren { (Mandens Navn) i denne Bye, at det om wendes
I. N. G. F. S. o. h. A. Amen“

der bores et Hul over Døren, og det sættes ind og tilproppes. Skrif saa et Kors i vær Koes Pande med ny Tiere“.

For at faa Held med Besætningen har man i ældre Tid i udstrakt Grad gjort Brug af den levende Begravelse. Om Fremgangsmaaden ved en saadan fortæller Jens Kamp: „I Kongsted By ved Sorø brugte Folk i gamle Dage at ofre en enaarig Kvie for at faa Lykke og Held

med Kvæget. Bymændene skiftedes til at levere Kvien, saaledes at en Mand lagde den kønneste Kvie til et Aar og en anden et andet Aar, thi Kvien, der ofredes, maatte være den bedste, der var at faa i Byen. Naar alt var færdigt, gravede Bymændene en stor Grav i Porten eller midt paa Gaardspladsen, og ned i Graven blev lagt Foder, og Kvien trukket derned. Medens Kvien fortærede Foderet, lagde Folkene Brædder og Stængetræer over Graven, fyldte Jord ovenpaa og lavede en lille Høj derover, og det var et godt Tegn, hvis de i det samme hørte Kvien brøle nede i Jorden, thi saa vilde Byens Kvæg, som man nu trak over Højen, lykkes og trives i det kommende Aar. Derefter holdtes Gilde til langt ud paa Natten, og der dansedes rundt om og paa Højen, og jo mere Støj, de kunde gøre, desbedre. Det blev regnet for en stor Højtid, naar man saaledes havde ofret. Kvien kvaltes eller sultede ihjæl dernede i Jorden, og der maatte ikke siden graves paa dette Sted.

Efter hvad ældre Folk ved at fortælle, maa det antages, at denne mærkelige Skik har holdt sig i denne By til sidste Halvdel af forrige (18.) Aarhundrede.⁷⁾

En Mand nedgravede et levende Føl inden for Stalddøren for Uheld blandt Kreaturerne, og det hjalp en Tid, en anden nedgravede et levende Stykke Fjerkræ i Gaardens fire Hjørner.⁸⁾ Der siges ogsaa, at naar to unge Folk kommer til et nyt Hjem, skal de lade den første Kalv, der fødes dem, levende nedgrave, saa faar de altid god Lykke med Kvæget.⁹⁾

„For Vanheld at forhjælpe: Hvem der kan faa en levende Hugorm og kaste den midt i Gaarden. Samme Orm gives 60—70 Brynskjærner alt udi en ubrugt Lerpotte. Ligeledes kan man sætte en Orm udi en Leerpotte inden hans Stalddør, alt naar Solen er gaaet ned. Han maa være alene og gjøre det i den hellige Trefoldigheds Navn, saa kan der ingen onde Mennesker gjøre dig noget Vanheld“.¹⁰⁾ — „For Vanheld for Kal, naar di døer, saa skal du tage Hovedet af et Kal og gaa tiendes hen og begrave det, wor dær samles 3 Mar Gen Skiel, efter Solen ned gang stiltiende giort“.¹¹⁾

„Mod Vanheld og Død blandt Kræature, da tag Leveren og Lungen samt det halve Hjerter af Kræatur, der er død af en ubekjendt Sygdom, kom det i en ny ubrugt Potte og kline Laaget vel til med Leer. Potten sættes derpaa i Ilden at brændes til Pulver, hvortil alt blandes og pulveriseres og indgives. Potten med de øvrige Levninger graves ned under Døren, hvor Dyrene gaar ud og ind“.¹²⁾

En Mand blev raadet, for Uheld med Kreaturerne, „at tage Hjertet af et af de døde Dyr og besætte det lige saa tæt, de kunde, med Knappenaale og sætte det med Vand over Ilden. Naar det saa kom i Kog, saa skulde nok det Skarn komme, som ku gøre for det og jamre og klage sig i Pine“.¹³⁾ — „For hvem, som har Ulykke og mister, fang en Hugorm og sæt den i en ny rød Potte med Laag over, sæt den ned inden for Døren, hvor Dyrene staar, stiltiende, med Jord og grønt fra tre Markenskjeller“.¹⁴⁾

For at Heldet ikke skulde tages fra en og følge med en solgt Ko, klippede man lidt Haar af denne og kastede paa Ilden.¹⁵⁾

Naar Folk har Uheld med deres Køer, skal de have en ubrugt Sæk,

og naar en Ko føder to Kalve, skal de holde Sækken for Kalvefødselen, saa kommer den tredie sikkert i Sækken, den skal de da hænge op paa Loftet ved Bagbenene, saa vil al Uheld forlade Boligen.¹⁶⁾

For at forebygge Uheld blev der St. Hans Aften lagt Ild (en lille Glød) i Mælkespanden, hvorpaa der malkedes 3 Stænk af hver Ko, denne Ubetydelighed af Mælk maatte ikke nydes af Mennesker, men blev kastet i Svinetønden.¹⁷⁾

For at faa Held med nylig købt Ko skal den trækkes over Pengepungen, der er lagt under Dørtræet.¹⁸⁾ Men faar man Dyret som Gave, maa man ikke takke derfor, thi saa faar man ikke Held med det, og man skal selv føre det i Hus, ellers vil det ikke trives.¹⁹⁾ Man skulde altid sørge for at faa noget Reb med den købte Ko, og før den blev trukket i Stalden, skulde der kastes en Skefuld Salt derind,²⁰⁾ — en Kniv skulde sættes over Døren,²¹⁾ og Koen skulde trækkes baglænds ind.²²⁾

„For at faae Løkke i Huus ved Kreaturer, tag en Pind af flyv Røn og Kløv og Bind overkors med Rød Silke. Sæt et Kors over hver Dyr i et Huus og den sædel: „Qvindens sæd skal synderknuse slangens Hoved og forstyrre og tilintetgjøre al Djevelens magt og Fantasi i Navn G. F. G. S. G. d. hellig Aand Amen“. Og i Dør Træet tag Gravtræ paa Kjerkegaarden og noget Lofstilkrod tillige med et Kors og den sæddel „Qvindens sæd ...“, mend alt naar Solen er neer. NB. Saa kand ingen Ondskabsfulde mennesker gjøre dine Kreaturer (Skade), som gaar der ud og ind“.²³⁾

For at blive fri for Uheld blev en Mand raadet, at den, han mistænkte for det, aldrig maatte komme i hans Kohus en Torsdag og aldrig, medens Køerne var fastende, og saa skulde man holde gloende Ild for Munden af Køerne.²⁴⁾ — Eller „tag Salt i en Kop og gaa tæt uden for din Dør og vend dig fra Døren og stryg 3 Kors med Salt med 3 Fingre i Naven G. F. G. S. G. H. A. og gaa ret om huuset og kast helle Vejen, men fra Huuset, og er der flere Dørre, da gjøres der lige som ved den første, og et Kors Salt over Kilden, som der tages Vand af, og over din Seng, og det skal skee hvær Juel Aften, Ny Aars Aften og St. Hans Aften 3 Gange om Aaret“.²⁵⁾ — „Mod Uheld og Fald af Kreaturer, tag Synaale for 6 Skilling, sæt den halve Part udi Fæstalden og den halve Part, hvor Bæsterne er inde, og sæt dem for Øynene og vend Spidserne i Vejret og sæt dem saa dybt imellem Stenene, at Kreaturet tager ingen Skade deraf, og sæt dem krysvi“.²⁶⁾ — Man har ogsaa brugt at afsave gamle Hjuleger, sætte Synaale i dem og grave dem ned ude paa Marken. Et andet Sted tog man for Uheld Portlaagen af og lod Dyrene gaa over den.²⁷⁾

Man siger, at den, der er saa heldig at finde en Marmorsko, skal en Gang faa meget Kvæg og god Lykke dermed.²⁸⁾

For at faa Held med Kvæget gned man Juleaften eller andet Steds Julemorgen Køernes Tænder med Malt, Salt og Sod, eller man tog Aske i et Sold og rystede det hen over Køernes Ryg samt gav dem en Skefuld Tjære og en Spegesild eller en salt Sild med Brød og Brændevin,²⁹⁾ og „St. Walborg Aften skal de have Hvideløg, Vild Meel og Honning“.³⁰⁾ For øvrigt skal man vogte sig for at slaa en Ko med en Kost, da den saa ikke mere vil trives, og vil man være sikker paa

ikke at miste Kreaturer i det kommende Aar, skal man vogte sig vel for at lade sin Slibesten gaa rundt „mellem Jul og hellig tre Konger“. ³¹⁾ Man mente ogsaa, at naar en Kvinde, som ikke havde holdt Kirkegang, kom ud paa Vejen, da vilde der ske en Ulykke med det Kreatur, der først kom derover. ³²⁾

1) Uhrskov: Sagn og Tro, 67. — 2) Gl. kgl. S., 2499 (24). — 3) Ny kgl. S., 314 ck Bl. 9. — 4) D. F. S. 1909/3 b Q. — 5) Fundne Bog, 30 og 37. — 6) D. F. S. 1909/3 B, 36. — 7) Kamp: Danske Folkem., 200. — 8) Uhrskov: Sagn og Tro, 68 ff. — 9) Kamp: Danske Folkem., 205. — 10) E. T. Kr. S., 243, No. 72. — 11) D. F. S., 1909/3 B, 57. — 12) Pedersen, Henrik: For- eller Oldtid, (5). — 13) Reimer IV, 495. — 14) E. T. Kr. S., 236, 64. — 15) D. F. S., s. S., 1936/1, 798. — 16) E. T. Kr.: Skattegr., 7, 68. — 17) Gaardboe: Om Overtro, (Saml. til jydsk Hist. og Topografi 2. Række I, 48). — 18) E. T. Kr.: Tillægsbind I, 177. — 19) Kamp: Danske Folkem., 180. — 20) E. T. Kr.: Tillægsbind I, 101. — 21) Andersen, Lars: Folkesagn og Folketro i Odsh., 24. — 22) Kamp: Danske Folkem., 204. — 23) E. T. Kr. S., 241 (15). — 24) Reimer IV, 494. — 25) D. F. S. 1909/3 R^{III}, 73. — 26) E. T. Kr. S., 243, No. 56. — 27) Andersen, Lars: Folkesagn og Folketro i Odsh., 41 og 53. — 28) Kamp: Danske Folkem. 204. — 29) Uhrskov: Sagn og Tro, 13 ff. — 30) D. F. S. 1909/3 b, Q, 13. — 31) E. T. Kr.: Skattegr., 7, 68. — 32) Andersen, Lars: Folkesagn og Folketro i Odsh., 83.

Trolddom.

Hvad er Trolddom?

„Al Trolddom bestaaer i at vide hver Urts Kraft og bruge den til sin Næstes Skade, og da skal Urterne bruges til at curere det igjen. Det er en ringe Videnskab, men her vil jeg vise det Gode og ikke det Onde, det kunde ikke skade at være hver Urtes Kraft bevidst, men mange Ildsindede vilde misbruge det, derfor kan de ikkuns vide lidet.

Al Villie at gjøre Ondt det er Trolddom. Og Divlen eller Ugartilok er saare stærk, som Uforstandiges Hierter, det er Aarsagen til, at meget skeer for dem, som er vandtroe“. ¹⁾

„Hvad Egenskaber den bør have, som kand drive de forborgenne Konster med Held:

- a. Konstneren maa være af Naturen et stille Meneske.
- b. En Person, der selv kan udgranske noget.
- c. Have den Egenskab, at han undertiden har vaagende eller sovende Aabenbaringer / der er et (sikkert) Tegn til Omgang med Aander.
- d. Fast og urokkelig i sine Forsætter.
- e. Arbejde paa det Gaade, saasnart den mindste Lejlighed viser sig.
- f. Være fri for alle Rænker og Anslag.
- g. Være fri for at elske de jordiske Ting alt for højt.
- h. Være en reen Sandheds Elsker.
- i. Have den Egenskab, at hand kand tie med sin Videnskab og ikke udbasune den til hver.
- k. Den Egenskab, at hans Kraft kand virke paa andre Mennesker, Dyr eller Ting.
- l. At hand i alt, hvad hand foretager sig, har sine Tanker henvendt til Gud.
- m. Hand maa aldrig sigte til at øve sine K(o)nster til at skade Mennesker.

Jo stærkere, (han) er i disse Punkter, og jo bedre, disse Egenskaber er hos ham, jo bedre, retskafnere og frygtelig maa han være. Fruentimer kand og lære dene Konst og Videnskab. NB. da de er af bløder Natur, bliver sielden og næsten aldrig gaade, da de erre arrige og hevgjerrige, er det ikke raadelig“.²⁾

Almuen antager, at den syvende Søn af en Moder, som fødes paa en Torsdag, er forlenet med overnaturlig Kraft til at kurere Sygdomme og at kunne gøre mange andre Ting, som f. Eks. skaffe Smør i Kærnen og afholde ondt fra Mennesker og Bæster. Man kaldte en saadan „Torsdagsdokteren“.³⁾

„Vil du vide, om det er en Trolde Hex eller ey, saa tag 2 rug Vippe med rug udi og læg over Kors og tag en sye Naal og sæt dem tilsammen med og læg under Dørtræet. Saa gaar hun baglæns ud ad Døren, om hun er skyldig“.⁴⁾

Til Hexeri bruger man de saturniske Urter og mod Hexeri de solariske.⁵⁾

1) D. F. S. 1909/3 b A, Bl. 22. — 2) D. F. S. 1909/3 b R. D. F. S. 128/1, 5. — 3) Reimer IV, 516. — 4) D. F. S. 1909/3 b. A. Bl. 38 h. — 5) D. F. S. 1909/3 b R.

Trolderid.

Overfor en eller anden Sygdom hos Kvæget (Lamheder?) har man brugt Udtrykket Trolderid, saaledes som Dyr læge Mathiessen meddeler fra en Kvaksalverisag paadømt ved Baag og Vends Herreders Thing 1787.¹⁾

Behandlingen har sikkert overvejende været Brugen af Troldkosten, saaledes som det ogsaa oplyses i ovennævnte Sag.¹⁾

„Tag en dwerrequost af et træ, slaae paa Nødet dermed, saa faar det bedre“,²⁾ — „eller brendt den Melemste Solle af en skoe til puluer, giw nødett ind, det hielper“.²⁾

Riegels siger, at trolreden skal læges som Svindeblod.³⁾ (Se Blodgang.)

1) Dansk vetr. hist. Aarb. 1936, 168. (Findes ikke anført i den indledende Kildefortegnelse). — 2) Thott, 732, No. 28. — 3) Riegels, 42.

Forgørelse.

Der var især tre Maader, paa hvilke man mente, Hekse og Troldfolk kunde skade Kvæget: a) enten ved at gøre Dyrene syge med en uforklarlig Sygdom, b) ved at stjæle Dyrenes Mælk paa magisk Vis eller c) ved at fordærve Mælken paa en eller anden Maade, saa der ikke kunde kærnes Smør af den.

De Sygdomme, som blev tilskrevet onde Menneskers Værk, var jo saadanne, til hvilke man ikke kunde finde nogen anden tænkelig Aarsag. Naar en Ko holdt op med at æde og ikke var at formaa til at tage selv det bedste Foder, naar den ikke tyggede Drøv, eller naar den

stod og tæredes hen, uden nogen Sygdom kunde paavises, hvad var da mere nærliggende end at tro, at dette var onde Menneskers, vel oftest Fjenders Værk.

Mange og lange Bønneremser mod Trolddom hos Kvæget findes optegnet rundt om i vore gamle folkelige Lægebøger og Cyprianus'er. Her er „et Stykke imod al Trolddom baade for Avl og Bjerring“.1)

„Saa staa man tidlig op Sct. Valborg morgen, før end Solen staa op. Staa i dit Gaardslød og tag en Flyverøn i din Haand, vend dig mod Øster og sig disse Ord:

Jælp mig Gud Fader til et godt Aar o. s. v.“

Eller

„Jeg besværger Eder i Aander og Creature, som har gjort denne Guds Tjener N. N. Skade paa hans Hæste, Kiør, Nød, Mælk og Smør, at I da nu aldeles viger og afstaa og flyer fra denne Guds Tiener o. s. v.“.2)

En meget karakteristisk Heksekur er følgende: „Tag hellig Jord fra den sidste Gravs Sydvesthjørne, dertil Mesterrod, Flyvrøn og en Hugorm, som er tagen i Majmaaned, disse 4 Slags skal lægges i Kirken under Alterdugen og messes over 3 Gange (helst 3 Højtidsdage), saa er det færdig til at bruges, og man skal sige de Ord:

„Al den Ild, som optændt er, udslukkes skal i det Land, hvor der hverken findes Kvinde eller Mand I Navn G. F. G. S. og G. d. H. A. Amen“.

Men til Kreaturet skal du have nysmalket Mælk af en Ko af de 2de forreste og den højre Bagpatte, Alt gøres tiende, Gjør saa en lille Skindpose og bind i Grimen eller Tøjret under Hovedlaget, tag saa en Sax og klip 3de Lokker Haar imellem Ørene og 3 over Boven og 3 over Krydset, og dette brændes i en gloende Ild, og du skal bruge den hellige Jord langs ned med højre og venstre Side og langs med Ryggen. Kreaturet bliver inde 24 Timer derefter“.3)

„Jeg maner Eder alle Troldkvinder og alle Troldkarle ved Gud Faders, Søns og Hellig Aands, at I aldrig tager Magt over denne Mands Køer eller Nød eller andre Høveder, som ere i Gaardens Folder eller Marker o. s. v.“.4)

„Dersom man har mistanke, at et Krætuur er beskadiget af unde folk, da stryger du 3 gange fra hoved ud til halen og læser hver Gang som efterfølger:

„Nu haver vi gud fader og guds Søn med os. Vi signer dig for qveisoot, for Longsoot, for Orm og for troldom, for Kastelse og Paakastelse og for alle unde Meniskers falske tunger og unde hender og for Ald den skade, Fæe kand faae, i Navn G. F. S. H. A. Amen“.5)

„Spyt paa din Finger paa din høyre Haand 3 Gange, Læs følgende Bøn 3 Gange:

„Er du fortroldet, er du forgjort, da skal du være fri og vorde løst I Navnet G. F. G. S. og G. H. A. Amen og Fadervor 1 Gang bag- efter“.6)

En endnu kraftigere Bøn skal være denne: Gør som ovenfor og sig:

„Trolddom Trolddom hær ///

Malle Malle Bær ///

I Navn G. F. G. S. G. H. A. Amen“.7)

Naar et Kreatur er forgjort, da læs følgende Ord:

„Saa sandt, som der er nogen Forgjørelse gjordt over dette Kreatur enten i Hud eller i Haar, i Kjødet eller i Blod, i Muskler eller i Sener, i Tarmene eller i Maven, i Kjødet eller i Benene eller noget Sted, saa forbyder jeg denne Forgjørelse i Navnet (+++) Amen“.⁸⁾

„Mod Troldom hos Kreaturerne:

„Jeg søger at forhindre Dievelen og alle hans Apostlers Gjerninger i Navnet (+++)“.

Dette siges 3 Gange en Torsdag eller Søndag Aften efter Solens Nedgang, og stryg da med din højre Haand fra Næsen opad Panden, ud ad Ryggen, ud under Bugen tilbage til Næsen igien for hver (Gang), du siger Ordene“.⁹⁾

„Mod al Slags Skade hos Kreaturer: Tag et nyt Hampegarn, der endnu ikke har været vaadt, sno det tredobbelt og gaa dermed ud paa en Kløvermark, saml en Kløverplante med din venstre Haand, medens du med den højre halvt omvikler den med Hampegarnet, og sig:

„I alt det godes Navn løser jeg Sygdommen af og binder Helbredden til mit Kreatur“.¹⁰⁾

„Frygter du, at Hex skal gjøre dit Fæ noget ondt, saa tag om Julen, naar du bager dit Brød, et lidet Korn Surdej af det, der er Blevet tilovers, og sæt det over din Stalddør eller Fæhusdør med de Ord:

„Hvor var du Satan, da Christus blev født“

Da skal du se, de lader det staa“.¹¹⁾

„At fordrive al Troldom fra denne gaar paa hvad maade, det er gjort i navn G. F. G. S. G. H. A. Amen +++ +++“.¹²⁾

„Naar et Kreatur er forgjort, da stryg det 3 Gange frem og tilbage fra Pandebenet til Haleenden, 1ste Gang Medgang, 2den Gang Modgang, den tredje Gang er Medgang. Alt siges? i den samme Mands Navn, det er gjort i, og til sidst siges:

„Bliv saa frisk i Jesu Navn Amen“.¹³⁾

„At frie sine Kreaturer, naar de af eet eller andet Slags Troldom eller Fandens er fordærvet:

„Merida“.

Tag dernæst 3 Klumper Jord paa Kirkegaarden, og ved hver Klump du tager, da siig:

„I Jesu Navn til Befrielse“.

Denne Jord melleres i Saft og Rugmeel, men du maae af din egen Jord tage lige saa meget eller lit mere og lægge paa Kirkegaarden den igen, som du tog af. Nu følger Formaningen, og Kreaturet stryges med Jorden og Meelet tilsammen. Siig saa:

„Jeg gør det for mine Heste og Faar for Taver og Tand, jeg stryger af dem ald Avinds Haand, jeg stryger af dem dens døde Mands Svig, som farer og flyver mellem Himmel og Jord, Sol og Moe i Navn ++++. Jeg stryger af dem Vejer og Svig, jeg stryger af dem 9 Slags flyvende af det Kreaturerne“.

Det læses 3 Torsdag Morgener efter hinanden, da er det bevaret for ald Slags Troldom“.¹⁴⁾

„Tag nyt Hampegarn o. s. v. (som ovenfor nævnt) og sig:

„Aander velgørende gode og Raad gode alle helbrede det, kan ikke du og jeg hvad og altid for og nu Syge og Sot dens for Skade dens for (Dyret med sit Navn nævnes) min helbreder du før ikke dig løser jeg, og fanget og bunden være skal du og, ††† Navn Godes alt i dig binder jeg“.

Er Skaden eller Sygdommen paa Bugen eller Ryggen, skal man binde Kløveren godt højt oppe, er den derimod paa et af Benene, skal man binde den nede ved Jorden“.¹⁵⁾

Mod Hexerie og Forgjørelse hos Mennesker og Dyr:

„Tree falske Tunger har narret dig, tree hellige Tunger haver talt for dig. Den første er Gud Fader, den anden er Guds Søn, og den tredie er Guds Hellig Aand. De give dig dit Blod og Kjød, Fred og Mod, Kjød og Blod, er du født med Være hos dig fortabt?, har dig overvitt en Mand, saa velsigne dig Gud og den hellige Cyprian, har over dig skrettet en Kone, saa velsigne dig Gud og Maria, har dig forgjort en Karl, saa velsigne dig Gud hans Himmelsrig, har dig forgjort en Pige, saa velsigne dig Gud og alle Himlens Stjerner. Himlen er over dig, Jorden er underneden dig, du er i Midten. Jeg velsigner dig for Forret?, Forstand. Dengang Jesus Chrestus gik i sin bitte Lidelse, da rystes alt. Saa sagde de falske Jøder af Spot: See hvor rystes Guds Søn, ligesom han havde Ridere. Da sagde Vorherre Jesus Christus: Jeg har ikke den Reder, og der skal ingen faae den, der hjælper mig mit † at bære. Den vil jeg frasige al Ridere i Navnet (†††) Amen.

I N R I

I N R I — Dette alt bevaret her i Tiden og der i Evigheden Amen“.¹⁶⁾

At binde Amuletter paa Kvæget eller Indsætninger af Sedler og lignende i Staldens Tømmerværk eller i Stalddøren var en overmaade meget anvendt Kur mod Trolddom og Forgjørelse paa Kvæget. En saadan Seddel brugt baade for Børn og Kreaturer lyder:

„ast. A, C † Svind som D(ug) f(or) S(olen) X (†††) Ammen.

Qvindens Sæd skal sønderknuse Slangens Hoved og fors(tyrre) og tilintetgjøre Djævelens Magt og Fantasier (†††).

2 Baster Naster dette skal bæres paa lægemit og sætes fast“.¹⁷⁾

„At skrive for Troldom:

T: X Sx N

Tilbage Læses Nøgelen da forsvinder Aanden bort af sig selv“.¹⁸⁾

„At sikre Folk og Fæ i Husene mod slige unaturlige Uheld, ved indsat over Døre: Da laves først en lille kort Tut om en rund Blyantskaft af ubrugt Papir, tætter den ene Ende med Lak, og i den aabne Ende kommer du ganske lidt af disse 9 Pulvere (Bævergejl, Ulvegejl, Mithidrat, Laurbær, Safran, Bøssekrudt, Theriak, Angelikrod, Pommerantsskal) samt et kant Røntræ, et lidet Stump af en engelsk Sy-naal, og disse 3 skrevne og knap afklippede Sedelstrimler:

- 1) Lie Dyre Lamb Sydøme Aig Tonis Amen.
- 2) Merida Meron Mionda Regum.
- 3) † P. M. C. Pp. B. M. R. Y. †.

hvilket som derpaa ligeledes som først lukkes Enden løselig og tætt med Lak. Der bores nu et Hul saa stor, at Tutten kan gaa derind, over Stalddøren og en Told for helst af Røntræ, og saa vender man sig og gaar baglænds ud ad Døren, falde paa Knæ og nedstikker et lidet stump hærdet Synaal under Dørtrinnet. Angaaende Kreaturer i det Hus, der skal beskyttes mod Uheld, da maa disse trækkes udenfor, medens Døren som sagt er bleven istandgjort, og da først gaa ind ad Døren, Alt med Hensyn til disses foretagendet, som maa ske stiltiende, være forud aftalt med Medhjælperen“.¹⁹⁾

„At nedsætte for Skarnsfolk Skriv paa en Sedel, som derefter følger:

Den første Qvinde, Gud skabte, hedte Lilies, hun blev Manden utro, og søgte det røde Hav og skabte sig til en And. Da sendte Gud Herren tree Engle efter hende som hedte Semsemalig og Sandt Magoliat, at hun skulde vende tilbage. Men hun sagde Nej til, før skulde end af hendes 12 Døttre brække Arme og Been. Men hun gav dette Svar. Hvor dette bliver læst eller paaskreven eller nedsat i nogen Mands Dørre, Porte eller Huse, skal ingen Djævel eller Hexe eller underjordiske Folk eller onde Mennesker eller onde Øjne komme ind at skade denne Mand, hans Næring og Bjering, hvilket lyder saaledes af den jødiske Taalemund i Navnet (†††)“.²⁰⁾

„At sætte over døren, hvor fæet gaar ud og ind:

For alt det onde, som dine Chreaturer er paa ladet i diævelens navn, det skal nu bort i samme Mans navn b. a. l. s. l. m. f. i. l.

i Navn G. F. s. og h. A. Amen“.²¹⁾

†††
†††
†††

Mod Trolddom:²²⁾

☉ 29 ♀ x ☾ 27 ☽ ☽ 90 ☽ ♀ 1 ♀ ☽ ☽ ☽ m/WF Dam ♀ Won M 70 m ♀ a r x g m.

Eller skriv:

„a Malle Fage
a Malle Fage
a Malle Fage

Dette skrives Paa en bette Smør og brød og Gifet vært, Naar de fødes, og strax skrives et X i Panden paa et vært mæd Tiære“.²⁴⁾

„At Trolde og Hexe ikke kan skade Mennesker eller Dyr: Skriv i Stalden og paa dit Sengested:

Trottenkopt! jeg forbyder dig i mit Huus og Gaard, Hester og Kostald og mit Sengested, at du ikke gaee over mig, et andet Huus gaaer over alle Vande og Hegn og over alle Vande, saa kommer den kjære Dag igien i mit Hus † † † Amen“.²⁵⁾

„For at hjælpe et Menneske eller Creaturer, som er kommen i Vejen for onde Folk, skriv disse Ord:

„Kvindens Sæd skal sønderknuse Slangens Hoved og forstyrre og tilintetgjøre al Djævelens Magt og Fantasie i G. F. S. o. H. A. Amen Pater Noster“.

Denne Seddel bindes paa et Menneske bag det høyre Øre og paa et Bæst under Manken paa højre Side, helst med brunt Silke“.²⁶⁾

„Nogle Sædeler at sætte over Dørre, hvor fæet gaaer ud og ind:

No 1. „alt det onde, som dine chreaturer er paaladet i djævelens navn, det skal Nu bort i samme Mands navn b. a. l. s. l. m. f. i. t. i.

navn g. f. g. s. g. h. Amen ††† ††††“
 †††

No 2. „At fordrive al Troldom fra denne gaar paa hvad maade, det end er gjort, i navn g. f. g. s. g. h. Amen ††† ††† †††“.

No 3. „Kvindens Sæd skal sønder knuse Slangens hoved og Til jntet gjøres al Troldom i navn g. f. g. s. g. h. Amen ††† ††† †††“

No 4. „Vig bort al satans list, min frelser er jesu Christ i navn g. f. g. s. g. h. Amen ††††††††††“.²⁷⁾

„Efterfølgende Seddel skal enhver Dyr have i sig, og bedst er det en Torsdag Morgen, før Solen opstaar. Men den første Linie gives eller brændes:

KALEMERIS
 KALEMERI
 KALEMER
 KALEME
 KALEM
 KALE
 KAL
 KA
 K

“.²⁸⁾

„At forminde alle Slags Trolddom:

In Sedel, der henges om Persjentens Hals en Søndag eller Torsdag Aften. Saalænge han bærer denne Seddel, haver ingen Troldom Magt over ham. Dette gælder ogsaa Kreaturer“.

Ved Korsarmen staar: „Jesu Nasa Rets Tid“. Ved Kredsen nederst fra oven: „Jeg forminder Dievelen og alle hans Apostle og alle hans Gierninger og alt hans Væsen i Navnet Gud Fader, Gud Søn og Gud den hellige Aand“.²⁹⁾

Amuletter af forskellige Slags har været overmaade meget anvendt mod Trolddom og Forgørelse hos Kreaturerne:

Slog man saaledes en Hestesko med 9 Sømhuller op over Stald-døren, saa kunde ingen Heks gaa igennem den Dør.³⁰⁾

„Naar tilforn et af Bondens Husdyr var sygt og antoges at være forhekset, blev en klog Kone tilkaldt, hun tog da en Træsko, som et af Karlfolkene havde baaret paa sin højre Fod, i denne Træsko lagde hun Gløder og strøede Svovl derpaa. Saa mimrede hun nogle Ord, medens hun tre Gange bar Træskoen avet om Dyret og tre Gange avet rundt om dets Krop, hvorved den onde Aand blev fordrevet“.³¹⁾

„Er et Fæhøvet blevet forgjort, skal man binde det Kirkegaardsmuld eller Mesterroed om Hornene, og for at ingen Hex skal komme ind at forgjøre Kvæget, strør man Hørfør for Dørene“.³²⁾

„At onde Mennesker ikke skal gjøre Skade paa Mennesker og Kreaturer. Man tager en Kniv, som slaar Ild dermed, skjærer man et (ulæseligt) ? i hver Dørtræ, som Kreaturer gaaer ud og ind, og vil du (ulæseligt) ?, saa tager man et lidet Boer og boer et Høl mit i og gjør smaae tole af rønetræ og slaar dem i Hulet i Navn G. F. S. o. h. A“.³³⁾

„Staa tidlig op en Torsdag Morgen, førend Solen staar op, og tag en Flyverøn og gjør en Krans af og hæng den over Døren, som Fæet gaar ud og ind ad. NB. naar du kommer tre eller fire Trin nær til Rønetræet, vend dig og gaa baglæns til og tag den“.³⁴⁾

00

„Tag tvende Rugvippe Med kjerne udi og gjør Heraf et Tegn: 00 5!!! og sæt dem sammen med en synaal og Troe og Læg det under dør-træet, saa stanser han og gaar Ekke der over“.³⁵⁾

„Grav noget af den uskatterlige Roed, S. Johannes kaldet, udj Hæste, Koe og Kalve stalden paa adskillige stæder og under Dørtærskelen, hvor Chreaturet staar, det skeer ved Guds forsyn til din Løst og fornøjelse“.³⁶⁾

Naar et Kreatur var forhexet, skulde Manden gaae paa Kirkegaarden en Søndag, Tirsdag eller Fredag Aften og stille sig ved vestre Ende af Kirken med Ansigtet vendt imod Øst, og skulde han saa under den højre Fod tage 3 Haandfulde Jord (Kirkens Muld) og i Stedet derfor lægge lige saa meget Jord, som var taget udenfor Kirkegaarden. De tre Haandfulde Kirkens Muld blev saa bundet paa den forhexede tillige med et Stykke Flyverøn, hvilket alt skulde ske tiende. Nytaarsmorgen blev der stiltiende givet hvert Kreatur 3 Ax af hver Slags Sæd, for at ingen ved Troldom skulde fratage dem Ædelysten.³⁷⁾

„Voldermisse aften sættes en røn ved alle dørre og over kiør for at hindre hexe at komme ind og at ride bort med kiørerne“.³⁸⁾

„Naar Køer er forgjort, tag Kristenjord, sort Kommen, Divelsdræk, Bevergeld, Jord af 3 Korsveje og en afbrækket Synaal, som sættes i Køernes Horn“.³⁹⁾

For ikke at faa Kvæget forgjort, flækkede man en Pind i den ene Ende og lagde „Bævergiæld, Divelsdrek og Sivenbom“ deri og stak Pinden ned i et Hjørne af den Mark, hvor Kvæget skulde gaa.⁴⁰⁾ — Og om Aftenen før Valborg Dag skulde man sætte grønne Kviste i Taget over alle Døre og Porte og i Møddingen, saa kunde Troldfolk ikke forgjøre Kvæget.⁴¹⁾ — „Man kan gøre et lidet Rønne Kors, sætte

saa lit Egstaal deri og et stykke af en Hyld og set det inden den Dør, som dit Quæg gaar ud og ind ad“.⁴²⁾ — I hver Kobaas skal der være et Stykke Røn helst saa stort, at det kan lægges tværs over bag hver Ko.⁴³⁾ — Man har ogsaa hængt en Flaske med „Dyvelsdræk og Bævergejl“ i Stalden under Loftet for at beskytte mod Hexe og deres Troldkunster.⁴⁴⁾

„At forbyde Hæxser at for giøre en Mans Creaturer: Boer et hul i dørtræ og sæt dyvelsdræk, flyvrøn, bevergiæl, hørfrø og ægstol, som er gjort Kors Paa enden, sæt det udi hulet og en tol med en skud lanse ad, at det Kand have lovt“.⁴⁵⁾ — „qvitisel frø 9 Kiærner, dyvelsdræk, flyvrøn, det at blændes tilsammen og kommes i en Ny læder Paase og bindes i Naken“.⁴⁶⁾

Man skal sætte en Uldsynaal ind i „æ Hwaarrer“ i en Kos Tøjr, naar man trækker den ud om Foraaret, og Naalen skal sidde der hele Sommeren, saa kan ingen forgiøre Koen.⁴⁷⁾ — „St. Hansrod, Flyrøn, mesterrod, bind det i et Klud og Leg det paa Hovedet, hvad enten det er Meneske eller Chreatur, er det forhexet, bliver det strax overmaade syg, men da maae man strax tage det af igien, er prøberet“.⁴⁸⁾ — „Nogle hugorme før Maidag levendes nedsætte en i hver gaars Lii og en under hver Dørtræ, og der et lang Hul bores i et stykke, som Vormen skal i, og der en god told for en paa tværs igiemmel tolden, saa er der ingen Hegsemester, som kand giøre Skade“.⁴⁹⁾

„For at holde dine Kreaturer fri for Troldom tager du 3 Kattekillinger og graver dem ned i det Gaards led, som dine Kreaturer gaar ud og ind ad, men lad dem vende Klørerne i Vejret, saa er dine Kreaturer fri for Troldom i 7 Aar, eller tag en Hugorm, som gaar selv til Huse, kom den i en ny Potte og tillige Havregryn og Jord af de tre Hjørner i din Mark og grav den ned under Dørtærskelen“.⁵⁰⁾ — Eller „grav mit under Dørtærskelen en levende Hund Hvalp i en nye Potte, en levende Hug Orm og Hvid Løg derudi indenfor Døren, saa skader dig ingen onde Mennesker“.⁵¹⁾ En Mand nedgravede i sine Markskel med korte Mellemrum nogle levende Mus, saa kunde Hexe og Skarnsfolk ikke komme derover.⁵²⁾ — „Om en Mands Chreatur er for gort eller hands gaar er besat af unde Folk, da gak avet omkring hands gaar 3 gang udi Lusifærs navn, sæt saa en levendes Chreatur, som haver Klør, og grav det levendes ned mit udi gaarden udi same Mands navn“.⁵³⁾

„At en Trold ingen Sag kan faa med dig, slaa en stor salt kiern I nakke gruben paa den, naar den gaaer ud af døren, da slaa en Liden Yldgnist efter den I nomine Diabolis, er probat“.⁵⁴⁾

„Naar du kjøber en Koe og saa første Gang, den skal ind ad Døren, saa tager du et støkke Ild og læger inden Døren, og der skal Koen over 3 gange frem og tilbage, saa kan der ingen Hex faae Magt over hinde“.⁵⁵⁾

„Mod Forgørelse og Troldom til Folk eller Creature: Huul en Gulerod fra den spidse Ende og lad den syge lade sit Vand tiendes i den, hæng den saa i en Skorsten i Røg; ligesom Vandet svinder, saa svinder ogsaa det onde Menneske“.⁵⁶⁾ — „Tag 3 qvester av en slax træ, som er ufrugtbar, naar sollen er gaaet ner, og slo 3 slag med den paa det Chreatur stiltiendes og brænd dem strax“.⁵⁷⁾ — „Gak til Kier-

ken og tag naaget muld ved den sidste liggrav og strø langs Paa ryggen fra horn til halen 3 gang i Navn g. f. s. og den hellig Aand“.⁵⁸) — „Stæl 3 Koel i en Kolegaer, ien Koel i hver, men det maae være tiendes, og leg dem med roden for dem; eder di det, da kommer di dem, eder di det ikke, da dør di“.⁵⁹)

„Er en Chreatur forgjort, at det dør, da tag noget af det Kiød, saa værm som det er død, og kom det i en Mæsingkedel og kog det udi fandens navn. Men Luk, at ingen ser ilden, som komer til dørren, thi Hæxen komer og vil ind til ilden, da kand du see, hvem der er din skade Mand“.⁶⁰) — Eller „tag Hiærtet og steg den, da skal det hielpe“.⁶¹)

Naar man har faaet et nyt Stykke Kvæg i Stalden, skal man tiende tagen nogle Haar ved Haleroden og brænde dem, da Dyret saa ikke kan blive forgjort.⁶²) Eller „du skal tage nogle Haar af Halen og Hovedet og nogle andre steder og tillige ned skrabe noget af hvert Horn og af Klivene og skjære et lidet stykke af hvert øre, kom det i en liden stykke papier eller Læreds Klud og kast det i Ilden enten stiltiendes eller nom Djabolus og saa nedsættes en Hvalp under Dørtræet med Hovedet ud ad“.⁶³)

„Vil man brænde Hexen, da tag Hlærtet og tongen (af det døde Kreatur) og leg det i Ild, som er gjort af 9 slax træ, og det leges til ilden først, det som er hugen først, og siden efter som det er hugen, men alting skal gøres i fandens N“.⁶⁴)

„Vil du vide, hvem der er giernings Mand Til din Skade; Saa snart et Chreatur er død af Trolddom, da tag det første, du kan, Hovedet eller Lunge, Hiærtet og Tungen slaee en stort salt Kjern deri, at den kan blive sidendes, hæng det og i Skorstenen med Munden ned ad og I Nomine Diabole, saa stærk Ild under den, saalænge, du tænker, at Trolden kan Leve, eller og kast den i en Gloendes ovn og stop derfor men luk dinne Vinduer og døre vel til, at den ej kommer Ind, er forsøgt“.⁶⁵)

St. Hans Aften skulde man for at bevare Kreaturerne mod Trolddom børste dem tre Gange ud ad Ryggen med en Troldkost, men inden Solnedgang.⁶⁶) Eller naar Pigerne har malket Køerne, skal de tage den Fraade, som staar oven paa Mælken, med 2 Fingre og smøre paa Køernes Hale samt gøre Kors over dens Hale og Patter.⁶⁷) — „Pindse Morgen tag en liden potte och fyld den Med Melck, hæng det tilsammen udi Røeg och lad den hænge det dette ganske Aar igiennem, saa skall Ingen trollfolk hafue nogen Magt Med den Koe“.⁶⁸) Ellers siger Niels Mikkelsen, Aalborg:⁶⁹) „Bønder er af den mening, at Billwerser (saa kaldes de som forgjøre Fæet i Tyskland) skulle forgjøre Kiøer den næste Dag for S. Valborg Dag. Da pleje de, som tage Vare paa Kiøerne, huer Morgen at giffue dem ind Dild og Hvidløg, Viderthon, Pileurt eller Loppeurt, Steenruder, som voxer paa Mure oc ingen andensted, oc hafuer en rød Rod eller Mesterurt, Loestilk, Lungeurtis Rod oc Malurt. Ellers skrifuer Medici, at naar Fæ blifuer fortroldet eller af forgifffige Diur bidne, der skulde mand gifue dem at æde Stilckene af Buglossa eller Oxetunges Urt, og at gemene Bønderfolk holder meget af Persorata (Jordhumle) oc Steenrude, som voxer paa Mure oc

kalles Adianthum eller Capillus Veneris, huilcke de skiære i stycker oc giffue Fæet ind“.

Mod Trolddom har man endvidere indgivet Kvæget „Vidrich og Laubær i usiet Mælk, Fee-Polver, Dyvelsdræk, sal Piter, Mesterrod i brændevin, Folkeskarn, Mesterrod, Semen Line i Nye Malket Melk efter Solens Op- og Nedgang“. Man kan ogsaa indgive „Hypericon og Moly, Rød og hvid Coreoli, Mesterrod skaaret i Terninger og indgivet sammen med Hørfrø, Rægenfær, Dyvelsdrek, Krusemønt og Mæsterrod i rendendes Vand at tages imod strøm og koges. Lad Manden som ejer det (Kreaturet) gjøre sin behov og Pese udi sin højre træskohel, rør det tilsamen hel det i Creaturen i fandens Nav(n)“.⁷⁰⁾

„Naar under Jor folk haver Magt med Køerne, skal man skiære det Højre ørre og faa tre drøb Blo og blan det Salm med Sø melk, Vid løg og giv dem ind“,⁷¹⁾ eller „giv hende først, naar hun fanger sin første Kalf, en Eggeskal af sin egen Melk, og komb skallen i hender“.⁷²⁾

„Naar et Kreatur bliver forderret, da giv Mesterrod, Johannesrod, Lovstikkerod, Dyvelsdræk, Bebergel, Campher, Felie græc, Alund, Diuvelsabisrod, Paradis Kjerner paa Brændevin“⁷³⁾ — „eller St. Hansurter at æde“.⁷⁴⁾

Røgning mod Trolddom har været meget anvendt, saaledes med „Mennesketænd, ægte Rauv og Dyvelsdræk“,⁷⁵⁾ eller man trak Køerne ind i „Bagstieset og røgede dem godt igennem med fluedens Rønne og gav hver af Dyrene et Stykke deraf i et Hul i Hornene“.⁷⁶⁾ Var Kreaturet blevet „overset“, saa det viste sig sygt, helbredede man det ved Røgning med forskellige Urter.⁷⁷⁾ For forgjorte Kreaturer „røgede man under dem med Dorant“.⁷⁸⁾

For Trolddom var det godt „Voldermisse Aften at to dem med Meerkraut eller Brassica marina“.⁷⁹⁾

Niels Mikkelsen, Aalborg, skriver,⁸⁰⁾ „at Troldfolk graver deres Djævelskab under Dørtærskelen, som Fæet gaar over og ind i Stalden, „Huor aff Fæet vantrifues og Døer“. Derfor skal man opgrave i Stalden, hvor Fæet gaar ud og ind, om nogen Ting skulde være nedgravet som Hønsæg, Fjer, Haar, Uld og andre Slags Ting, dette kaster man i en brændende Ild“.⁸¹⁾ — Der siges ogsaa, at en Hex, blot ved at sætte en Streg eller andet hemmeligt Mærke paa en Dør kan medføre slemme Tilfælde blandt Kreaturerne.⁸²⁾ — Hexene brugte ogsaa i gamle Dage grøn Sæbe, som blev strøet i Græsset eller blandt Foderet. Det var da umuligt for Høvederne at æde, Fraaden stod ud af Munden paa dem, de tabte al Lyst til at æde.⁸³⁾ — Smører man saaledes Sæbe imellem Tænderne „af et Fæe, enten det er en Koe eller Hest eller Geed, da æder det ikke, førend du toer det Munden reen igien med frisk Vand“.⁸⁴⁾

1) Kamp: Danske Folkem., 206. Thiele: Danske Folkesagn III, 133. — 2) E. T. Kr.: Danske Sagn VI, 78–83. — 3) E. T. Kr.: Danske Sagn VI, 84 ff. — 4) E. T. Kr. S., 228, No. 36. — 5) E. T. Kr. S. 213, No. 61. — 6) E. T. Kr. S., 236 (2). — 7) E. T. Kr. S., 236 (3). — 8) D. F. S., 1909/3 b, N III, 128. — 9) D. F. S., 1909/3 b N, 36. — 10) Hansen: Oldtidens hemmelige Bog, 32. — 11) D. F. S., 1909/3 A, No. 42. — 12) D. F. S., 1909/3 G, 9. — 13) E. T. Kr., Danske Sagn VI, 87. — 14) Ohrt: Danmarks Tryllef. I, 449. — 15) Fundne Bog, 17. — 16) D. F. S., 1909/3 b N III,

96 og 99. — ¹⁷⁾ Fundne Bog. 37. E. T. Kr.: Danske Sagn VI II, No. 1662. — ¹⁸⁾ D. F. S. 128/1 (Tillæg pag. 21). — ¹⁹⁾ Pedersen, Henrik: For- eller Oldtid (3). — ²⁰⁾ D. F. S. 1909/3 b N III, 142—144. — ²¹⁾ D. F. S. 1909/3 G, 9. — ²²⁾ D. F. S. 1909/3 B, 10. — ²³⁾ Er udgaaet. — ²⁴⁾ D. F. S., 1909/3, B, 31. — ²⁵⁾ D. F. S., 1909/3 b, N III, 100. — ²⁶⁾ E. T. Kr. S., 243, No. 67. — ²⁷⁾ E. T. Kr. S., 233, Nr. 3. — ²⁸⁾ E. T. Kr. S., 236, (3). — ²⁹⁾ D. F. S., 1909/3 b, N III, 35. — ³⁰⁾ E. T. Kr.: Jyske Folkeminder IX, 12. — ³¹⁾ Thiele, 56. — ³²⁾ E. T. Kr.: Jyske Folkeminder VI, 290. — ³³⁾ D. F. S. 1909/3 S., 19. — ³⁴⁾ D. F. S. 1909/3 A, 53. — ³⁵⁾ D. F. S. 1909/3 b, R. — ³⁶⁾ D. F. S. 1909/3 b, G. — ³⁷⁾ D. F. S. 1909/3 b, Q, 13. — ³⁸⁾ Gaardboe: Om Overtro (Saml. til jydsk Hist. o. Topografi, 2. Række I, 47). — ³⁹⁾ Gl. kgl. S. 2499. — ⁴⁰⁾ D. F. S. 1929/64, C., 49. — ⁴¹⁾ D. F. S., s. S., 1936/1, 622. — ⁴²⁾ D. F. S., s. S., 1936/1, 971. — ⁴³⁾ Additamenta, 713, 320. — ⁴⁴⁾ E. T. Kr.: Skattegr. 10, 15. — ⁴⁵⁾ E. T. Kr. S., 212, 11. — ⁴⁶⁾ E. T. Kr. S., 212, 84. — ⁴⁷⁾ E. T. Kr.: Jyske Folkem., IX, 13. — ⁴⁸⁾ D. F. S., 128/1, 130. — ⁴⁹⁾ E. T. Kr. S., 213, No. 65. — ⁵⁰⁾ D. F. S. 1909/3 A, No. 19. — ⁵¹⁾ D. F. S., 1909/3, b, R. — ⁵²⁾ E. T. Kr.: Danske Sagn, ny Række VI, 341. — ⁵³⁾ D. F. S., 1909/3, b, A, Bl. 37 h. — ⁵⁴⁾ Kamp: Danske Folkem., 216. — ⁵⁵⁾ E. T. Kr. S., 212, 4. — ⁵⁶⁾ D. F. S. 128/1, 49. — ⁵⁷⁾ D. F. S., 1909/3 R, 73. — ⁵⁸⁾ D. F. S. 1909/3, 6 P (Saml. til jydsk Hist. og Topografi IV, 156). — ⁵⁹⁾ E. T. Kr. S., 212, 11. — ⁶⁰⁾ E. T. Kr. S., 212, 43. — ⁶¹⁾ E. T. Kr. S., 212, 7. — ⁶²⁾ E. T. Kr. S., 212, 12. — ⁶³⁾ E. T. Kr. S., 212, 34. — ⁶⁴⁾ E. T. Kr.: Skattegr., 4, 61. — ⁶⁵⁾ D. F. S., 128/1, 136. — ⁶⁶⁾ E. T. Kr. S., 212, 49. — ⁶⁷⁾ D. F. S., 128/1, 49. — ⁶⁸⁾ E. T. Kr.: Skattegr., 2, 110. — ⁶⁹⁾ D. F. S. 1929/64 D, 7. — ⁷⁰⁾ Rostgaard, 36, 439. — ⁷¹⁾ Aalborg, Niels Mikkelsen. — ⁷²⁾ E. T. Kr. S., 212, 73. — ⁷³⁾ Ny kgl S., 67, d, 23. — ⁷⁴⁾ Additamenta, 713, 323. — ⁷⁵⁾ E. T. Kr. S., 244 (7). — ⁷⁶⁾ E. T. Kr. S., 245, No. 10. — ⁷⁷⁾ E. T. Kr. S., 212, 44. — ⁷⁸⁾ Ny kgl. S., 351 c, No. 143. — ⁷⁹⁾ E. T. Kr.: Skattegr., 4, 55. — ⁸⁰⁾ E. T. Kr. S., 212, 184. — ⁸¹⁾ D. F. S. 1929/64, VII, D, 7. — ⁸²⁾ Aalborg, Niels Mikkelsen. — ⁸³⁾ D. F. S., 1909/3, H. — ⁸⁴⁾ E. T. Kr.: Skattegr., 9, 239. — ⁸⁵⁾ E. T. Kr.: Skattegr., 10, 15. — ⁸⁶⁾ D. F. S. 1909/3 b, L (løs Seddel).

Mælkestjaalen.

Naar en Ko pludselig uden paaviselig Aarsag holdt op med at malke, hvad enten det nu skyldtes Sygdom, Fodringsfejl eller ligefrem Sult, har den Tanke ligget snublende nær, at det var onde Væsener — i første Række Hekse, — der paa trolddomsagtig Vis stjal Køernes Mælk. Frygten for Heksens Gerning i denne Henseende var saa meget større, som man mente, hun kunde sidde langt borte og udføre Gerningen oftest ved at gnide paa Staalpinde, „staalmalke Køerne“. ¹⁾ Hun brugte dertil en Strikkepind, to hovedløse Søm indbanket i Bjælken o. s. v., ²⁾ dog skulde hun først have set Koen, gjort Trolde tegn og kastet onde Ord paa Dyret for at faa det i sin Magt, ³⁾ men „man kan dog ikke lukke saa tæt for sit Kohus, at en Hex ikke kan malke Køerne“. ⁴⁾ „Hexene kunde saamænd sidde ude i Heden og malke paa æ Porsrafter“. ⁵⁾

Dog værgeløs var man ikke:

„At Trolfolk skal ikke gjøre Nye berret Koe skade eller tage Melken fra hinde: I en Ægeskal malker du 3 drober Melk og giver Koen det ind i sin og sig disse Ord 3 Gange i Navn G. F. S. o. h. A.:

Nu forbyder ieg dig og alle Trol Kvinder over Jorden og under Jorden, at i skal ikke skade eller fortrylle dene Koes Melk eller Smør, føren i faar dise Patter drober, der første Gang blev malket i Navn G. F. S. o. h. A.“ ⁶⁾

I Viborg Landstings Dombog 1618 findes følgende: ⁷⁾

„Maren Lyrings læste dernæst itt kors, nar mielkende er for giortt.

En søndag morgen tilligh schall offuen giøris hiett i dieuffuels naffn, och saa schal man tage itt kar mielck aff dett samme, som er forgiortt, och kaste dette ind offuer ilden i fandens naffn och sige, att:

„den, som haffer forgiortt mielkenditt,
scal saa brende i fandens naffn Amen“.

I Viborg Landstings Dombog 1620 findes endvidere:⁸⁾

„Peter Ibsen vidnede, at i langsommelig Tid havde de haft hans Mælkende fra ham, og nu paa Paaskeaften kom Anne Jespersdatter ind til ham med en Pot nymalket Mælk og satte det ved hans Hus, idet hun sagde: „Han skulde tage det igen i den sammes Navn, som han havde mistet det i“.

Og siden hjalp det noget“.

„Naar Koen faar nylig kælvet, skal man give den fan Wæriæ Urt med de Ord:

„Jeg giver dig fan Werre ind,
thi den er god til Mand og Kvind
in nomine patris filij“.

Da kan hverken under Jorden eller paa Jorden Folk forgøre Nyten af Mælken“.⁹⁾

„Naar Mælken er borte, skal man tage Haar af Ryggen paa alle Køerne, før man malter dem, tag saa Haarene af Patterne og skær Enden af Rumpen, saa meget som fire Fingre, tag saa en ny Potte og læg et Klæde derover og malk saa over Haarene over alle 3 Slags, kast saa Haarene op i Bagerovnen, som der er Ild, og sig saadan:

„Din Skælm og Taske, der har du dette, du Lucifers Ejendom, forgjort dette Kvæg til Skade“.

Tag saa derefter og sig:

„Drik nu“.

Luk alle Dørene til, saa kommer den inden Aften, som har gjortt det. Dette skal gøres en Fredag Morgen, førend Solen staar op. Kjærn saa om Mandagen derefter, Koen bliver god“.¹⁰⁾

P. Syv siger ogsaa:¹¹⁾ „naar melken mistes eller forderves, da er det det fornemste at henfly til Gud med bøn og Gudsfrykt“.

I Hulegaarden i Kjelderød (Tystrup Sogn) fandt man ved Kløvning af en Stolpe fra en gammel Staldlænge i Aaret 1910 en Seddel i et Hul, boret med en Naver, og med en Prop for Hullet. Seddelen lyder (Tiden er 17. Aarh.):

„Wdi vor Herris Jesu Christi naffn forbiuder wg alle signer oc trolldmaner at skade dise tuende Jesu Christi tiener Nicolaus Laureti f, oc Zidzil Petri f, deri melck eller quegz nøte oc gafn, at di icke mere skall bekomme der af end diefuelen bekom af Maria Christi moder hinders melck. Oc det forbiuder wg dem i Nomen faders søns oc hellig aanz Amenn“.¹²⁾

„Imod Trolld Qvinderne, hwilke der berøver Kiøerne Melken: Mand maa Malke en halv Spandfuld af Melk, nogle Malke lidet af hver Koe. Kaste en Haandfuld Salt, halv saa meget Sand for ud af en Kakeluns Tuden, item en ægge skal fuld af stødt Svogl derudi, rør det vel iblant hinanden, sluk ogsaa toe Gloende Segle derudi og øse siden samme Melk igiennem en tragt udi en Koeblære og hæng siiden blæren med Melken op udi Skorsteenen, lad det saa hæng der, saalænge som der

er noget udi blæren, det hjælper. r † pertus Loqvoe, siger Casparus Lugetius Crimnient^{.13)}

Naar nogen tager en anden Mands Mælk, skal han bruge disse Midler: „Tage Menneskemøg og smøre det nogle Gange under Mælkebøtten, naar de vil malke, skal deres Smør og Ost smage som Menneskemøg. Probatum^{.14)}

„Hvis man strags, Kalven er født, giver den tre Draaber Kvindemælk, da kan ej nogen Trolddjævel stjæle dens Mælk eller forjøre samme^{.15)} — „Den første Gang, en Kvie eller en Ko, efter den har kælvet, malkes, skal man malke lidt af hver Patte i en Æggeskal og give Koen det ind, da kan Troldfolk ikke tage dit Mælk^{.16)}

„At onde Folk icke skal tage Nøtten fra Kiørene, skal mand disse 3 Dage, som følger: først Skiertorsdag, langfredag og Paaskedag, før Solen staar op om morgenen, tage en liden skive rugbrød, stryge noget honning derpaa og give huer Koe et stykke ind saa og Tyren en skive^{.17)}

„Om nogen hafr mist sin Melck, da skal mand tage et drengbarns Skiorte, som icke er 7 aar gammel, ock naar den er nytoen, da sie Melcken derigennem 3 Dage ad rad^{.18)}

„Men for at ingen skal tage Nøtten af dine Kiør, skal mand, først Kalfven er fød, tage et støcke Rønnestilk med 3 leed paa og noget løneborger Salt ock stryge Kalfven 3 gange fra hans Mund ock langs med hans Ryg ock ned af rumpen, ock gifve saa Kalfven Stilcken ock Saltet ind, da skal der aldrig nogen kunde tage Nøtten fra det Quæg nest Guds Hiælp. Eller tag en Rønnestilk med 3 leed paa og gjør kors deraf og bind i rumpen af dine Kiør St. Waldborg Afften, naar du lader dem ud om Natten. Og Paaske Morgen, før Soelen staar op, da skal mand tage en Rifwer og rifve 3 Gange fra Hovedet og ned af Siden af Kiørene, saa faar de icke^{.19)} — „Og den første Gang, du vil malke en Ko, som nys har kælvet, da drag 3 Drag paa hver Patte, men uden at der kommer Mælk deraf, og for hver Drag grib over Gjødningen bag Koen med de samme 3 Fingre, hvormed du har draget paa Patten. Det gjøres stiltiende. Saa kan du malke Koen uden videre Omstændigheder^{.20)} — „Naar en Koe eller Kvie har født Kalven, da førend hun faar noget andet at æde eller drikke, da giv hende Rugbrød og Malt tilsammen, saa skal ingen skade Mælkeaarerne^{.21)}

„Dersom Mælken er bort tagen fra en Kow, da Mælk hende udi fandens navn saa meget som en halv Pote, tag saa 9 slas grøn træ, gjør ild Paa med same træ og det i same mands navn og heng saa kedelen derover og lad den syde, ind til den bliver tør, og har Hexxe taget dit mælk, da Kiøb en mark Egstol, lad en smed slaa dig en hæste skow deraf med 5 eller 7 huler der Paa og Værm det vel og kom udi mælken en torsdags morgen, før sollen opgaar, da skal den satens Kone blive opbrænt Paa sit hele Legeme^{.22)} Man kan ogsaa „kome Gylden Plaster I en Klud under bunden paa Kjernen og indgive Kjærne, naar de ej vil give (Mælk)^{.23)}

„Naar Koen har kælvet, den første Mælk, hun da malker, tag det og lad 3 Draaber dryp paa en Ildglød, saa løber det i Ost, gjem det i din Kiste, saa skader ingen Mælketyv dig dette Aar, Probatum^{.24)} — „Og vil du, at det skal give Fløde paa Mælken, saa tag 3 Nap af

Kjerkegaardsmuld og giv din Koe ind i sit Mælk, naar Solen er neer^{.25)} — „Giver man sin Ko Stransig Pulver, der kjøbes paa Apotheket, saa faar hun sit Mælk igen“^{.26)}

Malker man Køerne paa Marken, maa Pigerne passe paa ikke at gaa rundt om Koen, men gaa lige fra den ene Ko til den anden. Naar de er færdig med at malke, maa de slaa Kors over Yveret og Lænde-krydset og spytte 3 Gange over Koen, saa kan ingen Hex malke den.²⁷⁾ Koen „malker gennem Hornene“, derfor maa man hverken i Stald eller paa Marken binde Tøjret om Hornene, da det standser Mælken.²⁸⁾

„Om Sct. Valborg Aften plejer Troldfolk at drive deres Djævelskab med at tage Nytte fra Folk, da skal en god Husholder tage Hvidløg, Dild, Mel og Honning, der skæres og stødes Urterne smaa,²⁹⁾ eller Honning, Ruemiell, Lünebor Salt oc Huideløg, elte det tilsammen, at det bliffuer som en hordagtig dey, ock gif huer Ko saa Meget ind, som et hønse eg er stor huer S: Waldborre Aften och S: Hans aften“^{.30)}

En Mand, hvis Mælk blev taget fra Køerne, blev raadet at tage en Haandfuld Jord fra Kirkegaarden til hver af sine Køer Klokken 12 Nat og indgive dem den samt en Haandfuld Halm fra Nordvesthjørnet af Kostaldlængen.³¹⁾ — I Viborg og i de tilgrænsende Egne udpyntedes Køerne St. Hans Aften med Kranse flettede af Perikum, for at ikke Heksene skulle stjæle Mælken fra dem, eller de fyldte Yvere slattes.³²⁾

Er en Ko forhexet og giver ingen Mælk, da skrues man Foden af en Messinglysestage og malker igiennem den omvendte Fod, da hæves Trolddommen.³³⁾ — „Giver en Kuog lit Melck, schal du gifue lang pever og Spis kommen og Koge i Øl, Lofuestick at gifue dem er og got“^{.34)} — Taber Koen Mælken, kan man raade Bod herpaa ved at give den om Morgenen sin egen Mælk at drikke, men giver man den sin egen Mælk stærk sødet med Sukker, taber den Mælken.³⁵⁾

Et Par Karle, der vaagede over Køer, der blev mælkestjaalne, saa en Ko rejse sig, trippe med Bagbenene, samtidig med at dens Yver blev slattent, saa rejste en anden Ko sig og bar sig ad paa samme Maade. Det var altid de bedste Køer, Hexen malkede, og hun malkede kun to Køer.³⁶⁾ Blakkede Køer havde Skarnsfolk imidlertid ingen Magt over.³⁷⁾

Foruden Heksene mente man ogsaa, at Tudser kunde komme i Stalden og die Køerne,³⁸⁾ ligesom Snogene har faaet Skyld for det samme.³⁹⁾ Man har ogsaa ment, at naar Pattedkalven døde, tabte Koen Mælken.⁴⁰⁾

„Dier tusen Kiørne, bestryg Dørtræet med Thiere, eller sæt en skaar med Thiere nærved Koehus Døren, er forsøgt“^{.41)} — Naar Troldene pattede Køerne, skulde der hentes Jord fra en Kirkegaard, dette blev blandet med Tjære og smurt paa Køernes Patter.⁴²⁾

1) Uhrskov: Sagn og Tro, 72. — 2) E. T. Kr.: Jyske Folkem., VIII, 260. — 3) E. T. Kr.: Jydske Folkem., VIII. — 4) E. T. Kr.: Skattegr., 4, 56. — 5) E. T. Kr.: Jyske Folkem., VI, 291. — 6) D. F. S. 1909/3, S, 18. — 7) Ohrt: Danm. Tryllef. I, 463. — 8) Ohrt: Danmarks Tryllef. I, 467. — 9) Vordingborg Thingbog 1627 (Sag

mod Mariane Skomagere fra Nyraad). (Findes ikke anført i den indledende Kildefortegnelse). — ¹⁰⁾ E. T. Kr.: Jyske Folkem. IX, 382. — ¹¹⁾ Rostgaard, 161, 26. — ¹²⁾ Ohrt: Danmarks Tryllef. I, 453. — ¹³⁾ Cyprianus Bog 1870, 13. Thott, 732, 30. Additamenta, 713, 319 ff. — ¹⁴⁾ D. F. S., 1929/64, VII, D 7 og C 8. Rostgaard, 36, 458. — ¹⁵⁾ D. F. S. 1929/64 VII, D 7. E. T. Kr. S., 213, Nr. 22. — ¹⁶⁾ Hansen, H. P.: Kloge Folk, 205. Ny kgl. S., 351 c, No. 131. — ¹⁷⁾ Additamenta, 713, 319. — ¹⁸⁾ Additamenta, 713, 308 — ¹⁹⁾ Additamenta, 713, 304. — ²⁰⁾ E. T. Kr.: Danske Sagn, VI, 84 ff. — ²¹⁾ E. T. Kr.: Jyske Folkem. IX, 382. Ny kgl. S., 351 c. — ²²⁾ E. T. Kr. S., 212, 4. — ²³⁾ D. F. S. 128/1, 58. — ²⁴⁾ E. T. Kr. S., 243, No. 57. — ²⁵⁾ E. T. Kr. S., 241, (11). — ²⁶⁾ E. T. Kr. S., 241, (11). — ²⁷⁾ Kamp: Danske Folkem., 208. — ²⁸⁾ E. T. Kr.: Tillægsbind I, 96. — ²⁹⁾ E. T. Kr.: Jydske Folkem. IX, 382. — ³⁰⁾ Rostgaard, 36, 458. — ³¹⁾ Uhrskov: Sagn og Tro, 72. — ³²⁾ Pontoppidan, 53. — ³³⁾ E. T. Kr.: Skattegr., 10, 14. — ³⁴⁾ E. T. Kr. S., 239. — ³⁵⁾ Gerstenberg: Sympathi og Magnetisme, 48. — ³⁶⁾ D. F. S., s. S., 1936/1, 2489. ³⁷⁾ Østsjællands Folkeblad 29/4 1920. (Findes ikke anført i den indledende Kildefortegnelse.) — ³⁸⁾ Rostgaard, 161, 26. — ³⁹⁾ E. T. Kr.: Jyske Folkem. III. — ⁴⁰⁾ Gerstenberg: Sympathi og Magnetisme, 47. — ⁴¹⁾ E. T. Kr. S., 239. D. F. S., 128/1, 53. — ⁴²⁾ D. F. S., s. S., 1936/1, 288.

Forgjort Mælk.

Paa forskellig Vis kan Mælken tage Skade baade før og efter Malkningen, saaledes ved Yverkatarrer og Betændelser, ved fejlagtig Opbevaring, sure Mælkekar, Forurening o. s. v. Men alle saadanne Aarsager, der i ældre Tid var saa overordentlig almindelige, blev som oftest anset for at være Udslag af Heksens Virksomhed: Dog hvorledes kende saadan forgjort Mælk?

„Vil mand vide om Melch er forgjort? Naar melch er forgjort, da vil den iche samel løb och bliffue til ost, ey heller kand den suuerne, ey heller kand mand Kierne smør deraff, Men bliffuer, naar man Kierner en ostagtig Materie der aff, som falder til Bonds i Kiernen, stincher, lugter och smager ilde, wnder Tiden lader denne Materie sig drage lang op i weyret som en Feylestreng, wnder Tiden er det blød, wnder tiden en blodagtig eller vandagtig Materie“. ¹⁾ — Ogsaa Niels Mikkelsen, Aalborg, siger, ²⁾ at naar man kærner saadan Mælk, faar man ikke Smør, men „nogen osteagtig Materie, som kand drages højt som Terre“.

„Men er Mælk eller Smør forgjort, da skal man gøre et Ostekar af Røn eller Esk, trehjørnet og skrive i det ene Hjørne japsum, i det andet Hjørne jorisbum og i det tredie Hjørne ipsium, malk saa en Fredag Morgen, alt inden Solen staar op, og gjør saa en Ost i samme Kar og gjør Ild i di Ovn og sæt Karret med Osten udi og sig ind:

„for min Petraria“

og stæng dine Døre vel, at ingen kommer ind“. ³⁾

„Om en Koes Mælk er fordærvet:

Skriv: hod ost at gd “. ⁴⁾

Lægger man Gløder i Mælken, kan den ikke blive forhexet. ⁵⁾

„Naar Mælken er fordærvet, og du faar siet op, saa tag Sikluden og sløb den over 3 Dørtræer, begynd først i Kostalden, hak siden Sikluden med en Øgse og kom den i Privethuset“. ⁶⁾ — Eller „tag en Søndag Morgen en ny Potte i Jesu Navn, malk saa af 3 Patter af en

Koe, før Solen opstaaer, gjør Ild før der malkes, læg saa 3 Slags Træ paa Ilden og sæt Potten derpaa, saa skal den komme, som Mælken har forgjort^{.7)} — „Tag tre Egeskaller En Søndag Morgen i Jesu Navn, Malk af 4re Patter af en Koe, 3 Draaber af hver Patte, kom saa 9 Slags Træ i Oownen og sæt Ild udi og sæt Melken paa, saa kommer den, som Melken har forgjort^{.8)}

„Om Melchen bliver sey eller lang, da skal mand hugge et (Ordet mangler) i Dørterskelen imellem Huset ock slaa der 3 skeefuld af Fløde i, ock skal du ock tage en Øxe ock hugge den ind i siden paa Dørstolpen ock gaee 3 gange ud ind, før du tager Øxen ud igen, eller mand skal tiendes tage en Sax ock klippe 3 gange uden for Kørenes Mund^{.9)} — „Man skal gjøre Haarslok gloende og slukke det nogle Gange i melken, og Mand maa tage noget lidet Melk af hver Koe / i same Melken komer Mand noget Soed tagen over / en Kakkellovns Mund saa og noget svovel, same kaster man i et Privet eller Hæmneligt stæd, saa er Troldqvinden slutet nok og kommer icke snart igjen^{.10)}

„Naar en Koe har taget skade paa sin Melken ved Hexxeri eller ved anden uloflige Medeler, jtem naar mand icke kand bekomme Smør, i hvad maade mand griber Sagen an, i Ligemaade naar melken er fra Køerne bort tagen, eller det unge Qveg icke vil trives eller lykkes, da tager mand S. Johannis Roed med blome og gif Qvæget ind i Kierne Melk. Kalvene der i mod i den første Melk, som af Koen Malkes. Er Proberet^{.11)} — Eller „man tager 9 Slags Møj, hvilke Slags du kan faa, og kom i Mælken, sæt det saa i Hylden til det bliver surt, tag det saa og slaa det i Privet Huset, saa bliver din Mælk god igjen^{.12)} — „Naar du tager Exkrementer af en Koe og sætter hen paa et Sted, hvor det kan blive suurt, og Solen ikke kan skinne, fordærves Mælken, men naar du kaster det paa Møddingen, bliver Mælken god igjen^{.13)}

„Er der ingen Fynd i Melchen, saa slaa Hinde lige saa varm, som du molcher hinde paa det sted, huor du Altid sidder og gjør dit behou ...? kjøb et styche nyt egstaal i den slemmes No, gjør gloendes saa got ...? rage Kuogen 3 torster effter hinanden ud af Rychen med en Kost^{.14)}

Ogsaa Niels Mikkelsen, Aalborg, slutter sig¹⁵⁾ til denne Skarnbehandling, naar Mælken er forhekset:

„Dette, siger Colerus, holder jeg for ingen ond Recept. Thi Trolddom er Diefuelens gierning. Oc enddog at Dieffuelen er (med sit gantske Selskab) en stenchendis oc ildelugtende Aand. Saa er hand dog en stolt Hofferdig oc Ærgierrig Fugl, som ilde kand fordrage Foractelse oc wreenlighed. Derfor gifuer jeg (skriffuer Colerus) dem, som aff Troldfolck oc Melcketyfue berøfuis deris Melck det Raad, at de tager Melcken, slaae det vdi et Privet eller oc bruger den fromme Salige D. Pomers Lægedom, hvilchen i Lutheri Dischrede er beskrefuen, saa vel som oc af Michale Bobsten i hans Gifftragens Kunst vnd Handbuch paa det 255 blad“.

„For Mælk og Fløde, som er fordærvet, tag vand i Mod strømmen. Kom der i 3 hender fulde salt og kog det og toe seikar dermed, tag saa flyvrøn og skriv 9 gang om i hver kar, saa bliver det bedre^{.15)} —

„Indgiv Koen brødkromme, svoul og salt før dag“.¹⁶⁾ — „Det første, du skal give din Kov, naar hun haver kielved: brød, Malt og salt og hviløg, svoul, bland det til samen og giv det ind, saa kand ingen trolfolk Mallke din Koe“.¹⁷⁾

„Naar en Hingst en Torsdag Morgen, førend Solen endnu er staaet op, kommer til at puste ned i Mælkespanden, saa kan saadan Mælk ikke forgøres“.¹⁸⁾ — „Vil man have god Fløde paa Mælken, er det gavnligt at lægge 3 Zebedei Stene imellem Mælkekarene“.¹⁹⁾ — „Giver man Mælk bort, maa man komme lidt Salt deri, at ingen Hex skal gøre Koen Skade“.²⁰⁾ — „Naar Mælken efter en Malkning bliver siet op, maa ingen fremmede komme ind i Køkkenet, at Mælken ikke skal blive forgjort“.²¹⁾

„Tag Rugbrød, malet Malt, Salt, Hvidløg og gult Svovl, Rugbrødet rives smaat paa et Rivejern, hvidløgen skjæres smaa, og den gule Svovl stødes smaa, alt blandes tilsammen, og giv hver Ko saa meget som et Hønsæg er stort en Gang om Ugen i tre Uger efter hverandre, saa forandrer Mælken sig“.²²⁾ — „Er mælken lang, sejt eller slimet, skal Koen have Alun i lunket Vand og Salt paa Foderet, er den bitter, gives Koen stødt Johannesbrød æltet med fint Salt, Meel og Vand til en Deig og indgives Koen. Er det ikke alt for slemt, borttages det ved at komme lidt Salpeter i den nymalkede Mælk“.²³⁾

Er man bange for, at en Kone, „der har faaet Mælk af en Ko, skal forhexe den, skal man kaste Gløder efter Konen“.²⁴⁾ — „En Kone lærte en Pige, at hun skulde si Mælken fra en nykælvet Ko igennem en Halmvajs og lægge to Straa overkors af Halmvajs og brænde over Ilden“.²⁵⁾

¹⁾ Thott, 241, Bl. 7 v. D. F. S., 1909/3 H. — ²⁾ Aalborg, Niels Mikkelsen. — ³⁾ D. F. S., 1909/3, A, No. 52. (Varianter i D. F. S., 128/1, 59 og E. T. Kr. S., 221, No. 60). — ⁴⁾ E. T. Kr. S., 244, (7). — ⁵⁾ D. F. S., 1936/1, 963. — ⁶⁾ E. T. Kr. S., 243, No. 59. — ⁷⁾ E. T. Kr. S., 243, No. 60. — ⁸⁾ Ny kgl. S., 65 b, Bl. 29 h. — ⁹⁾ Additamenta, 713, 308. — ¹⁰⁾ D. F. S., 1909/3, b, R (løst Blad). — ¹¹⁾ D. F. S., 1909/3, b, Q, 13. — ¹²⁾ D. F. S., 1909/3 A, No. 36. — ¹³⁾ Gerstenberg: Symp. & Magn. Kunsten ved Sympathiraad, 20. — ¹⁴⁾ E. T. Kr. S., 239. — ¹⁵⁾ E. T. Kr. S., 212, 31. — ¹⁶⁾ E. T. Kr. S., 212, 27. — ¹⁷⁾ E. T. Kr. S., 212, 36. — ¹⁸⁾ Thiele, 54. — ¹⁹⁾ Thiele, 52. — ²⁰⁾ Thiele, 51. — E. T. Kr.: Jyske Folkem. IX, 72. — ²¹⁾ Thiele, 51. — ²²⁾ D. F. S. 1929/64, C, 32. — ²³⁾ Pedersen, Henrik: For- eller Oldtid (6). — ²⁴⁾ E. T. Kr.: Skattegr., 9, 16. — ²⁵⁾ E. T. Kr.: Gamle Folks Fortællinger I, 62.

Mælk eller Fløde forgjort, saa den ikke kan kærnes til Smør.

Sjælden har der vel været noget, der i ældre Tid har voldt Bondekonens større Besvær end Smørkærningen, der til Tider kunde være saa lunefuld, at hun ikke vidste sit levende Raad for at fremskaffe det daglige Smør til Brødet. Anders Christensen skriver i sin Bog om Fynske Bønders Liv om den Ting¹⁾:

„Tit hændte det, at der gik Time efter Time, uden at der kom Smør og til sidst maatte Husmoderen koge det op. Fløden blev hældt op i en stor Gryde, der blev sat over Ilden, og saa skummede man Smør-

ret af, efterhaanden som det kom op, men det Smør lignede Talg og var usælgeligt, og man fik ikke nær saa meget som ved Kærningen. Man søgte forskellige Forklaringer til det Fænomen, og mange troede, det var Skarnsfolk, der havde læst over Køerne eller kastet onde Øjne paa dem, eller de havde lavet noget Pulver af onde Urter og strøet paa Græsset, som Køerne aad. Der var driftige Fabrikanter, der fandt paa at fremstille Medikamenter, som skulde forebygge Uheld med Kærningen, og tjente tykt“.

Var det da noget Under, at Bønderne i deres Ukendskab til de faktiske Forhold, Ukendskabet til de hygiejniske Forholds Indflydelse i denne Henseende, søgte Raad i Overtroens Verden — i Magien. Men hvorledes kende af hvad Aarsag, man ikke kunde kærne Smør.

„Dette kunde være af toe Aarsager, nemlig af Naturen og af Trolldom, der er toe Slags.

Af Naturen; Naar man da kjærner paa det, fraader det stærkt og gaaer oven af Kjærnen. Man kan ej kjærne det sammen; men dog koge det sammen.

Af een Slags Trolldom; saa man ej alene ikke kan Kjærne Smør af Fløden, ej heller koge det sammen, thi Trolfolk haver ved Konst taget det.

Af en anden Slags Trolldom: saa at man ej alene ikke kan kjærne Smør eller koge det sammen, men ej heller Køerne kunne lykkes og trives“.²⁾

I nogle Retssager angaaende Trolldomskunster faar vi at vide, paa hvad Maade Heksene tog Smørret fra Folks Mælk:

Dokument tilhørende Aasted Sognekald Forhør af Aar 1573:³⁾

„Buold Gregersdatter bekendte unødt og upint, at 16 Aar siden havde hun og Karine Vages været 3 Torsdag Aftener ved Skjerum Kirke for at faa Nyttten af Folks Køer. Buold blæste i Nøglehullet og sagde:

„Kom Ragi ogh Riste
ogh huerchen Maria eller Christe
och fly oss thieris kaa nøtthe,
huis wy wille paa foede“.

Och nævnte vi hvor mange Kiør, vi vilde have Nøtten af, blaa, sorte eller anderledens lødte, saa skulde den onde Aand komme och fly os Nøtten, hvor wi wylde paa foede“.

I en Dom af ¹⁴/₁₀ 1608 (Vemmetofte Klosters Archiv):⁴⁾

„... Da sagde Gertrud til Kiersten: „Kommer och hielper mig, vy vilde thage nøtten frand Anders Thommesens køer, fordj at hans quinde icke vilde selle mig nogett smør i fredags“. Saa ginge bode hun och Gertrud Lauridsis bege till och plokett haar aff Anders Thommesins køer vnder buginn paa dennom, somme for yffuerit och somme bagh yffuerit. Och bar saa samme haar vdi Kiestens feehus och borrit ett huoll i een stolpe bagh ved køeren och satte saa een ege naffle udi hullet, som haarne bleffue vdi satte, och Kist(enn) sagde:

„Siid der och fandenss, och lad Anders Thommesenn icke faa smør aff hans køer saa lenge som du side der“.

„Vil man tage Smør-Lykken fra en anden, naar de kierner Smør, da tag ved deres Kierne-Stav og kjerne op og ned 3 Gange i det ringeste, eller: som du kan komme til, og sig:

„Din Smør Lyche
skal i min Flødebøtte søcke
i Navn (†††) Amen“. ⁵⁾

Om Uheld til at lave Smør:

„Er der nogen, der har taget Smørlykken i Djævelens Navn, da skal den komme igen i den samme Mands Navn“.

„Bort Satans List, Min Frelser er Jesus Christ.⁶⁾ Fadervor 1 Gang“.

„At Troldfolk skal icke kunde Forgiøre en nyberre Koe eller tage Melchen eller Smør fra hende: Tag en eggeskal, malche deri 3 draaber af huer patte, strax hun har faaet kalffuen och giff disse draaber ind i hendes hals, sig disse Ord 3 gange:

„Nu forbiuder jeg alle troldquinder offuer jorden och vnder jorden, at i icke skal skade eller fortrylle denne koes milck eller smør, førend i faar disse patte taare, der første Gang blev malchet i naffn (†††)“. ⁷⁾

„At boed raade Melch eller Smør, som er forgjort:

In ipsa cum ipso per ipsum“. ⁸⁾

„En Sedel at sette under Bunden paa en Kjerne eller et Ølkar“.

Denne Seddel er formet ganske som Seddelen Side 224.

I Korsarmene staar: „Jesu Nasa Rets Tid“.

I Kredsene begyndende nederst fra oven: „Dette gjør jeg med Guds Magt og med Guds Kraft, at dive (uddrive?) dette Djevlepak i Navnet Gud Fader og Gud Søn og Gud den hellig Aand“. ⁹⁾

„For Vanheld, naar man ikke kan kærne Smør: En Faareblære med Sod, Salt og Svovl hænges op i Skorstenen, og skriv et Kors i vær Koes Pande med ny Tære med en høyre Finger og sig:

„Her skriver jeg for Vanheld for den Mands Køer (Navn) for Smørkærnen i N (†††)“.

Sæt det over Døren, som Køerne gaar ind“. ¹⁰⁾

„At bod raade Melk eller Smør, som er forgjort: Gør et trehjørnet Ostekar af Røn eller Ask og skriv i det ene Hjørne IN. IPSO, i det andet Hjørne CUM IPSO, i det 3die Hjørne PER IPSUM og rundt omkring Karet SUNT OMNIA, malk saa en Fredag Morgen, inden Solen staar op, og gjør en Ost i samme Kar og gjør Ild i din Ovn og sæt Karret ind med Osten udi“. ¹¹⁾

Eller „gør et tre hjørnet Ostekar af Maygrøn og skier et Kors midt paa bunden med en skiærkniv, og i det ene Hjørne med store Bogstaver INTPSO, i det andet Hjørne CUMTSO og i det 3die Hjørne PRIPSUM og Runden omkring Karret SUNPONZ. Malk saa Kiørene Fredag allesammen før dag Morgen og gjør en Ost deraf i samme ostkar, gjør saa Bagerovnen heed med 9 Slags frugtbar træ, og Naar Ilden er udbrindt, saa skild den ad i 2 Dele eller parter og sæt osten med kandt midt imellem bege Ilden og lad saa staa langsom og forbrindes, saa kommer strax Trolkonen Rindendes ind til Dig og begierer noget af dig til givens af dig eller Til kiøbs eller til laans. Men lad hinde sligt intet faae, saa faar Kiøerne deres Mælk og Smør igien. Men hun bliver skuldet og forbrind paa Ald sin Krop“. ¹²⁾

„Opsøg en Flyverøn, tag et Stykke en Aften efter Solnedgang, naar du nu ikke kan kjerne Smør, saa borer du et lille Hul i Plasken og sætter et Stykke af Flyverønnen deri, saaledes at det kan blive siddende for steds. Slaa saa Fløden stiltiende i Kjernen. Tag saa Christenjord, Hørfro og Homlefrø, ligemeget af hver Slags og bland sammen, tag en Haandfuld deraf og strø rundt om Kjernen, i det du siger:

„Dette gjør jeg for at faa Smør i Navnet (†††)“.

Dette skal gjentages 3 Gange, og hver Gang tages en Haandfuld af Blandingen og strø rundt om Kjernen, medens du fremsiger Ordene, og derpaa begynder du at kjerne^{.13)}

Paa Bornholm sendte Heksene en „Smørharre“ ud at tage Smørret af Mælken. En saadan „Smørharre“ bestod af 3 Harvetænder og et Strømpeskæft. Hexen gik ind i en Skorsten, satte de 3 Harvetænder sammen og hængte Strømpeskæftet nedenunder. Saa læste hun en Trylleformular, og saa for „Smørharren“ op gennem Skorstenen, ud langs Markskellene og ind i Folks Huse, tog Smørret og fyldte i Strømpeskæfterne og løb hjem til Hexen. Saadant Smør saa ud som andet Smør, men gjorde man Kors deri, kom der Blod i Korset.¹⁴⁾

En klog Kone paa Bornholm, der skulde skaffe Smør, kom noget Fløde i en Gryde og derefter smeltet Bly deri, det spruttede og fløjtede, og hun sagde da: „Der fløj hun ud“. Den kloge Kone tog Blyet op og viste deri en Kvindes Billede.

Koen fik 9 Slags Foder, nemlig: Rug, Byg, Havre, Ærte- og Vikkehalm, Enghø, Markhø, Kløver og, som det vigtigste, Taghalm taget af Tagfæstet hos den, man troede havde forgjort Koen. Koen fik endvidere Dyvelsdræk, og der blev skaaret et Hak i „Oljan“.¹⁵⁾

Blandt det Utal af Kunster og „hemmelige“ Midler, der har været brugt for at skaffe Smør af Mælken, skal her gives et Udpluk, Opfindsigheden synes her ikke at have kendt nogen Grænse:

Naar man ikke kunde faa Smør, og en af Gaardens Folk, der havde været i By, kom hjem, sagde Konen:

„Kom du nu og tag ved, du er gaaet over et Skjel, det er der Held ved“.¹⁶⁾

„Gjør en Nagle af et Tyve Lønche Led Torsdag Morgen uden Ild i Satans Navn, indslaae det i Kiernen eller Staven, som ingen ved, hvad Jern det er, kjerne saa altid om Fredagen inden lugte Dørre, da faar du snart godt Smør“.¹⁷⁾

„Om Efteraaret skal du samle Kløverfrø og give Køerne det i 3 Dage i én Uge: Tirsdag, Torsdag og Lørdag, hver Ko fastende 3 Frø i Brød. Saalænge du bruger dette Middel, kan Mælken ikke tage Skade“.¹⁸⁾

— „Naar Hexer tager Smør, tag rendes Vand og 3 hender fulde salt og kom i Vandet, sk(øl) Kiærnen og tag flyvrøn og skryv i al det, som mælken skal udi“.¹⁹⁾ — Det hjælper ogsaa at malke paa Messing eller lægge Knappenaale under Køerne.²⁰⁾ — „Naar Hæxer forbyder at Kiærne smør, da see, om du Kand bekomme noget af Hexsens Mælk og kom udi Kiærnen iblant fløde, saa at give sig til at Kiærne, probatum“.²¹⁾ — „Eller slaa 4 søm af ægstol, og fæst gjorden inden i Kiærnen me di 3, og den 4de slaa udi enden af staven“.²²⁾ — „Tag en hugormbrod og sæt udi nederende af Kiærnstav“.²³⁾ — „Sæt en stikkniv over Døren og flyvrøn, tag 3 salt Kiærner og 3 smaa Nister

ild. Malk derpaa i 3 Morgener og aftener, gak om ved Ilden og Kast en skeefuld af melken Paa Ilden hver gang Morgen og aften og sig:
 „Der har du dit, din skaren, lad mig beholde mit“.²⁴⁾

„Naar man ei kan faa Smør, og det, man faar, duer ei at spise, tag en god skarp Kniv og skiær 3 gange paa Kors igjemmen Smørret, da skal det nok træffe Hexen“.²⁵⁾ — „Kiør stiltiendes ud, og den Sand, som sidder paa Julsnawet, skuur Kiærnen dær mæd ind wendig, held fløden først, naar du kommær ind“.²⁶⁾ — „Tag flyvendes Røn, Kiil 3 Stave i Kiærnen med dette Røn i et Kors, og Kiærnstaven i × Kors. Tag noget af dette Røn og et par stilger eller 3 af Sant Johannes Rod, Tag et Lig Kist Søm, kom det i Kiærnen, Læg saa flyvendes røn og sant Johannes Rod, læg disse 2 Diele under Kiærnen og Kier saa, P. B. T. Skrif saa et Kors i wær Koes Pande med urørt Tierre mæd din Finger, saa in Gif Køerne Piohn Rod og Laudstock Rod og mielk“.²⁷⁾ — Husmoderen skal en Torsdag Nat Klokken 12 gaa ud paa tre Naboers Mark og tage en Sten fra hver Mark. Disse Stene lægges i Kjærnen, saa kan derefter ingen Hex tage Smørret.²⁸⁾ — Man har endvidere brugt at lægge en „Troldkost“ i Sien.²⁹⁾ — Salt paa Bunden af Kærnen i Form af et Kors og en Glød under Kærnen.³⁰⁾ Eller lægge en i den ondes Navn slagen Hestesko i Fløden,³¹⁾ en gloende Sko af en ugildet Hest, en arvet Otteskiling, 3 Lus, fremmed Mælk³²⁾ eller et glødende Plovjern.³³⁾ — Lægge en Glød under Kærnen, giøre Kors under den og sætte en Kniv i den.³⁴⁾ — „Lycopodium i Jordmos eller Kat Halm, kog det og kom i fløden og kjærnen probat“.³⁵⁾ — „Tag to stykker Røn og bind dem tværs over hverandre i Kors og Leg i spanden, hver gang naar du malter, og Ligesaa i Bonden af Kiærnen, naar der skal kiærnes Smør, saa er det choreret, og det er Vest“.³⁶⁾ — „Tag 3 Nister gloende Ild og 3 Saltkjærner, kom det i Kjærnen og saa Fløden ovenpaa, kjærn saa en liden Tid, tag saa noget af det Pulver Radebora Maristranta (Rude Rade Maria strase pulver), saa meget som en 3die Part kan rummes i en Teske, kom det alt sammen i Kjærnen og løs Fadervor i Navn G. F. G. S. G. H. A. Amen“.³⁷⁾ — „Tag 3 Rugkjærner og 3 Saltstøkker og kom i Kjærnen for Fløden. Er Probatum“.³⁸⁾ — „Bedst er det, om hele Kærnestaven er af Røntræ, men det kan endda gaa, naar blot Kilen i Pladskeren er det“.³⁹⁾ — „Man skal Sette Hønsnøg Paa kar og tierre og terbtin“.⁴⁰⁾ — „Kommer man et Stykke Klos(?) i kærnen, saa faar man smør“.⁴¹⁾ — „Tag for 10 sk. Muskus og bor et Huld under Kiærnestaven og set dette deri“.⁴²⁾ — „Komme deri Lidt Sokker Allun og noget alm. Allun og komer Lidt deraf i Kjærnen tillige med fløden.“⁴³⁾ — „Naar Bønderne ey kan faa Smør i Kiærnen, tvætte de denne med Hyperikon kogt i Vand.“⁴⁴⁾ — Kom 1 Qw. Krimonium i Kiærnen, naar du kiærner.⁴⁵⁾ — Røg Kiærnen med Swovel Pulver.⁴⁶⁾ — Mand tager en Gløde og strøer Hørfro derpaa, og strax sættes Kjærnen derpaa med Fløden i, og saa kommes lidet Hørfro, Liimfro, i Kjærnen, saa kjærnes lit derpaa, saa faas der strax Smør.⁴⁷⁾ — Kræmmer tarte at komme i Kjærnen.⁴⁸⁾ — Tag 3 Støkker Ild ind i Stuen, og skrab noget Swovel derpaa, og naar det brender, hvæl saa Kjærnen derover, at den kan blive Rigtig fuld af (Røg) og i Hast Fløden deri og kjærner, saa bliver der Smør.⁴⁹⁾ — Hvid Chamfær i Rindendis Vand at lade

staa tæt tildækket i 24 timer, slaa det saa af og skold kiernen og bøtten vel reent, saa er det ret, ligeledes kan di gjøre ved de andre siekar i hvad slags, det er“. ⁵⁰⁾ — Er Smørret taget, skal man se at faa lidt Fløde hos den, der har taget det, og komme i Kærnen, men man maa saa have en klog Kone til at udpege den skyldige. ⁵¹⁾ — Man har brugt at skyde ned i Kærnen for at faa Smør og skure Mælkebøtterne med „Lovstikker“. ⁵²⁾ — Man skulde lægge Ild under Kærnen og komme tre gloende Kampestenene i den, ⁵³⁾ slaa et Par Søm af en Sko, som en vrinsk Hest havde baaret, i Kærnestaven. ⁵⁴⁾ — Et forstenet Søpindsvin, som man kaldte en „Smørkone“, var god at komme i Kærnen. ⁵⁵⁾ — Skure Kærnen og alle de Ting, man bruger til sin Mælk, med tre Haandfulde Sand fra en Korsvej lige i Vejens Midte er brugt. ⁵⁶⁾ — Komme 3 Boghvedekærner, 3 Rugkærner og 3 Høfrø i Kærnen, ⁵⁷⁾ eller 3 Bygkorn, 3 Rugkorn og 3 Saltkorn. ⁵⁸⁾ — 3 Rugkorn fra en og samme Vippe og stikke dem ind under et Baand paa Kærnen. ⁵⁹⁾ — Man skulde tage Pinde af Hyld eller flyvende Røn og stikke dem paa Kryds ind under Kærnen, ⁶⁰⁾ eller laane Fløde 3 Gange fra et Sted, hvor de har god Smørlykke. ⁶¹⁾ — Godt var det ogsaa at lægge Sølvskillinger i Kærnen, Sølv har Hexene ingen Magt over, det trækker det onde ud af Fløden, saa hvis Smørret har været forgjort, bliver Sølvskillingerne sorte. ⁶²⁾ — Man kan ogsaa gøre en Strygebolt gloende og kaste den i Fløden. ⁶³⁾ — „Skriv 3 Kors indvendig paa Bonden af Kærnen mæd din Knif, før Fløden komes i Kiernen, kast saa et Søm af en Ligkiste i Kiernen, Malk saa melk af wær Koe i en Glaseret Potte, Kaag det lidet, kom det i en faare Blære, kom Sod og Salt og Svovel deri, 3 Gange at tage af wært, hæng saa Blæren op i Skorstenen, wor det røger mest og skriv i wær Koes Pande med ny Tier mæd en høyre finger: „hær skierer iæg for Van Held for den mands Kiør (Navn) i N. G. F. S. H. A.“, sæt det over Døren, som Kiør gaar ind. Tag saa St. Johannes Rod og Blomster, læg det under Kiernen tillig med Rønbark og flyvendes røn“. ⁶⁴⁾ — „I Jesu Navn tag Diuels drech, Beuer-gel, Alun, Holber Annis Rod, Eler Baldrian Rod, Huidløg, Dillefrø, Christ Jo(r)d. Desse Vrter schal du lege i en Sedel, som dette × er schreffuen og bindis i en Klud af et nyt lerret, Eller og Hafue paa og henge i en Kierne“. ⁶⁷⁾

„Naar du kierner, var dig for scharne menisker, de slenger intet Huitsucher i Kiernen, saa faar du intet Smør den Gang, før du Rister hinde mæd Christen Jord“. ⁶⁸⁾

„Hvis Melken er forhexet, saa der ikke kan faas Smør, skal man med en Økse hugge Sikluden itu paa Dørtærskelen, saa faar Hexen en Ulykke“. ⁶⁹⁾ — „Kand du intet faa Smør til at sanchis, naar du kierner, saa tag det Smør, som du sancher, paa lort og Smur Kouen i Røuen med. ⁷⁰⁾ — Er der scharns mennisker, som tager Hellet fra dig af melch og smør, saa tag en tefue Hunde Hvalp og graf lefuende ned i Jorden i den stue, som ingen kommer, og set din fløde bytte ouen paa imellem du kierner“. ⁷¹⁾ — Eller „køb en ny Potte i den slemmes Naun og Slaa fløden j, gjør saa ild under hinde i den samme Mands naun i din oun. Eller et andet sted paa marchen, saa de faa intet ilden at see, men han ilden skal gøres op med 9 slags frugtbare træd. Naar hun koger aller sterchis, skal du kjøre hinde i den gloende Ild. De sigkar,

som du sier din melch ij, schal du lade 3 Drober Suol druppe paa bonden og lade sitte".⁷²⁾

„Kaster man et Stykke Canariesukker i en Kierne, gaer Fløden ikke sammen, om man saa kierner fire Dage efter hinanden".⁷³⁾

„Naar Fløden ikke vil give Smør, skal man sætte en Kopfuld af den over Ilden; naar den koger, kastes den i en Spand Vand, saa kan man deri se den Troldkvindes Billede, som med onde Øjne har set paa Koen".⁷⁴⁾

„Naar man faar for lidt Smør, gives Kjærne 2 Morgener før Dag en Haandfuld Salt og tredie Morgen Salt, stødt St. Hans Rod, grøn Rønnebark og Laurbær, og naar du vil kjerne, da kom et stykke Rottz cüvel og St. Hans Rod sammenbunden i Kjernen, brug det, til det er fortæret, men vogt dig, at det ej falder til Jorden.⁷⁵⁾ — Giv Kjærne en pægel Hørfrovand med skallerne, og kome noget Cremmer Tal Tarie i Kjernen.⁷⁶⁾ — Det skal ogsaa være godt at give Køerne Løg og Malurt for at faa Smør.⁷⁷⁾ — Endvidere Barken af 9 Slags Træ⁷⁸⁾ eller tage Smørdruerne fra Skarnet og give Koen, thi fik en Hex fat i dem, kunde hun forgøre Koen⁷⁹⁾ og tage Smørret". Man kan ogsaa tage „Hvidløg, matram, Svouvel, Brød og Salt, dette stødes smaa og indgives om morgen fastende og bindes i en Klud og gnides Køernes Patter med".⁸⁰⁾ — Tage Christenjord af det nord-øverste Hjørne af den sidste Karlegrav, Hørfro, Salt og Vand mod Strømmen, koge det sammen og indgive dem det 3 Torsdag Aftener i Rad, stiltiende efter Solens Nedgang.⁸¹⁾ — Indgiv „Balsom Salverolie eller kjøb paa Apotheket Dyvelsdræk, Spidskommen, Muskus, surt Kommen, Vidrak og Rav indgives i Brændevin 3 Fredags Aftener i Rad, stiltiende efter Solens Nedgang".⁸²⁾ — Indgive „Sem foeni Græc".⁸³⁾ — Køerne gives i 3 Dage lidt af deres egen Mælk blandet med lunket Vand, hvori schlaaes Krys × med et gloende Staal, endvidere for alle Indgang Dørre i Stalden".⁸⁴⁾

„Kan man ikke faae Smør, da kjøb paa Apotheket sevenbom og Kariol, tag Melken, ligesom du malker den fra Koen, og tag af disse Dele i Melken, hel det i en 3 Pæleflaske og held det i Koen. Tillige bemærkes, at Kiørne maa tages hiem i Huset, medens de bliver givet ind, og Kuret maa ske inden Solens Opgang eller efter dens nedgang, og ei udlaane nogen Ting, da Trolfolk derhved igien faaer Magt med deres Kunster".⁸⁵⁾

Hvis Kærnen staar under en Bjælke, varer det længe, inden man faar Smør, og staar man uden Forklæde og kærner, kan det bevirke, at Smørret ikke vil komme.⁸⁶⁾ — Kommer man (runeskrevet Ord?) i kærnen, faas intet smør.⁸⁷⁾ — Smører man grøn Sæbe paa Køernes Tøjr, tager man Smørlykken bort.⁸⁸⁾ — Den første, som kærner, maa kun tage tre Slag, saa faar man snart Smør,⁸⁹⁾ — og alle, som er i Huset, maa prøve et lille Tag for at ryste Smørret af sig.⁹⁰⁾ — Det hjælper ogsaa at lægge et Stykke Alun i Sien eller komme lidt Salt i Fløden.⁹¹⁾ — „Har nogen kommet hvidt Sukker i Fløden, at man ikke kan faa Smør, hjælper det at komme et Stykke gul Smerged? der udi".⁹²⁾ — Ingen, som ikke havde noget dermed at gøre, maatte se ned i Kærnen, for saa kunde vedkommende tage af Smørret.⁹³⁾ — Man har prøvet at sætte Fløden i Jorden i 24 Timer for at faa Smør af den.⁹⁴⁾ —

Hvis man staaer under en Bjælke og kærner, faar man ikke Smør.⁹⁵⁾ — Naar Smørret er taget af Kærnen og klappet sammen, skal man sætte et tre dobbelt Kors med Smørskeen oven paa Smørret. Samme Kors sættes ogsaa paa det Smør, der sættes ind paa Bordet, og det, der sendes som „Sænd eller Foen til Gilder.“⁹⁶⁾

Man maa ikke afvise en fattig, der beder om Kærnemælk, thi da faar man ikke Held med Smørret.⁹⁷⁾ — Et andet Steds⁹⁸⁾ siges, at Kærnemælk gives ikke gerne hen for onde Øjnes Skyld, det samme gælder Raamælk. Kan man ikke faa Smør, skal alle i Huset prøve paa at kærne, eller man skal lægge under Kærnen et Kors af 4 Straa taget fra hver sit Hjørne af et Fattighus.⁹⁹⁾ — Skarns Folk kunde gøre noget ved Græsset, saa der ikke kunde faas Smør af Fløden, det ligner mest Aske, som er strøet paa Græsset. Men kærner man en Torsdag Aften, har det ingen Betydning.¹⁰⁰⁾ — Man kan ogsaa malke Køernes Patter over Kors over „Kathaler“ (Paderokker) eller sætte sig i sit naturlige Ærende under Kærnen.¹⁰¹⁾ — Ingen fremmed maa hjælpe med Kærningen, før han har haft Gløder mellem Hænderne, „thi saa kan han ikke gøre Skalkeri ved Kærne eller Smør.“¹⁰²⁾ — „For at faa Smør tag Radis Imperator: Semen line, Præbenelle Rod, sorte Komen, Radis, Hypericon, Margeritæ tillige med et Støkke Ægstaal i med i Kærnen.“¹⁰³⁾ — Naar Fløden er forhexet, skal man koge den og pidske den med Pilevilder, indtil Hexen kommer, thi hun mærker Slagene paa sig selv.¹⁰⁴⁾

Paa naturlig Vis, siges der, at man skal ikke lade Køerne staa i fugtige Stalde, naar man ikke kan faa Smør, men man skal udlufte jævnligen hos dem og ikke give muggen eller fordærvet Føde.¹⁰⁵⁾ — Kan man ikke faa Smør i varmt Vejr, og naar Torden er tilstede, skal man sætte Kjærnen i koldt Vand saa højt, som Fløden naar, i et rummeligt Kar, komme lidt Salpeter i, før man begynder at kjerne. „Bliver Melk eller Fløde lang, sei eller plettet, lægger man et Stykke Alun i Sien. Til at afvaske Bøtterne bruges Bøgeaske, som er kogt paa Tormentillerod, eller smaae Enebærquiste.“¹⁰⁶⁾

At Fløde ikke vil lade sig kjærne, synes at hidrøre fra utilstrækkelig Syre i Fløden (Hindring for Dannelse af Mælkesukker og Mælkesyre).¹⁰⁷⁾ Det hidrører fra en alkalisk Tilstand af Mælken, som hæves ved Tilsætning af Syre. Det kan ogsaa hidrøre fra, at Fløden er for kold eller af gammel malkende Køer.¹⁰⁸⁾

En Ting, som Almuen i særlig Grad har frygtet, er det saakaldte Troldsmør eller Hexesmør (se Henvisninger og Forklaringer). Man mente, at naar Heksene St. Hans Aften red til Bloksbjerg, indgned de „Ridehestene“ med saadant Hexesmør, som de frembragte af en Hanekam af en gnistrende sort Hane. Kammen skulde være afskaaren Aftenen eller Natten før Kyndel- eller Voldermisse, St. Hans, Mikkelsdag eller før Skærtorsdag.¹⁰⁹⁾

„At Plage en Hæx, naar hun setter smør Paa dørræ eller anden steds. Tag det i fandens Navn og sæt det udi en hyvels nav og kiør saa stærk.“¹¹⁰⁾ — „Dersom nogen Hex slaar noget Smør for at fordærve enten dig eller dit Qvæg: For alle ting frygt Gud aften og Morgen ved Bøn og Guds Paakaldelse ... Tag det og læg det i Menneskeskarn, eller vilt du plage dem, da hæng det op i Røgen i en nye Potte

og lad det hænge og tørres og tag Salt derudi. Saa tørres de og visner hen og bliver elendige, eller tag det og læg det paa et Bret og tag Salt derudi, og hak det med en Øxe, indtil det er ei mere m. o. d. sk. g. s. NN. d. w. jeg. i.¹¹¹⁾

„Om nogen Satans Lemmer har slaget Troldsmør paa Dine Dørstolper eller Vægge, saa tager man først af sit Folkeskarn, eller om Du vil plage dem, da hæng det op i en ny Potte i Røgen at tørres og læg Salt deri, saa tørrer det og vesner, for det tredie læg det paa et Bord og læg Salt der og hak det med en Øxe, indtil der ej er mer igien, for det fjerde tag Halsen af et tilberedt Hareskind og sy en Pung vel stærk deraf og kom Troldsmøret deri og læg det paa en Stok og tag en Øxe og slaa med Hammeren i Djævelens Navn og band det vel, saa mister de deres Helsen og bliver sengeliggende, men slaar Du med Egen, saa mister de Livet.“¹¹²⁾

I Byrum paa Læsø groede der „Troldsmør“ paa Møddingen et Sted, man siger, at man skal tage det i en Bøtte og brænde det, „man skal fyre under det med 9 Slags Ris“.¹¹³⁾

¹⁾ Christensen: Fynske Bønders Liv, 36 ff. — ²⁾ D. F. S. 1909/3, b N III, 39. — ³⁾ Ohrt: Danmarks Tryllef. I, 441. — ⁴⁾ Ohrt: Danmarks Tryllef. I. — ⁵⁾ Ny kgl. S., 65 b, Bl. 15 h. — ⁶⁾ Gaardboe: Om Overtro, (Jyske S., 2. Række, Bind I, 58. — ⁷⁾ Thott, 241, Bl. 8 h. — ⁸⁾ Thott, 241, Bl. 8 h. — ⁹⁾ D. F. S. 1909/3, b N III, 37. — ¹⁰⁾ D. F. S., 1909/3, B, 37 ff. — ¹¹⁾ E. T. Kr. S., 224, Bl. 8 h. — ¹²⁾ E. T. Kr. S., 213, No. 22. — ¹³⁾ D. F. S., 1909/3, b, N III, 156. — ¹⁴⁾ E. T. Kr.: Danske Sagn VI II, 190. — ¹⁵⁾ Sejer: Bornholmske Folkem., 47 ff. — ¹⁶⁾ E. T. Kr.: Jyske Folkem. VI, 291. — ¹⁷⁾ Lorenzen: Signef. og Trylleraad, Kværs Haandsk. — ¹⁸⁾ Hansen: Oldtidens hem. Bog, 42. — ¹⁹⁾ E. T. Kr. S., 212, 157. — ²⁰⁾ E. T. Kr.: Jyske Folkem. VI, 291. — ²¹⁾ E. T. Kr. S., 212, 168. — ²²⁾ E. T. Kr. S., 212, 12. — ²³⁾ E. T. Kr. S., 212, 12. — ²⁴⁾ E. T. Kr. S., 212, 167. — ²⁵⁾ D. F. S., 1909/3 H. — ²⁶⁾ D. F. S., 1909/3, 19. — ²⁷⁾ D. F. S. 1909/3, B, 7 ff. — ²⁸⁾ D. F. S. 1904/41, No. 171. — ²⁹⁾ E. T. Kr. Skattegr. 11, 208. — ³⁰⁾ E. T. Kr.: Skattegr., 10, 27. — ³¹⁾ Pontoppidan, 59. — ³²⁾ E. T. Kr.: Danske Sagn VI II, 190 ff. — ³³⁾ D. F. S. 1904/41, 167. — ³⁴⁾ E. T. Kr.: Skattegr., 9, 27. — ³⁵⁾ D. F. S. 128/1. — ³⁶⁾ E. T. Kr. S., 213, No. 58. — ³⁷⁾ E. T. Kr. S., 221, Tillæg No. 40 og E. T. Kr. S., 241, (18) — ³⁸⁾ D. F. S. 1909/3 R, 75. — ³⁹⁾ E. T. Kr.: Skattegr., 9, 27. — ⁴⁰⁾ Ny kgl. S., 67 d, 23. — ⁴¹⁾ E. T. Kr. S., 222, 193. — ⁴²⁾ Medic. hist. Mus. L, 53 (løst Blad). — ⁴³⁾ D. F. S. 128/1, 59. — ⁴⁴⁾ Paulli: Urteb., 233. — ⁴⁵⁾ D. F. S. 1909/3 B, 17. — ⁴⁶⁾ D. F. S. 1909/3 B, 17. — ⁴⁷⁾ H. P. Hansen: Kloge Folk, 205. — ⁴⁸⁾ D. F. S. 1909/3 B, 18. — ⁴⁹⁾ D. F. S. 1909/3 R, 75. — ⁵⁰⁾ E. T. Kr.: Danske Sagn VI, 94. — ⁵¹⁾ E. T. Kr.: Skattegr. 10, 16. — ⁵²⁾ Andersen: Folkesagn og Folketro i Odsh., 24. — ⁵³⁾ Andersen: Folkesagn og Folketro i Odsh., 54. — ⁵⁴⁾ Andersen: Folkesagn og Folketro i Odsh., 54. — ⁵⁵⁾ Andersen: Folkesagn og Folketro i Odsh., 54, 91. — ⁵⁶⁾ E. T. Kr.: Jyske Folkem. IX, 72. — ⁵⁷⁾ E. T. Kr.: Jyske Folkem. IX, 72. — ⁵⁸⁾ Thiele, 52. — ⁵⁹⁾ Thiele, 52. — ⁶⁰⁾ Thiele, 52. — ⁶¹⁾ Kamp: Danske Folkem., 210. — ⁶²⁾ Kamp: Danske Folkem. 210. — ⁶³⁾ Kamp: Danske Folkem., 210. — ⁶⁴⁾ D. F. S. 1909/3 B, 37. — No. 65 og 66 er udgaet. — ⁶⁷⁾ E. T. Kr. S., 239. — ⁶⁸⁾ E. T. Kr. S., 239. — ⁶⁹⁾ D. F. S. 1904/41, No. 169. — ⁷⁰⁾ E. T. Kr. S., 239. — ⁷¹⁾ E. T. Kr. S., 239. — ⁷²⁾ E. T. Kr. S., 239. — ⁷³⁾ D. F. S. 1909/3 b L, (løs Seddel). — ⁷⁴⁾ E. T. Kr.: Skattegr., 10, 28. ⁷⁵⁾ D. F. S. 128/1, 136. — ⁷⁶⁾ D. F. S. 128/1, 136. — ⁷⁷⁾ E. T. Kr.: Jyske Folkem. VI, 263. — ⁷⁸⁾ Andersen: Folkesagn og Folketro i Odsh., 41. — ⁷⁹⁾ Andersen: Folkesagn og Folketro i Odsh., 61. — ⁸⁰⁾ D. F. S. 1909/3 H. — ⁸¹⁾ D. F. S. 1909/3 b, N III, 41. — ⁸²⁾ D. F. S. 1909/3 b, N III, 40. — ⁸³⁾ D. F. S. 1909/3 b, C, Bl. 132 v. — ⁸⁴⁾ D. F. S. 1909/3 b Q. — ⁸⁵⁾ D. F. S. 1909/3 S I, 17. — ⁸⁶⁾ E. T. Kr.: Skattegr., 9, 27. — ⁸⁷⁾ E. T. Kr. S., 222, No. 188. — ⁸⁸⁾ E. T. Kr.: Skattegr., 7, 68. — ⁸⁹⁾ E. T. Kr.: Skattegr., 9, 27. — ⁹⁰⁾ E. T. Kr.: Skattegr., 9, 26. — ⁹¹⁾ Just: Anviisning, 249 ff. — ⁹²⁾ E. T. Kr. S., 228, No. 36. — ⁹³⁾ Andersen: Folkesagn og Folketro i Odsh., 24. — ⁹⁴⁾ Andersen: Folkesagn og Folketro i Odsh., 42. — ⁹⁵⁾ Kamp: Danske Folkem., 209. — ⁹⁶⁾ Kamp: Danske Folkem., 213. E. T. Kr.: Skattegr., 10, 28.

— 97) Thiele, 52. — 98) E. T. Kr.: Jyske Folkem., VI, 291. — 99) E. T. Kr.: Danske Sagn VI II, 190. — 100) E. T. Kr.: Danske Sagn VI II, 190. — 101) E. T. Kr.: Danske Sagn VI II, 191. — 102) E. T. Kr.: Danske Sagn VI II, 191. — 103) D. F. S. 1909/3 b, R. — 104) E. T. Kr.: Skattegr., 10, 28. — 105) Hansen: Oldtidens hem. Bog, 32. — 106) Wedel: Bondepractica, 71. — 107) Stockfleth: Kort Fremstilling, 108. — 108) Bagge: Manuskript, 420. — 109) E. T. Kr.: Danske Sagn VI II, 288. — 110) E. T. Kr. S. 212, 29. — 111) D. F. S. 1909/3 b A, Bl. 35 v. — 112) D. F. S. 1909/3 A, No. 35. — 113) Grüner-Nielsen: Læsøfolk, 221.

Koens Unoder.

Koen kan have forskellige Unoder, de angaar næsten alle Malkningen. En Kalamitet var det saaledes, at Koen ikke vilde staa stille paa Marken, medens Malkningen foregik:

„Den Koe, som ey vil lade sig malke, skal man stryge paa Hovedet og Halen og sige:

„du Liden Koe! Jeg byder Dig for Medelst den Almægtigste Kraft, at du staaer stele med ald din Magt og Lader Dig Malke. Lige som en Moder staaer for sit Diende in nom p. f. s. s. ††“.¹⁾

For at en Ko ikke skal blive slem til at spjætte, naar den skal malke, skal man, før den malkes første Gang, tage sit højre Hosebaand og binde det om Koens højre Has.²⁾

Undertiden ytrer Koen en sær Egensindighed, idet den ikke vil lade sig malke af en fremmed Person. Det bedste Middel er et over Krydset kastet vaadt Klæde, hvorved den faar en Slags Rystelse eller Gysen, som nøder den til at give Slip paa Mælken.³⁾

En slem Unode hos Koen er den, at den patter sig selv. For at forhindre dette har man fabrikeret forskellige Grimer forsynet med spidse Genstande. En anden anbefalet Metode er at tage ret raadden og stinkende skarp Ost, blande den i skarp Vinæddike til en Vælling og med denne stinkende Masse bestryge Koens Yver og Patter nogle Gange efter hinanden, hvilken Lugt er Koen saa modbydelig, at den ikke vil komme den nær med sin Mund.⁴⁾

En Unode, der til Tider volder Landmanden noget Besvær, er den, at Koen vil æde Reb; man mente, at en Ko fik denne Vane, hvis man havde skaaret Halen af den, medens den var drægtig,⁵⁾ eller man havde givet Kalven Vand, hvori var en Karklud,⁶⁾ og endelig, om man havde vredet Sikluden op i den Mælk, som man gav Levekalven.⁷⁾

1) D. F. S. 128/1, 57. E. T. Kr. S. 222, 299. — 2) E. T. Kr.: Tillægsbind I, 116. 3) Lodberg-Krarup: Allehaande nyttigt, 39. — 4) Jacobi: Underviisning IV. — 5) E. T. Kr.: Tillægsbind I, 116. E. T. Kr.: Skattegr., 7, 41. — 6) E. T. Kr.: Skattegr., 7, 70. — 7) E. T. Kr.: Tillægsbind I, 158.

Om at faa en Ko med Kalv.

Der er kun faa Spørgsmaal inden for Kvægbruget, der i nyere Tid er blevet gransket mere indgaaende end dette, hvorledes faar man de ufrugtbare Køer med Kalv. Ved det stærkt forøgede Mejeribrug og ved Malkekvæggets stigende Pris bliver hver enkelt særlig ydedygtig

Ko en Værdi, som Landmanden vanskeligt kan give Afkald paa. At bevare Koen for Avlen bliver et af de vigtigste Problemer i Kvægholdet.

Vi ved nu, at Aarsagen til Koens Ufrugtbarhed kan ligge i mange Ting, saaledes i Lidelser i Æggestokken eller i Børen. I den første i det ejendommelige Forhold, at et Legeme i denne, der normalt skal udfalde, før Æggestokkens Virksomhed kan træde i Funktion, bliver paa sin Plads i Æggestokken. En anden Lidelse i Æggestokken er Blæredannelser (Cystedannelser) i denne. Aarsagen kan ogsaa være Børbetændelser, Kastning, Skedekatarrer o. lign. Resultatet af disse Lidelser er da Overløbere og Brummekøer. Efter de Undersøgelser og de Behandlinger, der i dette Aarhundrede er foretaget, er man nu naaet meget vidt frem i Beherskelsen af dette for Landbruget saa vigtige Problem, og det i ældre Tid saa vanskelige Spørgsmaal maa nu siges ret ofte at kunne løses.

Men for vore Forfædre laa alt her anderledes. Naar en Landmand i ældre Tid gentagne Gange havde været til Tyren med sin Ko uden at kunne opnaa det forønskede Resultat, maatte han jo spørge sig selv, hvad Aarsagen kunde være, og blev den endelig med Kalv, maatte han granske alle de Forhold, der mulig kunde have haft Indflydelse. Fra denne Søgen stammer en hel Del af de mærkelige Midler, der gennem Aarhundreder har fundet Anvendelse i almindelig Bondepraksis, medens andres Anvendelse maa søges i Menneskenes Trang til at finde Aarsagen i Trolddommens Verden.

I sin Afhandling: „Ko med Kalv“ har Forfatteren H. P. Hansen¹⁾ gjort dette Spørgsmaal til Genstand for Behandling. Efterfølgende maa da betragtes som et Supplement til denne Afhandling.

Det skete ikke saa sjældent i Kvægbesætningen, at man gik og ventede paa, at en Ko skulde blive tyregal, men Brunsten udeblev. Man brugte da forskellige Raad for at fremkalde denne:

„Om en Koe ej vil blive Øvsen:

„Du Koe, som ej vli blive Øvsen, og nogen har forbudt i Djævelens Naven, saa skal det dig nu komme over i samme Mands Naven, og saa skal du blive i med Kalv udi samme Mands Naven.“²⁾

„Naar Kiør vil icke løbe Tiur, skal mand tage En Karls buxer og slaa Koen i hovedet med 3 gange, saa løber hun strax med tiur.“³⁾ — Man kan tage en levende Frø og putte ned i Halsen paa Koen, saa bliver den det om anden Dagen.⁴⁾ — Finder man en hel Rugkærne i Brødet og lægger den i Koens Øre, vil den blive tyregal,⁵⁾ helst skulde den være gaaet hel igennem Møllekværnen.⁶⁾ — Man har brugt, naar man bager, at stikke en Del Bygkærner i Enden af et Brød, før det sættes i Ovnen. Naar det tages ud, skæres denne Ende af Brødet og gives Koen, saa varmt som det er, for at faa Koen „ovsen“. ⁷⁾ — Eller man har givet den et helt Brød, som hverken Mennesker eller Dyr maa faa noget af.⁸⁾ — Man har givet en saadan Ko branket Havre eller Havre, der har været sat i Støb i Vand,⁹⁾ eller tre Skefulde Gær tre Torsdag Morgener efter hinanden stiltiende.¹⁰⁾ — Et af de mest brugte Midler var dog „Hjortespring“; saaledes skrives der i „Hansens Kurebog“:¹¹⁾ „Naar en Koe vil ikke blive tyre gal eller ywsent, da køb Jorte Spring paa Afttek kopt i Øll ind Gif Koen“. — „Kjøb paa

Apotheket Hestebønner ... og kom i en Spand Vand og giv Koen at drikke, om 8 Dage er hun ovsen^{.12)} — Eller „Hun skal Have Bur dæi, Ind“^{.13)}

„En Ko at løbe Tyr Giv hende et Stykke varmt Brød, smør Jomfru honning derpaa og giv hende det om Aftenen, saa løber hun Tyr om Andendagen“^{.14)} eller „tag for to Skilling Krab? stød det fint og giv den det ind“^{.15)}

Man har ogsaa givet en Ko, der ikke vilde løbe med Tyr, en levende Peder Oxes Frø, „Museskywr“ samt Miød,¹⁶⁾ endvidere Ølbærme og et Fjerdingskar Havre,¹⁷⁾ — en Skefuld Honning i sød Mælk eller „Dyrsprøng udi Øl“^{.18)} — Der er to Slags Rødder ved en Skræppe. Naar den ene Rod er tørret og bag efter kogt, er den god at give Køer, „som ikke vil blive ovsene“. Den anden Slags Rod at give dem, naar de ikke vil „nemme Tyren“^{.19)} — Man har endvidere givet Koen, der ikke vil blive tyregal, Hampefrø, Safran og Krusemynte kogt paa Vand eller Hørførø og Krusemyntevand,²⁰⁾ eller man har svedet et Havreneg for „Ovnmunden“ og givet Koen.²¹⁾

„Dersom Koen ey vil lade tyren springe sig, saa skall Mand tage di hordeste skalle aff Cæpa marina smaa stødt Med vand och dermed gnie Koens fødsells Lem“^{.22)} — Man har ogsaa brugt at lade en saadan Ko savne al Føde et helt Døgn.²³⁾

„Naar en Kov løber med Tyr saa at faa en anden til at løbe snart: Tag en kiæp med dig, giv Tyren een slag dermed, naar tyr har spronget, den maae ikke røre ved iorden, giv den Kov, som du vil have til at løbe, eet Slag der med, saa løber den“^{.24a)}

Men var det en slem Ting, og voldte det Creaturejeren megen Besvær at faa en Ko tyregal, var det dog langt mere brydsomt, naar en Ko, paa Grund af en eller anden Lidelse i Æggestok eller Bør, ikke vilde blive med Kalv. Koen løb om — blev „Overløber“.

Mange magiske Kure, til Opnaelsen af Koens Ikælven, gik ud paa en Binding af de Kræfter, der ved Kønsakten var raadende; og et af de mest anvendte Midler hertil var, naar Koen blev trukket i Stalden efter Bedækningen, at lægge et opløst Kornbaand halvdelsvis ved hver Side af Døren, og, saasart Koen var kommet igennem denne, at knytte Baandet.²⁴⁾ — I samme Hensigt har man skilt en Riskost ad og lagt Delene ved hver Side af Døren, hvor de skulde blive liggende, til Koen kom igen fra Tyren.²⁵⁾ Eller man har kastet en Foldekniv under den under Parringsakten.²⁴⁾ — Man kunde ogsaa forhindre Koen i at løbe om ved at skille en Arbejdsvogn, — For- og Bagvognen, — fra hinanden, lade Koen efter Bedækningen gaa der igennem og derefter samle Delene igen.²⁶⁾ — Eller „lade en Laes løbe sammen over Krydset paa et qvue, som man ej kan faae Kalv udj paa annen Maade. Men det skal være saadan et Laas, som for er til at sætte Paa en vrinsk Hest, naar den skal fjedees. Men gør det ej, uden du ej anderledens kan faae Kalv udj den, da den ej kan kalve mere“^{.27)} — At lægge en Hægte ved den ene Side af den Port, Koen gik igennem efter Bedækningen, og en „Mane“ (Malle) ved den anden, var ligeledes en almindelig brugt Metode. Efter at Dyret var kommen igennem Porten, blev Hægte og „Mane“ saa hægtet sammen.²⁸⁾ — Den samme Forestilling om Bindingen ligger vel i Skikke som at knytte

en Knude paa det Reb, hvormed Koen blev trukket til Tyr,²⁹⁾ at lade det Tøjr, hvori den blev trukket til Tyr, blive siddende omviklet Hornene i 24 Timer efter Bedækningen,³⁰⁾ give den en Jernklove om Halsen, naar man trak den til Bedækning,³¹⁾ eller binde en Vævsøll om Koens ene Bagben.³²⁾

Anvendelsen af magiske Midler blev taget i udstrakt Brug, naar det gjaldt om at redde en god Ko for Avlen:

„Tag tre Spaaner arvet Sølv af en Spiseske og kom det i et Stykke Brød og giv Dyret det, naar man trækker til Tyren eller Hesten, Ornen eller hvad som helst, hjælper sikkert.³³⁾ — Gaa hen, hvor 3 Markskjel støder sammen, staa derpaa og tag under din højre Fod 3 Gange lidt Jord op og kom det i Koens Drikkevand, det første den bydes, efter den har været til Tyrs (gives tiende)“.³⁴⁾ — Af den sidste Grav paa Kirkegaarden skal der tages Muld og kommes i en Læderpung, og naar Koen er kommen fra Tyren, skal man tage „i Røven“ af Pungen og slynge Mulden tværs over Koens Ryg, men holde godt ved selve Pungen.³⁵⁾ — Det skal ogsaa hjælpe, hvis man stæler Tyr til Koen,³⁶⁾ om den „ysne“ Ko blev pyntet med Blomster, før den førtes til Tyren,³⁷⁾ eller om man knyttede to avet Knuder paa det Reb, man trækker Koen til Tyren i.³⁸⁾ — Man kan binde en rød Uldtraad om Koens ene Bagben, naar den skal til Bedækning,³⁹⁾ knibe Koen efter Bedækningen stærkt i det ene Øre,⁴⁰⁾ og sørge for, at den ikke kommer til at springe paa Tyren, da den saa bliver Overløber.⁴¹⁾ — Det samme sker, om man siger Tak, naar Koen har været til Tyren,⁴²⁾ og hvis man lige med det samme, Koen er bedækket, regner ud, naar Koen vil komme med Kalven.⁴³⁾ — En Kone brugte at slaa Koen i Enden med sit Forklæde, naar den var til Bedækning, og Tyren lige var hoppet af.⁴⁴⁾

For at Koen ikke skulde presse sig, efter den var sprunget, og derved befri sig for Sæden, brugte man at kaste Vand paa den, enten ved at slaa en Spand Vand i dens Bagdel eller ved at lade den svømme, det er denne sidste Metode, H. P. Hansen omtaler i „Ko med Kalv“ under den jyske Betegnelse „svænd“, og som Fjelstrup i sin Haandbog roser:⁴⁵⁾ „Der gives mange tildels overtroiske Midler blandt Almue, som skulde bidrage til, at Hornqvæget vorder drægtig. Blandt de mest giængse hører disse 2de, som tillige synes at have nogen naturlig Grund, enten at lade den lystne Koe springe strax efter hinanden af 2 forskjellige Tyre eller og at lade hende springe i Nærheden af en Dam eller Aae, og strax efter Springet skyde hende ud i Vandet, saa at hun maa svømme, hvorhos man har et langt Reb om Hornene af hende. Dette har jeg fundet ret godt“. — Det er i samme Hensigt, at man har stukket en „Uldnaal“ igennem Koens Øre efter Bedækningen,⁴⁶⁾ og at man har bundet Koen op, saa den ikke kan lægge sig,⁴⁷⁾ naar den har været til Tyr.

Det er ganske naturligt, at man har forsøgt, om Indgivelse af forskellige Ingredienser skulde kunne bevirke den saa eftertragtede Befrugtning. Meget brugt var det saaledes at samle 9 Elleknopper om Foraaret og give Koen dem ind i nybagt Brød, kort før Koen skulde til Tyr,⁴⁸⁾ give den Mælk af en nylig sprungen Ko eller lade den æde branket Havre med Salt, Lindser, Vikker og stødt Hampefrø.⁴⁹⁾ — Nymalket Mælk med Hørfrø, efter den har været ved Tyren, er og-

saa godt,⁵⁰) ligeledes en Potte Øl med Salt,⁵¹) — „de smaa huide been, som sidder i torske hoffueder, støt til puluer“,⁵²) — en Spegesild stukket Koen i Halsen⁵³) — eller „1 Skud Finum gredcjum“,⁵⁴) — For at Koen snart skal løbe og blive med Kalv, „skal man tage 3 Haandfuld Byg, 3 Haandfuld Rug og 3 Haandfuld Havre blandes, kommes til at spire og givet Koen ind, om Morgen en løber hun“,⁵⁵) — „Der er ogsaa nogle Urter, man kan bruge for det, det er Guds Haand og Fandens Haand. Guds Haand førend man trækker den til Bedækning, og saasart Tyren har været ved den, den anden Rod“,⁵⁶) — Man har ogsaa givet Koen en hel Hugormhud ind, naar den var sprungen,^{56a}) eller „Bals solf“ i Næseboerne.^{56b})

Et af de værste Tilfælde var, „om Koen blev en Ræjlisko, en Brummer eller Brumler“ og saaledes ikke kunde blive „tyret af“. Man skulde i saa Fald som det yderste Middel for at faa den i Kalv gaa op paa Kirkegaarden, hvor en Grav er kastet til et Lig, og se at finde „et bitte lille aflangt Ben af en Menneskearm eller Ben, og det skal man have inden i sin Haand, naar Koen er ved Tyren. Saa snart nu denne sætter af Koen, skal man jage til at stryge hen over Koens Lænd med det Ben, det skal nok hjælpe. Det samme kan man gøre ved et Hors“,^{58a})

Ogsaa Operationer har man anvendt for at faa en Ko med Kalv, saaledes Aareladning⁵⁷) samt efterfølgende: „Der sidder en Knude for i panden, sker holl paa den och strø den fuld af saldt, det hjælper, om fee løber om“,⁵⁸)

Om en Ko var drægtig, kunde man endvidere se paa, at „den havde en Kost under Halen“, d. v. s. om der ud af Børsprækken flød en sejt Vædske, der samler sig i de nedenfor siddende Haar og danner en sammenfiltret Masse. Er dette ikke Tilfældet, er den ikke drægtig.^{61a})

Men hvorledes opdagede man nu, om Koen var blevet med Kalv eller ikke, jo ogsaa her havde man i ældre Tid en hel Del, som man syntes, ubedragelige Tegn. Man mente saaledes, at naar Koen gødede lige efter, den var sprungen, var den med Kalv,⁵⁹) eller naar den urinerede.⁶⁰) — Man kunde ogsaa opdage det ved at tage om Koens fire Patter med den ene Haand og holde den anden for Enden af dem, Kalven vil da slaa saa tydeligt, at man mærker det, naar man sætter Hovedet ind i Siden paa den. Det skal helst gøres om Morgen.⁶¹)

En Ting, man i ældre Tid ofte søgte at indvirke paa, var at skaffe Hundyr ved Koens Fødsel. En Skik i Vestsjælland var det, at Gaarddrenge og Lillepigen Nytaarsaften, efter at Nådveren var spist, skyndte sig ud i Gaarddøren, og Drengen raabte: Hestføl, Tyrekalve, Vædere, medens Pigen raabte: Horsføl, Kviekalve, Gimmerlam. Den, der først fik raabt sin Remse, fik sit Ønske opfyldt.⁶²) — Stak man en Synaal i det Vand, Koen drak første Gang, efter den havde været ved Tyren, fik den en Kviekalv.⁶³) — Det samme skete, om man førte den til Tyr om Aftenen,⁶⁴) — om den blev ført til Tyr med malke-tomt Yver,⁶⁵) eller man trak til Tyr i aftagende Maane, medens det samme i tiltagende Maane gav Tyrekalve.⁶⁶) — Vender Pandehaarene nedad paa en drægtig Ko, faar den en Kviekalv, vender de opad, faar den en Tyrekalv.⁶⁷) Vil man have Kviekalve, skal man lade Pigerne lukke Ledet, naar Kvæget drives ind sidste Gang om Efteraaret,

eller lade et Kvindfolk lukke Porten, naar det sidste Læs er kørt ind.⁶⁸⁾ — Laa Haarene glatte i Koens Forhovede, fik den en Kviekalv, var de krøllede, blev det en Tyrekalv.⁶⁹⁾ — Føder en Ko „før Regnskabet“, bliver det en Tyrekalv, efter den Tid en Kviekalv. Dog i Vestsjælland mener man, det er omvendt.⁷⁰⁾ — Lægger en Ko sig paa den højre Side, saa har den en Tyrekalv, paa venstre en Kviekalv, „fordi den mandlige Frugt ligger mere til højre, den qvindlige mere til venstre, hvilket igjen hidrører deraf, at den højre Side hos ethvert Dyr er varmere og kraftigere“.⁷¹⁾ — Har man en god Ko, hvoraf man gerne vil have en Kviekalv til Tillægsdyr, da skal en ung Pige, idet Koen trækkes igennem Gaarden hen til Tyren, løbe ud og slaa Koen over Bagen med sin Særk, saa faar den Kviekalv.⁷²⁾ — „Wil du hafve en stud kalf først koen kommer igen, da skal du legge en knif i det, du gifr dem først at dricke, effter de hafr kællet, mens vil du hafve en gwiekalf, da skal du tage en syenaal ock træde en traee i ock binde om en træske ock sticke synaalen i træskeen ock kaste i den første drick, du gifr koen effter de hafr kællet, ock kaste en uldsax i spannen med“.⁷³⁾

Hvis man vil have, „at Koen næste Gang skal kaste en Kokalv, skal man tage Koens Rensning, naar den har kælvet, og nedgrave den under et Æbletræ“.⁷⁴⁾

Lægger man en Stoppenaal med Traad i den første Spand Vand, Koen faar, efter den har kælvet, faar den en Kviekalv næste Gang, hun kælver.⁷⁵⁾

„Att vide om att Køer er Med en studkall eller quie Kalle, saa giff agt paa, naar Tyren stiger fra Koen, fallder hand aff paa den højre side, saa faaer Koen en tyrkalle. Mend fallder hand aff paa den venstre side, saa bekommer hun en quie Kalle.

Dersom mand vil haffue tyrkalle, daa binder mand paa tyren den venstre Hodie, Naar hand skall springe, Mend vil mand haffue en quie Kalle, saa tilbind den højre Hodie. Andre bruger en naturlig Konst der till, naar mand vil haffue tyrkall, saa lader Mand tyren springe, naar det er Norden Veyer, oc Naar det er sønden Veyer, bekommer mand quie Kallfue“.⁷⁶⁾

Naar man trak til Tyr med en Ko, fik den en Tyrekalv, hvis man først mødte en Mand, men en Kviekalv, om man først mødte en Kvinde.⁷⁷⁾

Man kunde paa Koens Horn se, hvor mange Tyre- og Kviekalve, den havde faaet, saa mange Ringe eller Kredse, „som en Ko haver om sin højre Horn, saa mange Gange har hun faaet Tyrekalve, og saa mange Ringe, som hun haver om sit venstre Horn, saa mange Gange har hun faaet Qviekalve“.⁷⁸⁾

„Et Kviekal a en Kvie æ et Egebal i æ Hus“, siger man.⁷⁹⁾

„Kvie af Kvie finder aldrig sin Lige.

Kvie af Kvie i andet Led,

saadan kommer man ogsaa tit af Sted.

Kvie af Kvie i tredie Led

bringer sin Mand kun stor Fortræd“.⁸⁰⁾

Ogsaa paa Kalvens Farve vilde man gærne have Indflydelse, det

gjaldt da om at lade den nylig bedækkede Ko faa en Ko af den ønskede Farve at se lige efter Bedækningen.⁸¹⁾ Eller man tog blot et Forklæde paa af den Farve, man ønskede Kalven skulde blive.⁸²⁾ Mødte man, naar man trak fra Tyren, en Mand i hvid Trøje, fik Koen en hvid Kalv.⁸³⁾

¹⁾ H. P. Hansen: Ko med Kalv (Maanedskr. for Dyr læger XXXIX) (Findes ikke anført i den indledende Kildefortegnelse.) — ²⁾ D. F. S. 1928/2. — Additamenta, 713, 319. — ⁴⁾ E. T. Kr.: Jyske Folkem. IX, 14. — ⁵⁾ E. T. Kr.: Skattegr., 7, 42. — ⁶⁾ D. F. S. s. S., 1936/1, 2313. — ⁷⁾ E. T. Kr.: Skattegr., 7, 69. — ⁸⁾ E. T. Kr.: Tillægsbind I, 178. — ⁹⁾ Riegels, 43. — ¹⁰⁾ E. T. Kr.: Danske Sagn VI^{II}, 288. — ¹¹⁾ D. F. S. 1909/3 B, 44. — ¹²⁾ E. T. Kr. S., 241 (11). E. T. Kr. S., 243, No. 69. — ¹³⁾ Ny kgl. S., 67 d, 24. — ¹⁴⁾ D. F. S. 1929/64, VII D 7 og C 50. — ¹⁵⁾ D. F. S. 1929 VII, D 7, 8. — ¹⁶⁾ E. T. Kr.: Tillægsbind I, 97. — ¹⁷⁾ E. T. Kr.: Skattegr., 4, 52. — ¹⁸⁾ E. T. Kr. S., 212, 157. — ¹⁹⁾ E. T. Kr.: Danske Sagn, ny Række IV, 462. — ²⁰⁾ E. T. Kr.: Tillægsbind I, 178. — ²¹⁾ E. T. Kr.: Tillægsbind I, 97. — ²²⁾ Rostgaard, 36, 445. — ²³⁾ E. T. Kr.: Skattegr., 4, 52. — ²⁴⁾ Uldahl: N. Tranders (Jyske Samlinger IV, 242). E. T. Kr.: Jyske Folkem. VI, 262. — ^{24a)} E. T. Kr. S., 212, 66. — ²⁵⁾ D. F. S. s. S., 1936/1, 1131. — ²⁶⁾ E. T. Kr.: Skattegr., 4, 53. — ²⁷⁾ D. F. S. 128/1, 57. — ²⁸⁾ E. T. Kr.: Jyske Folkem. IX, 14. — ²⁹⁾ D. F. S., s. S., 1936/1, 1314. — ³⁰⁾ D. F. S. s. S. 1936/1, 1568. — ³¹⁾ D. F. S., s. S. 1936/1, 999. — ³²⁾ D. F. S. s. S. 1936/1, 640. — ³³⁾ E. T. Kr. S., 236 (26). — ³⁴⁾ Pedersen, Henrik: For- eller Oldtid (6). Gaardboe: Om Overtro, (Jydske Samlinger 2. Række I, 48). — ³⁵⁾ E. T. Kr.: Jyske Folkem. VI, 263. — ³⁶⁾ E. T. Kr.: Tillægsbind I, 97. — ³⁷⁾ D. F. S. s. S. 1936/1 3339. — ³⁸⁾ E. T. Kr.: Jyske Folkem. IX, 14. — ³⁹⁾ D. F. S. s. S., 1936/1, 683. — ⁴⁰⁾ E. T. Kr.: Tillægsbind I, 98. — ⁴¹⁾ E. T. Kr.: Tillægsbind I, 98. — ⁴²⁾ E. T. Kr.: Tillægsbind I, 98. — ⁴³⁾ Ussing: Ingvor Ingvorsen, 87. — ⁴⁴⁾ E. T. Kr.: Tillægsbind I, 98. — ⁴⁵⁾ D. F. S. s. S. 1936/1, 457. — ⁴⁶⁾ Fjelstrup: Haandbog, 6. — ⁴⁷⁾ E. T. Kr.: Jyske Folkem. VI, 291. — ⁴⁸⁾ D. F. S. s. S. 1936/1, 2425. — ⁴⁹⁾ Hansen: Oldtidens hem. Bog, 29. Oldtidens Sorteb. 37. — ⁵⁰⁾ Just: Anviisning, 226 ff. — ⁵¹⁾ E. T. Kr.: Jyske Folkem. VI, 263. — ⁵²⁾ E. T. Kr.: Skattegr., 7, 45. — ⁵³⁾ Kallske S., 23, 733. — ⁵⁴⁾ E. T. Kr.: Tillægsbind I, 101. — ⁵⁵⁾ D. F. S., 128/1, 54. — ⁵⁶⁾ E. T. Kr. S., 213, No. 62. — ⁵⁷⁾ E. T. Kr.: Jyske Folkem. IX, 14. — ⁵⁸⁾ Medic. hist. Museum L. (uden Nummer), 346. E. T. Kr. S., 222, 346. — ⁵⁹⁾ E. T. Kr. S., 212, 164. — ⁶⁰⁾ H. P. Hansen: Ko med Kalv (Maanedskr. for Dyr læger XXXIX). (Findes ikke anført i den indledende Kildefortegnelse.) — ⁶¹⁾ Kallske S. 23, 733. — ⁶²⁾ E. T. Kr.: Jyske Folkem. IX, 14. — ⁶³⁾ E. T. Kr.: Jyske Folkem. IX, 14. — ⁶⁴⁾ D. F. S. s. S. 1936/1 622. — ⁶⁵⁾ E. T. Kr.: Skattegr., 4, 53. — ⁶⁶⁾ E. T. Kr.: Tillægsb. I, 98. — ⁶⁷⁾ D. F. S. 1904/41 No. 54. — ⁶⁸⁾ D. F. S. s. S. 1936/1, 626. — ⁶⁹⁾ D. F. S. s. S. 1936/1, 3342. — ⁷⁰⁾ D. F. S. 1936/1, 815. — ⁷¹⁾ E. T. Kr.: Tillægsbind I, 98. — ⁷²⁾ E. T. Kr.: Tillægsbind I, 98. — ⁷³⁾ E. T. Kr.: Tillægsbind I, 99. — ⁷⁴⁾ D. F. S. s. S., 1936/11. — ⁷⁵⁾ D. F. S., 1904/41, 153. — ⁷⁶⁾ Gerstenberg: Sympathi & Magnetisme, 45. — ⁷⁷⁾ Kamp: Danske Folkem. 209. — ⁷⁸⁾ Additamenta, 713, 305. — ⁷⁹⁾ Gerstenberg: Sympathi & Magnethisme, Vidundere, 48. — ⁸⁰⁾ E. T. Kr.: Skattegr., 7, 43. — ⁸¹⁾ Rosgaard, 36, 446. — ⁸²⁾ Grüner-Nielsen: Læsøfolk, 217. — ⁸³⁾ E. T. Kr. S., 224, Bl. 28 v. — ⁸⁴⁾ E. T. Kr.: Tillægsbind I, 179. — ⁸⁵⁾ D. F. S., s. S. 1936/1, 408. — ⁸⁶⁾ E. T. Kr.: Tillægsbind I, 98. — ⁸⁷⁾ D. F. S. s. S. 1936/1, 2466. — ⁸⁸⁾ E. T. Kr.: Tillægsbind I, 98.

Kælvekoen.

Som allerede Palladius og Niels Mikkelsen, Aalborg, har opgivet,¹⁾ gaar Koen ni Maaneder med sin Kalv, før den føder. Lidt forskellig kan det dog være, om det drejer sig om førstefødende eller ikke. En gammel Bonderegel siger her, at en Ko og en Kone og en Kvie og en Pige gaar lige længe.

„Om Koen vil kæleve, kan man se og fornemme paa Yveret“, siger Niels Mikkelsen, Aalborg, „thi da vil det forandris anderledis, end

som det vaar tilforn“. Af Yveret kan man udtrække en gul æggesøbeagtig Vædske, „Lødetøj“, der lige før Kælvingen bliver til Raamælk. Man siger, at Koen kort før Fødselen „løder“ og Koen at være en „Lødeko“. Har Veeerne virket i nogen Tid, kommer de vandfyldte Fosterhinder (Vandkalven) tilsyne i Fødselsaabningen, og efter at være trængt udenfor, brister den: „Vandkalven er gaaet“ eller „Koen har udskudt Vandkalven“.²)

Man mente i gammel Tid, at Fosteret først fik Liv ved Midten af Drægtighedstiden, ligesom man antog, at Moderdyret ikke kunde dø, saalænge Fosteret var levende og ufødt.³)

Visse Ting ved Moderdyret blev tillagt stor Betydning. Var det saaledes født baglæns, kunde det ikke føde levende Unger,⁴) og man maatte før Kælvingen trække det baglæns ind i Stalden, for at ikke onde Aander skulde faa Magt over Kalven.⁵)

En Ting var man særlig bange for, nemlig at Koen skulde faa en Maanekalv; disse har spillet en meget stor Rolle i Folkefantasiens, de er ogsaa kaldet „Vandkalve“ og er vattersottige Fostre, ofte af et uformeligt Udseende, hvis Lemmer træder frem som smaa luffeagtige Vedhæng. Man har ment, de skyldtes en mangelfuld Udvikling af Fostrets Lymfekarsystem, men en gammel Tro var det, at naar Folk om Sommeren havde Dyner ude og brugte en Stok til at banke Dyner med, og et drægtigt Dyr kom til at slikke paa den, fik den en Dynekalv, og Koen kunde da ikke leve.⁶)

1) Aalborg, Niels Mikkelsen. — 2) Stockfleth: Kort Fremstilling, 87. — 3) E. T. Kr.: Skattegr., 7, 43. — 4) E. T. Kr.: Skattegr., 4, 61. — 5) Grüner-Nielsen: Læsø-folk, 217. — 6) E. T. Kr.: Jyske Folkem. IX, 16.

Kastning — Abortus.

(n: Storing.)

En af de for Kvægavlen mest ødelæggende Soter er Kastning; man maa dog her skelne mellem den almindelige tilfældige Kastning, der skyldes tilfældige Aarsager som Stød og Slag, Forslugelse, Forgiftninger, Febersygdomme o. s. v., og den smitsomme, den af Bacillus abortuus Bang fremkaldte — Abortus enzooticus —, det er denne sidste, hvis Hærgninger har bragt Kvægbruget saa enorme Tab.

Kastningens Optræden, snart enkeltvis og uden væsentlig Betydning, snart som en udbredt Syge, hvor overfor alle Midler synes at prelle af. Denne Kastningens Lunefuldhed maatte for vore Forfædre henvise Lidelsen til Hekses og Dæmoners Værk. Denne Antagelse holdt sig langt op i Tiden, ja er vel, til Trods for, at Sygdommen og dens Aarsager ligger helt klar, ikke helt forsvunden, derfor ser man endnu anvendt de mest primitive Midler mod Sygdommen, selv af ellers fornuftige Landmænd.

Men for dem, der ikke vilde antage Kastningens overnaturlige Oprindelse, var Problemet alligevel vanskeligt at klare, og man søgte viden om efter Aarsagerne. At Sygdommen skulde være smitsom, benægttes af de fleste, der skriver derom: „Naar mange kaster i en Be-

sætning, da sker det, fordi de har været udsat for samme Aarsags Indvirkning paa mange Hoveder“.¹⁾ — „Aarsagen maa søges i for kraftig Fodring, letgørende, fordærvet, skimlet, muggent Foder, Stød, Slag, eller at en drægtig Ko bliver sprunget af Tyren“.²⁾ — „Aarsagen maa søges i de Planter, Dyret fortærer, eller i Drikkevandet“.³⁾ — Almuen mente, at kom Køerne ud paa Græs, før Rimen tøde bort, kastede de.⁴⁾ Man mente ogsaa, at Kastning kunde ske, naar Dyret ængstedes, naar det blev jaget stærkt, eller det gjorde store Spring, gled med Benene eller blev voldtaget af Tyren, eller det fik frossent eller raaddent Foder, Kartoffler eller Kaalblade.⁵⁾

Gammel Almuemening var, at Børn ikke maatte lægge Stene paa Rad, thi kom Kvæget derover, kastede det,⁶⁾ — rev man ikke sine gamle Træskovisker i Stykker, naar man kastede dem op under Køerne, bevirkede det ogsaa Kastning,⁷⁾ og det samme skete, om nogen „ladede sit Vand i Kostalden,⁸⁾ — om man slog en Ko med en Lime, om Køerne fik Museskærelse“, eller om man skar Halerne af dem, før de kælvede første Gang.^{8a)}

Det er et Utal af magiske Midler, der er anvendt, dels som Forebyggelsesmiddel, dels som kurativt Middel mod Kastningen:

„For Vandheld for Køer, som kaster Kalv“: slaa Kors for Koen Pande, stryg dens Ryg og Side og sig:

„Gud bevare dit Livs Frugt, som du er med eller siden faar“.⁹⁾

I dansk Folkemuseums Seddelkatalog findes¹⁰⁾ følgende Raad mod Kalvekastning:

„4 antus etalaus refartus Imini fartris Triliot Spiritus sanctus Knal † artus fartris colatris Amen †††“.

En klog Mand fra Ejstrup skrev ca. 1870 paa en Seddel, som han stak i en Revne over Døren i en Kostald i Birk Skole (hos afdøde Landstingsmand Thomas Nielsen):

„I Guds Faders Søns og Hellig Aands Navn forbyder jeg Thomas Niensens Køer at kaste Kalv“.¹¹⁾

I særlig Grad har Ofringen været anvendt mod denne Sygdom, nemlig ved at nedgrave et eller andet Dyr levende, som oftest var det en Kastekalv, der saaledes blev nedgravet enten i Kobaasen eller under Dørtrinnet.¹²⁾ Eller „tag en Hundehvalp stiltiende fra en Hund den første Gang, den faar Hvalpe, begrav den inden for Døren stiltiende, siden Solen er nede“.¹³⁾ Andre har raadet¹⁴⁾ at nedgrave en levende Kattekillling udenfor og en anden indenfor Stalddøren. „Killinger, der nye er født, hjælper bedst“ — eller en Kattekillling under hver Kobaa.¹⁵⁾ Brugt var det ogsaa at nedgrave en levende Hugorm i en sort Potte under „Nødsdøren“, hvor Køerne gaar ud og ind.¹⁶⁾

Kunde man kaste en Kastekalv over Ryggen og dermed over en Aa, blev man fri for Kastning, men den Mand, paa hvis Jord Kalven landede, fik Sygdommen.¹⁷⁾ I samme Hensigt kastede man Kastekalven i rindende Vand, men var en Besætning paa den Maade paaført Kastning, ved at en Ko kom til at drikke af en Bæk, hvori en Kastekalv laa, da kunde den ikke blive fri for Kastning, før dervar gaaet tre Aar.¹⁸⁾ Man nedgravede for at blive fri for Kastning og for at overføre den paa andre en Kastekalv i Nabokommunen,¹⁹⁾ — paa en Korsvej.²⁰⁾ paa

anden Mands Mark,²¹⁾ hvor tre Byers Jorder støder sammen,²²⁾ under et Træ ^{22a)} eller i en Myretue af de store Skovmyrer.²³⁾

Anbringelsen i Stalden af stærkt lugtende Ting er vel det, der i almindelig Bondepraksis har været mest anvendt, og mest af alt Gedebukken, hvis ækle Stank var særlig anset som Forebyggelsesmiddel. I samme Hensigt brugte man Kroppen af en flaaet Ræv.²³⁾ En saadan Ræverad træffes endnu enkelte Steder hængende i Kostalden. Andre nøjedes med en Rævetunge, skudte Krager, en skudt Skovskade,²⁴⁾ eller man satte et Par Faar i Stalden.²⁵⁾ Af andre stærkt lugtende Sager er brugt „Dyvelsdræk, Obodeldok, Ambrarod enten at sætte i et Hul i Spilbommen eller røge Stalden dermed eller røge med Tjære“.²⁷⁾

En hel Del magiske Raad vil endnu være at notere. Man har saaledes — for at modvirke Kalvekastning — ved Staldens Opførelse brugt at drive en Pæl ned i Krybben ud for hver Ko, men dette skal foregaa stiltiende ved Nymaane mellem Klokken 11 og 12. I en Huling oven i Pælen hældes et Medikament.²⁸⁾ — Man har hængt en Hugorm op i Stalden og lagt 3 „Hwalbarkyer“ i Vandtruget.²⁹⁾ — For at Koen ikke kaster, næste Gang den kælver, skulde man sætte en Kniv over Stalddøren, før den gik ud første Gang³⁰⁾ eller lægge et Stykke Reb over Udgangsdøren, men Enderne skal hænge lige langt ned paa begge Sider.³¹⁾ — En Brombærranke, der har slaaet Rod i begge Ender, nedgravet med hver sin Ende ved hver Side af Stalddøren, er brugt for Kastning, men dette Arbejde skal udføres af en Nabo for at hjælpe.³²⁾ — Man har mod Kastning malet et Kors med Tjære foran hvert drægtige Dyr,³³⁾ sat Synaale over Stalddøren,³⁴⁾ slaa et Kors paa Døren Juleaften og lagt et Kors af to Halmstraa for Døren.³⁵⁾ Hængt en Hestesko over Stalddøren³⁶⁾ eller Paaskemorgen taget Kristenjord og hængt i Stalden.³⁷⁾ — Man har endvidere muret Pulver af en tørret Frø over Stalddøren,³⁸⁾ eller en tørret Snogeham.³⁹⁾ Man er raadet at gaa til en Smed og faa ham til at slaa et Stalsøm i Guds Navn, og af den første Kalv, der bliver født om Efteraaret, skæres en lille trekantet Lap af Øret; denne Lap skal slaas fast inde i Stalden med det Søm.⁴⁰⁾ — Man har ogsaa brugt, at Ejeren, naar Koen er ved Tyren, tager en Nøgle og en Laas, og efter Bedækningen kaster han Nøglen til den ene Side og Laasen til den anden.⁴¹⁾ — Det er brugt at lægge Hørfrø under en Sten i Stalden.⁴²⁾

Man har for Kastning strøget Koen med en Knogle af et Menneskeben,⁴³⁾ hængt en Flintesten med Hul i for hver Kobaas⁴⁴⁾ og lagt Klaptræerne avet paa, naar Koen er til Tyr.⁴⁵⁾

„For at Qwæget ikke skal mistelik for tile og kaste Kalf“ har man indgivet eler røget med „Tengtum, Størax, Mastix, Wiirak, Dyvelstrugt, Myhra og Svogel“.⁴⁶⁾ — Ellers har man fra gammel Tid raadet at give Køer mod Kastning Kvæder, Fennikelfrø og Markkommen i Honning,⁴⁷⁾ Æggeskaller, hvoraf Kyllinger er udkomne, samt Korset af en Valnød.⁴⁸⁾ Endvidere „Løvstikkerod, Krudt, Mesterurt, Angelik, Hørfrø, Salt, Svovl, Surdejg med Snogeskind, rustent Jern i Vandtruget, Potaske og Theriak“.

Hvor langt man i denne Henseende har været ude, viser Klastrops Meddelelse⁴⁹⁾ om en Mand i Jylland, der, som Middel mod Kalve-

kastning „solgte et Udtræk af sine 4 Døtres til visse Tider blodige Linned“.

1) With, 268. Sorø Mus. S. Bruhn: Dyrslækket No. 5. — 2) Stockfleth: Kort Fremstilling, 89. — 3) Just: Anviisning, 226 ff. — 4) E. T. Kr.: Tillægsbind I, 116. — 5) Sorø Mus. S. Bruhn: Dyrslækket, No. 5. — 6) E. T. Kr.: Skattegr., 10, 28. — 7) E. T. Kr.: Jyske Folkem. IX, 16. — 8) D. F. S. 1904/41, 148. — 8a) D. F. S., s. S., 1936/1, 1706, 1162, 875. — 9) D. F. S. 1909/3, B, 36. — 10) D. F. S., s. S., 1936/1, Seddelkatalog A, b, 239, 897. — 11) Ohrt: Danmarks Tryllef. I, 332. — 12) E. T. Kr. S. 222, No. 218. — 13) E. T. Kr. S., 236 (26). — 14) E. T. Kr.: Jyske Folkem. IX, 16. — 15) D. F. S., s. S., 1936/1, 1283. — 16) E. T. Kr.: Gamle Folks Fortæll. I, 82. — 17) D. F. S., s. S. 1936/1, 3333. — 18) D. F. S., s. S., 1936/1, 1681. — 19) D. F. S. s. S. 1936/1, 3283. — 20) D. F. S., s. S. 1936/1, 3312. — 21) D. F. S. s. S. 1936/1, 3342. — 22) D. F. S. s. S. 1936/1, 3316. — 22a) D. F. S., s. S. 1936/1, 3336. — 23) E. T. Kr.: Skattegr., 2, 28. E. T. Kr.: Jyske Folkem. IX, 16. E. T. Kr.: Skattegr., 4, 54. — 24) D. F. S. s. S., 1936/1, 2244. — 25) D. F. S. 1936/1, 2652. — 26) D. F. S., s. S. 1936/1, 443. — 27) Larsen: Jens Hovsmeds Dyrslækket, 33. — 28) D. F. S. s. S. 1936/1, 2698. — 29) E. T. Kr.: Tillægsbind I, 113. — 30) E. T. Kr.: Skattegr., 10, 14. — 31) D. F. S., s. S., 1936/1, 3297. — 32) D. F. S., s. S., 1936/1, 3994. — 33) D. F. S., s. S., 1936/1, 3911. — 34) D. F. S., s. S., 1936/1, 1283. — 35) D. F. S., s. S., 1936/1, 1569. — 36) D. F. S., s. S., 1936/1, 624. — 37) D. F. S., s. S., 1936/1, 593. — 38) D. F. S., s. S., 1936/1, 2579. — 39) D. F. S., s. S., 1936/1, 3341. — 40) E. T. Kr.: Danske Sagn, ny Række IV, 463. — 41) D. F. S., s. S., 1936/1, 1661. — 42) D. F. S., s. S., 1936/1, 2592. — 43) D. F. S., s. S., 1936/1, 3342. — 44) E. T. Kr.: Gamle Folks Fortæll. I, 82. — 45) E. T. Kr.: Tillægsbind I, 97. — 46) D. F. S. 1909/3, b Q, 18. — 47) Aalborg, Niels Mikkelsen. — 48) Rostgaard, 161, 29. — 49) D. F. S., s. S., 1936/1, 2403.

Kan Koen ikke kælte.

Fødselsvanskeligheder hos Husdyrene træffes især hos Koen og Soen. Som Aarsag maa navnlig fremhæves det for snævre Bækken hos Moderdyret, vel oftest fordi Dyret bliver drægtigt i for ung en Alder; en anden Fejl hos Moderdyret er Mangelen paa eller blot for svage Veer, endvidere „Sammenvoksning“ af Børmunden og Børslyngning. For Fosterets Vedkommende kan det dreje sig om fejl Holdning af Hoved eller Lemmer, Lejeforandringer, for store Fostre eller Misfostre.

Hjælpen overfor Husdyrenes Fødselsvanskeligheder var i ældre Tid af primitiv Art. Som oftest var der i en Egn en eller anden „kyndig“ Mand, der ved Selvstudium havde erhvervet sig en Smule Kendskab til et normalt Fosters Leje, og som derfor kunde rette en fejlagtig Holdning af dettes Hoved eller Ben, men som, saasomt det drejede sig om virkelig alvorlige Fødselshindringer, var aldeles ude af Stand til at bringe Hjælp. I saa Tilfælde greb man til andre prøvede Fremgangsmaader, som at trække Kalven fra Koen ved Hjælp af et Vognhjul ved Taljetræk eller ved at spænde en Hest for Kalven, medens Koen var fastbunden. Megen Dyrplageri er ved disse Metoder udøvet, og ofte har det rørt ved Bondens Hjærte at se sit gode Dyr behandlet paa sliig Vis:

„En klog Mand i Vestjylland (Kjeld Bjerg) kunde „lemme“ en Kalv fra en Ko, det saa grimt ud, men han kunde gøre det.“¹⁾

En nyere Tid har paa dette vigtige Punkt bragt Erfaring og Instrumenter, saa man nu kan sige, at dette vigtige Problem er løst.

Om Aarsagen til Fødselsvanskeligheden hos Koen har vore Forfædre dannet sig mange mærkelige Forestillinger:

Træskovisker maatte aldrig kastes for Koen, for kom den til at æde disse, bandt de for Kalven,²⁾ det gjorde dog ikke noget, naar man blot forinden spyttede paa dem.³⁾ — Man mente ogsaa, at kom en Ko over et Sted paa en Eng, hvor Kalven af et Vaad er blevet vendt, kunde den ikke føde.⁴⁾ — Laa en Rive med Tænderne i Vejret, og et drægtigt Dyr kom forbi, blev Afkommet vanskabt.⁵⁾ — Kørte man med en Harve hen over Grønjorden, og en drægtig Ko kom derover, blev der Uheld ved Kælvningen.⁶⁾ — Der siges ogsaa, at skærer man Pandekager eller Klatkager, der laves af Raamælk, med Kniv, vil man komme til at skære Kalven fra Koen.⁷⁾

Man havde imidlertid en hel Del Midler, om Koen ikke kunde kælte. Det mest ejendommelige ved dem er dog, at praktiske Landmænd kunde skænke dem nogen som helst Tillid:

„Naar Koen skal kælte og behøver Hjælp, skal man tage en Gang i Koens Skarn og sige:

„I Navn †††, og hvem, som vil have Frugten af Koen dette Aar, de skal have dette Skarn i Navn †††.“⁸⁾

Meget brugt for en Ko, der ikke kunde kælte, var at bryde et Kостейskaft itu over den.⁹⁾ — Og der siges, at giver man Kælvekoen et Hugormeskind ind, eller i hvert Fald 9 Led, saa skal Kalven nok vende sig ret før Fødselen.⁹⁾ — Man brugte ogsaa at stikke Kælvekoen et nygjort Hønsæg i Halsen, en stegt Sild eller Urterne og Rødderne af Aron.¹⁰⁾ Med Spegesilden har man ogsaa ofte givet Rødløg, 5 à 6 Stykker, hakkede eller ridsede med en Kniv.¹¹⁾ — Endvidere har man brugt „Poleye, Saffran, Kommen, Hampfrø med Salt eller Bævergæl, Sævenbom, Hvidløg og Borax.¹²⁾ — Silderumper, Fennikel med Honning og Brød siges og at skulle hjælpt.“¹³⁾ Eller „syd Ingrøn“ og giv ind.¹⁴⁾

En magisk Kur for en Ko, der ikke kunde kælte, var at tage en Rive og tre Gange rive nedad Koens Ryg, medens man hver Gang stødte Riven til Jorden.¹⁵⁾ — Der siges ogsaa: „dersom du kand finde en Hugorm eller en snog, som haver en levende Mus udi sin Mund, saa du sloer ham fra dend, saa Kand du lege din haand Paa det, som er i fødselsnød, saa bliver det forløst.“¹⁶⁾

Man har endvidere indgivet Kælvekoen smaatskaaret Gaasekød i varmt Øl med Gær, Harehaar paa Smørrebød¹⁷⁾ eller en Pot Mjød.¹⁸⁾

Alle disse Midler viser, i hvor høj Grad Riegels har Ret, naar han skriver:¹⁹⁾ „Det er utilladelig Dorskhed at berøve Dyrene den Hjælp, Mennesket faar af Instrumenter og Vendinger. Disse kunne let læres Landalmuen, naar Indretningen vare giorte, hvor de kunde i føie Tid underrettes om Fostrets Leje og Haandgrebene ved Fødsels-Instrumentens Brug. Nu derimod mishandles Qvæget umenneskelig af ukyndige, naar tunge Fødsler indtreffe“.

1) Hansen, H. P.: Kløge Folk, 178. — 2) E. T. Kr.: Tillægsbind I, 116. — 3) Andersen, Lars: Folkesagn og Folketro fra Skippinge H, 31. (Findes ikke anført i den indledende Kildefortegnelse). — 4) E. T. Kr.: Tillægsbind I, 116. — 5) E. T. Kr.: Tillægsbind I, 115. — 6) D. F. S., s. S., 1936/1, 2489. — 7) Kamp: Danske Folkem., 209. — 8) D. F. S. 129/64, D 2. — 9) E. T. Kr.: Danske Sagn VI II, 476. — 10) Addi-

tamenta, 713, 319. D. F. S. 1909/3, H. — ¹¹⁾ Just: Bondepractica, 103. — ¹²⁾ Larsen: Jens Hovsmeds Dyr lægeb., 33. — ¹³⁾ Thott, 733^{II}, No. 5. — ¹⁴⁾ Aalborg, Niels, Mikkelsen. — ¹⁵⁾ Thott, 732, No. 35. — ¹⁶⁾ E. T. Kr. S., 212, 143. — ¹⁷⁾ Aarhus Statsbibl., 381, 212. — ¹⁸⁾ Faber, 170. — ¹⁹⁾ Riegels, 44.

Tilbageholdt Efterbyrd — Retentio Secundinam.

Ved tilbageholdt Efterbyrd forstaar man den Tilstand, at Efterbyrden ikke som normalt afgaar efter nogle faa Timers Forløb. Aarsagen hertil er som oftest den, at Efterbyrden sidder unaturlig fast, saaledes som det kan ske ved Kastning, eller at Børen ikke trækker sig normalt sammen. Tilbageholdt Efterbyrd har sin væsentligste Betydning derved, at den ved at forraadne i Børen kan fremkalde Betændelsestilstande i denne. En anden ikke ubetydelig Kalamitet, den tilbageholdte Efterbyrd til Tider fremkalder, er Børkrængning.

Betegnelsen for tilbageholdt Efterbyrd er i Jylland, „at Koen ikke kan blive læt“ (Lætningen),¹⁾ medens man paa Sjælland siger, at Koen vil ikke blive ren.

Som Aarsag har man angivet, at slog man en Ko med en Rive, blev den ikke af med „Skarnet“.²⁾ — Man har ogsaa antaget, at gav man ikke Koen Vand at drikke før første Malkning, malkede man „Skarnet“ fast.³⁾

Man har for denne Skavank brugt mange overtroiske Midler, hvilket bekræfter, at vore Forfædre ikke var klar over Aarsagsforholdene. Man har saaledes brugt at kratte Koen ud ad Ryggen med en Rive,⁴⁾ — stillet en Fork med Spidserne opefter bag ved Koen,⁵⁾ lagt en Møgreb i Krybben for Koen⁶⁾ og lagt et Par Karlebukser over den.⁷⁾ „Rif hende ad rychen med En grøf eller rive og 3 lange stød mod Jorden imellem huer gang“.⁸⁾

Som Middel til at drive Efterbyrden har man brugt at stjæle 3 Kaal-toppe i en fremmed Mands Have og give Dyret,⁹⁾ men helst skal det ske stiltiende en Torsdag Aften efter Solnedgang.¹⁰⁾ — „Vil en Ko ikke snart lette, efter hun haver kælvet, da indgiv hende nogle Wlffue rønne Bær, som vi kalder Iline Bær, som ikke haver rørt ved Jorden,¹¹⁾ eller 3 eller 6 Sild med hover og Rumpe“.¹¹⁾ Meget brugt herfor var at indgive Koen Harehaar taget enten fra Halen eller imellem Harens Bagben.¹²⁾ Man har i Stedet herfor brugt Haar af en Kat,¹³⁾ et Stykke Væselskind¹⁴⁾ eller Rævehaar i sød Mælk.¹⁵⁾ Man har for „Skarnet indgivet en Saalebunde brændt til Aske,¹²⁾ stegt Surdejg brunt og indgivet i Øl, varm Malt i Koens første Mælk, Slangehud stødt til Pulver, Vremb eller Remb-Remb sat paa Brændevin og givet Koen paa Brød.¹⁶⁾ Ståle Efeublade, der gror paa Nordsiden af et Hus, belægge to Skiver Rugbrød dermed og give Koen.“¹⁷⁾ Man har brugt Sildehoveder, Sildeskæl og Sildeindmad, raadent Gaaseæg, Dekokt af Thuja kogt i Øl, Madfedt, Gaasekød, Svineister, spise Vejbredfrø paa et Stykke Smørrebrød, 3 Hønseæg kogt haarde i Vand, Høfrø og Gaasefedt, et nygjort Hønseæg at komme helt i Koens Hals, „de loune Knuper, som sidder paa Hiuber Tørn, kogt i Øl“,¹⁸⁾ Kamille Blom-

ster, „Skau merker og Føll Føder“, Sevenbum og Bukkeblade, Safran og Æggeblommer „blandet i en Pland ung Vin“. Man har endvidere brugt at give Koen det Vand, hvori en Gaas er kogt, hvori er kommet Byg, kogt til Bygget sprekker, eller man har givet „Møseker i Øl, Acheleyefrø eller en salt Aale eller Sillerumpe stegt, raadent gaaseæg, Hørførø og Gaasefedt, 3 Gjøvner Hørførød Skidt kogt i Vand, Franskbrændevin, Alon, Safran og brune Mordraver, endvidere Sevenbum, Meldrøjer, Ingefær og Qvægteriak“.

Fra gammel Tid har man ogsaa været fortrolig med at fjerne Skarnet med Haanden: „En kod, som ikke kan blive adde med Skarnet, mod dig ikke lade Hinde Staa lenger i 24 timm mer tager det fra Hinde“.¹⁹⁾

Mange Køer har den Vane, at de, om de kan komme dertil, æder deres egen Efterbyrd. Man har ment, at dette skadede Koen, saaledes skriver Niels Mikkelsen, Aalborg: „Giff oc god act paa Secundinam. Thi naar Koen naar den, da æder hun den i sig / oc skader hinder siden meget / oc mister Melcken“. — P. Syv siger dog:²⁰⁾ „dette haver ikke noget at betyde, eftersom mand tværtimod at de, som eder dend, skulle blive gode malke kjør“.

1) E. T. Kr. S., 239. — 2) Kamp: Danske Folkem., 208. — 3) D. F. S., s. S., 1936/1, 2421. — 4) D. F. S., s. S., 1936/1, 1131. — 5) D. F. S., s. S., 1936/1, 3339. — 6) E. T. Kr.: Gamle Folks Fortæl. I, 69. — 7) E. T. Kr.: Jyske Folkem. VI, 263. — 8) Thott, 732, No. 36. — 9) E. T. Kr.: Skattegr., 7, 44. — 10) E. T. Kr.: Danske Sagn VI II, 470. — 11) Ny kgl. S., 67 Bl., 152 h. — 12) E. T. Kr. S., 239. — 13) E. T. Kr.: Skattegr., 4, 54. — 14) D. F. S. 1929/64, VII, D 7. — 15) Aarhus Statsbibl. 381, 212. — 16) D. F. S., s. S., 1936/1, 3345. — 17) D. F. S., s. S., 1936/1, 3337. — 18) D. F. S. 1909/3, B, 25 ff. — 19) Ny kgl. S., 67 d, 24. — 20) Rostgaard, 161, 25.

Harre — Harffur — Sterngaardt.

„Haffuer en koe harffuer eller Sterngaardt, da skall quindfolk denem den fradrage, hwilket dog skeer mett koens høyeste liffs fare“.¹⁾

„De kiør, som hafr Harre og kand icke blifue af med efterbiurden, da skal mand tage en Greffs og legge i et True og slaa varm vand derpaa, naar hun hafr kælled, lad saa koen dricke af forbn vand ofvr Grefven, mens den ligger i vandet.“

Item: Dersom en koe hafr ont af Haræ, da skal mand tage 3 harrer fra hende og knue sønder og gifue hende ind at æde og saa rede Meelvellinger i rindendes vand med hørførø i og give hende.²⁾

Dette er sikkert alt, man vil finde om denne Sygdom i vore gamle veterinære Haandskrifter, men Moth skriver herom:³⁾ „En Harrekalv er en Kalv, som en Ko føder, efter den har trukket en Harve, og Harre er en Sygdom, som Køer faar efter at have ædt Græs under en paa Marken staaende Harve, hvilken Sygdom bestaar i en Række vorteformede Forhøjninger paa (Bør)slimhinden“.

(Fra Norge kendes Betegnelsen: Hervekalvar, Havrekalvar eller Horvekalvar og skal betegne Kødklumper, der bliver tilbage i Koen, efter den har kælvet).⁴⁾

Gennem vore Forfædres Forhold til Koens Fødsel spores en stadig

Angst for Misfostre, saasom Moler, emfysematøse Fostre o. l., hvis Forekomst spaede alskens ondt. Det er derfor rimeligt, at de afsnørede eller afrevne Børknuder, der til Tider forekommer kort efter Fødselen hos Koen, har afstedkommet Tanken om en eller anden Dæmonsygdom.

Behandlingen med Indgivelse af Børknuder, efter at Koen har kælveth, kendes helt til Nutiden, rigtignok med den Motivering, at onde Mennesker ellers kan tage Smørret af Koens Mælk.⁵⁾

(Dog i svenska Colerus⁶⁾ omtales den samme Lidelse:

„Thet hender stundom at Kona hafwa bekommit then Siukan eller Olyckan som man kallar Harfwen eller Welten / och säya Qwinfolken sådant skee genom thenna Orsak: När någon kastar sin Harf eller Wält ifrån sig och så kommer någon Koo som äter emellan Wältgriman eller Harfwen / så får hon samma siukdom / Ur mihi videtur ex Imaginatione, hafwer Koon til førende lupet medh Tiuren än thetta skeer / så kalfwar hon både sin Kalff och sin Wält eller Harf / hwilket är icke annat än een Massa carnea som liknar sig effter thet Koon sedt hafwer / när the äro både thet eena effter thet andra framkomme / så hänger ther igen qwart såsom een lijten Tarm / then skal man klippa eller affskära och strax för än man släppar honom løos in uthi Koon / skal han bindas medh een Tradh / elliest blöder Koon sig ihiäl så han drager sig i uthi Lijfwet. Colerus skrifwer / at the Tyske Qwinfolken säija thet theras Koor stundom få Månade-och Niure Kalfwar / och må väl skee the äro the samma som wij kalla Harfwen och wälten“).

1) Ny kgl. S., 67, Bl. 152 h. — 2) Additamenta, 713, 309. — 3) Math. Moth.: Den store Ordbog paa kgl. Bibl. (Findes ikke anført i den indledende Kildefortegnelse.) — 4) Maal og Minne 1927, 27. (Findes ikke anført i den indledende Kildefortegnelse.) — 5) Andersen, Lars: Folkesagn og Folketro i Odsh., 41. — 6) M. Joh. Coeri: Oeconomia, 9. (Findes ikke anført i den indledende Kildefortegnelse.)

Skedekrængning.

Hos ældre Køer, der tit har kælveth, forekommer hyppigt den Lidelse, at Skeden falder frem gennem Kønsaabningen, naar Dyret ligger, men atter gaar ind, naar det rejser sig. I alvorlige Tilfælde kan man dog se, at Skeden ikke vil trækkes tilbage, selv om Dyret staar op. Lidelsen befordres ved et uhensigtsmæssigt Leje, naar Bagparten kommer til at hænge for dybt i Lejet. Man siger, at Koen „viser Livet“.¹⁾

Om Aarsagen til denne Lidelse har man haft mærkelige Forestillinger:

„Satte man et Vognhjul fra sig i Gaarden, maatte der altid stikkes et Stykke Træ i Navet, thi hvis en Ko kom og „dønede“ dertil, d. v. s. stak Snuden i det tomme Hul, dannedes en Hjultude for Fosteret, saa det ikke kunde fødes.“ — En bortkastet Træskofletning, der ikke var opløst og spyttet paa, kunde have samme Virkning.²⁾

1) Stockfleth: Kort Fremstilling, 96. Dahl: „Nyeste“, 132. — 2) Lorenzen: Signef, og Tryllef. Samlinger til jysk Hist. og Topografi, IV, 242.

Børkrængning.

Børkrængning er en under eller hyppigst lige efter Fødselen opstaaet Krængning af selve Børen ind i sig selv og ud igennem Kønsaabningen. I Modsætning til Skedekrængning er Børkrængning en meget alvorlig Lidelse, der, om ikke Hjælp kommer til, hurtigt fører til Døden.

Almuens Udtryk for denne Lidelse er, at Koen „*har skudt Livet ud*“.¹⁾ Aarsagen er ofte rigtigt angivet ved Efterbyrdens Fastsiddende, kraftige Efterveer og Baasens Beskaffenhed.²⁾

Som et Forebyggelsesmiddel mod Børkrængning har Almuen brugt at lade Koen snuse til Kalven, lige efter den var født,³⁾ og hos en førstefødende Kvie skal man, imedens man malker den, lade en anden give den et Smæk for Rumpen med Møgeskovlen, for at den ikke skal skyde Livet ud senere.⁴⁾ — „Vil en Ko skyde Livet ud, saa gif Koen 9 store folk luus Paa et lidet Bedt smørre Brød,⁵⁾ eller tag wid Løg, stød det i longet Wand, vask Kalven dær mæd“.⁶⁾ — Køer, som skyder Livet ud, skal have Safran ind.^{6a)}

Men „skyder en Koug Livet ud, naar Hun faar Kalle, schal du gifue Hinde bløt Bereken Fisch; naar du har sat det ind igien, eller den mellemste Hyllebarck, saa gjør hun det icke tiere“.⁷⁾ — I Hansens Kurebog skrives:⁸⁾ „Den skal op hedses med Bagdelen og saa indsettes og en Winde for“. — Naar Børen krænges, maa man paa lemfældig Maade løsne Efterbyrden derfra, før den igjen bringes tilbage, og bade Børsprekken med Olie og Vand eller „lonk Kameelblomsterpaagyndning“.⁹⁾

Riegels skriver¹⁰⁾ om den Grime, „man bruger til Qvæget, som er gjort til at holde Livet og Endetarmen inde, naar Qvæget efter en haard Fødsel skyder det ud, at den er høistprisværdig, thi den understøtter og hjælper den svage Natur, at ikke mere Livet kan skydes ud“.

1) Ny kgl. S., 67 f, 268. E. T. Kr.: Jyske Folkeminder IX, 15. — 2) Rasmussen: Dyr læge, 27. — 3) E. T. Kr.: Jyske Folkem. IX, 15. — 4) E. T. Kr.: Skattegr., 4, 54. — 5) D. F. S., 1909/3 B, 40. — 6) D. F. S. 1909/3 B, 44. — 6a) Ny kgl. S., 67 f, 268. — 7) E. T. Kr. S., 239. — 8) D. F. S., 1909/3 B, 19. — 9) Sorø Mus. S. Bruhn: Dyr lækkeb., No 20. — 10) Riegels, 44.

Kælvningsfeber — Paresis puerperalis.

(n: Melkefeber — isl: dodi, dodasótt, lakasótt.)

Kælvningsfeber er en Lidelse, der oftest optræder i Forbindelse med Kælvningen, men kan ses paa andre Tidspunkter. Sygdommen viser sig hyppigst ved Lammelsesfænomener og Bevidstløshed, til enkelte Tider dog ved Kramper og Ophidselse. Sandsynligvis drejer det sig om to forskellige Lidelser. Om Aarsagen til Kælvningsfeber har man været meget uenige, nyere Undersøgelser tilskriver den en Forandring i Blodets Sukkerindhold. Bekendt er Dyr læge Schmidts geniale Behandlingsmaade, en Metode, der tog Brodden af denne tidligere meget dødelige Sygdom.

Fra gammel Tid har Almuen anset denne Sygdom som en Art Apoplexi eller en Lamhed (se denne); saaledes skrives i en af vore Kilder:¹⁾ „Om Fald og Pobelse. Naar en Ko har faaet Kall, og den falder om, er det blod qotik? og *Kiællfeber*“. — I et Manuskript fra Tønder Sønderamt²⁾ er den kaldet *Jydesyge*: „Kuhe wenn sie Milk-seuge Entzündung oder auf dansch Jydesyge bekommen“. Senere blev den kaldt *Kalvningsfeber*³⁾, *Kælvningsfeber* eller *Mælkefeber*.⁴⁾

Angaaende Aarsagen, da har man ment, at Sygdommen kunde skyldes tætte dunstfyldte Stalde, slet Røgt og Pleje eller lange Drifter.⁵⁾ — Andre mener, den kan komme af Forkølelse hos magre og afkræftede Dyr, eller fordi Mælken i Overflødighed er strømmet til og ikke er blevet udmalket.⁴⁾ — „Aarsagen maa søges i Luften, og nogle er af den Mening, at den udbreder sig ved Smitte“. ⁶⁾ — Eller den kan skyldes Anstrængelser ved Fødselsakten, dens Smerte, Slappelse i Bugvæggen, Tryk paa Nerver i Lænd og Kryds, Forkølelse eller Overfodring.⁷⁾ Stockfleth skriver:⁸⁾ „Kalvningsfeber synes at beroe paa en egen Beskaffenhed af Luften (epizootisk Constitution), idet den samtidig optræder hos flere Køer, men muggent Foder tør vistnok ogsaa henregnes blandt Lejlighedsaarsagerne“.

Allerede i ældre Tid har man været klar over, at der fandtes to Former af denne Sygdom. „I den ene ligger Koen nedslaaet, kan ikke hæve Hovedet, men lægger det i venstre Side. I den anden Form er Dyret uroligt, skærer Tænder og ytrer megen Smerte. Aandedragen er kort og pustende“. ³⁾

Det synes ikke, som man i ældre Tid har anset det for Umagen værd at gøre meget ved den første (den paralytiske) af disse Former. „Lægemedlerne i denne Sygdom er dels kostbare; dels vanskelige at bibringe Dyret, saasom de bedst foretages ved Indsprøjtninger i Blod-aaren“. ⁴⁾ — En Kur for „Jydesyge“ angives dog i det forannævnte Manuskript: „Bier und Brot zur Grutze gekocht, Essig und etwas Schweineschmalz wird darin gerührt, mit eine Wollene stück Zeug oder Strumpfsocke wird dann mit die Salbe 3 mahl Tags gerichen“. ²⁾ Man har dog ogsaa givet Koen „Brændevin, Kameelblomster, Møntheurt, Wolverleibblomster, Kommenfrø eller Terpentiniolie“. ³⁾ eller givet den „Klysterer af Wogs, Honning, Ahloe, Camille Blomster sættes ind bag i Koen som et Høns Æg, og saa snart hun skyder det ud, sæt det strax ind og bliv ved, til det er smeldt“. ¹⁾

Ved den „ophidsede Form“ af Kælvningsfeber har Aareladning været brugt i udstrakt Grad fra ældre Tid.³⁾ og ⁹⁾

1) D. F. S., 1909/3 B, 20. — 2) D. F. S. 1909/3 Q, XXI. — 3) Sorø Mus. S. Bruhn: Dyr lækkeb. Nr. 13. — 4) Faber 171. — 5) Fjelstrup: Haandbog, 25. — 6) With 298. — 7) Rasmussen: Dyr lægebog, 14. — 8) Stockfleth: Kort Fremstilling, 98. — 9) Dahl: „Nyeste“, 99.

Koen efter Kælvningen.

Ligesom man mente, Kvinden var „hel“ lige efter at have født sit Barn og endnu ikke havde været i Kirken, saaledes mente man ogsaa, at Koen lige efter Kælvningen var i en Tilstand, hvor onde Magter

let kunde drive sit Spil med den, og paa forskellig Vis søgte man at værgе sit Dyr i denne Periode. Mange magiske Midler kom her i Anvendelse:

Allerede før Koen fik Kalven, blev den indgivet 9 Slags Medicin, deriblandt „Svovl, Sort Salt, hakket Røntræ, Mesterrod, Hørfro o. s. v.“, thi saa kunde Heksene ikke skade den.¹⁾

Det var dog især efter Kælvningen, at de magiske Kure tog Fart: Det var saaledes brugt at lægge en Bygvippe, en Rugvippe og en Havrevippe i Koens første Drik efter Kælvningen.²⁾ — Man indgav den 9 Slags Træ, men der maatte hverken være Hyld eller Røn iblandt.³⁾ — Man lagde en Hornredekam i dens Drik og satte en Tollekniv eller et Storkenæb over Døren eller i Bjælken, den gik ud under, eller man lod den gaa over en Greb,⁴⁾ en Hakkekniv og en Spade,⁵⁾ lagde en Hvæssesten i Drikketruget,⁶⁾ — kastede Kalven tre Gange over Koens Ryg⁷⁾ eller slyngede den tre Gange ind mod dens Bagdel⁸⁾ samt spyttede over Koen tre Gange.⁹⁾

Var det en Kvie, der havde kælvnet, skulde man med 9 Birkeris svippe den over Bagdelen, med hvert Ris for sig 9 Gange, hvorefter Risene blev sat fast i Bjælken over Kvien, og Malkepigen skulde med sin højre Træsko slaa Kors bagved den, hvorefter der blev prikket et Hul i den brede Ende af et Æg, en Straale af hver Patte blev malket deri, og Kvien fik det helt i Halsen, og paa Bunden af en Spand lunket Vand, som den fik at drikke, blev lagt en Saks, som den dog ikke maatte berøre.¹⁰⁾

„De gamle gjendte Køerne rundt om Huset og satte en Kniv op over Døren, naar de kom ud første Gang efter Bæren“.¹¹⁾ — Man plejede ogsaa at drysse Malt eller Salt ud ad Ryggen paa dem,¹²⁾ ligesom man lagde en Økse paa Dørtærskelen, naar den gik ud første Gang efter Fødselen,¹³⁾ — man stillede en Fork ved den ene Side af Døren og en Skovl eller Kost ved den anden.¹⁴⁾ — Helst skulde en Ko, der havde faaet Kalv, ikke trækkes paa Græs eller til Vands de første Dage og især ikke den 7. Dag efter Kælvningen, thi saa vilde den komme til at staa længe gold.¹⁵⁾ — „Giver man en første-kælvende Ko et Stykke af Moderkagen, vedbliver den at være sund, giver god Mælk og kælver fremtidig let“.¹⁶⁾

Kælvekoen har man indgivet det underste af Kalvens Klove, blandet med Salt og Brød,¹⁷⁾ eller et Stykke Brød med 3 Huller, og i hvert Hul sættes et Blad „Simpelfi“.¹⁸⁾ P. Syv raader¹⁹⁾ „at give rugbrød, malt, salt, hvideløg og svovel blandet, saa skulde onde folk ei skade hende“ eller „saa skader hende jngen Melke hare“.²⁰⁾ — Meget brugt var det at give Koen, der havde kælvnet, ristet Rugbrød, Salt og lidt Terpentin,²¹⁾ eller „Terpentinolie, Dyvelsdræk, Bævergjeldt paa Brød samt Brændevin“²²⁾ eller Rugbrød og Malt tilsammen.²³⁾ — Man har ogsaa givet den en Flaske Brændevin, et utærsket Havreneg og gnedet dens Tænder med Lufvanter²⁴⁾ og givet den en Spegesild med Hovedet udad.²⁵⁾ — Børge Pedersen raader²⁶⁾ „at give Vinterblomster, Qveder, Fennikkelfrøe eller Urter, Sorte Kummen, Tiller Samen, Lubestuickellsamen, Lauerbær, Viderton, Saffran og Hoffuedt aff en aal i varmt spise Øll 3 dage“.

Det har været Skik, naar en Ko kælvende, at Koen gik ned i Stal-

den og begyndte paa Mulen af Koen at rulle et Æg op over Panden, hen ad Halsen og Ryggen og tilbage ind under Bugen, til hun naaede Mulen, saa blev Ægget stoppet i Halsen paa Koen, det virkede til at afværge ondt.²⁷⁾ — I Odsherred var det Skik, at Pigerne skulde vande Koen første Gang efter Kælvningen.²⁸⁾

1) D. F. S., 1904/41, 151. — 2) E. T. Kr.: Tillægsbind I, 178. — 3) E. T. Kr.: Skattegr., 4, 53. — 4) E. T. Kr.: Danske Sagn VI II, 191. — 5) D. F. S., s. S., 1936/1, 1361. — 6) D. F. S., s. S., 1936/1, 1283. — 7) D. F. S., s. S., 1936/1, 1371. — 8) D. F. S., s. S., 1936/1, 2350. — 9) D. F. S., s. S., 1936/1, 626. — 10) Uhrskov: Sagn og Tro, 62 ff. — 11) E. T. Kr.: Jyske Folkem. VI, 291. — 12) Andersen, Lars: Folkesagn og Folketro i Odsh., 41. D. F. S., s. S., 1936/1, 3272. — 13) Grundtvig: Gl. danske Minder II, 244. — 14) E. T. Kr.: Jyske Folkem IX, 15. — 15) D. F. S., 1904/41, No. 157. — 16) Gerstenberg: Sympathi & Magnethisme, Vidundere, 48. — 17) D. F. S., s. S. 1936/1, 2350. — 18) D. F. S., s. S. 1936/1, 2477. — 19) Rostgaard, 161, 27. Ad-ditamenta, 713, 319. E. T. Kr. S., 212, 36. D. F. S. 1929/64 VII, D 8. — 20) D. F. S., 1909/3 b Q, 13. — 21) Reimer: Nordf. Bondeliv II, 223. — 22) D. F. S. 1909/3, S III. — 23) E. T. Kr.: Jyske Folkeminder IX, 382. — 24) E. T. Kr.: Tillægsbind I, 100. — 25) E. T. Kr.: Tillægsbind I, 101. — 26) Rostgaard, 36, 444. — 27) Ussing: Ingvor Ingvorsen, 87. — 28) Andersen, Lars: Folkesagn og Folketro i Odsh., 41.

Tyren.

I Forhold til Koen er Tyren i vore Kilder meget lidet omtalt, dog dette svarer godt til den Betydning, man tidligere tillagde Tyren.

Der skrives,¹⁾ at Tyren maa ikke komme til Køerne før han er 1 Aar og otte Maaneder gammel, og at jo længere, han holdes derfra, jo friskere bliver han til at springe, han maa helst ikke være under 2 Aar og ikke over 12. Dersom Tyren „ikke kan springe frisk, skal man tage en Hjorterumpe, brænde og støde den til Pulver, bløde den i Vin og stryge hans Rumpe dermed og paa Koden.“²⁾ Er Tyren dorsk og uvillig til at springe har man ogsaa brugt at give den en lille Haandfuld Strandløg, og man opnaar da i Almindelighed Virkning.³⁾

Naar man skal tillægge Tyrekalve, siger Børge Pedersen,¹⁾ saa skal man ikke tage de hvide, men sorte, røde og brune, „thi det huide fæe er suag fæe og iche synderlig afholdt“.

En frygtet Uvane var det, naar Tyren vilde stange. Man har ment, det kunde komme af, at man havde kløet Tyrekalven i Panden eller mellem Hornene.⁴⁾ Man har ogsaa antaget, at om en Tyrekalv sugede paa Menneskenes Fingre, naar den fik Mælk, og der var Rifter paa disse, saa den kom til at suge Menneskeblod i sig, blev den uvan.⁴⁾

Var en Tyr bleven uvan (mandolmsk), kunde man dog læse over den. Man „dølgede en gal Tyr ved at sige:

„Tyr! Tyr! Tyr!
Har Du Mod, som Du har Horn,
saa skal Du ved Kristi Kraft
være mig underlagt I Navnet G. F. S. o. H. A.“

Idet man læser Navnene, skal man spytte en Gang for hvert Navn, Tyren vil da blive rolig.⁵⁾

„Vil Du, at en Tyr ikke skal stange dig:

„Tyr, jeg forbyder dig at stange, som Gud forbyder mangan Him-

merig at vinde, at der seer ingen paa Tinge og vinder Løgn og ved Sandhed I Navn †††“.⁶⁾

Men Børge Pedersen siger:¹⁾ „Naar en tyr bekommer den Vanne, att hand vil stangis, saa er der En intett bedre Middel till der imod, end at lade hannem udskiere, Och siden tjener best till at drage“.

¹⁾ Rostgaard, 36, 437 ff. — ²⁾ Rostgaard, 36, 445 ff. — ³⁾ E. T. Kr. S., 226 (1).
⁴⁾ E. T. Kr.: Tillægsbind I, 117. — ⁵⁾ E. T. Kr.: Skattegr., 4, 122. — ⁶⁾ D. F. S. 1929/64, VI B 12.

Tillægskalven.

Ved Udtagelse af Tillægskalven har vore Forfædre haft flere fra Nutiden helt forskellige Anskuelser, ligesom de har draget Slutninger, vi nu vanskelig forstaar.

Saaledes skriver Niels Mikkelsen, Aalborg:¹⁾ „Kalfvæ som leggis paa af gamle Køer / bliffvæ neppelig ved: thi de faa svage Tænder / som snart breckis oc affalde / oc siden truffuis intet. Kalfvæ som haffvæ sorte Tænder / tiene icke heller at legge paa: thi de døe gierne samme Aar“, og Børge Pedersen skriver desforuden:²⁾ „Di Kalfvæ, som Mand vill legge till, skal hafvæ brede hofueder och er falden paa store och langsider Kiør, dj skall ey komme i Marcken jt gandske aar, Mend mand lader dennom blifvæ udi hus och tager flittig vaare paa dennom. Kalle, som fødis udi Wolfs Monett, skall mand Intet legge till, thi di døer snartt“.

„Kalfvæ som fødis Sole existente in Tauro voxer vell.“²⁾

Kalfvæ, som fødis Imellem Juul och S: Mortensdag, skal Mand Intet legge till, dj blifvæ vel store Mend icke gode Melcke Kiør, Mend dj Kalfvæ, som fødis 3 eller 4 Uger effter Juul och om Kyndelmissetider, dj blifvæ goede Malcke Kiør. Somme holder Mere af dennom, som fødis om Midfasten, daa er Vinterens Kuld borte, och sommerens Varme igienkommer och vederqvæger al ting“²⁾ „Qvæg, som fødes ved aftagende Maane, er icke gode at legge til, de, som ere kastede fra Kyndelmisse til Faste, giver godt Qvæg“.^{2a)}

P. Syv bemærker,³⁾ „at de Kalve, som have sorte tænder eller røde muler, tjener ikke at legge til, men de, som have 7 eller 8 tænder, ere de bedste“.

Man har ogsaa ment, at man af de Køer, som endog med godt Foder og god Græsning holder sig magre, men giver megen og fed Mælk, bør man tillægge Qviekalven, derimod af de Køer, som holder sig ved godt Huld og ligeledes giver megen og fed Mælk, bør man tillægge Tyrekalven.⁴⁾

Gammel Folketro var det, at en Kviekalv, der var født i Fuldmaane, aldrig maatte slagtes.⁵⁾ Og den første sorte Kalv, der fødtes, efter at en Mand havde tiltraadt en Ejendom, maatte hverken lægges til eller slagtes, men skulde hurtigst muligt ud af Huset.⁵⁾

Naar en førstekælvende Ko kælver og faar en Kviekalv, kalder man det en Dobbeltkvie, en saadan er god at lægge til, for den er sikker mod Kvægsgen.⁸⁾

Den nyfødte Kalv skal, før den bæres bort fra Moderen, løftes op og berøre hendes Børsprække,⁷⁾ og naar man trækker Kalven fra Koen, skal man gribe tre Gange i Gødningen bag ved Koen, og, naar den er født, svinge den tre Gange over Bagenden af Koen.⁸⁾ Hvis det skal være en Tillægskalv, maa man ikke bære den bort med Bagbenene først.⁸⁾ Andre siger dog,⁹⁾ „at den tiendes skal bæres baglænds ind i sin Bøvl, thi det værner den mod Trolddom“. Man har brugt, saa snart Kalven var født, at lægge den ind i en Bageovn, „thi saa skal den trives“,¹⁰⁾ eller skaaret Spidsen af Kalvens ene Øre og givet den ind.¹¹⁾

Naar en Kalv første Gang faar indgivet Drikke, saa skal Pigen, naar hun har faaet noget i den, slaa den for Panden med Strippen 3 Gange og sige:

„Drik selv, naar jeg kommer igen“. Saa drikker den altid siden selv.¹²⁾

Naar en Tillægskalv skal have Mælk første Gang, maa det gøres tiende, ellers blev Kalven slem til at staa og brøle.¹³⁾ Næste Gang skal man give den et Slag over Ryggen og sige:

„Drik mere næste Gang“. ¹⁴⁾

Naar en Kalv den første Gang skal drikke Mælk, skal man tage en Halmvisk og stryge den om Munden, idet man siger:

„Du skal ligesaa godt leve af Halm som af Hø“.

Dette skulde gentages, og sidste Gang skulde man sige:

„Du skal ligesaa godt leve af Halm som af Hø, lige til du skal dø“. ¹⁵⁾

„For at lægge Kalfue til, gif dem en Eggeskal fuld af Melk, naar du haver ladet blommen og det huide af skallen, og naar hand hafr drucken Melken af skallen, saa kryst skallen møget smaa og komb i Kalfuen“. ¹⁶⁾

At forsøge, om Kalve skal blive gamle: „Naar du giver din Kalv første Gang at drikke, saa skjærer man i det yderste Led af Rumpen og lad gaae 3 draaber Blod deraf i Melchen, saa dør den inden 3 dage, om ei den vil blive Gammel“. ¹⁷⁾

Kalven arter mest efter Moderen,¹⁸⁾ var en gammel Mening.

„Naar man vil lægge en Kviekalv til, maa den være født i Nymaane, saasom de, der er født efter Fuldmaane, ei due dertil, da de for det første staa længere golde imellem hver Gang, de faae Kalve, og for det andet sjælden bliver gode Malkekøer“. ¹⁹⁾

Lige saa mange Timer det varer, efter at Kalven er født, inden den faar Mælk, lige saa mange Uger vil den siden staa sen, før den kælver.²⁰⁾ Man har ogsaa brugt at lægge Staal i Mælken, den første Gang en Kalv fik Drikke. Der toges saa et Halm- og et Høstraa, som satte i Munden paa Kalven, og man sagde:

„Nu skal du ligesaa godt trives med Halm som med Hø“. ²¹⁾

1) Aalborg, Niels Mikkelsen. — 2) Rostgaard, 36, 474 — 2a) Gerstenberg: Sympathi & Magnetisme, Vidundere, 48. — 3) Rostgaard, 161, 25. — 4) Rohlwes, 101. — 5) E. T. Kr.: Tillægsbind I, 100 ff. — 6) E. T. Kr.: Tillægsbind I, 113. — 7) E. T. Kr.: Skattegr. 4, 53. — 8) E. T. Kr.: Tillægsbind I, 99. E. T. Kr.: Jyske Folkem. VI, 263. — 9) E. T. Kr.: Skattegr., 4, 61. — 10) Aarhus Statsbibl., 381, 213. — 11) E. T. Kr.: Skattegr., 4, 54. — 12) D. F. S. 1904/40, No. 12. — 13) Kjær: Stavnsbaand, 336.

14) E. T. Kr.: Danske Sagn VI, No. 1173. E. T. Kr.: Jyske Folkem. IX, 15. — 15) Uhrskov: Sagn og Tro, 65. — 16) Additamenta, 713, 322. — 17) E. T. Kr. S., 228, No. 142. Rostgaard, 36, 473. — 18) Just: Anviisning, 226 ff. — 19) D. F. S. 1909/3 S III, 31 ff. — 20) E. T. Kr.: Jyske Folkem. IX, 15. — 21) Andersen, Lars: Folkesagn og Folketro i Odsh., 42.

Held, Uheld og Sygdom hos Kalve.

Det var en gammel Erfaring, at Kalvene til Tider kunde være vanskelige at holde Liv i. Uden at kende Kalvenes mange Sygdomme, som man først i vore Dage saa nogenlunde er blevet klar over, maatte det ofte staa for vore Forfædre som noget af en Gaade, hvorfor enkelte havde mere Held med Kalvene end andre, og hvorfor man til Tider mistede sine Kalve gennem en Aarrække. Vi ved nu, at saadanne Misheld kan skyldes smitsomme Diarreer, Lungebetændelser o. s. v., og kan dels ved en forbedret Sundhedspleje og Afsondring, dels ved Beskyttelsespodninger begrænse Sygdommen.

Men vore Forfædre gik andre Veje:

Naar to unge Mennesker kommer til et nyt Hjem, skal de lade den første Kalv, der fødes, levende begrave, saa faar de altid god Lykke med Kvæget.¹⁾ Det er ogsaa godt, om man ikke kan holde Liv i Kalvene, at begrave en levende Kat i Kalvestien¹⁾ eller at binde en Rughalmsfletning om Kalvenes Hals,²⁾ — Man har for samme skaa-ret en Spaan af en Hjørnestolpe i Kalvehuset, brændt den til Pulver og givet Kavene den.³⁾ Andre siger, at disse Stolper maa være af 9 Slags Træ.⁴⁾

„Den første Gang, du giver en Kalv at drikke, da giv den Koen egen Mælk og skjær en Liden stykke af hvert øre paa Kalven og skjær det fiint, giv Kalven det at drikke, saa lever den næst Guds Hjælp“.⁵⁾ — „Vil Kalvene dø, da giv hver Kalv, som skal leve, din egen Faare-Mærke“.⁶⁾

„Naar Kallene dør for dig, saa gjør som efterfølger: Bleeg Kulden i munden, det første du seer det, Siden giv det Nyber mielk 9 gange, tag, nær det er fød, stryg det over med Saldt, og lad siden Koen slikke det, er det muellig, da kom det i en Bagerovn“.⁷⁾ — „Og dør de, og du ei kan læge nogen til, da gjør du saaledes og pas paa, naar Koen har faaet Kjælv, paa Kalven, naar du seer, at den pines med Døden, dræb ham strax, at den ikke selv dør, og tag Hjertet ud af levendes, stik det fult strax af Knapenaale og kast det ind i en brændende Ild, kan det ei blive i Ilden, da skjær en Kløft i et Træ og kast deri og Pres det i derind imellem, indtil Trol Kvinden kommer, man giver hende ikke noget af, hvad hun begjer, da skal hun nok komme til at gaae til bekjendelse.

Alt Kreatur og Verktøj maa være inde i Huset“.⁸⁾

„Hvo, som har Vanheld til Kalve, saa snart den er fød, skyd den baglends ind ad Døren“.⁹⁾ — Man kan ogsaa skrabe tre Gange ned fra Skorstenen og give den i første Drik.¹⁰⁾ — „Det første Kalfven er fød, merk hamb, og gif hamb blodet af det høyre Øre i hans Moders Melk, som du gifver hamb først at dricke, vil hand icke

lefue, da dør han inden staket tid“.¹¹⁾ — eller „tag et lidet stycke Ister af en Galt, gif Kalfuen det ind i hans første Drick“.¹¹⁾

„Dø Kalve af Uheld, saa skjærer man et stykke af det højre Øre i Djævelens navn og siger:

„Det er Dit, lad mig Beholde mit“.

Kast det saa over et Hus, som staar i Øster Vester, og kast det nord over Huuset“.¹²⁾

Lader man Kalven die Koen i 8 Dage, saa lever den,¹³⁾ — andre siger 9 Gange.¹⁴⁾ — Kan man imidlertid ikke faa Kalve til at leve, saa henter man om Aftenen nogen kristen Jord, og af denne kommer man tre Haandfulde i Strippen, hvoraf Kalven drikker, og kommer Mælken derpaa. Det skal gøres stiltiende ved de første 9 Maal.¹⁵⁾ — Eller man skal lade en Kvinde lade sit Vand i det første Maal Mælk, Kalven faar.¹⁶⁾ — Godt var det ogsaa at finde en Edderkop og lægge i Tillægskalvens Mælk første Gang, den skulde drikke.¹⁷⁾ — Give den Moderens første Mælk + 3 Splinter af Hjørnestolpen i Stalden + 3 Draaber Blod fra Kalvens højre Øre.¹⁸⁾ — Man har ogsaa i dens første Mælk lagt en „Ledkniv“ (Foldekniv)¹⁹⁾ og i det øverste Tværstykke i Dørkarmen boret 2 Huller, hvori blev stukket en Pakke med Stoppenaale.²⁰⁾

En gammel Kone paa Farø plejede at give Hunden den Mælk, Kalven levned, første Gang den fik Drikke. Idet hun hældte Mælken i Truget til Hunden, sagde hun:

„Tag du nu Hund alt det onde fra Kalven og fra Koen“.

Hvis da enten Kalven eller Koen var forgjort, fik Hunden Plagen.²¹⁾

En anden klog Kone lærte, at man skulde sætte en god Glød for Munden af syge Kalve, og det hjalp.²²⁾

Pontoppidan skriver:²³⁾ „Næsten alle Bønder sætte om Julenat to Lys af maadelig Størrelse paa Bordet, inden de gaar i Seng, og lade Lysene staa uafbrudt paa Bordet. Saa snart de havde udsovet, lægge de Mærke til hvilken af Lysene, der brænder klarest, for at se hvilken af Ægtefællerne, der først skal dø. Med den Tælle, der bliver til overs, kurede de Kalve og Lam“.

„At kalvene ey lettelig skal dø, tag 3 eller 4 hørknopper, smuld imellem fingrene og bland det i den første melch og siden nogle gange“,²⁴⁾ eller „tag svaul, Krud, Mesterrød indgiv i den første Mælk“,²⁵⁾ „Tag den Swamp, som voxer paa Lindetræ, hache den smaa och lad den i Kalffuens driche och lad dem driche der aff, saa leffuer dj och triffues vel“.²⁶⁾ — „Af en Hugorm, som er fanget før Maidag, tag 3 leed deraf og et Kalv at indgive, saa snart det er kommet ud af sin Moders Liv, og strax malke en skefuld melk af Koen sine fire Patter og indgive samme Kalv, saa skal det være fri for Hegseri. Alt skal være uden Snak“.²⁷⁾

„Vil Kalven ikke trives eller leve, da tag en potte usiet Melk Pinse Morgen og hæng utildægt op i en skorsteen og lad den henge aaret igienem urørt, da blive baade Kalvene og Kiørerne friske og stærke, Lever og Trives vel, og ingen Trolld Diævel kand giøre skade dette aar“.²⁸⁾ Børge Pedersen siger:²⁹⁾ „de skal patte Moderen enten 5, 7 eller 9 Dage, 3 gange hver dag, og vil de dø, skal man give dem lommer tyck Melck och Noget Kierne Miellk och lidet soed af en

skiorsten“. — „Vil man, at Kalven altid skal trives, da klip den nyfødte Kalv 8 smaa Snit i Øret, tag Blodet deraf og giv Koen paa Brød, strø saa meget Salt, du kan holde mellem 3 Fingre paa Kalven og lad Koen slikke det.³⁰⁾ — „Toer du Kallfuen, Lam oc vnge Nød offte i varmt Vand oc lader dem staae i varme steder til Foder, da fedes de snart“.³¹⁾

Førend Kalve kommer paa Græs, skal man stikke et Hul med en Syl paa Doglappen og stikke et Stykke „Wran Kraut“ derind, dette er et „ufejlbart Værn“ mod Kalvesygdom, eller man kan indgive Kalvene en Skruptudse, brendt til Pulver, Sildelage eller tørt Komøg i sød Mælk. Vejbred Knopper og Rølliker kogt i god Æddike, hjælper for alle Slags Sygdom hos Kalve og Fæ.³²⁾ — Hvis man lader Kalven die Koen i 8 Dage, saa lever den, eller man tager svaul, Krud, Mæsterrod og indgiver i det første Mælk.³³⁾ — Eller „tag den nyfødte kalv og overstrø dend med salt, klid eller malet malt og leg dend for koen, at hund kand slikke dend“.³⁴⁾

„Vil man vide, om en Kalv kan leve: Før den faar Mælk skjæres den i det 3die Led i Halen og tages 3 Blodsdraaber og gives dem det ind, saa bliver den god, hvis ikke styrter den strags“.³⁵⁾ Børge Pedersen siger: „inden 3 Dage“.³⁶⁾ Man skal ogsaa se efter, om der i Skarnet er syv Orm, forinden Skarnet fjærnes; thi er de der, vil Kalven leve, er de der ikke, har Kalven de manglende og vil dø.³⁷⁾ (se Navlevenebetændelse).

1) J. Kamp: Danske Folkem., 204 og 205. — 2) E. T. Kr.: Jyske Folkem. IX, 15. — 3) Thiele: 58. — 4) Andersen, La s: Folkesagn og Folketro i Odsh., 23. — 5) D. F. S. 128/199. — 6) E. T. Kr. S., 236 (65) — 7) D. F. S. 1909/3 H. — 8) D. F. S. 1909/3 S., 18. — 9) D. F. S. 128/1, 42. 10) E. T. Kr.: Tillægsbind I, 100. — 11) Additamenta, 713, 323. — 12) D. F. S., 1909/3 A, No. 32. D. F. S., 1909/3 A, 45. — 13) E. T. Kr. S. 212, 61. — 14) E. T. Kr.: Skattegr., 7, 45. — 15) E. T. Kr.: Tillægsbind I, 114. E. T. Kr.: Skattegr., 7, 45. — 16) E. T. Kr.: Tillægsb. I, 114. — 17) D. F. S., s. S. 1936/1, 1409. — 18) D. F. S., s. S., 1936/1, 269. — 19) D. F. S., s. S., 1936/1, 913. — 20) D. F. S., s. S., 1936/1, 1444. — 21) D. F. S. 1904/40, No. 135. — 22) Reimers Nordf. Bondeliv IV, 496. — 23) Potoppidan, XVIII. — 24) Aarhus Statsbibliotek, 381, 213. — 25) E. T. Kr. S., 212, 28. — 26) Thott, 241, Bl. 9 v. — 27) E. T. Kr. S., 213, 65. — 28) E. T. Kr. S., 213, No. 23. E. T. Kr. S., 224, Bl. 9 v. — 29) Rostgaard, 36, 473. — 30) Fundne Bog, 9. — 31) Aalborg, Niels Mikkelsen. — 32) Ny kgl. S., 67 f, 132 og 197 ff. — 33) E. T. Kr. S., 212, 28. — 34) Rostgaard, 161, 25. — 35) D. F. S., 1929/64, D 6 (Tilskrevet i et Kogebog, tilh. Helvig Anna Høyer paa Thimgaard 1755). — 36) Rostgaard, 36, 473. — 37) D. F. S. s. S., 1936/1, 3339.

Navlevenebetændelse hos Kalve.

(isl.: stagkalfur.)

Navlevenebetændelsen med den deraf følgende Ledbetændelse træffes, skønt sjældnere end hos Føllet, dog ogsaa hos Kalven. Men der er ingen Tvivl om, om denne Lidelse i ældre Tid, hvor Urenligheden i Staldene var langt større end nu til Dags, og hvor Muligheden for Infektion af Navlen hos den nyfødte Kalv som Følge heraf var langt større, ogsaa har været hyppig for Kalvenes Vedkommende.

Kalve, der havde denne Sygdom, kaldte man „Strengkalve“, og naar man skulde lægge Kalve til, frygtede man meget for at faa fat i en

saadan, da man mente, de ikke kunde leve, med mindre Strængen blev skaaret over, eller den selv sprang. „Strængen ligger paa Indsiden af Huden og gaar bag om og op ad Ryggen“. ¹⁾)

Om denne Sygdom skrives der: ²⁾) „Den nævnes ogsaa med Navn af *Kalvfeber*. Den indfinder sig med *Durchløb* og dræber tilsidst Dyret. Den er ikke anstikkende, men angriber dog flere Kalve paa en Gang. De har Hævelse omkring Navlen, og stryger man Kalven henad Ryggen, kan de ikke bøje nedad“. Paa Island mener man med en „stagakfur“, en Kalv, hvor en Stræng (stag) er udspændt indvendig mellem For- og Bagparti. Denne Fejl skal gøre den ubrugelig som Tillægsdyr. ³⁾)

Man har ment, at Lidelsen opstod, naar man slog en Ko, der var med Kalv, med en Pisk, ⁴⁾) med en afbarket Gren ⁵⁾) eller med Haar-svøber. ⁶⁾)

Selv om der siges, at der intet Raad var mod denne Lidelse, ⁷⁾) og at en saadan Kalv ikke kunde leve, ⁸⁾) har dog en gammel Behandling været den, at man tog fat i Kalvens Ben og løftede den højt op, samtidig med at man gjorde nogle stærke Ryk, saa sprang Strængen, og saa var der intet i Vejen. ⁸⁾) Den samme Behandling har været gængs paa Island. ⁹⁾)

„Raad for Streng Kalffue: Mand kand finde wnder bugen. Der finder Mand, strengen wnder skiendett, skier saa et ledit holl paa skien-det och tag en penneknif och skier strengen sønder, tag saa lit Jord och bind der paa, saa bliffuer det Bedere“. ⁹⁾)

Man skulde altid se efter, om „Ormen var i Skarnet“, thi ellers var den i Kalven, og saa døde den. ¹⁰⁾)

Saafremt der ikke i Efterbyrden, „æ Bøerl“, findes 3 à 4 hvide lange Strænge, mener man, at Kalven ikke vil leve, da Strængene saa vil findes i Kalvens Ryg. Man mener dog at kunne redde Kalven ved at hænge den op i Bagbenene saa længe, den kan taale det, saa vil Strængen springe, og Kalven leve. ¹¹⁾)

1) E. T. Kr.: Tillægsbind I, 100. — 2) Manusk. i priv. S., Jac. Christoffersen. — 3) Jonsson: Husdyrsygdom paa Island, 15. (Findes ikke anført i den indledende Kildefortegnelse). — 4) D. F. S., 1904/40, 146. — 5) D. F. S. 1904/40, 147. — 6) E. T. Kr.: Tillæg-bind I, 116. — 7) Just: Anviisning, 244. — 8) Ussing: Ingvor Ingvorsen, 87. — 9) Kallske S, 23, 729. — 10) D. F. S. s. S. 1936, 1, 2044. — 11) D. F. S. s. S. 1936, 1, 2455.

Diarre hos Kalve.

Diarre hos Kalve er ofte af farlig Karakter og er forarsaget af specifikke Bakterier, der fremkalder dødeligt forløbende Sygdomme og Soter.

I flere gamle Haandskrifter er Kalvediarreen omtalt særskilt, saa det synes, som man allerede i ældre Tid har været klar over ovennævnte Forhold. Hos Jens Hovsmed siges, ¹⁾) at Kalve væsentligst har 3 Sygdomme: „Durchløb, Forstoppelse og Lus“.

En gammel Behandling var at skære det yderste Led af Kalvens Hale ²⁾) eller at give Kalven brændte Østers, Muslinge- eller Ægge-

skaller,³⁾ Bolus og Alun,⁴⁾ rød Enttianrod eller „Kolumbusrod“ med Opium.⁵⁾

1) Larsen, Jens Hovsmeds Dyr lægeb., 38. — 2) Thott, 732, No. 40. — 3) Fogh: Kunsten ei at blive bedraget, 53. — 4) Additamenta, 713, 323. Thott, 732, No. 42. — 5) Rohlwes, 134.

Kastration af Kalve.

Helt fra tidlig Middelalder tales der om Studedrift i Danmark, saa der er ingen Tvivl om, at man allerede i Oldtiden har kendt til at kastre Kalvene.

„Udi Neiet før Paaske da gilde dine Kalffue oc Lam“.¹⁾ „Kalfue, som skall skieris, skall ey vere eldre end 2 aar og dette udi Vaaren eller om efter høsten och skall mand tage aske og bleghuidt tillsammans blandit och legge paa Saaret och 3 dage dereffter skall Mand tage bløtt harpix och aske blandit med lidett Ollie och lege dett paa saarit“.²⁾

„Naar Kalve, som nylig er skaarne, hovner sterk paa det Sted, de er skaaren, og man befrygter, at de skulle dø, saa maa de ofte bades med Kaagt Hørfroe, som afsies“.⁴⁾

1) Aalborg, Niels Mikkelsen. — 2) Rostgaard, 36, 476. — 3) E. T. Kr. S., 228, No. 140.

Tangel eller Tongel.

I et Par jyske Manuskripter findes omtalt en Sygdom under Navn af *Tangel*¹⁾ eller *Tongel*,²⁾ og her skelnes mellem *alm. Tongel*, *Blod Tongel* og *den hvide Blodtongel*, sidste beskrives saaledes:

„Fæet gaar stift paa alle fiire Ben, saa det ikke kand gaae besee, og sært paa Kroppen, at det ikke kan bøje eller vende sig. Det vil æde, men kand ikke Sykke“.³⁾ „For bloed? Tangel: Fæet vorder tyk“.⁴⁾

„For Tangel: Suod i Sæd Melk, gaase Ister. Bred og held det udi Qvie Melk og Heste-Myrien blandt tilsammen og kom i varm Melk“.⁵⁾

For Tongel: tag en Pægl Brændevin og lidet Qollevent, som en Negl, giv Koen lidet paa en Gang, da faar hund Luft.²⁾

For bloed Tangel: slaa det op og lad Blodet Løbe i Melk og Salt og lad i det.⁴⁾ En liden Haandfuld Gaase-Møj eller Hønssemøj i Æddike, Æg og Karse Frøe, Sæd Melk og derudj af Qvinde Kiøn- nedst M. Bl.³⁾

For den hvide Blod Tangel: derfor skal tages af de smaa røde Myrer og komme i Fæet, enten udj Sæd Melk eller udj en rør pipe blæse ned i Halsen“.³⁾

1) Medic. hist. Museum L, 62, 63. — 2) E. T. Kr. S., 220, No. 132. — 3) Medic. hist. Museum L, 62, 63. — 4) Medic. hist. Museum L, 62, 64. — 5) Medic. hist. Museum L, 62, 64.

Levende Kalv begravet. 18de Aarh.
(Originaltegning af Rasmus Christiansen.)

Hermed slutter Omtalen af Hestens og Kvægets Sygdomme i dansk Folkemedicin. I et senere Bind vil der blive berettet om Forholdene hos de øvrige Husdyr. Her vil ogsaa blive bragt en Ordforklaring og et Register for hele Bogen, samt en Fortegnelse over de enkelte Kilder, som ikke findes i den indledende Kildefortegnelse. Disse Kilder er iøvrigt udførligere angivet i selve Fodnoterne.

Originalen til Billedet Side 157 er malet af Kunstneren Rs. Christiansen og hænger paa Dansk Landbrugsmuseum i Lyngby.